

Pandora Könyvek 19.

A 20. SZÁZAD TITKAI

EURÓPA (1900-1945)

Történelmi olvasókönyv

2. KÖTET

Szerkesztette Németh István

A 20. SZÁZAD TITKAI

Európa
(1900–1945)

2. kötet
Történelmi olvasókönyv

Szerkesztette: Németh István

PANDORA KÖNYVEK
19. KÖTET

A 20. SZÁZAD TITKAI
Európa
(1900–1945)
2. kötet

Történelmi olvasókönyv

Szerkesztette:
Németh István

Szerzők:

Arany Éva, Dobi Nyina, Fiziker Róbert, Hegedűs István, Horváth Zsófia,
Kovács Éva, Kozári József, Németh István, Osztrozics Angéla, Pál Katalin,
Smid Réka Debóra, Szikszai Edina, Várkonyi Péter

Sorozatszerkesztő:
Prof. Dr. Mózes Mihály

A 2009-ben megjelent kötetek:
Gábos Judit: Dinu Lipatti (14. kötet)
Várady Krisztina: Poulenc: Un soir de neige (15. kötet)
Csüllög Judit: A népdal szerepe a kezdők zongoraoktatásában
Magyarországon (16. kötet)
Őrsi Tibor: Lexikológiai és szaknyelvi tanulmányok (17. kötet)
Mózes Mihály: Agrárfejlődés Erdélyben (18. kötet)

A 20. SZÁZAD TITKAI

Európa
(1900–1945)

2. kötet
Történelmi olvasókönyv

Szerkesztette: Németh István

LÍCEUM KIADÓ
Eger, 2009

ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

ISSN 1787-9671

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Főiskola rektora
Megjelent az EKF Líceum Kiadó gondozásában
Igazgató: Kis-Tóth Lajos
Felelős szerkesztő: Zimányi Árpád
Műszaki szerkesztő: Csernák Krisztina
Borítóterv: Gembela Zsolt

Megjelent: 2009. augusztus Pédányaszám: 100

Készítette: az Eszterházy Károly Főiskola nyomdájá
Felelős vezető: Kérészy László

TARTALOM

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ FELÉ (1929–1939)

<i>Az 1930-as évtized nemzetközi jelenségei (Németh István)</i>	9
A „porosztatás” (1932) (Németh István)	20
A nemzetiszocializmus és Hitler világképe (Németh István)	30
Hitler családi titkai (Németh István)	37
Hitler és a nők (Arany Éva – Németh István)	48
Hitler privát (Németh István)	64
Ég a Reichstag! (1933) (Németh István)	76
„A némettelen szellem ellen” – a németországi könyvégetések (1933) (Szikszai Edina)	87
Hitler-karikatúrák a náciaktól (1933) (Kovács Éva)	95
Propaganda, művészet és építészet a „Harmadik Birodalomban” (Osztrozics Angéla)	103
Leni Riefenstahl és a férfiak (Horváth Zsófia)	113
A náci örökség- és árjakutatás (1935) (Németh István)	122
A Lebensborn e. V. (1935) (Németh István)	129
A népi birodalom álma a „Harmadik Birodalomban” (Németh István)	136
A „Nagygermán birodalom” terve Himmlernél (1938) (Németh István)	155
Az SS állama (Németh István)	158
A propaganda olimpiája (1936) (Fiziker Róbert)	163
A Hindenburg léghajó katasztrófája (1937) (Arany Éva)	174
A Szovjetunió fegyverkezése az 1930-as évek elején (Pál Katalin – Németh István)	178
A cári gyémántok átka (1933) (Németh István)	181
Illyés Gyula: Oroszországi utazás (1934) (Közreadja: Németh István)	185
Sztálin asszonyai (Dobi Nyina)	191
Gulag – a szovjet tábor-hálózat (Várkonyi Péter)	198
Szolzenyicin: Ivan Gyenyiszovics egy napja (Közreadja: Smid Réka Debóra)	205

A Gulagok világa Szolzsenyicin művei alapján (Smid Réka Debóra)	211
Lovas Márton: <i>Magyar voltam a Gulágon</i> (Közreadja: Smid Réka Debóra)	229
Arthur Koestler: <i>Sötétség délben</i> (1940) (Smid Réka Debóra)	236
Buharin búcsúlevele (1938) (Közreadja: Smid Réka Debóra)	253
Az appeasement politikája (1936–1939) (Hegedűs István)	258
Guernica (1937) (Kozári József)	267
Ausztria: áldozat vagy csatlós? – Az Anschluss (1938) (Fiziker Róbert)	270
A szudétanémetek sorsa (Németh István)	280
A Molotov-Ribbentrop-paktum (1939) (Németh István)	300

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ FELÉ
(1929–1939)

Az 1930-as évtized nemzetközi jelenségei

A világgazdasági válság évei alapvetően megváltoztatták a nemzetközi kapcsolatokat. A Young-terv nem oldotta meg a jóvátételek ügyét, csupán agóniájukat vezette be. Aristide Briand francia miniszterelnök 1930 májusában nyilvánosságra hozott Európa-tervével nem az európai államok egyesülésének, hanem a nemzeti rivalizálásnak nacionalista hangsúlyú korszaka kezdődött. A hosszú előkészítés után 1932 februárjában Genfben megnyílt leszerelési konferencia nem a felfegyverzett országok fegyverzetcsökkentési óhaja, hanem a leszerelt országok fegyverkezési törekvése jegyében ülésezett.

A korábban ismeretlen méretű gazdasági válság nem csak a tűrhetően működő világgazdasági rendszert és pénzügyi alapjait zúzta szét, hanem a *korlátlan nemzetállami egoizmusnak* is teret nyitott. A világpolitikai légkör hirtelen megváltozott, *s az európai politika* évekig visszaszorított, kényszerből leplezett *valódi hatalmi struktúrái kerültek a felszínre*. A Népszövetség intézményesített, békés együttműködési kezdeményezéseit *a kétoldalú érdekek új rendszere* váltotta fel, amely élesen felszínre hozta az 1918–1919. évi európai államrendszer törékenységet.

A külpolitika új szakasza majdnem mindenütt *személyi és pártpolitikai változásokkal*, az államok politikai rendszerének a módosulásával járt. *Gustav Stresemann* német birodalmi külügyminiszter 1929. október 3-i halála politikai eseménysort indított el a német és a nemzetközi politikában. *Németországban* előkészítette a weimari nagykoalíció felbomlását és a parlamenttől egyre inkább függetlenedő elnöki kormányokat. A Centrum-párt jobbszárnyához tartozó *Heinrich Brüning* kancellár a parlamenten kívüli nacionalista erők növekvő nyomása alá került. A gazdasági válság *Nagy-Britanniában* is belső rendszerváltással járt: a *Ramsay MacDonald* vezette Labour-kormány 1931 augusztusában – éppúgy mint 1930-ban a német *Hermann Mülleré* – az egyre nagyobb anyagi eszközöket lekötő munkanélküli biztosítás válságán bukott meg. A külpolitika iránya nem változott, de új erők és személyek kerültek előtérbe.

Anglia világméretű elkötelezettsége minden brit politikai lépést az óvatos taktilkázás és az európai béke feltétlen megőrzése felé szorított. A legkevesbé látványos változás *Franciaországban* történt, ahol 1925–1932 között Briand középutas álláspontja határozta meg a harmadik köztársaság külpolitikáját. *Olaszországban* Mussolini 1929 novemberében *Dino Grandira* bírta a külpolitika irányítását,

aki erőteljesebben érvényesítette a fasiszta párt érdekeit a külpolitikai apparátusban. A válság idején megváltozott a Szovjetunió külpolitikai vezetése is: *Georgij Csicserin* 1930. júliusában *Maxim Litvinov* váltotta fel, akinek kinevezése egyfajta súlypont-áthelyeződést jelzett. A szovjet-német együttműködés Rapallo és Berlin óta követett vonala egyelőre töretlen maradt, de Litvinovot inkább a kollektív biztonság és a meg nem támadási szerződések bővítésének képviselőjeként ismerték meg.

A gazdasági stabilitás megrendülése, a világkereskedelem és a nemzetközi pénzügyi rendszer széthullása, a munkanélküliek számának növekedése egész Európában (1932-ben 15 millió) és az *Egyesült Államokban* több országban komoly belpolitikai következményekkel járt. A kormányok és a kormányzati rendszerek bukása, a tömegek radikalizálódása pedig a nemzetközi kapcsolatokra is kihatott. A *jóvátételi kérdés* a gazdaságpolitika legfőbb nemzetközi problémájaként a középpontba került. Kielezte a fizetésre kötelezett Németország és az egykori szövetségesek viszonyát. A válság okait és következményeit nem lehetett többé szétválasztani. Új lendületet vett az 1919. évi szerződések revíziójának követelése, egyelőre a jóvátételekre összpontosítva. Brüning revíziós politikájának legfőbb céljává a jóvátételek megszüntetését tette, s csak ezt követte a fegyverkezési egyenjogúság követelése. A területi revízió gondolata – Magyarország kivételével – átmenetileg viaszorult; a versailles-i szerződés általános revízióját „csendben” már célba vették, de még nem rögzítették, mit értenek rajta.

Herbert Hoover amerikai elnök 1931. június 20-án egyéves fizetési *moratóriumot* javasolt a nemzetközi adósságokra, beleértve az európai szövetségesek *Egyesült Államoknak* fizetendő háborús adósságait is. Ebben az aggodalom tükröződött, hogy a nemzetközi pénzügyi tranzakciók válsága teljesen romba döntheti a világgazdaságot. Nagy-Britannia, Németország és Olaszország azonnal elfogadta a moratóriumot, Franciaország azonban vonakodott és amerikai garanciákat kért a szövetségesek törlesztéseire. A moratóriummal a jóvátétel ügye végérvényesen elintéztettnak tűnt: Németország a Young-tervben rögzített 112 milliárd aranymárkából mindössze 23 milliárdot fizetett ki, amit a Brüningi revíziós politika saját sikerének tulajdonított. A jóvátételek formális lezárását rögzítő 1932. júliusi lausanne-i egyezmény ugyan a szerződés ratifikálási feltételévé tett egy 3 milliárd márkás törlesztést, erre azonban sohasem került sor. 1933 után gyakorlatilag minden formális megállapodás nélkül leállították az Egyesült Államoknak esedékes szövetséges adósságfizetést is. Csupán Finnország teljesítette továbbra is kötelezettségeit.

A *jóvátételi kötelezettségek és adósság-visszafizetések befejeztével* a háború utáni időszak fontos szakasza zárult le. Megrendültek azonban a *Párizs környéki*

szerződések politikai és jogi alapjai, ami más területre is kihatott. A francia politika Briand Európa-tervével utolsó kísérletet tett az 1919. évi status quo stabilizálására. A német politika azonban éppen ezt a francia tervet használta kapcsolódási pontként a területi revízióhoz közelítő akciója számára.

A Brüning-kormány 1931 márciusában meghirdetett *német-osztrák vámuniós terv*zetét mindenütt az Anschluss előkészítésének tekintették, ami Franciaországban és a kisantant országokban erős ellenállásba ütközött. A franciák kivonták pénzeiket az osztrák *Creditanstalt* bankkegyesülésből, s ez a lépés meggyorsította a tervezet összeomlását. A vámuniós tervezetet a hágai állandó nemzetközi bíróság összeegyeztethetetlennek ítélte Ausztria korábbi gazdasági kötelezettségeivel, ezért *Julius Curtius* német külügyminiszter a tervezet visszavonására kényszerült. Az akció megterhelte Németország nemzetközi kapcsolatait, s növelte a német politika iránti francia bizalmatlanságot. Ezzel *lezárult a korlátozott német-francia egyetértés időszaka*, amelynek fontos eredménye volt a Rajna-vidék kiürítése. *Helyébe a jóvátételi ellentét, az Anschluss ügye s a leszerelés, a fegyverzetkorlátozás kérdése lépett.* Mindezekben *a franciák egységes revíziós programot* láttak; eszerint Németország lezárta a jóvátételi terhek fizetését, hogy felszabaduló pénzeszközeit fegyverkezésre fordítsa, és ezzel ismét hozzájusson a területi követelései érvényesítéséhez szükséges eszközökhöz.

Az 1932 február elejére összehívott *leszerelési konferencia* kezdettől a hatalompolitikai ellentétek fellángolása és nem azok leküzdése jegyében ülésezett. Japán mandzsúriai és kínai katonai beavatkozása véglegesen megváltoztatta a nemzetközi viszonyokat, miközben a Népszövetség lényegében tehetetlenül szemlélte a fejleményeket. Mivel ugyanekkor az európai helyzetet a világgazdasági válság tette kiszámíthatatlanná, a konferencia a fikciók és a realitások ördögi körében mozgott.

A konferencia kezdetén meglepetésre *Franciaország* állt elő saját memorandum-tervezettel: *népszövetségi hadsereg felállítását javasolta.* A fegyverkezés nemzetközi ellenőrzése azonban az adott körülmények között teljesen utópikus volt, így a terv inkább elterelő manővernek, mintsem konstruktív vitaanyagnak tűnt. Brüning kancellár csak óvatosan használta a német egyenjogúság fogalmát, amelyet az általános leszerelés rendszerében és az egyenlő biztonság alapján valamennyi nép számára biztosítani kell. A Reichswehr 200 ezer főre emelését, a hatéves szolgálati idő bevezetését és sorozott hadsereg felállítását javasolta, amely kifejezi a német egyenjogúságot. Utódja, *Franz Papen* kancellár viszont már arra utasította *Nadolny* nagykövetet, hogy jelentse be a leszerelési konferencián: Németország a német egyenjogúság elismerésétől teszi függővé további részvételét. Németország 1932. júliusi kivonulása a konferenciáról már a német politika

megkeményedésére utalt, noha a teljes cselekvési szabadság egyoldalú kimondására majd csak Hitler idején került sor. Az angolszász hatalmak a válság áthidalása végett Franciaországot egyelőre formális kompromisszumra készítették.

Az 1932. novemberi öthatalmi (Nagy-Britannia, Egyesült Államok, Franciaország, Olaszország, Németország) *egyezmény* garantálta Németország és a többi leszerelt állam egyenjogúságát egy valamennyi államnak biztonságot nyújtó rendszerben. Németország ismét bekapcsolódott a konferencia munkájába. Az „egyenjogúság” elismerésével Berlin jelentős áttörést könyvelhetett el, amelyhez Franciaország is hozzájárult. Miután nem sikerült valamennyi nemzet számára kötelező nemzetközi jogi kereteket létrehozni, megkezdődött a *németek irányvétele a teljes katonai cselekvési szabadság elérésére*. Németország 1933. október 14-én elhagyta a leszerelési konferenciát és kilépett a Népszövetségből is. 1935-ben bevezette az általános hadkötelezettséget, 1936-ban pedig megszállta a rajnai demilitarizált övezetet.

A *leszerelési konferencia kudarca* több volt egyszerű diplomáciai epizódnál, mert az új nemzetközi jogi rendszer kialakítására irányuló politika végét jelentette. A Wilson amerikai elnök elképzelését tükröző elvek sohasem váltak politikai valósággá és nem fedték el a hagyományos hatalmi politikát. Ekkorra azonban a hatalmi politika már nem a status quo megőrzését, hanem több hatalom részéről is az 1919-ben létrehozott nemzetközi rendszer számottevő megváltoztatását szolgálta.

A *revízió* a változás igényeként kezdettől jelen volt az 1919–1920-ban létrehozott európai rendszerben, mivel a békekonferencia döntései Nagy-Britannia kivételével egy hatalmat sem elégítettek ki teljesen. *Franciaország* biztonsági igénye a Locarno-szerződésekig nem teljesült; *Olaszország* győzelme gyümölcsét az Adriánál látta elorozva; *Lengyelországnak* a német területekbe benyúló határai nem feleltek meg a német nemzeti elképzeléseknek; *Litvánia* a lengyel csapással elveszítette fővárosát, Vilniust. Jóllehet mindenütt szembetűntek a békét veszélyeztető fejlemények, a revíziós tendenciák akut válsággóca mégis az első világháború vesztesei körében alakult ki. Németország és Magyarország sohasem fogadta el a békeszerződések területi határozatait. *Magyarországon* a revíziós politika 1926 után erősödött fel. A hivatalos követelések azonban általában a zárt magyar lakosságú peremvidékre korlátozódtak, s még nem érintették a szentistváni birodalom egészét, noha szinte valamennyi politikai csoportosulás ezt vallotta. 1927-től a magyar politika a fasiszta Olaszországra támaszkodott, de a trianoni békeszerződés revíziója csak *Gömbös Gyula* miniszterelnökségével lett hivatalos kormányprogrammá.

Németországban Stresemann még a népszövetségi belépés előtt, 1925 szeptemberében dolgozta ki nemzeti revíziós politikáját. Ebben az első helyre a jóvátétel kérdése került. Ezt követte a *külföldi németiség védelme, s a keleti határok módosítása* (Danzig és a lengyel korridor visszaszerzése és a felső-sziléziai határok korrekciója). A revíziós céloknak ez a sorrendje azonban végül is nem egyezett a valóságos időrenddel. Brüning revíziós politikájának pontos terve ugyanis – amely a jóvátételek megszüntetésétől a fegyverkezési egyenlőségen keresztül a területi követelésekig terjedt – a nacionalista jobboldali pártok erős revíziós propagandájának alá került, amely mindezen célok egyidejű megvalósítását sürgette. A gazdasági válsághangulat és a német közvélemény nacionalista izgalmi állapota nem tette lehetővé Brüning időbeni tervének megvalósítását. A hivatalos német revízió a magyarhoz hasonlóan eleinte nem a régi német határok – és gyarmatok – visszaszerzéséből és Németország nagyhatalmi pozíciójából indult ki. *Friedrich Naumann Közép-Európa koncepciója* német vezetéssel ugyan, de még partnernek tekintette a térség országait. Hitler előtt senki sem gyanította, hogy a revízió milyen méreteket ölt majd Európában.

Mussolini olasz kormánya az olasz politika régi hagyományait folytatta: a nagy döntéseknél elkerült minden Angliával szembeni kihívást, ellenszegült a francia kontinentális hegemoniának és megkísérelte gyengíteni a franciák pozícióit a Duna-medencében. Így értelmezhető a Magyarországgal kötött 1927. áprilisi barátsági szerződés. Mussolini 1931. októberi nápolyi beszédében hirdette meg teljes revíziós programját: a jóvátételek törlése, a fegyverkezési egyenlőtlenség felszámolása s a területi kérdések rendezése. Ezzel a győztesek egyike először állt elő jelentős revíziós célkitűzésekkel. Az 1933 január végi németországi rendszerváltás ugyan ideológiai közeledést eredményezett a két hatalom között, de élezte ellentétüket eltérő ausztriai és Duna-medencei céljaik miatt. Mussolini csak *abesszíniai agressziója alatt adta fel kelet-közép-európai orientációját*; ekkor jött létre a revíziós hatalmak „tengelye”, amely először a spanyol polgárháborúban lépett a világ nyilvánosságára.

A Hitler vezette nemzetiszocialisták kormánya kerülése riasztóan hatott az európai közvéleményben, de csak kevesen ismerték fel, hogy a nemzetközi politikában is alapvető változást eredményez. Valójában a *Mein Kampf*, különösen második könyve világosan körvonalazta Hitler „életér-politikáját”, a kelet, a bolsevizmus elleni nagy hadjáratot is. Első lépésként a nagynémet birodalom megteremtését tervezte Európa közepén, a német kontinentális hegemonia ellenfeleinek, első helyen Franciaországnak a kikapcsolását, Nagy-Britanniával és Olaszországgal szövetkezve. Ellenfeleinek – a Szovjetuniót is beleértve – villámháborús kikapcsolása után világhatalmának biztosítása érdekében az Egyesült

Államok ellen is hadjáratot tervezett. Politikai lépései annak ellenére mind veszélyesebbnek bizonyultak, hogy fokról fokra nőtt bennük a fantasztikum és gyakran veszítették el világos körvonalaikat. 1935 márciusában a fegyverkezési egyenjogúság bejelentése; 1936 márciusában a Rajna-vidék fegyvermentes övezetének önkényes remilitarizálása, 1938 márciusában Ausztria, 1938 októberében a Szudéta-vidék bekebelezése még revíziós céljainak bizonyos – német népi – logikáját tükrözték. Számára azonban az Anschluss inkább kontinentális birodalma megteremtésének fontos lépése volt, s nem pusztán a német önrendelkezési jog revíziós aktusa. *Revíziós politikájának meghirdetett pályájáról először 1939 márciusában, Csehszlovákia végleges felszámolásakor tért le.* További lépéseiben állandóan a nemzeti hatalom szélesítésének hagyományos elképzeléseiből indult ki, tekintet nélkül az érintett terület lakosságára. Expanziós politikája hagyományos, sőt túlhaladott módszerekre épült, de általuk egyre közelebb került ideológiai céljához. A Szovjetuniót és a bolsevizmust a zsidóság világuralmi formájának tekintette, amelynek a legyőzését nemcsak nemzeti hatalompolitikai célnak, hanem egyfajta negatív világmissziónak is szánt. *A kontinentális uralom konkrét programja egyúttal az árja világmegváltás víziós-utópista célkitűzése is volt,* amelyet a szociál-darwinizmus elveivel alapozott meg. Ebben már korán helyet kapott a zsidókérdés valamiféle „végleges megoldása” is. *Az általa elvetett osztályharcot nemzetközi faji küzdelemmé tette,* amelyben uralkodó és alárendelt fajok és népek létezésével számolt.

1933 és 1939 között a nemzetközi kapcsolatok a Versailles-ellenes *egységes revíziós front* kialakítása, illetve ennek elhárítása jegyében alakultak. Az 1933. évi németországi fordulat a *kollektív biztonság* politikájának felélesztési kísérletéhez vezetett. Ennek kezdeményezői a megváltozott körülmények közepette az 1920-as évekhez hasonlóan a status quo megőrzésére törekedtek. 1934 szeptemberében a Szovjetunió belépett a Népszövetségbe; Németország és Japán akkor már kilépett a genfi ligából. *A Szovjetunió a kollektív biztonság politikájára való váratlan áttéréssel* megkísérelt széles frontot nyitni az „agresszorok” ellen. Közvetlenül főleg Japán mandzsúriai terjeszkedése aggasztotta, de európai határain is igyekezett nyugalmat teremteni. A kétoldalú kapcsolatokról a kollektív együttműködésre váltott *szovjet külpolitika nyitott fülekre talált Franciaországban,* amelyet izgatottak a német fejlemények; Párizs Németország kelet-közép-európai befolyásának terjedésétől tartott. *Louis Barthou* francia külügyminiszter 1934. októberi meggyilkolásáig kelet-közép-európai regionális paktum, egyfajta „keleti Locarno” létrehozásán munkálkodott. Ebben a résztvevő hatalmak kölcsönösen garantálták volna területi integritásukat; valamely ország provokálatlan megtámadása esetén a többiek segítséget nyújtanának. A tervezett kelet-európai regionális szer-

ződésrendszer és az összeurópai biztonsági rendszer összekapcsolására gondoltak, amelyben Franciaország a keleti paktumért vállalna garanciát, a Szovjetunió pedig pótlólag garanciát kapna a locarnói szerződésért. A szovjet javaslat találkozott az összeurópai biztonsági rendszer megteremtésének erős francia érdekeltségével. 1934 tavaszán Barthou és Litvinov Genfben megállapodott, hogy *regionális szerződésrendszerbe* vonják be Lengyelországot, Finnországot és a Szovjetuniót. Franciaországon és a Szovjetunió kivül azonban csak Csehszlovákia hajlott a részvételre, Németország és Lengyelország különböző indokkal elutasította a javaslatot.

A kelet-európai államrendszernek határgaranciát nyújtó ambiciózus terv az utolsó, megghiúsult kísérlet volt a revízióellenes front létrehozására, sőt a revíziós törekvések valamennyi hatalom átfogó szövetségi rendszerével való leküzdésére.

A nagy tervek végül *hagyományos szövetségi és segítségnyújtási politikára* redukálódtak. Franciaország a német-lengyel közeledés miatt aggódva, valamint Anglia és Olaszország nem eléggé biztos támaszát érzékelve a versailles-i szerződés német megsértésével szemben biztonságpolitikájának régi eszközéhez nyúlt. 1935 május elején segítségnyújtási szerződést kötött a Szovjetunióval. Elvileg helyreállt az első világháború előtti szerződési helyzet, azzal a lényeges különbséggel, hogy most minden szovjet segítségnyújtás csakis harmadik állam területén keresztül történhetett; ezek viszont valamennyien elutasították a szovjet csapatok átvonulását. Ezen az akadályon szenvedtek hajótörést 1939 nyarán a nyugati hatalmak és a Szovjetunió tárgyalásai is. Problematikus maradt a *Szovjetunió és Csehszlovákia 1935 májusában kötött szerződése* is, amelyben a két fél segítségnyújtási kötelezettségét megtámadásuk esetén feltételként korlátozta a Franciaország segítségéről rendelkező cikkely. Csehszlovákia ily módon igyekezett elkerülni egyoldalú kötődését a Szovjetunióhoz, de éppen e cikkely tette lehetővé a Szovjetunióknak, hogy az 1938. évi Szudéta-válság idején ne avatkozzon be Csehszlovákia oldalán (igaz, ezt végül Eduard Beneš elnök nem is kérte).

A kollektív biztonságpolitika felélesztésének kísérlete és a kétoldalú szövetségi politika egyidejű folytatása egybeesett a versailles-i szerződés nyílt felszámolására irányuló német politikával. Az általános német hadkötelezettség 1935 márciusi bevezetése felgyorsította a francia-szovjet együttműködést, az utóbbiak szerződése viszont közvetlen hivatkozással szolgált a *Rajna-vidék 1936 márciusi katonai megszállására*. Hitler a villámgyors csapások alkalmával mindig az ellenfél cselekvésképtelenségével számolt, és számítása legtöbbször bevált. A nyugati hatalmak – Anglia, Franciaország, Olaszország – szavakban ugyan még tiltakoztak az általános hadkötelezettség bevezetése ellen. Ezt 1935. *áprilisi stresai határozatuk* jelezte, amelyhez még Mussolini is csatlakozott. A valóságban már megkezdő-

dött ellenállásuk széttöredezése. Az 1935 júniusában aláírt angol-német flotta-egyezményben Anglia elfogadta Hitler ajánlatát a német flottaépítésről az angol tonnaúrtartalom 35 százalékáig. London valójában támogatta a német politikát a versailles-i szerződések hatályon kívül helyezésében. A szerződés erkölcsi sikert is jelentett Németországnak, mert a békeszerződések jogi alapjait ezúttal egy győztes nagyhatalom jóváhagyásával rendítette meg. Olaszország mindinkább csak felemás módon támogatta a stresai politikát, kizárólag küszöbönálló afrikai gyarmati vállalkozása fényében.

A status quo védelmező hatalmak politikai céljaik természetéből eredően hátrányba kerültek a szerződéseket megsértő hatalmak rohamos akcióival szemben. Hitler villámakciókon alapuló politikai és katonai stratégiájának fölénye csak 1941-ben szűnt meg, amikor a döntő siker feltételét már nem a meglepetésen és villámakciókon, hanem nagy, hosszú távú stratégiai terveken nyugvó reális politika teremthette volna meg.

Az angol politikában a béke megőrzése feltétlen előnyt élvezett. *Nagy-Britannia* ugyanis a győztes európai hatalmak sorában *különleges helyzetbe került*: az első világháború révén ugyan egy időre sikerült kikapcsolnia Németországot, legfőbb világpolitikai ellenlábasát, világbirodalmának összetartása viszont egyre nehezebbnek bizonyult. Előrehaladt domíniumainak önállósodása, miközben növekedett Anglia export-függősége a közösség országaitól (a harmincas években a brit kivitel majdnem fele oda irányult). Katonai kötődései pedig éppen akkor lazultak, amikor a légierő fejlődésével a sziget sebezhetővé vált. London képtelen volt az egyidejűleg több helyen mutatkozó válság megoldására. A világ kibékítését célzó felhívásai a globális válságok leküzdésének, a status quo lényegi megőrzésének brit érdekét fejezték ki, mivel világbirodalma túlélését csak így biztosíthatta. Az *appeasement*, a *megbékítés politikai vonala a világ ellentétes blokkokra tagolódásának elkerülését célozta*, amit elsősorban Franciaország képviselt. Ez a *békepolitika megfelelt a brit nemzeti érdekeknek*, ezért a két világháború között minden brit kormány ezt folytatta, még ha mutatkoztak is bizonyos hangsúlyeltolódások a konzervatív és a Labour-kormányok, illetve a nemzeti koalíciós kabinetek között. 1935 júniusa után a konzervatív kormányok a kollektív népszövetségi politika, a brit újrafegyverkezés és a diktátorokkal folytatott kétoldalú tárgyalások kombinációjával kísérleteztek, hogy részleges engedményekkel együttműködésre sarkallják az utóbbiakat. Nem voltak hajlandók azonban teljesen szabad kezet biztosítani Hitler kontinentális politikájához.

E kettős stratégia sikertelensége először *Olaszország 1935. októberi abesszíniai támadásakor* mutatkozott meg: *Samuel Hoare* angol és *Pierre Laval* francia külügyminiszter 1935. decemberi terve korlátozott mérvű közeledést javasolt

Olaszországhoz, s Abesszíniában részleges annexiót engedélyezett számára. A tervezet végül a csalódott angol közvélemény ellenállásán, még inkább Mussolini merevségén hiúsult meg. A Népszövetség az 1935. októberi agresszió után mégis csak felemás gazdasági szankciókhoz nyúlt a fasiszta Olaszországgal szemben; így azok inkább bátorították az agresszort. Ezzel közvetlenül összefüggött 1936 márciusában a német csapatok bevonulása a rajnai demilitarizált övezetbe. Az appeasement politikája *Neville Chamberlain* angol miniszterelnök személyében talált a legelkötelezettebb képviselőjére. Teljesen távol álltak tőle a pacifista elképzelések, de lelkiismeret furdalása volt a versailles-i szerződés miatt és áthátolta az illúzió, hogy érvelése a diktátorokban bizalmat kelt.

Hitler 1938. évi válságai idején a *nemzeti önrendelkezés jogára hivatkozott*, amivel félreismerhetetlen erkölcsi nyomást gyakorolt a brit politikára. Németországon kívül és belül egyaránt szem elől tévesztették, hogy stratégiai célja valójában Csehszlovákia teljes szétzúzása. A Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Németország kormányfőinek részvételével, Mussolini közvetítésével megrendezett 1938 szeptember végi *müncheni konferencia* Hitler céljainak eléréseit csak valamivel elodázta, de nem tudta megakadályozni. München nem a békét őrizte meg, hanem néhány hónappal elodázta a háborút, amiért a szavahihetőség elvesztésével és az európai biztonsági politika teljes összeomlásával fizettek. Amikor Csehszlovákia meghajolt a nagyhatalmak diktátuma előtt, London számára a megbékítés politikája egy pillanatra összhangban lévőnek tűnt a mindenre elszánt agresszív hatalom óhajával. A tragikus tévedésben Nagy-Britannia politikai gyengesége is kifejeződött, amely egészen a háború kitörésének a pillanatáig nem szakította meg Berlinnel fennálló kétoldalú tárgyaló kapcsolatait.

Hitler ellenfeleinek gyengesége abban is rejlett, hogy *alkalmatlannak bizonyultak közös politika folytatására*: még Franciaország és Nagy-Britannia is alig talált közös álláspontot. A nagy tisztogatásoktól legyengült Szovjetunió csak München után lépett a színre, bizonyos távolságtartással. Az Egyesült Államok elnökének kezét a semlegességi szerződések és saját fegyverszállítási embargója kötötte gúzsba. A status quo megőrzésében érdekelt hatalmak így nem alkottak zárt, egységes frontot.

Nem létezett a „fasizmus” jól szervezett akcióegysége sem, csupán államhatalmi érdektől vezetett együttes fellépése a mindenkori ellenséges hatalmak ellen. Egyetértettek a terjeszkedés formáiban, a nagy térségek feletti uralomra irányuló neo-imperializmusban. Ennek első lépését 1931-ben Japán tette meg, amelyet 1935-ben Olaszország, majd 1938–1939-től Németország követett. Valamennyi esetben területi expanzió is történt. Németország, Olaszország és Japán ideológiai egyetértése a nemzetközi politikában főként az erőszaknak, mint az állami

cselekvés törvényes eszközének a közös elismerésében mutatkozott meg. Természetesen a kül- és a belpolitika e hatalmaknál is egységet alkotott. Szorosabb politikai küzdelmek a Németország és Japán által 1936 novemberében aláírt *ún. antikomintern-paktummal* kezdődtek, amelyhez egy év múlva Olaszország is csatlakozott. 1939 és 1941 között Mandzsukuo, Magyarország, Spanyolország, Bulgária, Horvátország, Dánia, Finnország, a japánok megszállta Nanking-Kína, Románia és az 1939 utáni Szlovákia is tagja lett. A paktum viszonylag ártalmatlan szövegű egyezmény volt a Komintern-ellenes együttműködésről; a német-japán titkos pótegyezmény csak kölcsönös jóindulatú semlegességet és konzultációt írt elő a Szovjetunió provokálatlan támadása esetén. Kötelezte a feleket arra is, hogy kölcsönös egyetértés nélkül semmiféle politikai szerződést nem kötnek a Szovjetunióval. Az nem derült ki, hogy e megállapodások ténylegesen hatályon kívül helyezik-e a rapallói és a berlini (1922, 1926) német-szovjet szerződéseket.

A német kormány azonban a japánok értesítése nélkül kötötte meg az 1939. augusztus 23-i *német-szovjet megnemtámadási egyezményt*, s a japánok sem konzultáltak a német kormánnyal 1941 áprilisában, a szovjet-japán semlegességi szerződés aláírásakor. Mindenesetre ezt megelőzte *Németország, Olaszország és Japán 1940 szeptemberében kötött háromhatalmi szerződése*, amelyben a szerződő felek megerősítették, hogy megállapodásuk nem érinti a Szovjetunióval fennálló politikai viszonyukat. A háromhatalmi szerződéssel az antikomintern paktum inkább propagandisztikus demonstrációjából háborús szövetség lett, jóllehet együttműködésük előírt, korlátozott szintje elmaradt a nyugati szövetségtől. Márciusban Spanyolország is belépett az antikomintern paktumba, bizonyítva, hogy az európai cselekvés fonalát a „tengelyhatalmak” tartják kézben.

A hiány elsősorban az európai „tengelyhatalmak” és kelet-ázsiai partnerük viszonyában mutatkozott. A német-olasz kapcsolat az állampolitikai érdeken, az ideológiai szimpátián, valamint Hitler és Mussolini személyes viszonyán nyugodott. Mussolinit a müncheni konferencia fejleményei megerősítették a demokratikus országok erőtlenségéről vallott véleményében, ezért 1939 áprilisában elfoglalta Albániát, sőt Tessint is. Az emiatt Franciaországgal keletkezett feszültség Olaszországot még szorosabban Németországhoz kötötte, s növelte függőségét. Az 1939. májusi *ún. „acélpaktum”* automatikus segítségnyújtási kötelezettséget irányzott elő minden konfliktus esetén, beleértve a szövetségesek által kezdeményezett támadást is. A háború elejére a tengelyhatalmak ideológiai szolidaritása Olaszország politikai függőségéhez vezetett, ami kevés mozgásteret engedett Mussolininak. Ez feszélyezte az olasz diktátort. Ezzel magyarázhatók többszöri külön expanziós kezdeményezései. Albániából Görögország ellen indított önálló

akciója 1940 őszén katonai katasztrófával végződött, s tovább növelte a Német Birodalom fölényét a szövetségben.

A Szovjetunióhoz való közeledés, az 1939. augusztusi érdekszféra-elhatárolás a Német Birodalomnak lehetőséget kínált a Lengyelország ellen régen tervezett háborúhoz, mivel nem kellett tartania a Szovjetunió és a nyugati hatalmak harapófogójától. A támadásra 1939. szeptember 1-én került sor. Az ennek nyomán kibontakozott háborús események végleg félretolták az 1919–1920-ban kialakított nemzetközi rendszert.

* * *

A „poroszverés” (1932)

1920. március – 1932. július 20: szociáldemokrata kormányzás Poroszországban

1932. április 24: a poroszországi tartományi választásokon Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) 36%-al (162 mandátum) a tartományi gyűlés legerősebb pártja, de a porosz kormány ügyvezető kormányként továbbra is hivatalban marad, mert lemondatásához nincs meg a szükséges többség

1932. június 1: Hindenburg birodalmi elnök Franz von Papent nevezi ki kancellárnak

1932. július 12: a birodalmi kormány ülésén Gayl belügyminiszter előterjesztette a poroszországi birodalmi megbízott (komisszár) kinevezéséről szóló rendelettervezetét

1932. július 14: Papen kancellár – Gayl bevonásával – tájékoztatja Hindenburgot belpolitikai terveiről, s a porosz kormányt kompromittáló anyagokat terjeszt elő

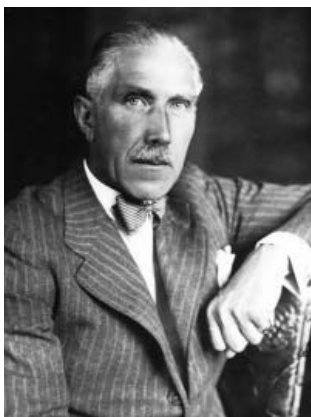
1932. július 17: a Hamburg/altonai véres zavargások ürügyként szolgálnak a poroszországi államcsínyhez

1932. július 20: Papen kancellár pénzügyi és agrárpolitikai megbeszélés ürügyén magához rendeli Hirtsiefer centrum-párti porosz népjóléti minisztert, a szociáldemokrata Severing belügyminisztert és Klepper pénzügyminisztert, s közli velük, hogy kormányukat eltávolítják, s Poroszországban is ő veszi át a megbízott kormányfő tisztségét

1932. november 18: Hindenburg rendeletben szabályozza a kinevezett poroszországi birodalmi megbízott és a fennhatósági kormány viszonyát. A birodalmi megbízott (Papen) rendelkezési és kegyelmezési jogot kap

1933. február 6: a birodalmi elnök az alkotmány 48. cikkelyének 1. szakaszára hivatkozva a „poroszországi rendes kormányviszonyok helyreállítása érdekében” ideiglenes felhatalmazza a birodalmi megbízottat a porosz kormány hatáskörének gyakorlására is

1933. március 25: a „fennhatósági” porosz kormány harc nélküli visszavonulása

Poroszország a weimari köztársaság területének 62%-át (291 700 km²) és lakosságának 61%-át (39 934 011 fő) magában foglaló legnagyobb tartománya és Németország Szociáldemokrata Pártjának (SPD) legjelentősebb befolyási övezete volt. Kormányára élén 1920 márciusától 1932 júliusáig kisebb megszakításokkal a szociáldemokrata *Otto Braun* állt. Birodalmi méretekben a szociáldemokrata *Hermann Müller* kabinetének 1930. márciusi lemondásával és *Heinrich Brüning* kancellári kinevezésével felbomlott a szociáldemokratákból, a Centrum-pártból és a Német

Demokrata Pártból (DDP) álló ún. „weimari koalíció”, Poroszországban azonban változatlanul kormányzott. A porosz tartományi gyűlésben (Landtag) 1932 tavaszáig nem tükröződött a jobboldali erők birodalmi szintű előretörése. Poroszország belügyminisztere hatalmas államigazgatási apparátussal, s 90 ezer fős jól képzett, erős rendőrséggel rendelkezett; hatásai viszonylag a legaktívabbak voltak a nácik túlkapasainak visszaszorításában.

A demokrácia legstabilabb támaszának tekintett Poroszországban azonban az 1932. április 24-i tartományi gyűlési választásokon a demokráciaellenes erők szereztek meg a többséget. A Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) 36%-al (162 mandátum) a tartományi gyűlés legerősebb pártja lett. A kommunista párt 57 mandátummal, a szociáldemokraták 94-el, a Centrum 67 mandátummal rendelkezett. A nemzetiszocialisták előretörésében közrejátszott, hogy a birodalmi elnökválasztás után azonnal átállították propagandagépezetüket a porosz tartományi-gyűlési választásokra. *Hitler* folytatta a propagandaszempontról bevált repülő választási körutakat.

Mivel a győztes pártok politikai ellentéteik miatt együttesen nem vehették át a kormányzást, s megghiúsult a nácik és a Centrum koalíciója is, a porosz kormány az új kormány megalakításáig ügyvezető kormányként hivatalban maradt, de 423 mandátumból csupán 163-mal rendelkezett.

Május 24-én, az új tartományi gyűlés első ülésén Otto Braun bejelentette kormánya lemondását. Egy nappal később *Kerrl* nemzetiszocialista képviselőt választották a porosz Landtag elnökévé. Mindezek ellenére a porosz helyzet a továbbiakban sem volt egyértelmű. A nemzetiszocialisták nem számíthattak a többi párt támogatására, így nem volt lehetőségük képviselőik bejuttatására a kormányba, s a hatalom nyílt átvételére sem.

A porosz kormány a bizalmatlansági nyilatkozatok ellenére azonban ügyvezető kormányként továbbra is működött, mert lemondatásához nem jött létre a szükséges többség. Ebben közrejátszott az, hogy a poroszországi kormánypártok a nemzetiszocialisták esetleges hatalomátvételének megakadályozására még az áprilisi tartományi választások előtt módosították a tartományi gyűlés ügyrendjét, amely kimondta, hogy a jövőben a porosz miniszterelnököt csak abszolút többséggel lehet megválasztani.

A Brüning bukása után 1932. június 1-jén kinevezett *Franz von Papen* kancellár szűk tömegbázissal, a Reichstagban pedig gyenge kisebbséggel rendelkezett, ezért pozíciójának megszilárdítása érdekében egyedül lehetséges szövetségesként a náci párt támogatását kereste. Annak vezetői ugyanis megígérték, hogy nem harcolnak kormánya ellen, ha feloldja a Brüning-kormány 1932. április 10-én rendeletét, amellyel betiltotta a 400 000 főt számláló SA-t, az SS-t és alsóbb szer-

vezeteiket. A náci Papennel közölt feltételei között szerepelt továbbá a Reichstag feloszlata és hatvan napon belül új választás kiírása, valamint a szociáldemokrata politikusok eltávolítása a porosz kormányból. E feltételeket Papen gyorsan teljesítette: *Hindenburg* jóváhagyásával 1932. június 4-én kihirdette a Reichstag feloszlata, s a választás július 31-ére tűzte ki. Június 14-én feloldották az SA és az SS működési tilalmát, míg a kommunista párthoz tartozó Vörös Frontharcos Szövetség 1929 májusában kihirdetett tilalma továbbra is érvényben maradt.

A szociáldemokrata vezetésű porosz kormány eltávolítása és birodalmi megbízott kinevezése Poroszországba a jobboldali törekvések együttes magvalósulásával kecsegtetett. Az elképzelés szerint egy sikeres akció véglegesen kirekesztené a szociáldemokratákat az államapparátus legfelső pozícióiból. A jobboldaliak átvonnék a porosz rendőrség vezetését, amely a Reichswehr után a második legerősebb hatalmi tényező volt Németországban, s nagy jelentőségű lehetett egy esetleges polgárháborúban. Papen, és a kulisszák mögötti intrikáiról ismert véderőminisztere, *Kurt von Schleicher*, a tervbe vett alkotmánytörés kapcsán – a jobboldal tetszését remélve – azt is le akarta mérni, hogy államcsíny esetén mennyire lehet számítani a szociáldemokrata és kommunista szervezetek egységes akcióira.

Az 1920-as évek közepétől a sokat hangoztatott „birodalmi reformmal” valójában a weimari alkotmány föderalisztikus rendelkezései helyett erőteljes birodalmi igazgatás terveztek létrehozni, megszüntetni a területi széttagoltságot, a birodalom és az egyes tartományok hatásköreit újból szabályozni. Most azonban nem a birodalmi reform szempontjai voltak mérvadók, hanem rövidtávú, taktikai megfontolások kerültek előtérbe: Poroszország kézbe kaparintása, illetve a birodalom és Poroszország dualizmusának megszüntetése.

Papen – még a Centrum-párt porosz tartományi gyűlési képviselőjeként – 1932 áprilisban azzal vádolta a porosz szociáldemokráciát, hogy a „weimari koalícióban” elfoglalt meghatározó pozíciója ellenére nem kezdett konstruktív államalkotó tevékenységbe, s a porosz kormány nem tett semmit az igazgatási reform, a pénzügyek szanálása, a mezőgazdaság gondjainak megoldása és a munkanélküliség csökkentése területén. Az SPD meghatározó szerepe Poroszországban szerinte a jog és a kulturális ügyek területén is aggasztó jelenségekhez vezetett. Április 15-én a *Herrenclub* lapjában, a *Der Ringen* felszólította a Centrum-pártot a liberális vonal elleni harcra; a küszöbön álló „poroszerésben” a Centrum-pártnak „világos és pozitív programot kell kialakítania”. E pozitív program alapköve szerinte a jobboldaliak bevonása a kormányzásba, „konzervatív állami blokk kialakítása”, azaz olyan irányvonal, amely az NSDAP-ban szerveződő szélsőséges politikai erőket bevonja a kormányzásba, s egyidejűleg minden befolyásuktól megfosztja a baloldali erőket. Szerinte többé már nem lehetséges a fennálló problémák pol-

gári demokratikus úton történő megoldása és a jelenlegi dualizmus folytatása. Felszólította Brüning kancellárt a nemzetiszocialisták integrálására, mert, úgy mond, meg kell szüntetni a birodalmi és tartományi kormány alapvetően eltérő egymásmellettiségét. Brüning visszaemlékezéséből kitűnik, hogy ő sem ellenezte a nácik bevonását a kormányba, s a koalíciós tárgyalások megghiúsulása esetén maga is birodalmi megbízottak kinevezését tervezte. Papen írása nagy szerepet játszott későbbi kancellári kinevezésében, mert ezt mutatták be *Hindenburgnak*, hogy érzékeltessék Papen politikai beállítottságát.

A szociáldemokrata többségű porosz kormány, elfogadva a német „egységállami” törekvést, kezdettől fogva hajlandó volt támogatni a birodalmi reformtervet, mert attól a közigazgatási és pénzügyi előírások és gyakorlat egyszerűsödését remélte. Képviselői azonban többször kifejtették, hogy csak valamennyi tartomány egyidejű és azonos részvétele esetén adják hozzájárulásukat a birodalmi reformhoz. A birodalmi és alkotmányreform kérdései azonban egyre inkább háttérbe szorultak a „sürgetőbb” feladatok mögött. A weimari rendszer mindaddig legszilárdabb bástyája sem kerülhette el a hatalomátjátszás általános manővereit.

Június 3-án megghiúsult a birodalmi kormány parlamenti eszközökkel folytatott kísérlete a porosz kormány felszámolására. A porosz tartományi gyűlésben a német nemzetiek (DNVP) javaslatot terjesztettek elő a miniszterelnök-választás régi ügyrendjének visszaállítására, amely nemzetiszocialista miniszterelnök választását eredményezte volna. A porosz kormánypártok és a kommunista párt együttes szavazataival azonban elutasították ezt a javaslatot. *Braun* miniszterelnök rezignáltan betegszabadságra ment, s érzékeltette, hogy nem kíván visszatérni hivatalába. Őt a későbbiekben a rangidő *Hirtsiefer*, centrum-párti miniszter képviselte. Braun, az „erős ember” önkéntes kiválása után felgyorsultak a poroszországi események.

Poroszország tartományi vezetősége ellen nemzetiszocialista és német-nemzeti vezérlettel összehangolt jobboldali kampány indult, amely előtt Papen kancellár egyoldalú engedményei szélesre tárták az ajtót. Napirenden voltak a nácik kiélezett sajtótámadásai, amelyek sürgették a poroszországi birodalmi megbízott kinevezését, felszámolandó, hogy az ügyvezető kormány többségi döntésre képtelen tartományi gyűléssel álljon szemben. *Goebbels* a *Der Angriff* című lap 1932. június 11-i számában azt követelte Papentől, hogy „keressen új utakat Poroszországban”. Következő lépésként Kerrl gondoskodott arról, hogy a porosz parlament július 8-án határozatképtelenül végérvényesen befejezze tevékenységét. Ezután a német-nemzetiek frakciója sürgette a birodalmi kormány haladéktalan beavatkozását, „kommunista beszivárgást” emlegetve a porosz kormányba, illet-

ve azt híresztelte, hogy megállapodás született a kormánykoalíció kommunista párti tolerációjáról.

Papen július közepén végérvényesen kezébe vette a Poroszország elleni akció vezetését. Az előkészítésben szerepet kapott *Planck* államtitkár, aki az államjogi kérdések mellett a kibocsátandó rendeleteket készítette elő. *Diels*, a Gestapo későbbi vezetője „bizonyítékokat” gyártott a porosz kormány „kommunista kapcsolatairól”. Ott ezredes, *Schleicher* tábornok embere pedig a kivételes állapot katonai tervét dolgozta ki. Hindenburg ugyanis az akció rendkívül alapos előkészítését szabta az alkotmány 48. cikkelye (kivételes törvénykezés) alkalmazásának feltételéül.

Miközben a birodalmi kormány minden híresztelést cáfolt a birodalmi megbízott esetleges kinevezéséről és a kivételes állapot meghosszabbításáról, a porosz kormánynak a Reichswehr segítségével történő eltávolítása a birodalmi kabinetülések központi kérdésévé vált. *Gayl* birodalmi belügyminiszter már a július 11-i kabinetülésen elérkezettnek látta „a lélektani pillanatot a beavatkozásra”. A tervezett akció valódi támadási irányai teljes világossággal megmutatkoztak kijelentéseiben: egyrészt „a kommunista veszélyre” hivatkozott, másrészt helytelenítette, hogy *Severing* porosz belügyminiszter parancsot adott a rendőrségnek az erősödő náci mozgalom elleni fellépésre. A július 12-i kabinetülésen *Gayl* előterjesztette a poroszországi birodalmi megbízott (komisszár) kinevezéséről szóló rendelettervezetét; az ülés végén egyetértés született arról, hogy *Hirtsiefert*, *Severinget* és *Kleppert* július 20-án a kancelláriába kéretik a „befejezett tények” közlésére. Július 14-én Papen – *Gayl* bevonásával – tájékoztatta Hindenburgot belpolitikai terveiről, s előterjesztette neki a *Schleicher* és *Diels* által gyártott anyagot is.

Az SA és az SS működési tilalmának június 14-én való érvénytelenítése az utcai harcok hirtelen kiéleződését eredményezte. A nácik utcai terrorja 1932. június 18.– augusztus 1. között 183 halálos áldozatot és 2000 sebesültet követelt. Az összetűzések július 17-én a Hamburg melletti Altonában érték el a csúcspontot, amikor az SA 11 000 tagja tüntető felvonulást rendezett a város munkásnegyedeiben. A kommunista (KPD) és szociáldemokrata párttal (SPD) szimpatizáló munkások és az SA között *szabályos utcai harcok* alakultak ki, amelyek során tucatnyi halott és sebesültet szívtak a helyszínen. A porosz kormány nem akadályozta meg a nácikat tervük végrehajtásában, csupán rendőrkordont állított fel, amely még jobban elmérgesítette a helyzetet. Ez jó ürügyül szolgált Papennek, hogy kihirdesse a *rendkívüli állapotot Berlinben és Brandenburgban*.

A napok múlásával a nácik mindinkább tartottak attól, hogy Papen lemondott a porosz kormány szétveréséről, amiben ők a köztársaság korlátozásának legfontosabb lépését látták. Kerrl levélben fordult a kancellárhoz, hogy a biroda-

lom vegye át a porosz rendőrség igazgatását. Hitler is táviratozott, hogy vérfürdőt rendez, ha a birodalmi kormány nem vet véget „a felelőtlen” porosz rendőrpolitikának. Hindenburg rajnai utazásának lemondásával fenyegetőzött, ha a porosz kormány nem oldja fel a *Stahlhelm* (Acélsisak – A frontkatonák szövetsége) betiltását a Rajna-vidéken. Július 18-án *Hugenberg* is a poroszországi „marxista kísérlet” felszámolását, a Braun-kormány birodalmi megbízottal történő felváltását követelte. Július 19-én Kerrl nyilvánosságra hozta Papenhoz intézett levelét, amelyben értesítette a kancellárt a koalíciós tárgyalások megghiúsulásáról, egyben ismét felszólította a poroszországi rendkívüli állapot felszámolására.

1932. július 20-án Papen pénzügyi és agrárpolitikai megbeszélés ürügyén magához rendelte Hirtsiefer centrum-párti népjóléti minisztert, aki Otto Braunt képviselte, a szociáldemokrata Severing belügyminisztert és Klepper pénzügyminisztert. Amikor megjelentek nála, tudomásukra hozta a birodalmi elnök előzőleg elkészített szükségrendeletét. Közölte velük, hogy *kormányukat eltávolítják, s Poroszországban is ő – Papen – veszi át a megbízott kormányfő tisztségét*. Belügyei megbízottá *Brachtot*, Berlin rendőrfőnökévé pedig az essen rendőrfőnököt, *Melcherst* nevezte ki. A birodalmi belügyminiszter ugyancsak július 20-án egy másik elnöki rendelettel meghosszabbította Berlinben az altonai véres vasárnap után elrendelt kivételes állapotot, s a végrehajtó hatalmat a Reichswehr tábornokának, *Gerd von Rundstedt* kezébe adta.

A tárgyaláson Papen azt ígérte, hogy *csak a porosz miniszterelnök és a belügyminiszter* leváltására gondol, a többiek hivatalban maradhatnak. A későbbi események azonban ellentmondtak ígéretének. Papen azzal indokolta lépését Severingnek, hogy a birodalmi kormány egy idő óta aggodalommal figyeli a dolgok menetét Poroszországban. Közelebbről nem fejtette ki, mire gondol. Severing tiltakozott, s kijelentette, hogy ilyen rendeletnek nem engedelmeskedik, „csak az erőszaknak enged”. Erre két belügyi tisztviselő karon ragadta, s kivezette a szobából.

A poroszországi beavatkozás hivatalos indoklása *a weimari alkotmány 48. cikkelyének 1. és 2. szakaszára* hivatkozott, amely szerint a birodalmi elnök fegyveres hatalommal is felléphet, ha egy tartomány nem teljesíti a birodalmi alkotmányban vagy a birodalmi törvényekben előírt kötelezettségeket, vagy ha a német birodalomban a közbiztonságot és a közrendet jelentősen megzavarták és veszélyeztetik.

A birodalom intézkedései arról tanúskodnak, hogy a kormány magáévá tette a szélsőjobboldali „nemzeti ellenzék” jelszavát: „*Akié Poroszország, azé a birodalom!*” Az 1932. július 20-i államcsínyről Papen aznapi rádióbeszédében nyíltan elmondta, hogy *a nemzetiszocialisták kívánságára történt, a kommunista*

befolyás fenyegető veszélyének növekedése miatt. A birodalmi elnöknél Papen a sürgősségi rendelet kihirdetését azzal indokolta, hogy a „poroszországi állapotok tarthatatlanok és az állami és társadalmi rendszer felbomlásához vezetnek.” A lakosságnak szóló részletes hivatalos magyarázat szerint a birodalom poroszországi beavatkozását mindenekelőtt – úgymond – a kommunisták által kezdeményezett véres zavargások (Altona, július 17.) tették szükségessé. Lehetetlenné vált a bizalomteljes együttműködés is a birodalmi és a porosz kormány között. Arra is hivatkoztak, hogy az 1932. áprilisi tartományi gyűlési választások kimenetele és a porosz miniszterelnök-választás ügyrendjének megváltoztatása nyomán az ügyvezető kabinet parlamenti bázisa döntően a kommunista párt taktikai magatartásától vált függővé, márpedig a KPD az alkotmány erőszakos megdöntésére törekszik. Papen rádióbeszédében felvázolta a náciellenes egység „rémét” is, amikor arról szólt, hogy olyan *„frontok jöttek létre, amelyek a kommunizmus államellenes erőit egységfrontba sorolják a feltörekvő NSDAP mozgalommal szemben”*. A nyilatkozatban a birodalmi kormánynak nem sikerült a porosz kormány egyetlen tényleges kötelezettségmulasztását sem kimutatni, csupán a „beilleszkedési kötelezettség” megsértésével vádolták Poroszországot. A közbiztonságot és a közrendet fenyegető veszélyek okát a politikai jogrend megingásában és a felelős porosz rendőri szervek – a náciakat is sújtó – magatartásában vélték felfedezni.

Július 20-án délután Papen felmentette a még hivatalban lévő hat porosz miniszter: Hirtsiefert, Kleppert, *Schreibert*, *Schmidt*, *Steigert* és *Grimmet*, ami ellen az érintettek másnap írásban tiltakoztak. Összesen 94 magas rangú tisztviselőt (köztük számos államtitkárt, minisztériumi igazgatót, városi és rendőrségi vezetőt) helyeztek rendelkezési állományba, 11-et kényszernyugdíjaztak. A tartományok megnyugtására közleményben jelentették ki, hogy a birodalmi kormány „föderalista alapon áll” és nincs szándékában csorbítani a tartományi jogokat, más tartomány esetében nem jön szóba birodalmi megbízott kinevezése. Július 27-én az új, megbízott porosz kormány tervezetet fogadott el, amely szerint a náci párt tagjai ismét betölthetnek porosz tisztviselői állásokat.

A szociáldemokraták *az államcsíny ügyét bírósági útra terelték*. Eredeti ígéreteik ellenére akkor is a parlamenti, alkotmányos játékszabályok kizárólagos alkalmazása mellett szálltak síkra, amikor az ellenfél már nyilvánosan és kézenfekvően megszegte őket. Poroszország, amelyet a porosz államminisztérium, valamint a porosz tartományi gyűlés centrum-párti és SPD frakciója képviselt, *beadványt nyújtott be az állami törvényszékhez a birodalom ellen*, amelyet a birodalmi kormány képviselt. A beadvány alkotmányellenesnek minősítette a birodalmi megbízott kinevezését Poroszországba. A miniszterelnöknek és a minisztereknek a kancellár és megbízottai általi eltávolítása, tisztviselők nyugdíjazása,

poroszországi képviselőként saját megbízottak küldése a Reichsratba nincs összhangban a birodalmi alkotmánnyal. A weimari alkotmány 48. cikkelyének 1. és 2. szakasza értelmében a birodalom csak olyan mértékben korlátozhatja az egyes tartományok funkcióit, ameddig az összeegyeztethető a birodalom szövetségi állam jellegével és amennyire ezt az illető tartomány által állítólag megsértett kötelezettségek teljesítése vagy a közrend és a közbiztonság helyreállítása megkívánja. A birodalmi kancellár július 20-i rádióbeszédének megállapításai, írták, Poroszország kötelezettségeinek megszegése ügyében megalapozatlanok és nem bizonyíthatók. A porosz beadványt Bajorország és Baden is támogatta, mert ezáltal saját jogaikat is védték.

A *Poroszország kontra birodalom* ügyben az állami törvényszék ítélete kimondta, hogy a birodalmi elnök 1932. július 20-i, *A közrend és a közbiztonság helyreállítására Poroszország területén* elnevezésű rendelete összeegyeztethető a birodalmi alkotmánnyal, s a birodalmi kancellárt Poroszország birodalmi megbízottjává nevezte ki. Felhatalmazta arra is, hogy a porosz minisztereket átmenetileg felmentse hivatali kötelezettségeik alól és birodalmi megbízottakkal helyettesítse őket. A felhatalmazás azonban – ezt a döntés kimondta – nem terjed ki arra, hogy megvonja a porosz államminisztériumtól és tagjaitól Poroszország érdekeinek képviselését a birodalmi tanácsban (Reichsrat) és a birodalmi gyűlésben (Reichstag) a birodalommal, a tartományi gyűléssel, az Államtanáccsal vagy más tartományokkal szemben. Ez az önmagában is ellentmondásos és emiatt nagyrészt végrehajthatatlan ítélet éppen azt eredményezte, amit az állami törvényszék saját állásfoglalása szerint meg akart akadályozni: a porosz államhatalom megoszlását. A tényleges államhatalommal és végrehajtó hatalommal a „megbízott” új kormány rendelkezett, s a birodalmi megbízott egyedül a birodalmi elnöknek tartozott felelősséggel. A régi, Braun vezette ún. „fennhatósági” kormánynak megmaradt a képvisellete a tartományok képviselőiből álló birodalmi tanácsban, s így a fennhatósági és az államigazgatási jogok elkülönültek egymástól. Így Poroszországban két „törvényes” kormány létezett egymás mellett: a birodalmi kormány támogatását élvező „megbízott” kormány és a tartományok támogatta „fennhatósági” kormány. A két kormány között csendes harc folyt, amelyben azonban a megbízott kormány rendelkezett lényeges előnyökkel.

Az állami törvényszék ítéletének megvalósíthatatlanságára és az állandó súrlódásokra hivatkozva, Hindenburg 1932. november 18-án rendeletben szabályozta a kinevezett *poroszországi birodalmi megbízott és a fennhatósági kormány* viszonyát. A birodalmi megbízott (Papen) rendelkezési és kegyelmezési jogot kapott. A költségvetés túllépését és a terven kívüli kiadásokat a pénzügyi birodalmi megbízott jóváhagyásától tették függővé, s korlátozták a tartomány hitelfelvételét is.

Schleicher tábornok rövid kancellársága alatt (1932 december – 1933. január) nem történt lényeges változás a birodalom és Poroszország viszonyában. A kancellár poroszországi birodalmi megbízottként továbbra is rendelkezett a porosz rendőrséggel, s Bracht poroszországi birodalmi megbízott-helyettes birodalmi belügyminiszterré való kinevezésével érzékeltette a birodalmi politika változatlanlanságát.

Hitler 1933. január 31-i kancellári kinevezése után az új, koalíciós formájú birodalmi kormány egy kisebb náci csoportból és nagyjából polgári-konzervatív erőkből állt. Mindkét csoport reprezentánsai egyetértettek többek között a birodalmi és alkotmányreform szükségességével, amelynek központi része volt *a birodalom és Poroszország perszónáluniójának* végérvényes biztosítása. Így kedvező feltétel alakult ki a Papen kancellársága idején megkezdett törekvések végleges, számukra előnyös rendezésére. Megkönnyítette helyzetüket, hogy a birodalmi elnök sürgősrendelethez ismét Papent nevezte ki birodalmi megbízottnak Poroszországba. A porosz tartományi gyűlésben azonban továbbra is meghiúsultak a birodalmi politikát képviselő rendes tartományi kormány alakításának szabályszerű kísérletei. Ezért a birodalom erőszakkal avatkozott be.

1933. február 6-án *a birodalmi elnök* az alkotmány 48. cikkelyének 1. szakaszára hivatkozva a „poroszországi rendes kormányviszonyok helyreállítása érdekében” ideiglenesen felhatalmazta a birodalmi megbízottat azon hatáskörök gyakorlására is, amelyek az állami törvényszék határozata értelmében a porosz kormányt illették. Ezzel az erőszakos intézkedéssel zárult le a szociáldemokrata vezetésű porosz kormány felszámolása. A még aznap összeülő „hármasság” (Kerl, Adenauer, Papen) március 4-i hatállyal elhatározta a porosz tartományi gyűlés felosztatását.

A Reichstagban március 21-én elfogadtatott ún. *felhatalmazási törvény* segítségével pedig a nemzetiszocialisták a legrövidebb időn belül végrehajtották az egyes tartományok és községek „egységesítését”. A „fennhatósági” porosz kormány harc nélküli visszavonulása 1933. március 25-i végleges kapitulációjával zárult le.

A szociáldemokrata vezetésű Poroszország, Hessen, Bajorország, Baden és Württemberg tartományok között létezett egy titkos megállapodás, hogy ha Poroszország élére birodalmi megbízottat neveznek ki, a porosz kormány azonnal kivételes állapotot rendel el. Segédrendőrséggé nevezi ki és felfegyverzi a szociáldemokraták nagy létszámú félkatonai rendezőgárdáját, a Reichsbannert, diszkreéten semlegesíti a birodalmi elnököt, lefegyverzi a birodalmi kormányt és az NSDAP vezető klikkjét, majd ideiglenes kormányhatalmat teremt az öt tartomány miniszterelnökeiből álló direktórium vezetésével.

A birodalom 1932. július 20-ára kitűzött, tervszerűen zajló Poroszország-ellenes akciója a legnagyobb titoktartás ellenére 5–8 nappal korábban ismertté vált

a porosz államminisztérium előtt. *Papen államcsínye ellen mégsem szerveztek ellenállást*, hanem passzív várakozó álláspontra helyezkedtek, s kínosan ügyeltek, hogy ne adjanak okot Papennek a beavatkozásra. Az alkotmányosság hívei nem tettek előkészületet a porosz kormánypozíciók megvédésére, s teljesen átengedték a cselekmények irányítását ellenfeleiknek. Így Papen minden incidens nélkül érte el célját. A szociáldemokrata vezetés a publicisztikai és alkotmányjogi tiltakozáson kívül semmi egyéb ellenállást nem tanúsított, mivel elképzeléseikben nem volt helye a megszokott parlamenti kereteken kívüli politikai harcnak. Fontosabbnak tartották az 1932. július 31-i Reichstag-választásokra való készülődést, az „erők koncentrálását”, mert attól az SPD több mint egymillió taglétszámának és követőinek jelentős fellendülését remélték. Így a jogsértés idején is túlsúlyban maradtak a jogi megfontolások.

A kommunista párt akcióegység-javaslatára későn érkezett, s nem tudta leküzdeni a két nagy munkáspárt egymás iránti korábbi fenntartásait. *A szociáldemokraták nem bíztak a kommunistákban*, akikről az volt a véleményük, hogy a konfliktus kiélezésére törekednek, hogy annak során meggyengítsék a szociáldemokraták befolyását és kiszorítsák őket a hatalomért folyó harcból. Elutasították a kommunisták harci ajánlatait, amelyeket „vad jelszavaknak” neveztek.

Rundstedt tábornok, Berlin és Brandenburg katonai parancsnoka ezért július 21-i interjújában meglelégedéssel állapította meg: *„jóllehet a délután folyamán nagy mennyiségben foglaltattam le sztrájkra felhívó kommunista röplapot, de lekötelező módon a szociáldemokrata párt nem csatlakozott e sztrájkjelszavakhoz, hanem ellenkezőleg, nyugalomra és megfontoltságra intett”*.

Irodalom

Bracher/Funke/Jacobsen (Hrsg.): *Die Weimarer Republik 1918–1933. Politik, Wirtschaft, Gesellschaft*. Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 1988.

Kerekes Lajos: *A weimari köztársaság*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985.

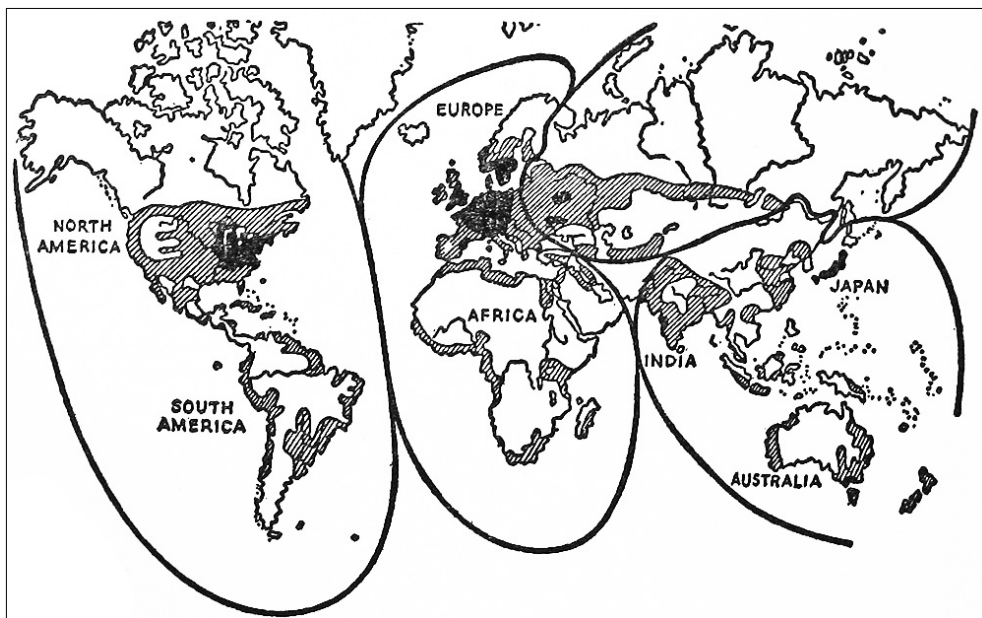
Németh István: *Németország története. Egységtől az egységig (1871–1990)*. Aula Kiadó, Budapest, 2004.

Németh István: *A weimari köztársaság (1918–1933)*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007.

Winkler, Heinrich August: *Németország története a modern korban I–II. kötet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

Winkler, Heinrich August: *Weimar 1918–1933. Die Geschichte der ersten deutschen Demokratie*. Verlag C. H. Beck, München 1993.

A nemzetiszocializmus és Hitler világképe

A nemzetiszocializmus felemelkedése és uralma nemzeti és európai összefüggésekben ment végbe. A nemzetiszocializmus a német történelem terméke volt: a császárság megkésett nemzetállami fejlődésében a politikai és szociális feszültségek eredménye, amelyet az első világháború és következményei tovább éleztek. A feszültségeket a weimari köztársaság örökölte, amelyek végül az antidemokratikus, nemzetiszocialista tömegmozgalom, illetve a konzervatív hatalmi elitekkel kötött szövetségük feltétele lett, akik a császársághoz kötődve nem kívántak békét kötni az új parlamenti köztársasággal.

*

A weimari demokrácia válsága *európai dimenziókat* is hordozott. *Évszázadunk őskatasztrófája*, az első világháború anyagilag és szociálisan mindenütt súlyosan megterhelte az európai államokat és mozgósította a társadalmakat. A politikai szárnyakon radikális pártok alakultak. Ezek szélsőségesen nacionalisták voltak ott, ahol a békekonferenciák eredményeit nem fogadták el. Mellettük Európa számos államában baloldali szocialista és kommunista mozgalmak szerveződtek, amelyek a társadalmi forradalom jelszavát írták zászlajukra. A háborút követő

forradalmi válság nyomán pedig több európai országban *szélsőséges nacionalista és fasiszta tiltakozó- és harci mozgalom* jött létre, amelyek militáns antiliberális, antimarxista és részben polgárellenes pozíciót foglaltak el. Ezek a parlamenti vitán túlmenően politikai küzdelmet és engedelmességet, terrorista megfélemlítést és politikai erőszakot hirdettek, amelyet fekete-, barna- vagy zöld pártuniformisban gyakoroltak. Példaképük *Benito Mussolini 1919-ben alapított olasz fasiszta mozgalma* volt, amely fasiszta rohamcsortjaival 1920–1921 óta az ország északi részén a politikai terror révén mindinkább egyfajta mellékkormányként működött. 1922-ben konzervatív koalíciós kormány vezetőjeként hatalomra került, s 1925-ig kiépítette fasiszta diktatúráját. Az NSDAP korai szakaszában szintén az olasz politikai stílust követte, majd 1933 után a nemzetiszocializmus az önkényuralmi és fasiszta mozgalmak és rendszerek új centruma lett.

A Franciaországban, Spanyolországban, Romániában, Magyarországon, Jugoszláviában vagy Angliában jelentkező fasiszta vagy autoritativ mozgalmak és csoportoskák ott számíthattak tömegbefolyásra és politikai sikerre, ahol a hagyományos polgári-liberális pártrendszer alkalmatlan volt stabil többség alakítására és az erős baloldali mozgalom elbizonytalanította a polgári tábor. Sikeres volt ott is, ahol a politikai-szociális válsághoz még a világháborús vereség és a békeszerződések miatt a nemzeti identitás válsága társult, amelyet nemzeti szegénységként és a radikális revízió politikai kihívásaként értelmeztek. Itt a fasiszta mozgalmak az elbizonytalanodott polgári tábor militáns segélycsapatának kínáltak fel, amelyet saját tömegmozgalmuk dinamikájával kíséreltek meg legyőzni.

A különböző problémák együttese elsősorban *Olaszországban és Németországban*, az erős belső feszültségekkel terhes, későn alakult nemzeteknél jelentkezett. A fasiszta-nemzetiszocialista mozgalmak csak itt voltak képesek tömegmozgalmommá és önálló politikai hatalommá válni, amely aztán a konzervatív pártokkal és csoportokkal való szövetségben megnyitotta számukra a hatalomhoz vezető utat. A fasiszta mozgalmak más nyugat-európai országokban töredékpártok maradtak, mivel a liberális alkotmányrend stabilnak bizonyult. A délkelet-európai régióban az általános politikai mozgósítás még nem haladt annyira előre, hogy a hagyományos elitek bizonytalanul érezhették volna magukat s országuk mindenkor radikális fasiszta mozgalmával kötött szövetség után kellett volna nézniük.

A nemzetiszocializmus a válságok szülötte volt. Létrejött a weimari köztársaság kezdeti, válságoktól, forradalomtól és ellenforradalomtól gyötört éveéhez fűződik, s az 1930. évi választásokon tömegpárttá emelkedése összefonódott a weimari köztársaság újabb állami- és gazdasági válságával és a köztársaságellenes jobboldali diktatúrába torkollt.

Adolf Hitler 1919 nyarán kapcsolódott be a politikába, amikor belépett a Reichswehr hírszerző részlegébe, amelynek célja a szocialista beállítottságú legénység felderítése, illetve olyan pártokhoz és csoportokhoz való kapcsolat kiépítése volt, amelyek magukévá teszik a katonai gondolkodást. Feladatuk volt továbbá az Oroszországból hazatérő hadifoglyok „felvilágosítása” is.

1919. szeptember 12-én szolgálati megbízásból Münchenben meglátogatta az év elején *Anton Drexler* lakatos és *Karl Harrer* újságíró által alapított Német Munkáspárt (DAP) mintegy negyven fős rendezvényét, majd a Reichswehrtől való elbocsájtása után csatlakozott a párthoz. Jelleméből hiányzott az önkontroll, erős képzelőerővel és énközpontúsággal rendelkezett, a realitás és az irrealitás határán mozogva. 1920. február 24-én, a párt névváltozása (*Nemzetiszocialista Német Munkáspárt – NSDAP*) alkalmából mutatták be 25 pontos programjukat, amely a korabeli faji-nemzeti eszmeiséget antikapitalista felhangokkal ötvözte. A népi határoknak megfelelő Nagy-Németországot, gyarmatokat, erős központi kormányt, földreformot, a kamatok megszüntetését, a trösztök államosítását, s a nagy áruházak köztulajdonba vételét követelték. Sürgették a munkások részeseését a nagyvállalatok nyereségében, halálbüntetés bevezetését az uzsorásokkal szemben, s a népoktatás fejlesztését. Faji elveken alapuló törvénykezést, a zsidóktól az állampolgárság megtagadását s az erkölcsösség talaján álló „pozitív kereszténység” és a germán faj erkölcsének érvényesülését fogalmazták meg.

Befolyására a párt népi értelmű tömegagitációba kezdett, s a belső programvitákat elkerülendő a „Führerpárt” megoldást választotta. Az 1921. július 29-i rendkívüli taggyűlésen Hitlert választották elnöknek, aki az új alapszabály értelmében a pártot az elnökség többségi határozatától függetlenül vezette. E beépített biztosítéka a nemkívánatos fejlemények ellen később beigazolódott, mert vezetése alatt és agitációs módszereivel a párt taglétszáma folyamatosan nőtt, s 1919–1923 között a népi-össznémet (völkisch-alldeutsch) körből a bajor polgári-nemzeti és katolikus körök, valamint a Reichswehr támogatásával tekintélyes tömeggé nőtt. Az 1923. november 8–9-i puccskísérlet után börtönben ült. A puccskísérlet negatív tapasztalatai (egység hiánya, megbízhatatlanság a polgári politikusok és felső katonai vezetés sorában) arra a felismerésre juttatták, hogy cselekvőképességét sohase adja fel, s ne tegye magát függővé olyantól, akit nem tud ellenőrizni. Olyan szervezetet kell tehát felállítani, amely egyedüli rendelkezésére áll. Idő előtti szabadulása után, 1925. február 27-én újjáalakította a pártot, amely legális politikai erővé vált. Az 1926. februári vezetőségi ülésen ismét megszilárdította pozícióját, s ő határozta meg a párt törekvéseit.

Politikai pályafutását kezdettől fogva két tapasztalat határozta meg: az első világháborús vereség sokkja (nem ismétlődhet meg 1918 novembere) és a töme-

gek mozgósíthatósága a nagynémet hatalmi állam céljai számára, amely a német nép faji elitjellegének megfelelően átveszi Európában a hegemoniát. E tapasztalatok alapján már 1920–1921-ben kialakította politikai stratégiáját Németország felemelkedésére: a német világhatalmi pozíció elérésére először a belpolitikai alapokat kell megteremteni, a belső egységet és az egész nép lélektani és anyagi hadrafoghatóságát, s minden ezzel ellentétes akadály megszüntetését: „az egész fajt zártan ráállítani a külpolitikai célokra”.

A nemzetiszocializmus *a megosztott nemzetnek igazságosabb, népi és faji tudatban egyesített teljesítményközösséget követelt és ígért*. Az NSDAP ütőképes szervezetet kívánt felállítani, amely nemcsak propagandával, hanem erőszakkal is képes harcolni belpolitikai ellenfeleivel. Egyúttal alkalmas szövetségest kell találni a belpolitikai erők között, akik legalábbis részleges célokat követnek (katonaság, bürokrácia, jobboldali pártok, katonai szövetségek, gazdaság).

A nemzetiszocializmus célja az *új ember* („fajtiszta árja”, harcias önzetlen, engedelmes és hűséges; a véletlenszerűséget elkerülendő a „német vér” tisztasága érdekében misztikus vérségi szempontok döntenek), az új állam (pártok nélküli népközösség, diktatúra; példakép a hadseregszerveződés) és az új politika (a *Karl Haushofer* elméletére támaszkodó élettér) kialakítása. Módszere pedig az ütőképes szervezet létrehozása és aktív propaganda folytatása.

Hitler *világképe nem tartalmazott semmi eredeti felismerést*, hanem a 19. század eszmetöredékeiből táplálkozott. Az 1920-as évek közepéig a népi-antiszemita, fajbiológiai és szociáldarwinista, nacionalista és imperialista, antidemokratikus és antimarxista elképzelések mozgódíszleteiből összerakta személyes világképét, amelyet két eszmei szál tartott össze: a radikális, univerzális faji antiszemitizmus és az élettérdoktrína. Ideológiai elképzelése találkozott azzal a meggyőződéssel, hogy a történelmet „a népek élettérért folyó permanens harca” határozza meg, amely csak akkor lehet sikeres, ha megőrzi, illetve helyreállítja a „faji egységet”.

A faji és antiszemita elképzelések terjesztésében nagy szerepet kapott a bayreuth-i *Wagner-kör*, amely színpadi játékaival a művelt közönség számára szalonképessé tette az „árja” és germán mítoszt. Németre fordították a legnagyobb „fajteoretikus”, a francia *Arthur de Gobineau* gróf munkáit, aki *Az emberi faj egyenlőtlenségéről* 1855-ben megjelent könyvében az emberiség történetét faji szempontok szerint tárgyalta, s a „fehér fajt” előrébb sorolta minden „más fajnál”. Egyedüli kreatív elemet csak az „árja” fajban látott, amely a magas kultúra hordozója, miközben az „alacsonyabb fajokat” szolgásként ítélte. A „fajhalált” pedig nézete szerint csak a „magasabb fajok tisztántartásával” lehet elkerülni. A „rasszizmus másik klasszikusa”, a brit *Houston Stewart Chamberlain* újságíró 1880-tól maga is a bayreuth-i körhöz tartozott.

A biológiai gondolkodás befolyását erősítette *Charles Darwin* elmélete, aki a földön élő „fajokat” a természetes kiválasztódás eredményének tekintette, amely a létért folyó harcban jelentkezik. A szociáldarwinisták mindezt kivetítették a társadalomra. Jóllehet Gobineau és Darwin nem voltak antiszemiták, a biológiaiilag megalapozott faji tanok veszélyesebbek lettek, amikor antiszemita előítéletekkel fonódtak össze, s a Gobineau által terjesztett „fajok degenerációja” a zsidók állítólagos „bomlasztási tevékenységével” párosult. Ebből vezették le a „szelektálási politikát”, amely megállítja a degeneráció folyamatát. A zsidóságnak „változatlan negatív tulajdonságokat” tulajdonító új faji tanok egyidejűleg jelentek meg Franciaországban (*George Vacher de Lapouge* és *Edouard Drumont*) és Németországban (*Eugen Dühring*, *Wilhelm Marr* és *Houston Stewart Chamberlain* publicisztikáiban). Az „árja” uralom tisztaságát biztosítandó mindannyian többé vagy kevésbé nyíltan követelték a zsidók megsemmisítését. Így a késő középkorból örökölt és keresztény-vallási motivációju zsidóellenes sztereotípiák új, áltudományos rasszizmusba torkolltak. E szerzők az antiszemitizmust társadalmilag elfogadottá tették a polgárságon belül, s az antiszemita követeléseket a Németkonzervatív Párt 1892-ben programjába iktatta.

A nacionalizmus Európában a 19. század közepén fordult imperializmusba, amely később Hitler világnézetében is központi szerepet kapott. A megörökölt nacionalizmus a totális állami és imperiális tendenciákkal szövetkezve nacionalista küldetéstudatba csapott át. Az új nacionalizmus nemcsak a tengerentúli nemzeti hatalmi igényeket igazolta, hanem a belső védekezés és kiközösítés eszközeként is megjelent a szocialista és internacionalista proletariátussal, illetve főleg zsidó kézben lévőnek tekintett „banktőke arany internacionáléjával” szemben. A „nemzeti szocializmus” ellenmodellje nemzeti zártságot ígért az osztályharc helyett s kifelé irányuló mozgósítást jelentett a határokon átnyúló testvérriesülés helyett.

A belső feszültségek kifelé irányítása az új nacionalizmus imperialista mozzanatát szolgálta. A gyarmati gondolat megigézte a polgárság és a vállalkozók köreire támaszkodó nemzeti agitációs egyleteket. A nemzeti tábor még a weimari köztársaság éveiben is gyarmati álmokat kergetett.

A faji gondolatot és az antiszemitizmust a két világháború közötti többi nemzeti és fasiszta mozgalmakhoz hasonlóan számos *anti-pozíció*: antimarxista, anti-liberális, parlamentellenes, antikapitalista és tendenciózusan konzervativizmus-ellenesség egészítette ki. Ellenképként a századforduló új radikális nacionalizmusának elemeit állították: az új politikai elit vezette népi nacionalizmust, amely a nemzeti szocializmus és a nemzeti népközösség elvéhez kapcsolódik.

A weimari köztársaság külső megszilárdulása idején az NSDAP nem ért el feltűnő sikereket. 1928 végén körülbelül 100 ezer tagot számlált; a májusi Reichstag-

választásokon 810 ezer szavazatával (2,6 százalék) 12 mandátumot szerzett. 1929-ben további 48 képviselője foglalt helyet 13 tartományi gyűlésben. 1928-ig azonban lassan minden vetélytársát kiszorította a politikai életből és sok tagját átvette. Szervezeti struktúrája, a párttagság többségére kiterjedő hit- és követési hajlandóság és a Führer-kultusz kiiktatta a program- és stratégiavitákat. Az NSDAP dinamikája döntően a helyi csoportok önálló bevetésén nyugodott.

Amikor 1930-ban a nagy gazdasági és állami válság pusztító hatása érvényesült, az NSDAP megkísérelte a nacionalista-antidemokratikus erő nagy részét táborába vonni; a pártnak 1933 januárban 850 ezer tagja volt.

Szociális összetételét illetően egyre inkább néppártnak felelt meg; választói és tagjai túlnyomórészt a régi, önálló és az új középrétegekből tevődtek össze. Jelentős támogatói akadtak a felsőrétegekben, valamint a nem szociáldemokrata és nem kommunista, főleg protestáns munkásság soraiban. A felső- és középrétegek bennük látták a marxista veszélytől való menekülést. Egzisztenciafélelem és identitásválság miatt sok kereskedő, iparos, paraszt, tisztviselő és alkalmazott gyülekezett gazdasági és szociális tiltakozásból a horogkereszt alatt. Ifjú, dinamikus mozgalomnak tüntette fel magát, amely már leküzdötte a szociális ellentéteket és megbecsült nemzeti értékeket hordoz a jövőre nézve, s minden energiáját a csődöt mondott rendszer felszámolására irányítja. Az általános parlamentellenes hangulatban növekvő vágyakozás alakult ki az „erős ember” iránt.

Az NSDAP kilátásai a pusztító gazdasági válsággal (1932 márciusában 6,13 millió munkanélküli) párhuzamosan nőttek. Az 1930. szeptember 14-i Reichstag-választás eredménye teljesen új perspektívákat nyitott a párt számára, mivel nem jött létre parlamenti többség. A szociáldemokratákat sem Brüning, sem Hindenburg nem kívánta ismét bevonni a kormányalakításba. Az SPD eddigi, ésszerűen szükséges tolerálását a későbbiekben szívesen felváltották volna a koalícióra hajlandó jobboldal kormányrésztételével. Így a nácik magatartásának hirtelen központi jelentősége lett a politikai erőjátékban. A Centrumtól az elnöki rendszer nyílt támogatóig mindenki velük foglalkozott.

Mivel a köztársaság „halálra verése” vagy „halálra választása” bizonytalan kimenetelű volt, *az NSDAP a köztársaság hatalmi struktúrába való behatolással* igyekezett olyan pozícióba jutni, amelyben a párt erőpotenciálja az állami hatalom birtokosaival egyetértésben, vagy azok tűrésével alkalmazható a gyűlölt belső ellenséggel szemben. A párt szemszögéből három lehetőség nyílt a birodalom politikájának befolyásolására: kormányközelbe vagy kormányra jutni egy jobb-közép koalícióban Brüning alatt; birodalmi elnöki törekvések az 1932. évi választáson; a birodalmi elnök meggyőzése egy jobboldali irányultságú szakmai kabinet kinevezéséről. Hindenburg fenntartásait a nácik saját erőből nem tudták

lerombolni, ezért döntő felelősség illeti a Schleicher és Papen körüli konzervatív-nemzeti köröket valamint Hindenburg személyes és hivatali környezetét, akik a tényleges veszély könnyelmű alábecsülésével azt szügerálták az elnöknek, hogy jobboldali koalícióban, mint egyedüli kiútban megzabolázhatják a nácizmust.

[A „fasiszta” melléknevet vagy kategóriát világszerte még ma is gyakran tévesen alkalmazzák. A fasiszmus nagyrészt olaszországi jelenség. A nemzetiszocializmus egyetemesebb. A német nemzetiszocializmus se eredetét, se kialakulását tekintve nem fasiszta, viszont az olasz fasiszmus végül mindinkább nemzetiszocialistává vált. Valamikor 1931–1932 táján a Szovjetunióban, vélhetően Sztálin tanácsára, betiltották a „nemzetiszocialista” kifejezés használatát. Ettől kezdve az oroszok mindmáig a „fasiszták” vagy „hitleristák” szóval utalnak Hitlerre és a „Harmadik Birodalomra”. A „fasiszmus” minden jobboldali és erősen anti-kommunista pártra vagy jelenségre való alkalmazása hasznos volt a nemzetközi kommunista, illetve a baloldali retorika és gyakorlat számára. Lásd: John Lukacs: *Demokrácia és populizmus. Félelem és gyűlölet*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2008, 110–111. p.]

Irodalom

Fest, Joachim C.: *Hitler. Eine Biographie*. Ullstein, Frankfurt am Main/Berlin, 1991.

Kershaw, Ian: *Hitler. I-II. kötet*. Szukits Könyvkiadó, Szeged, 2003, 2004.

Kershaw, Ian: *A Hitler-mítosz. Vezérkultusz és közvélemény*. Kortina, Budapest, 2003.

Lukacs, John: *A történelmi Hitler*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1998.

Németh István: *Németország története. Egységtől az egységig 1871–1990*. Aula Kiadó, Budapest, 2004.

Ormos Mária: *Hitler. T-Twins*, Budapest, 1993.

Shirer, William L.: *A Harmadik Birodalom felemelkedése és bukása*. Teleteacher, 1995.

Toland, John: *Adolf Hitler*. Gondrom, Bindlach, 1989.

Hitler családi titkai

„Az embereknek nem szabad tudniuk, ki vagyok, nem szabad tudniuk, honnan jöttem, és nem szabad tudniuk, milyen családból származom.”

Hitler hatalmi ösztönére hallgatva homályban tartotta magánéletét, a semmiből jött ember mítoszát keltve. Származásába belejátszik egy leheletnyi vérfertőzés, egy parányi poligámia és törvénytelen származás. Apja házasságon kívül született és csak 39 éves korában törvényesítették. Hitler nem tudta, ki volt a nagyapja, s végig gyötörte a gondolat, hogy esetleg zsidó volt. Ma már tudjuk, hogy nem volt az. Apja igazi házi zsarnok volt, de anyja békésen tűrte ezt. Elképzelhető, hogy Hitlerben az anyai kényeztetés a nagyzási mániát és az önimádatot, míg az apai brutalitás a gyűlöletet és az előítéleteket fejlesztette ki.

✱

Az iskolában önféjűnek, de tehetségesnek ismerték. A linzi reáliskolában már rossz tanuló hírében állt, kétszer meg is bukott. Kapcsolata apjával megromlott, aki nem művésznek, hanem állami hivatalnoknak szánta. Hitlernek a művészi élet nem szokványos életformát jelentett. Némettanára a müncheni per előtt levelezésben állt védőügyvédjével, aki ugyan tehetségesnek tartotta a fiút, aki azonban „kevésbé tudott uralkodni magán, ellenkezésre hajlamos, önféjű, akaratos és hirtelen haragú volt; szemmel láthatóan nehezeére esett beilleszkedni az iskola rendjébe. Szorgalma sem kielégítő, hiszen kétségtelenül meglévő adottságait jól kihasználva sokkal jobb eredményekre lett volna képes.”

Apja a fiú 13 éves korában meghalt, s a feszültség alól kiszabadulva a művészi álmok ismét előtörték. 1905-ben így befellegzett az iskolának.

A legsúlyosabb személyes tragédia akkor érte, amikor anyja, az egyetlen személy, akihez vonzódott s feltétel nélkül szeretett, 1906–1907 telén mellrákban megbetegedett, s állapota a műtét után is romlott. Hitler pánikba esett, hogy elveszítheti a számára pótolhatatlan személyt. Anyja zsidó orvosa, *Bloch* doktor írta, hogy egész éjszakákat töltött anyja ágya mellett, s megfigyelte: mennyire erős volt anya és fia között a kapcsolat. 1907 decemberében anyja a fia karjai között halt meg. Orvosa szerint „*sosem láttam még a fájdalomtól ennyire megtört s szenvedő embert.*” Anyja iránti szeretetével magyarázható, hogy Hitler maga gondoskodott arról, hogy Bloch doktor megússza a holocaustot és kiutaztatta az országból.

Hitler „loggorhea” (beteges beszédkényszer) nevű betegségben szenvedett. Hosszú monológokat eresztett meg. Az öndicsőítés és az öngyalázás között ingadozott. A bizalom teljes hiánya jellemezte, egyedül anyját fogadta el. Félt a testi érintésektől, a kötődésektől. Az, hogy irtózott az érzelmektől, nemcsak jó hatalmi eszköz volt, hanem igazából is lényéhez tartozott. Mindezek együttesen alkották nárcisztikus önistenítését.

Hitler megremült, amikor politikai ellenfelei múltja iránt kezdtek érdeklődni, s ráadásul londoni unokaöccse, *William Patrick* is hírt adott magáról az újságokban. Magához hívatta az akkor már Berlinben élő féltestvérét *Aloist*, *William Patrick* apját és fiát, s 2000 dollár fejében hallgatást fogadtatott velük, letagadva a rokonságot.

Geli halála után Hitler – *Eva Braun* nyomására – megvált féltestvérétől, *Angelától*, aki az obersalzbergi házat vezette. Ezután ismét felelevenítette testvéri kapcsolatát *Paula* hugával, aki Bécsben nyomorúságos körülmények között élt. Havi apanaszt ígért neki, ha távol tartja magát a sajtótól és nevet változtat. Ezt követően *Paula Frau Wolf* néven élt tovább és senkit sem fogadott.

Az apa – *Alois Schicklgruber/ Hitler (1837–1903) kétes származása*

A Schicklgruberek nemzedékeken keresztül kisparasztok voltak a Csehországgal határos Alsó-Ausztriában. *Aloist*, Hitler apját, 1837-ben törvénytelen, első gyermekként szülte meg 42 éves anyja, *Maria Anna*, ezért az újszülött a lány nevében szerepelt. Az anyakönyvben sosem töltötték ki az apára vonatkozó rubrikát, ezért annak kiléte mindmáig titok. *Maria Anna* öt évvel később férjhez ment egy ötvenéves molnárségédhez, *Johann Georg Hiedler*hez, s ez a házasság öt évig tartott. *Maria* 1847-ben meghalt (férje tíz évvel később), de a kisgyereket még életében a férj fiatalabb öccse, *Johann Nepomuk Hiedler* vette magához és adaptálta a Spital környéki közepes méretű gazdaságába. Elemi iskolái elvégzése

után a helyi cipészhez állt be inasnak, de a többi vidéki fiúhoz hasonlóan már 13 éves korában ő is Bécsbe ment, hogy mester lehessen.

A fiúnak szerencséje volt, mert 1855-ben, 18 évesen állást kapott az osztrák pénzügyminisztériumban, és sikerült kitörnie a vidéki viszonyokból. Az ambiciózus, szorgalmasan tanuló fiatalember vizsgái után 1861-ben alacsonyabb rangú ellenőri állást kapott. Hat évvel később már a vámhivatalba került, s 1870-ben vámtiszt lett. Öt évvel később Braunauban átvette a vámfelügyelői tisztséget. Mostohaapja – lényegében nagybátyja – kérésére felvette a Hitler nevet, aki valószínűleg ezt állította az örökség feltételéül, s Aloist – 34 évvel születése után – törvényes gyermekének ismerte el. 1876-ban a három tanú által aláírt okmányban már nem Hiedlerként, hanem Hitlerként szerepel. Az új nevet tudatosan választotta, mivel sohasem kérte az elírás korrigálását. Feltehetően tetszett neki az ötlet, hogy e névverzióval még inkább eltávolodhat kétes származásától. Sőt, mi több: „Hitlerként” új vonulatot indíthat a családfában, s mintegy dinasztikus ősapaként saját klánt alapíthat.

A *Hiedler, Hietler, Hüttler, Hütler és Hitler* nevek kisbirtokost jelentettek, amelyek a 19. század elejéről és közepéről származó dokumentumokban mindig összecserélődtek, fonetikusan pedig alig lehetett őket megkülönböztetni egymástól. Ma már nem tudni, ki mit írt el, de az apa 1876-tól Hitlernek írta magát.

Az új identitás teremtésének magyarázata valószínűleg nevelőapjánál, Nepomuknál rejlik, aki az örökséget akarta szabályozni azzal, hogy Aloist tette annak fő haszonélvezőjévé. Nepomuknak ugyanis csak lányai születtek, s nem volt hivatalos férfi utódja. Ezért felesége halála után elérkezettnek látta az időt, hogy a fiatal Aloist tegye meg örökösévé, akire büszke lehetett. A megállapodást névváltozással pecsételték meg. 1888-ban bekövetkezett halálakor kiderült, hogy Alois váratlanul egy paraszti gazdaságot örökölt. Sőt minden jel arra utal, hogy valójában Nepomuk volt Alois apja, s nem Georg testvére. Georg Hieder ugyanis Alois anyját csak öt évvel Alois születése után vette feleségül, s nem lehet kizárni, hogy korábban Nepomuknak viszonya volt Maria Annával. További érv lehet Georg apaságával szemben, hogy a Maria Annával kötött házassága után Aloist nem legitimáltatta, jöllehet az szokásos volt. *Werner Maser* történész egyenesen azt állítja, hogy „*Adolf Hitler egy szoros beltenyészet terméke volt.*” Nepomuk ezek szerint nem csak Klaranak, Adolf anyjának volt nagyapja, aki Johanna nevű lányának a lánya volt, hanem egyidejűleg Adolfnak is. Alois ugyanis nem csak másodfokú unokafivérét vette feleségül, hanem apja unokáját. Az ilyen szoros rokoni kapcsolatok a legtöbb kultúrákban vérfertőzőési tabuk voltak, s a náci Németországban is tiltották. A vérfertőzés tézisért erősíti, hogy Hitler anyjának, Klaranak hat gyermeke közül négy életképtelenség miatt korán meghalt.

A „klánfőnök”, Alois Schicklgruber/Hitler ösztönös életet élt, amely nem a 19. századi társadalmi normákat tükrözte s a vidéki erkölcsökkel sem lehetett magyarázni. 1873-ban feleségül vette Anna Glassl-t (1823–1883), egy tehetős tisztviselő lányát Braunau am Inn-ből. A 36 éves vőlegény meglehetősen későn háta-
rozta el magát, hogy az oltár elé lépjen. Felesége pedig már 50 éves volt, s nem
örvendett jó egészségnek. Anna olyan jómódú volt, hogy cselédet fogadhattak.
A köztük lévő különbség nem a romantikus, forró szerelmet sejteti. A házasság alapja sokkal inkább a menyasszony vagyona lehetett. Anna kora miatt családalapítás már nem jöhetett szóba. Alois gyengéi – a fiatalasszonyok – pedig rövidesen kiderültek.

Felesége folyamatos betegeskedése miatt Alois viszonyt kezdett a nálánál 24 évvel fiatalabb Franziska Matzelsberger-rel (Fanni) (1861–1884), aki cselédként dolgozott az egyik braunau-i vendéglőben. A lány 17–18 éves lehetett, az akkori joghelyzet szerint is kiskorú volt. A helyzetet tovább bonyolítandó ekkor már a Hitler-háztartáshoz tartozott a szintén kiskorú Klara Pölzl is. A 16 éves lány „bácsikája” hívására Spitalból érkezett, hogy segítsen a beteg feleség, Anna ápolásában.

Fannival fenntartott kapcsolata nem maradt sokáig titokban a 3000 főt szám-
láló határ menti Braunauban. A háttérbe szorított feleség válást sürgetett. „Az
asztaltól és ágytól való elválásra” 1880. novemberében került sor. A házastársi
ágyba Anna helyett Fanni feküdt, aki követelte, hogy Klara Pölzl hagyja el a ház-
zat, mert attól tartott, hogy a nála egy évvel idősebb Klara konkurense lehet a jó
partiban. Klara visszatért Spitalba, Fanni pedig két évvel később – még házassá-
gon kívüli – gyermeket hozott a világra, Aloist (1882–1956), Hitler féltestvérét.
(Alois 1910-ben elvette az ír származású Bridget 'Brigid' Dowlingot (1891–1969), s
házasságukból egy fiú született: William Patrick Hitler (1911–1987), aki 1947-ben
egy Phillis nevű nőt vett el. E frigyből négy fiú született, ők az utolsó Hitlerék.
Nevük: Alex (Adolf) 1949–, Louis 1951–, Howard (1957–1989) és Brian 1965–.
E négy fiú megfogadta: nem lesz utódjuk, hogy a Hitler vérvonal kihaljjon.)

1883-ban, hat héttel Anna halála után Alois feleségül vette a 22 éves Fannit, aki
már ismét terhes volt. Két héttel később megszülte Angelát (1883–1949). (Angela
feleségül ment Leo Raubalhoz, s házasságukból két gyerek született: Angela (Geli)
Raubal (1908–1931), aki öngyilkos lett, s Leo Raubal, akiről nincs adat.)

Fanni azonban még abban az évben tuberkulózisban megbetegedett. Ellenke-
zése dacára Alois ismét visszahozta a házba Klara Pölzl-t, azzal az indoklással,
hogy már tapasztalata van a betegápolásban. Alois és Klara viszonyt kezdtek egy-
mással, s nem érdekelte őket a halálos beteg Fanni, aki 23 évesen, 1884 augusztu-
sában halt meg, akkor, amikor Klara már terhes volt Aloistól.

Az anya: Klara Pölzl (1860–1907) és gyermekei

Alois Hitler 1885-ben (harmadik) feleségül vette a nála 23 évvel fiatalabb unokahúgát, Klara Pölzl. A rokonsági fok miatt Rómához fordultak házasságuk engedélyezése ügyében. Az 1884. október 27-én Braunau am Inn-ben megfogalmazott kérvény így hangzott:

„Alulírottak, akik a legodaadóbb alázattal mellékelték aláírásukat, elhatározták, hogy összeházasodnak. Azonban meggátolja őket ebben a kétoldali, másodfokot érintő, harmadfokú oldálági rokonság kánoni tiltása (a rokonságot bemutató családfa csatolva). Ezért alázattal kéri, hogy a Nagytiszteletű Püspöki Hivatal kegyeskedjék a felmentést számukra megadni a következő alapon:

A völegény ez év augusztus 10-e óta özvegy, amit a mellékelt anyakönyvi kivonat igazol, valamint atyja két kiskorú gyermeknek: Egy kétéves kisfiúnak (Alois) és egy egyéves, két hónapos lánynak (Angela). Mindkettejüknek ellátásra van szüksége, annál is inkább, mivel a férfi vámhivatalnok, így egész nap távol van otthonától, gyakran még éjjel is, ezért nincs abban a helyzetben, hogy gyermekei taníttatását és nevelését felügyelje. A menyasszony anyjuk halála óta gondozza a gyermekeket, akik nagyon szeretik őt. Így nagyon feltételezhető, hogy jól fogja őket nevelni, s a házasság boldog lesz. Ezen felül a menyasszonynak nincs jövedelme, ezért nem valószínű, hogy bármikor lesz még egy lehetősége, hogy jó házasságot kössön.

Ezen okok miatt alulírottak megismétlik alázatos kérelmüket, hogy kegyeskedjenek megadni a felmentést a rokonság miatti akadályoztatás alól.”

Mivel a pápától megkapták a felmentést, 1885. július 1-jén összeházasodtak. Klarának még szokatlan volt a házastársi szerep: még sokáig „bácsizta” férjét. Ekkora már megszülte közös fiukat, Gustavot, aki két év múlva meghalt. Aloisnak ebből a házasságából hat gyerek született, de a felnőtt kort csak ketten érték meg: Adolf (1889–1945) és Paula (1896–1960). Esetükben nem maradt utód.

A házastársak közötti nagy korkülönbség Klara részéről csak az Alois által nyújtott anyagi biztonsággal magyarázható. Vonzotta a tekintély, amelyet vidéken egy vámhivatalnok feleségeként élvezett.

Klara férjével ellentétben hívő katolikus volt, rendszeresen járt templomba. Napjai egyhangúan, házimunkával telnek. Alárendelt szerepében nem mond ellent partnerének és kerüli a nyílt konfrontációt. Erre jó oka volt: Alois uralkodó típus, erőszakos ember, a gyermekek verése szinte mindennapos. Hivatali munkája után először a vendéglőbe indult, nyakalta a sört és bort, folyamatosan pipázott, s a törzsasztal mellett beszélgetett kollégáival, főleg mezőgazdasági kérdésekről. A 10-12 éves Adolf gyakran fél óráig könyörgött neki, hogy jöjjön már haza. Feltehetően ebből az időszakból származik Adolf Hitler absztinenci-

ája. Alois máskor sem sietett haza családjához. Munka után szívesen sétálgatott, s hobbyjának, a méhészetnek élt. Nem voltak barátai, csak néhány kollégájával tartott kapcsolatot.

A családot megterhelték a gyakori költözések. 21 éves braunai szolgálata alatt négyszer költözött új helyre, majd ezt követően hét éven belül hat alkalommal. „Nyugtalan lélek volt” – emlékeztek rá kollégái. Amikor 1895-ben nyugdíjba ment, másutt (a Lambach melletti Hafeldben) 38 000 m²-es mezőgazdasági birtokot vásárolt, hogy s hobby-mezőgazdálkodásba fogott. A birtok azonban több pénzbe került, mint amit hozott, ezért két év múlva eladta, s a Linz melletti *Leonding*-ban vásárolt egy lakóházat kis kerttel.

Klara Hitler tisztában volt férje rossz vonásaival, de panasz nélkül viselte sor-sát. Állandóan terhes volt, s több gyermeke diftériában halt meg. Az Alois második házasságából származó Alois és Angela velük lakott, így időlegesen Klarának öt gyermeket kellett ellátnia.

Adolf, a mama kedvence

Az első évek a fiatal Adolf-al a család számára különösebb események nélkül, rutinszerűen teltek. Anyja a lakásban dolgozott, a házastárs és apa rendszerint későn, alkoholszagúan tért haza. A konyhában elszívott még egy porcellán-pipát és lefeküdt. Feleségével már kevésbé törődött. Gustav és Ida halála után Adolf a legidősebb fiú. Az anya mindent elkövet érte, kényezteti és félti, nehogy valami betegség őt is elvigye. Adolf a kedvenc, Alois és Angela, a mostohagyermekek pedig elhanyagolva érzik magukat. Már korán megmutatkozott Adolf fenntartása a gyengédséggel szemben, amit csak anyjától fogadott el.

1892-ben izgalom volt a családban: költözés előtt álltak. Az apa szolgálati helyét *Passauba*, a német oldalra helyezték át. A család számára szép időszak következett. Az ifjú Adolf elsajátította a tipikus alsó-bajor dialektust és indiánosdival töltötte napjait.

1894-ben az apát ismét áthelyezték, s a család nélkül, egyedül *Linz*-be költözött. Klara csak ritkán látja férjét, s teljesen magára van utalva. Edmund, a fiatalabb testvér születése kezdetben akadályozhatta az átköltözést, de még így is tisztázatlan, miért halogatta az apa egy évig családja utána költözését. Adolf mindenesetre élvezte a szigorú apa távollétét.

1895-ben azonban vége a gondtalan éveknek. Aloist 40 évi szolgálat után nyugdíjazták és megvásárolta a hafelderi birtokot, ahova a családdal beköltözött. A méhészkedés és a mezőgazdálkodás mellett a parancsoláshoz szokott nyugdí-

jasnak elég ideje maradt, hogy otthoni jelenlétét kellemetlen formában is érzékeltesse.

Klaranak már nem sokáig kell fia után néznie, ugyanis május 1-jén megkezdődött számára az iskola. Az oktatás a félórai járásra fekvő Lambach melletti Fischlhalm-ban folyik egy egyszerű épületben, ahol több osztály és különböző korosztályok kaptak helyet egy közös helyiségben. Adolfot egy ideig Alois testvére kísérte az iskolába, míg az idősebb testvér és apja parázs vitáját követően Alois örökre elhagyta a szülői házat.

Két évvel később a veszteséget termelő birtok eladása után a család egy lambachi bérlakásba költözött. Adolf az ottani általános iskolában jó jegyeket kapott teljesítményéért és magaviseletéért. A közeli kolostorban énekórákra járt, egy ideig ministráns és az énekkar tagja volt – Adolf Hitlernek ez az egyedüli kapcsolata az egyházzal.

A család felbomlása

A századforduló változást hozott a Hitler-család életébe. Februárban meghalt Edmund nevű gyermekük. A legidősebb és egyedüli fiú Adolf maradt, s az ő válán nyugodott minden szülői várakozás a nemzetségfenntartást illetően.

Az apa a mindinkább ellenszegülő fiút a linzi állami reáliskolába íratta be. Mindez naponta egy-egy óras gyaloglást jelentett számára, s kevesebb időt a falusi társakkal való játéokra. Itt már nem ő a hangadó az osztályban. Sőt a szülőknek egyre több gondjuk akad iskolai teljesítményét illetően; meg kell ismételnie az első osztályt. A szigorú apa részéről lassan mindennapossá vált a verés. Ilyenkor anyja nem mert beavatkozni, hanem aggódva az ajtó előtt várakozott.

Az apa-fiú konfliktus váratlanul ért véget. 1902 augusztusában a 65 éves Alois megemelte magát a pincében és vért hányt. De gyorsan felgyógyul és folytatja korábbi szokásait. Tajtézkzik, mert fia iskolai teljesítménye ismét romlott. 1903-ban, az egyik januári szombat délelőttön a vendéglőben alig ivott egy korty bort, amikor eldőlt. A kikerkező orvos és lelkész már csak a halált tudta megállapítani: tüdővérzés.

Klaranak könnyebb is, meg nehezebb is lett férje halála után. Az ifjú Adolfot egyre nehezebben tudta kordában tartani, aki az iskolában egyre lustább. A második osztályban matematikából csak pótvizsgával jutott tovább. A harmadik osztályból lehangoló bizonyítványt hozott haza, a negyedikből kifejezetten katasztrófálisat. Megbukott németből, matematikából és gyorsírásból, csak tornából, a szabadkezü rajzból kapott jó jegyeket.

Mivel mostohatestvére, Angela férjhez ment Leo Raubalhoz és elköltözött hazulról, a leondingi ingatlan túlságosan nagynak bizonyult. Ezért 1905-ben Klara eladta azt és egy harmadik emeleti linzi bérlakásba költöztek. Egy meghűléses betegségből tüdőbetegséget színelve elérte, hogy falura vitték gyógyulni; így az iskola témája egy időre megoldódott. Visszatérése után két asszony gondoskodott a 16 éves fiúról: anyja és nénikéje. Jövőjét illetően művészi pályáról duruzsol anyja fülébe, de semmit nem tett megvalósításáért. Helyette anyja kinyitotta pénztárcáját, s 1906-ban több hetes bécsi utazást finanszírozott számára. Szakmai képzésének azonban ekkor sem nézett utána. Zongorázni tanul, majd fantasztikus építészeti terveket kovácsol Linz jövőjéről. A „mama kedvence” sokáig alszik, s távol áll tőle, hogy stabil munkára gondoljon. Egyre gyakrabban járt színházba. Ekkor ismerte meg barátját, Kubizeket, egy kárpitosmester fiát, aki zenei karrieréről álmodott. Klara örül Kubizeknek, hogy fiának barátja akadt, s aki őt is szívesen meghallgatja.

Még egyszer rávette anyját, engedje Bécsbe utazni, hogy ott a szépművészeti akadémián tanuljon. A 18 éves fiú szobát bérel Bécsben, s 1907. október 1-2-án felvételizett az akadémiára. A második válogatáson azonban kiesett.

Az otthoniakra keveset gondolt. Anyja szenvedett attól, hogy legidősebb fia nincs vele, ezért hazahívta. Október végén háziorvosuk már naponta felkereste anyját. December 21-én halt meg, 47 éves korában. Adolf húgával együtt árván maradt, s visszatért Bécsbe.

A féltestvérek (Alois és Angela) és az utódok

Az Egyesült Államok New York államában lévő Long Islandjén egy szépen ápolt falusias temetőben nyugszik Adolf Hitler apja második házasságából született féltestvérének gyermeke és felesége.

Hogyan kerültek ide, oly távol Németországtól, és kik ők? Amikor a tizenhét éves Brigid Dowling megszökött szüleitől Dublinban egy Alois Hitler nevű pincérrel, Hitler féltestvérével, nem is sejtette, milyen híres-hírhedt sógora lesz. A házaspár négy évig élt együtt. Alois elhagyta családját, mert sok vita származott abból, hogy felesége távollétében verte fiát, mondván: „a gyereket már korán meg kell fegyelmezni, hadd tanuljon tiszteletet és félelmet.” Angol felesége durva embernek tartotta. Alois ezek után visszament Németországba.

Hitler hatalomra jutása után számos cikk jelent meg londoni rokonairól (már mint anyáról és fiáról), akik nevük miatt 1932 márciusában elvesztették állásukat. A férj ekkor már Berlinben éttermet vezetett, s az a hír járta, hogy ír felesé-

gétől még nem vált el, amikor újra házasodott. Mindez bigámiának számított. Hitler attól tartott, hogy az újságok megszelleztetik az ügyet, s akkor lelepleződik legendája, amit később is terjesztett magáról:

„Fogalmam sincs a családi történetekről. Ezen a téren a lehető leghiányosabbak az ismereteim. Régebben sem tudtam, hogy vannak rokonaim. Csak azóta van tudomásom erről, mióta birodalmi kancellár vagyok. Teljességgel családnélküli ember vagyok, rokonok és ősök nélküli teremtmény. Kizárólag népem közösségéhez tartozom.”

A fiatal *William Patrick* 1929-ben látogatott először Berlinbe, s a náci párt kongresszusáig nem találkozott nagybátyjával. Ezt követően 1933-ban Németországba költözött és a következő hat évben *Hitler, Rudolf Hess, Ernst Wilhelm Bohle* személyes felügyelete alatt állt. *„A fiatal Hitlert a véres tisztogatás idején bebörtönözték, s csak a brit diplomaták beavatkozása nyomán engedték szabadon. Az Opel Műveknél dolgozott, de a Führer megakadályozta, hogy mérnöki, illetve értékesítési karriert fusson be. A fiatal Hitlert gyakran hívták a kancellárhoz és félreérthetetlenül figyelmeztették arra, hogy a nyilvánosság előtt ne fedje fel Hitler családi életét.”* Minden jól fizetett állásra irányuló törekvését megakadályozták.

Hitler mindent elkövetett, hogy rokonait a birodalmon belül tudja. *William Patrick*-kal 1939-ben közölték, hogy fel kell vennie a német állampolgárságot. Ezzel megakadályozhatták volna a britekkel való kapcsolatát és esetleges nyilatkozatait, amelyek fellebbentheték volna a fátylat a Führerről. *Brigid Dowling* ugyanis memoárjában leírja, hogy *Adolf Hitler* 1912 novemberétől 1913 ápriliséig hivatlan vendégük volt a liverpooli lakásban. *Brigid* szerint ennek az volt az oka, hogy megússza besorozását az osztrák hadseregbe. *Alois* nem látta szívesen féltestvérét, mert mostohaanyjuk kivételezett a lusta *Adolf*fal. *Alois*t állítólag 13 éves korában kergette el otthonról *Linz*be inasnak, egy fillér nélkül. Jóval később, amikor egyszer anyagi gondjai voltak, s féltestvéréhez fordult segítségért, de az anyja által diktált levélben csúnya visszautasítást kapott. *Hitler* hivatlanul állított be hozzájuk, hiszen őt nem hívták meg. *Liverpooli* tartózkodása alatt semmit sem tanult angolul és mivel maguk is szűkösen éltek, nem látták szívesen. Amikor a német konzulátuson megtudták, hogy Németország nem adja ki az osztrák politikai és katonaszökevényeket, saját pénzükön visszaküldték Németországba. *Alois* tanácsolta a müncheni tartózkodást *Adolf*fnak, azzal az indoklással, hogy az ottani táj, a konyha, az öltözködés, a szokások és különösen a nyelv nagyon hasonlít Ausztriához. (*Hitler* angliai tartózkodása sokáig ismeretlen volt önéletrajzírói előtt is, s nem tudtak elszámolni ezekkel a hónapokkal sem)

William Patrick nem volt különösebben tehetséges, s a Führer lenézte őt. Nem engedte, hogy anyjának pénzt küldjön Angliába. Többször figyelmeztette: ne pró-

bálja kihasználni rokoni kapcsolatait. E görcsös törekvése szinte beteges lépésekre kárhoztatta. Az Anschluss után, 1938 augusztusában szülőföldjén Nyugat-Európa legnagyobb katonai gyakorlóterét hozta létre. Családi múltját illetően minden nyomot igyekezett eltüntetni. Mindez számos találgatásra és fantáziálásra adott okot. (Sokféle verzió létezik, amelyek gyökeresen eltérnek egymástól. Hitler apját hol a zsidó Rotschild-család, hol pedig Johann Georg Hiedler molnárlegény törvénytelen gyermekének tüntetik fel. Mindkettő ellenérvekkel teli hipotézis.)

„Ha német állampolgár lennék, teljesen bácsikám hatalmába kerülnék, s ennek alighanem egy kis családi tisztogatás lenne a következménye” – vélekedett Patrick, s elhagyta Németországot.

1939 márciusában, öt hónappal Lengyelország megtámadása előtt egy William Patrick Hitler nevű úr érkezett az Egyesült Államokba. 1942-ig nem törődtek vele. Az FBI (Szövetségi Nyomozó Hivatal) csak akkor kezdett vele foglalkozni, amikor az elnöknek írt, hogy engedélyezze a hadseregbe való belépését.

Hitler féltestvére, Alois Hitler fia, a Liverpoolban született, magas, jó testfelépítésű, tekintélyt parancsoló fiatalember már a Normandie óceánjáróról leszállva több, nem éppen hízelgő kijelentést tett nagybátyjára, Adolf Hitlerre. William Patrick amerikai útjának célja akkor előadások tartása volt nagybátyjáról, Himmlerről, Rudolf Hessről, Goebbels-ről, Göringről és más náci vezetőkről, ahogyan ő látta őket. A William Morris Színházi Ügynökség tervei nem voltak sikeresek; a várakozással ellentétben nem számítottak nagy attrakciónak, jöllehet, az előadások címei sokat mondóan hangzottak:

„Adolf bácsikám (ki is igazából a Führer, hogyan él valójában, mit mond bizalmas környezetben és mit nyilvánosan); Rudolf Hess titka (egykori védenccé elmondja, mi vette rá e magas rangú náci, hogy megadja magát az angoloknak); Mit gondolnak a németek? (hogyan hallgattatták el a német nép körében az ellenzéket, és hogyan készülnek az emberek a bosszúra).”

Az Egyesült Államok hadba lépése új helyzetet teremtett, s William Patrick beszámolóit iránt az érdeklődés megcsappant. Miután édesanyja is megérkezett az Egyesült Államokba, jelentkezett a hadseregbe. A haditengerészethez került és több kitüntetést szerzett. Ezután amerikai állampolgárságért és neve megváltoztatásáért folyamodott. Az anyja leánykori nevét akarta felvenni. A közvélemény ekkor hallott róla utoljára.

William Patrick elvett egy Pillis nevű nőt, akitől négy fia született, s akik úgy döntöttek, hogy a Hitler vérvonal kihalása céljából nem nemzenek gyermekeket. Édesanyja velük lakott, s fiával közös sírban nyugszik egy békés kis vidéken, kívánságuknak megfelelően a feledés homályába merülve.

Így a Hitler-utódok manapság egyedül Franziska Matzelberger, a második feleség Alois Hitler nevű fiának (Hitler féltestvérének) gyermekeiként élnek.

Irodalom

- Fest, Joachim C.: *Hitler. Eine Biographie*. Ullstein, Frankfurt am Main/Berlin, 1991.
- Gardner, David: *Az utolsó Hitlerék. Nyomozás a Führer eltitkolt rokonai után*. Focus Kiadó, 2003.
- Kershaw, Ian: *Hitler. I-II. kötet*. Szukits Könyvkiadó, Szeged, 2003, 2004.
- Kershaw, Ian: *A Hitler-mítosz. Vezérkultusz és közvélemény*. Kortina, Budapest, 2003.
- Lukacs, John: *A történelmi Hitler*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1998.
- Németh István: *Németország története. Egységtől az egységig 1871–1990*. Aula Kiadó, Budapest, 2004.
- Ormos Mária: *Hitler. T-Twins*, Budapest, 1993.
- Shirer, William L.: *A Harmadik Birodalom felemelkedése és bukása*. Teleteacher, 1995.
- Toland, John: *Adolf Hitler*. Gondrom, Bindlach, 1989.
- Zdral, Wolfgang: *Die Hitlers. Die unbekannte Familie des Führers*. Bastei Lübbe, Bergisch Gladbach, 2008.

Hitler és a nők

-
- 1923: Münchenben bécsiesen udvarolgatott Ernst „Putzi” Hanfstaengl műkereskedő Helena nevű csinos feleségének
 - 1926: kapcsolata szorosabb lett a 16 éves Maria Reiterrel, aki öngyilkosságot kísérelt meg, amikor Hitler a *Mein Kampf*-ot ajándékozta neki
 - 1927 vége: unokahúga, Geli Raubal Münchenbe költözik, aki iránt Hitler mély érzelmeket táplált
 - 1929 június: Hitler Hoffman fényképész üzletében megismerkedett a 17 éves Eva Braunnal
 - 1929 október: Geli beköltözött Hitler kilenc szobás városi rezidenciába a Prinzregentenplatzon
 - 1929: Hitler aktvázlatokat készített Geliről
 - 1931. szeptemberben 18: Geli öngyilkos lesz Hitler pisztolyával
 - 1932. április 1: Hitler és Eva Braun szexuális kapcsolatának kezdete
 - 1932. november 1: Eva öngyilkossági kísérlete revolverrel
 - 1935. május 28: Eva öngyilkossági kísérlete altatóval
 - 1936 január: Eva engedélyt kap arra, hogy nyilvánosan is Hitler társaságához csatlakozzon Obersalzbergen. 1945-ig idejének nagy részét itt tölti
 - 1938. május: Hitler végrendeletében külön megemlíttette, hogy a Geli szobájában lévő bútorokat Angela Raubalra, Geli anyjára hagyja. Később mellszobrot készíttetett Geliről
 - 1945. április 29: Eva Braun és Hitler esküvője, nem sokkal éjfél után szovjet gránáttűz közepette
 - 1945. április 30: délután közösen öngyilkosságot követtek el
-

A nők kezdetől Hitler segítői voltak, s gyakorta a férfiakkal azonos mértékben támogatták. Politikai pályafutása kezdetén a nők karolták fel, különben pártja anyagi csődbe jutott volna. Gazdag hölgyek (*Elsa Bruckmann, Helene Bechstein, Lily von Abegg bárónő* és mások) ékszereiket ajánlották fel mozgalma számára és tehetős, befolyásos emberekkel ismertették össze. Ezek pedig az asszonyok ajánlására, majd később jövőbeni befektetésként támogatták a feltörekvő diktátort és pártját; szabadidejüket politikai tevékenységnek szentelték, teadélutánokat rendeztek, stb. A fér-

fiakhoz hasonlóan a nőket is manipulálta és kihasználta őket személyes anyagi jóléte, majd pártja számára.

*

Hitler a hölgyeknek kezet csókoló, kissé régimódi, osztrákos viselkedésű úriember szerepét is eljátszotta. Magánéletében azonban titokzatosságba burkolózott, s elzárkózott minden témától családját, rokonságát, szerelmeit illetően. Így táplálta a népével elkötelezett politikus imázsát, akit nem kötnek gúzsba családi gondok s érzelmi kötélekek; nincs személyes élete s egyetlen célja a birodalom újbóli felvirágoztatása. Úgy érezte: a politikával elkötelezett férfiként a nők, vagy egy feleség csak hátráltatná karrierjét, s földivé lényegülve romba döntené a népéért élő vezető legendáját. Ezért is hangoztatta: „*Menyasszonyom Németország.*” Ugyanakkor anyja iránti szeretete egész életében végigkísérte. Fényképét állandóan a szobájában tartotta, bárhol is lakott.

Kisugárzása elterelte az emberek figyelmét mozgalmáról, s a hölgyrajongók, akiknek egyébként a „*Mein Führer*” megszólítást is köszönhette, észre sem vették, hogy másodlagos szerepbe szorultak. Csak tagdíjfizető párttagok lehettek, párttiszságot azonban nem tölthettek be. „*Elborzadok az olyan fehérnéptől, amelyik beleavatkozik a politikába. 1924-ben találkoztam először politizáló nőszemélyekkel: von Treuenfels asszony és Mathilde von Kemnitz... be akartak kerülni a Reichstagba. Még mit nem! Kiváltképpen, ha katonai ügyekről esik szó. A legkisebb funkciót sem tölthetik be pártunk egyetlen helyi szervezetében sem... A vitatémák kilencvenkilenc százaléka ugyanis férfidolog, abba nőnek nem lehet beleszólása*” – vélekedett róluk.

Pedig felnőtt életét végigkísérték a nők. Ezért ellentmondásos, sőt hálátlan, ahogy vélekedett róluk. Az osztrák monarchiában berögződött viselkedési forma, miszerint a nő szerepe az anyaság, s a családi életben szerepköre korlátozott, később szeretőihez való viszonyában is megnyilvánult: tárgyként, a férfi életének kellékeként kezelte őket. Néhányszor ugyan eltúrta a nők más szerepkörét (*Lady Milford Unity*, az angol rajongó, vagy *Hanna Reitsch*, a merész pilóta és a színész-nők esetében), de ők kivételek voltak, akik a Harmadik Birodalom erejét hívatottak erősíteni. S a többiek? *Leni Riefenstahl*, a filmrendező, *Zarah Leander*, a svéd énekesnő, *Winifred Wagner* a múzsa, vagy az ellenfél *Marlene Dietrich* a rendszerrel való együttműködés és elutasítás, illetve az alkalmazkodás és ellenállás között mozogtak. Néha még erejük is maradt, hogy ellenálljanak a csábításnak.

Albert Speer úgy látta, hogy „*a rendszer prominenseinek feleségei általában sokkal ellenállóbbnak mutatkoztak a hatalom kísértéseivel szemben, mint férjeik.*”

Nem tévedtek férjeik fantáziavilágába, gyakran groteszk szárnyalásukat belső kétkedéssel figyelték, és nem ragadta el őket az a politikai forgószelel, amely a férfiakat meredeken a magasba röpítette. Magda Goebbels ugyan jobban vonzódott Hitlerhez, mint a férjéhez. Bormann-né szerény, kissé félénk háziasszony maradt, de férjének éppoly vakon hódolt be, mint a pártideológiának; Göringné, úgy láttam, képes volt megmosolyogni férje pompamániáját; végső soron Eva Braun is belső fölényről tett tanúbizonyságot; legalábbis a hatalmat, ami pedig csak karnyújtásnyira volt tőle, sose használta személyes célokra.”

A játékszabályokat Hitler diktálta. Kapcsolatait igyekezett titokban tartani. Az agitátornak szűkre szabott ideje maradt barátnője számára. Menyasszonya végül is „Németország” volt, s „a szerelem számára Münchenben tartok egy lányt” – emlegette. De „szerelem” volt ez? Nem: Hitlert szerették, de ő nem tudott szeretni. Az asszonyokat boldogtalanná tette. Nem tisztelte őket; néhányan öngyilkosok lettek, mások megkísérelték azt. Nem volt szerencsétlen, de hadilábon állt a szerencsével. Azokat a nőket szerette, akiket maga alá gyűrhetett. Csak élete végén, a berlini bunkerban engedett Eva Braun kívánságának, s kötött vele házasságot. Mivel ekkor már eldöntötte öngyilkosságát, e lépéssel nem kockáztatta politikai karrierjét.

A nőkről vallott felfogása 19. századi szemléletet tükrözött, pedig a 20. század első harmada már a nők emancipálását követelte meg. A weimari köztársaságban szavazati jogot szerzett nők mindinkább a képzést és a munkavállalást célozták meg. E vonatkozásban a náci nézetek maradnak tűntek, s idővel némi módosításra szorultak. Az NSDAP hatalomra kerülésekor változtattak álláspontjukon; eszerint a nők politikától való távoltartása éppen a nők megbecsülése érdekében történik, hogy megóvják őket a politikai élet intrikáitól.

A német nőideálra vonatkozó magasztos kijelentések mögött – a nő a faj tisztaságának, az otthon erkölceinek és hagyományainak őrzője – a munkanélküliség megszüntetése és a háborúra való készülődés jegyében a népességszám növelésének szándéka húzódott meg.

A nemzetiszocialista nőideál a természetes, cicomázatlan, festetlen, szőke nő volt, aki a konyha, templom és gyermekek háromszögében él. A kevesebb számú, tehetősebb asszonyokat ugyanakkor szívesen látták a pezsgő politikai közvéleményben. Közéjük tartozott a náci elit feleségeinek zöme s több híres színész, énekesnő, művész vagy éppenséggel pilóta.

Önimádóként a Führer-szerep és az ehhez kapcsolódó tekintély teljesen kielégítette, lekötötte, élvezettel töltötte el, s a hatalom mámora egy életre magával ragadta. Éppen a hatalom misztikuma magyarázza, hogy a nők tömegei, s érdekes módon a fiatalabb korosztályok miért láttak benne szex-szimbólumot. Hatalma

csúcán naponta több levelet kapott, amelyben fiatal lányok ajánlották fel neki szüzességüket. Nem a férfit, hanem annak hatalmát látták benne.

Szexuális életét különféle találgatások, spekulációk s belemagyarázások lengik körül. Ifjúkori barátja, Kubizek szerint Hitler szexuális értelemben teljesen egészséges volt. Ugyanezt vallották azok az orvosok is, akik később megvizsgálták. Lehet, hogy csak az utólagos kutatás igyekezett tudatosan patológiai tüneteket találni szexuális életében?

Ugyanakkor bizonyos, hogy a testiséget illetően *szemérmes volt*. Háziorvosa, Morell szerint zavarba jött, ha a vizsgálatokhoz le kellett vetkőznie. Soha nem látták nyilvánosan fürdeni, vagy a kirándulásokon fürdőruhára vetkőzni. Mindez az akkori bécsi középosztály prűderiáját tükrözte. Fiatalon a szexualitást is mélysegesen undorítótnak és visszataszítótnak tartotta. A homoszexualitás riasztóan hatott rá, a prostitúció és a szex szörnyülködést váltott ki belőle, de érdekelte. Rejtegette az arcát is, hiszen pártvezérként az első években nem engedte magát fényképezni.

1933-ban a német nőszövetség képviselői előtt tartott beszédében, kizárólag női hallgatóság előtt kijelentette, hogy a nő világa a férje, családja, gyermekei és az otthona. A nők számára nem tartotta fontosnak a tanulást. Mint egyszer írta: az ideális nő „*egy édes, butácska, naiv kis teremtes, aki gyengéd, kedves, aranyos és ostoba.*” Ellenezte a női egyenjogúságot, ugyanakkor küzdött azért, hogy minden német nőnek jogában álljon a családalapítás és a gyermekszülés.

A *Mein Kampf*-ban a tömeg reakcióját a nők viselkedéséhez hasonlította: a tömeg – a nőkhöz hasonlóan – azokat imádja, akik parancsolnak, s nem azokat, akik könyörögnek. „*A nők lelkivilágát meghatározhatatlan, szentimentális vágyak uralják. Nekik is szükségük van az erőre, amely kitölti énjüket. A nők inkább alárendelik magukat az erős férfinak, mintsem hogy uralkodjanak a gyenge férfi felett... Csak a vak erőt veszik észre, a brutalitást és az erő kimutatásának értelmét. A végén mindig alárendelik magukat a férfiaknak.*”

*

Első nagy szerelme egy jómódú linzi család szép, szőke leánya, *Stefanie* volt, akitől barátjának 1905-ben egy séta alkalmával – megpillantva a hölgyet – úgy nyilatkozott, hogy szerelmes belé. De a kislányt csak távolról csodálta, így ez plátói szerelem maradt. Neki küldött levélkéjére pedig nem kapott választ.

1923-ban Münchenben *Ernst „Putzi” Hafstaengl*, a felső középosztályba tartozó műkereskedő házában bécsiesen udvarolgatott a háziúr *Helena* nevű csinos feleségének, aki férjével együtt impotensnek tartotta Hitlert. Szerintük szónoklatai

közben a tömegekkel „közösül”. Hafstaengl mutatta be *Elsa Bruckmann*-nak, az egykori román hercegnőnek. Az antiszemita kiadó tulajdonosának felesége anyai ösztönöket táplált Hitler iránt. Ő ajándékozta meg egy kutyakorbáccsal, amelyet Hitler ettől kezdve mindig magánál tartott.

Másik „anyaként” jelent meg életében a zongora-gyáros *Bechstein felesége* is, aki ékszereit adta zálogba 60 000 svájci franknak megfelelő összegért, amit 1923-ban Hitler pártjának kölcsönzött. A Bechstein családdal fennálló jó kapcsolatának köszönhetően jutott el Wagnerékhez, ahol a férjre – Wagner fiára, Siegfriedre – ugyan negatív benyomást tett, de *Winifred Wagner*, Siegfried angol származású felesége Németország megmentőjének tekintette.

Maria Reiter – a kedves gyermek

Hitler egyik berchtesgadeni tartózkodása alatt ismerkedett meg az akkor 16 éves *Maria Reiter*rel. Édesanyjának textilüzlete volt, apja pedig a helyi szociáldemokrata szervezet alapítói közé tartozott. Udvarolt a lánynak, autós kirándulásokra vitte, s meghívta a Deutsches Hausban tartandó gyűlésre, ahol ő is szónokolt. A fejlődésben lévő, érzelmileg zaklatott állapotú csinos, szőke, naiv kislány teljesen meglepődött, hogy ismert ember teszi a szépet neki. Fölényét demonstrálva sikerült a kislány csodálatát, bámulatát és szerelmét megnyernie. Egy kiránduláson megcsókolta a lányt, s erdei tündérnek nevezte. Magával ragadta a kislány romlatlan bája.

Kapcsolatuk 1926-ban szorosabb lett, Hitler gyengéden „Mizzi”-nek szólította a 20 évvel fiatalabb lányt, dedikálta neki fényképét és szerelmes leveleket írt hozzá: „*Drága gyermekem..., oly szívesen néztem volna bájos orcádat, hogy aztán szóban mondjam el Neked, amit most csak leírhat a te leghívebb barátod.... Annyira szeretnék Veled lenni, belenézni kedves szemedbe, és minden másról elfeledkezni: a Te Wolfod*” (ez utóbbi álnevet Hitler maga választotta). A kívülállók számára észrevétlenül szexuális kapcsolat alakult ki közöttük – emlékezett vissza kapcsolatukra 2004-ben Maria Reiter.

De akkor még nem döntötte el, hogy a lány milyen szerepet játszik majd életében. Így aztán hol megjelent, hol eltűnt, teljes bizonytalanságban hagyva a fiatal teremtet, aki már közös életükről álmodozott. De ekkor még voltak érzelmei, még észrevette, hogy a másik szenved. Erre utal Máriának küldött válaszelevele:

„*Kedves jó gyermekem! Fájdalmasan szép soraidból tudtam meg, milyen igazságtalan is voltam, amikor nem írtam Neked rögtön visszaérkezésem után... Mielőtt válaszolnék legutóbbi leveleidre, először is meg szeretném köszönni azt a ked-*

ves ajándékot, amivel megleptél. Valóban boldog voltam, hogy a gyengéd barátság ilyen szép zálogát ajándékozod nekem. Lakásomban minden tárgy között ennek örvendezek a leginkább! Mindig szemtelen fejecskéd és szemed jut róla eszembe... Ami pedig személyes fájdalmaidat illeti, bízást elhiheted, hogy együtt érzek Veled. De ezért még ne lógasd a fejecskédet, hanem gondold csak végig: ha az apák néha nem értik meg gyermekeiket, mert időközben megöregedtek, és nemcsak éveik számában, hanem érzéseikben is, akkor is csak jót akarnak ezeknek a gyermekeknek. Amilyen boldoggá tesz a szerelmed, olyan bensőségesen kérlek Téged: hallgass az édesapádra! És most, drága kincsem, fogadd a legőszintébb üdvözlést a mindig Rád gondoló Wolftól.”

Az önimádó férfi hiúságát legyezte Mária ragaszkodása, de egyáltalán nem fordult meg a fejében a tartós kapcsolat. Mária azonban tervet szövögetett közös életükről, s nem volt tekintettel arra, hogy a kislány az anyja elvesztése miatti kétségbeesésében érzelmi menekvésként élte meg ismeretségüket, s valószínűleg az első szerelmet.

A kislány szorgalmasan kötögette a térdzoknikat udvarlójának, akire egy idő után hiába várt, végül születésnap ajándékként két kötet *Mein Kampf*ot kapott tőle a következő levél kíséretében: „*Olvasd ezt el, és azt hiszem, jobban meg fogsz érteni.*” Mizzi ekkor döbbsent rá a valóságra, s felakasztotta magát. Szerencséjére családja még idejében rátalált.

Angela (Geli) Raubal – akit igazán szeretett

Hitler gyakran meglátogatta féltestvérét, Angélát, akivel leginkább szót értett és akinek ifjúkorában színdarabjait is diktálta. Angela nem sokkal apjuk halála után férjhez ment *Leo Raubal* adóhivatalnokhoz és elköltözött hazulról. Gyermekei közül Hitler Angélát kedvelte a leginkább, akinek a Geli becenevet adta.

Az üde, szőke, fiatal, életkedvvel teli leány 1924-ben idősebb testvérével meglátogatta az 1923. novemberi müncheni puccskísérlete miatt a landsbergi erődben öt éves büntetését töltő, egyre ismertebbé váló nagybátyját. A rokoni kapcsolat rövidesen a lány mindennapjaira is kihatott s mindinkább az érdeklődés közép-pontjába került.

Gelinek nehézségei voltak az iskolával, mert nem volt kedve a tanuláshoz. Végül 1927-ben, 19 évesen nagy nehezen leérettségizett. Történelemtanára, *Hermann Foppa*, a jobboldali Nagynémet Néppárt híve, az érettségi utáni osztálykirándulást Münchenbe tervezte, s arra kérte a lányt, szervezzen számukra találkozót Hitlerrel. Ő pedig értett ahhoz, hogyan kell Gelit és kísérőit elbűvölni: a találko-

zóra a könyvkiadó Bruckmann család villájában került sor, amelyet már többször a náci vezető rendelkezésére bocsátottak. Ő pedig különleges megtiszteltetésnek szánta, hogy Geli és Maleta a villában tölthették az éjszakát. A többieket a környékbeli panziókban helyezték el. Másnap a két fiatal elkísérhette Hitlert a Café Heckbe, ahol „harcostársaival” találkozott. A hatalom és a befolyás megtette hatását a frissen érettségizett fiatalra is.

„Alf bácsi” Gelit anyjával együtt meghívta az 1927. augusztusi nürnbergi birodalmi pártkongresszusra, ahol lenyűgözték őket a folyamatos ceremóniák. *Rudolf Hess*, a párt titkára pedig utána egy hétig kocsikázott velük keresztül-kasul az országban.

Geli ősszel Münchenbe költözött, s az Angol kert egyik panziójában bérelt szobát, közel Hitler albérletéhez. A téli szemeszterre beiratkozott az egyetem orvosi karára. De itt is notórius kedvetlenséget tanúsított a tanulással és a fegyelmezett munkával szemben. Adolf bácsihoz hasonlóan a bohém élet ragadta magával. Így nem csoda, hogy tanulmányai már az első szemeszter után megszakadtak, és sohasem tért vissza az egyetemre. Az egyetemi előadások helyébe a kávéházak, a bácsikával való találkozások és a felső-bajorországi közös kirándulások léptek. Ilyenkor Hoffmann fényképész lányával gyakran úsztak meztelenül a Chiemsee-ben, miközben Hitler diszkréten félrehúzódott, könyveibe bújt, s legfeljebb cipőjét és zokniját vette le.

Hitler mély érzelmeket táplált unokahúga iránt, amelyek meghaladták a rokonok iránti szokványos érzelmi kötődéseket. Számára ez szerelem volt, amennyiben érzelmeit ismerve e szó egyáltalán megállhatja a helyét. Cserében viszont feltétlen alávetettséget és engedelmisséget követelt. Mindez már néhány hónappal Geli Münchenbe érkezése után megmutatkozott. Az alkalmat Hitler személyi sofőrje, a lánynál 11 évvel idősebb *Emil Maurice* (1897–1979) szolgáltatta. Maurice már korán Hitler mellé szegődött: az SS alapító tagja s az SA első vezetője volt, részt vett az 1923. novemberi Hitler-puccsban, s együtt ültek Landsbergben. Ezért azon kevés emberek közé tartozott, akik tegező viszonyban álltak a Führerrel. Kemény verekedő hírében állt, testi sértésért és tiltott fegyverviselésért több feljelentés érkezett ellene. Személyi sofőrjeként mindenhová követte, így gyakran találkozhatott Gelivel is, s egymásba szerettek. „Putzi” Hafstaengl, Hitler korai bizalmasa szerint Maurice volt az „*állandó szerető*”, de a lány „*egyáltalán nem tért ki más férfiak ismeretsége elől*.” Maurice 1927 decemberében, Rudolf Hess esküvője végén jelentette be munkaadójának, hogy eljegyezték magukat Gelivel és össze akarnak házasodni. Hitler erre botrányos jelenetet rendezett, szidalmazta Maurice-t és megfenyegette, aki attól tartott, hogy Hitler agyonlövi. A jelenet másnap Hitler lakásában folytatódott, már Geli jelenlétében. A pártvezető hálát-

lanságot és a bizalommal való visszaélést emlegetett. A szigorú gyám szerepében tetszelegve ragaszkodott ahhoz, hogy Geli nagykorúvá válásáig (21-ik születésnapjáig), vagyis még két évig várjanak az esküvővel, s addig is csak felügyelete mellett találkozzanak.

A fiatalok titokban mégis találkoztak, s Maurice kitartott házassági tervei mellett. Ekkor Hitler keményebb lépésekhez folyamodott: azzal fenyegetőzött, hogy Gelit visszaküldi Bécsbe, s anyjától megvonja a pénzügyi támogatást. 1928 januárjában azonnali hatállyal felmondott Maurice-nak, s egy fillért sem fizetett neki. A barát végül a müncheni munkaügyi döntőbíróshoz fordult, amely 800 márka végkielégítést ítélt meg számára, s ebből órásműhelyt nyitott. A náci párt vezetője azonban még egy súlyosabb érveléssel is rendelkezett: Maurice titkos dossziéjából kiderült, hogy részben zsidó ősökkel rendelkezik. Mivel Hitler ennek nyilvánosságra hozatalával fenyegetőzött, az érvelés megtette hatását. A fiatalok szakítottak egymással. Rövidesen ugyanerre a sorsra jutott egy Gelinél 16 évvel idősebb hegedűs is, akit néhány hónappal később ismert meg hazautazásakor.

Hitler pontosan érezte, mire vágyik imádottja: munka nélküli luxuséletre s egy híres ember oldalán való szereplésre, amelyet a lány csak tőle kaphat meg. Ezután már nem akart senkivel sem osztozni rajta. *Teljesen kisajátította magának, s állandóan gyámkodott felette.* Szigorúan beosztotta a lány idejét és megbízható személyzettel ellenőrizte, de körülrajongta. 1929-ben egy kilenc szobás városi rezidenciába költözött a Prinzregentenplatzon, ahova októberben Geli is beköltözött, s a lakás legszebb sarokszobáját kapta meg. A nagypolgári lakás gondozását egy házaspár látta el. A nagybácsi nem sajnálta a pénzt kedvencére és hagyta költekezni. A jó kedélyű, kedves teremtmény teljesen lenyűgözte. Sokszor vitte magával színházba, operába, vendéglőbe, kirándulásra, s gyakran mutatkozott nyilvánosan vele. Szívesen vette derűs fesztelenségét, a társaságban ugyan egyszerű, de önfeledt, életvidám csevegését. Még azt is eltűrte, hogy Geli teljesen felforgatott egy kalapszalont, majd vásárlás nélkül kilibeggett, s lefegyverző mosollyal nyugtatta meg a rosszallását kifejező nagybácsit.

Tolerálta a lány különféle hobbijait, közöttük újonnan felfedezett művészeti adottságát is. Geli opera-énekesnői karrieréről álmodozott Wagner darabjaiban, ezért énektanárt fogadott hozzá. De a szerény képességű lány sosem érte el a kellő szintet, s az énektanárt is zavarta, hogy a havi 12 óráért kapott 100 márka ellenében tanítványa semmi fejlődést nem mutatott.

Geli vonzódott Hitlerhez, de nem tudott felnőni hozzá. Mély, bensőséges kapcsolat és ragaszkodás alakult ki közöttük. Az egyetlen személy volt, akitől egy kis finom kritikát is eltűrte. 1929-ben Hitler aktvázlatokat készített Geliről, amit kézzel jegyével is ellátott. Mindez bizonyos változásokra utal kettejük kapcsolatában.

Geli rendszeresen sült kalácsot Hitlernek, aki azt kinevezte „*kedvenc kalácsának*.” Mai szemmel számos jel arra utal – jóllehet nincs egyértelmű bizonyíték –, hogy több volt közöttük a plátói szerelemnél. Hoffmann fényképész nem gondolt intim kapcsolatra, müncheni házvezetőnője, *Anni Winter* viszont így vélekedett: „*Geli szerette Hitlert. Állandóan körülötte volt. Természetesen Frau Hitler akart lenni, hiszen az egy ragyogó parti volt.*” A történészek (*W. Maser, J. Toland*) bizonyítottan látják a dolgot. *Ian Kershaw* szerint Hitler Gelivel szembeni viselkedése „*egy erős, legalábbis látens szexuális függőségről*” tanúskodik, még akkor is, ha tudjuk, hogy mesterien értett környezete félrevezetéséhez. Hitler később többször kijelentette, hogy szívesen feleségül vette volna Gelit, egyedüli szerelmét. Eközben nyilvánvalóan az sem zavarta, hogy saját rokonáról volt szó.

Családjában egyértelműen kimutathatók bizonyos párhuzamok a nők megítélését illetően. Már apja is a fiatal asszonyokat részesítette előnyben: Hitler anyja, Klára 23 évvel volt fiatalabb férjénél, féltestvére, Angela pedig 24 évvel. Hitler a családi hagyományt folytatva szintén a fiatal lányokhoz vonzódott: Geli 19 éves és kiskorú volt, ő pedig 38 éves, amikor a lány hozzá költözött Münchenbe. Ugyanez megismétlődött Eva Braun esetében, aki 22 évvel volt fiatalabb a diktátornál, s szintén fiatalkorú, amikor szexuális kapcsolatra léptek. A Harmadik Birodalom törvényhozása egyébként a fiatalkorúak megrontását öt évig tartó börtönnel büntette.

Hitler nyíltan kifejezte felsőbbbségi törekvéseit és a női nemmel szembeni uralkodási vágyát: „*a legszebb dolgok egyike egy fiatal lányt kinevelni. A 18 éves lány formázható, mint a viasz. A férfinak rá kell nyomnia bélyegét minden lányra. Hiszen ő sem kíván egyebet.*”

Hitler féltestvérét, Angelát bízta meg az obersalzbergi ház vezetésével, aki Ausztriát elhagyva Németországba költözött. Így Geli is egyre gyakrabban mutatkozott nagybátyja vidéki házában, ahol szintén külön szobát kapott. Hitler igyekezett a vele egykorúaktól is elszigetelni. Rövidesen minden opera-bemutatón együtt jelentek meg. Ugyanakkor sokszor hetekre egyedül hagyta az unatkozó lányt, aki hozzászokott a tunya életmódhoz. Kizárólag folytatásos regényeket olvasott, s a frizurák, ruhák és a táncmultságok töltötték ki idejét.

Pártbeli társai a nyilvános helyeken való gyakori, együttes megjelenésüket kifogásolták, mivel féltették Hitler közösen kimunkált, egyre növekvő népszerűségét, jóllehet kifelé mindig a nevelőapa szerepét játszotta. Nem találták szerencsésnek, s joggal tartottak attól, hogy a már-már megindulni látszó szóbeszéd unokahúgával hozza össze. Ezért igyekeztek más lányokra terelni figyelmét.

1931. szeptemberben 18-án, egy pénteki napon Hitler pártgyűlések sorozatára indult Észak-Németországba. *Hoffmann* így emlékezett erre a napra: „*Amikor*

bementem a házba, Geli már ott volt, és segített neki csomagolni. Amikor kijöttünk a lakásból és lementünk a lépcsőn, Geli áthajolt a korláton és búcsút intett: *Au revoir, Adolf bácsi! Au revoir, Hoffmann úr!* Hitler megállt s felfelé pillantott. Tétovázott egy pillanatig, majd megfordult és felment a lépcsőn, miközben én a bejáratnál vártam. Rövidesen utánam jött.”

Nürnbergben a *Deutscher Hof* szállodában éjszakáztak, majd tovább indultak Bayreuth felé. Hirtelen egy taxi előzte meg a kocsit, amelyben a hotel-boy ült, s megállásra szólította fel őket. Izgatottan közölte Hitlerrel, hogy Rudolf Heß Münchenből sürgősen beszélni óhajt vele. A telefonhívás rossz hírt közölt: „*Gelivel valami történt*” kiáltotta izgatottan Hitler, „*azonnal vissza kell térnünk Münchenbe! Gyorsan!*” A gépkocsivezető teljes gázzal indult visszafelé, s az Ingolstadt melletti Ebenhausenben beleszaladtak a rendőrség sebességellenőrzésébe. „*Délután 1 óra 37 perckor 55,3 km óránkénti sebességgel haladtak*” – írták a rendőrök jelentésükben.

Hitler már későn érkezett a Prinzregentenplatzon fekvő lakásához. A rendőrség már elszállította Geli holttestét. A lakás gondnoka, *Georg Winter* előbb a náci párt pénztárosát, majd a rendőrséget értesítette. Elmondta, hogy felesége reggel fél tízkor szólt neki, hogy Geli szobája zárva van, a kopogtatásra nem érkezik válasz s a szomszéd szobából hiányzik Hitler pisztolya. A gondnok csavarhúzóval felfeszítette a kétszárnyú ajtót, s megpillantotta a földön fekvő, halott Gelit. Hitler 6.35-ös Walther revolverével mellbe lőtte magát. A golyó a tüdőt érte, s fájdalmas, fulladásos halált okozott. Az esetet csak 17–18 órával később fedezték fel. A rendőr-orvosi szakvélemény egyértelműen öngyilkosságot állapított meg.

Hitler a bűnügyi rendőrség kihallgatásán az öngyilkosság okának azt jelölte meg, hogy Geli énekesként akart fellépni, de nem bírta elviselni az ezzel járó nyomást. Ezért Bécsbe akart utazni, amelyet ő az anyjával történő megbeszélés után megtiltott neki. Emiatt Geli bosszankodott, de pénteken nyugodtan búcsúzott el tőlük. A lakás gondnokai sem tudták, hogy a lány miért lett öngyilkos. A tett valódi okai homályban maradtak. A rendőrség nem talált búcsúlevelet. Az azonban bizonyosnak látszik, hogy az öngyilkosság a Hitlerhez fűződő kapcsolatra vezethető vissza. Hitler környezetében egyesek szerelmi bánatról, mások kettejük éles vitájáról beszéltek az utazás előtt. *Schaub*, Hitler bizalmasa nemrég felbukkant kéziratában említi, hogy az öngyilkosságot megelőző estén Geli az ő feleségével ment színházba, mert Hitler váratlanul lemondta a részvételt. Becsapása és féltékenysége miatt lett Geli öngyilkos? *Schaub* szerint Geli és Eva Braun ismerték egymást, s Eva Geli konkurensévé nőtt fel, akinek levelét megtalálta Hitler kabátzsebében.

A rendőrség kizárta az idegenkezűség tényét, mégis több pletyka járta. Az ügyet Hitler politikai karrierje érdekében jó volt rövidre fogni, s mielőbb elfeledtetni. A temetésre hat nap múlva került sor Bécsben. Hitler ekkor Hamburgban volt, s másnap 10 ezer ember előtt tartott buzdító beszédet. A Raubal család nem tartotta felelősnek Geli haláláért, s jó viszonyuk továbbra is fennmaradt. Csak akkor különböztek össze, amikor később Eva Braun is Obersalzbergen lakott, s Angela folyton molesztálta.

Geli temetésére – anyja kívánságára – 1931. szeptember 23-án került sor a bécsi központi temetőben. Hitler képtelen volt azon részt venni, ehelyett vörös rózsákat küldött a sírhoz. A temetés időpontjában Hoffmannal együtt elmenekült egyik barátjához, ahol még pisztolyát is elvették, nehogy kárt tegyen magában. A temetés után titokban Bécsbe vitette magát. Miután 1925-ben megvált osztrák állampolgárságától és hontalannak számított, kérvényeznie kellett beutazását. Szeptember 26-án az osztrák rendőrség diszkrét kíséretében meglátogatta Geli sírját, s az ebédet követően visszaindult Németországba. Az osztrák hatóságok fellélegeztek, hogy a közvélemény nem szerzett tudomást a villámlátogatásról.

A hazafelé vezető úton mintha kicserélték volna – emlékezett vissza Hoffmann. Még be sem szállt az autóba, máris beszélni kezdett a küszöbön álló, sikeres harcról. A következő napokban és hetekben sorozatban tartotta gyújtó hatású beszédeit. A hamburgi helyi választásokon az NSDAP 26,2%-al a második helyet szerezte meg az SPD után. Radikális lépéssel látszólag megszabadult Geli emlékeitől és teljesen politikai missziója felé fordult.

Geli halála azonban fordulópontot jelentett életében, s korábbi érzései teljesen eltűntek. Családi kapcsolatait is hanyagolni kezdte. Véglegesen lemondott a húsevésről és demonstratív módon meggyőződéses vegetáriánus lett. Alkoholt sem ivott, csak formálisan, alkalmanként nyúlt a pezsgős pohár vagy a sör után. Mély depressziója növekvő fanatizmusba csapott át, s csak ritkán lehetett érzékelni szívéllyességet és melegséget részéről. Repertoárja a nőkkel szemben már korlátozott volt: bókok a titkárnőknek, demonstratív szívéllyesség az állami fogadásokon. *Wagenernek*, pártbeli barátjának mondta röviddel Geli halála után: „*Vidám nevetése állandóan szívből jövő örömet, csevegése vidámságot szerzett számomra. Még akkor is egy jó érzés lebegett körül, amikor nálam ült és keresztretjtvényt fejtett, amiből most a jeges egyedüllét maradt. Addig még csak voltak kapcsolataim a világhoz. De most minden megszűnt. Most belsőleg és külsőleg teljesen szabad vagyok. Talán így kellett lennie. Most már csak a német néphez és feladataimhoz tartozom. Szegény Geli! Ezért kellett feláldoznia magát!*”

Geli szobáját üresen, eredeti állapotában hagyta. 1938. májusi végrendeletében külön megemlítette, hogy a Geli szobájában lévő bútorokat Angela Raubalra,

Geli anyjára hagyja. Később mellszobrot készíttetett Geliről, amit az új birodalmi kancellária épületében helyeztek el. *Adolf Ziegler* festő fénykép alapján megfestette Gelit, s a kép a Berghofon kitűntető helyen, mindig élő virággal volt látható. Mivel a család teljesen elhanyagolta Geli sírját, a bécsi hatóságok 1946 tavaszán elrendelték exhumálását, s új nyugalóhelyet jelöltek ki számára. A temetőt azonban a hatvanas években átrendezték, s Geli sírja már ismeretlen.

Eva Braun (Effie) – a barátnő

Gelihez fűződő bensőséges kapcsolatával párhuzamosan, 1929 júniusában „Wolf úr” Hoffman fényképész üzletében megismerkedett a 17 éves *Eva Braun*nal, aki fényképész-laboránsként és eladóként már egy hónapja ott dolgozott. Eva anyja varrónő, apja tanár volt. A lány a városi pletykákból értesült arról, hogy a 40 éves Hitler szerelmes féltestvére lányába. Gelit először egy sörfesztiválon látta Hitler társaságában, miközben ő a Führer egyik kísézőjével töltötte az estét. Eva még Hitler Geli-korszakában titokban kis cédulákat dugdosott a férfi kabátzsebébe. „*Geli opera volt, Eva pedig operett. Geli létfontosságú volt Hitler számára, Eva pedig kis butuskának hívta*” – emlékezett később rájuk Hoffmann lánya. 1930–1931-ben kapcsolatuk még mindig csak platói volt.

Geli 1931. szeptemberi halála után Eva úgy vélte, hogy megszabadult riválisától, s most már teljesen övé a terep. De Hitler csak egy fél év múlva jelentkezett, hogy töltsenek együtt egy „kellemes, pihentető” estét. Kezdetben operába hívta, vacsorázni vitte, majd 1932. április elsején felvitte lakásába. Ekkor kezdődött szexuális kapcsolatuk, de a férfi képes volt hónapokra eltűnni, majd hirtelen megjelent. Éva azonban a *Völkischer Beobachter*-ből rendszeresen értesült arról, melyik hölgygel találkozott Hitler.

1932-ben Eva még mindig otthon lakott, s attól tartott – nem is teljesen alaptalanul –, hogy Hitler nem akarja hozzá kötni életét. Nem bírta a bizonytalanságot, a rendszertelen villámlátogatásokat sem, s kétségbeesett eszközkhöz folyamodott: 1932. november 1-jén búcsúlevelet írt s apja revolverével mellbe lőtte magát. Anynyi ereje azonban még maradt, hogy felhívja az orvost. Életveszélyes sérülésekkel szállították kórházba. Hitler azonnal meglátogatta, a tett mélységesen felkavarta, s attól tartott, hogy ellenfelei az ügyből politikai botrányt kovácsolnak. Hoffmann kijelentette, hogy felelősnek érzi magát Eváért, s gondoskodni kell róla. Az eset kapcsán mondta Hoffmannak: „*Tudja, lassan már félni kezdek a nőktől. Ha egy pillantással vagy egy kis bókkal kicsit is érdeklődést mutatok valamelyik*

íránt, mindig félreértene. Nem hozok szerencsét a nőknek! S e tény vörös fonalként húzódik végig az életemen.”

Mivel Hitler a három öngyilkossági kísérlet után még egy botrányt nem engedhetett meg magának, először egy luxuslakást rendeztetett be Évának a Wiedermayerstrassén. De amikor egy alkalommal titokban meg akarta látogatni, s a titkosrendőrség túlzott biztonsági intézkedései miatt éljenző tömeg várta, úgy döntött, hogy Évát külön villába költözteti. Az Isar folyó partján, München egyik előkelő külvárosi részén helyezte el egy emeletes villában. Ekkor már részidőben cseléd lány is rendelkezésére állt. Utasította, hogy ne járjon többé dolgozni, hanem a fényképész havonta folyósítja 450 márkás bérét. Sőt Obersalzbergen is kapott egy szobát.

Hitler továbbra is kiszámíthatatlanul viselkedett Évával. Hol kényeztette, hol pedig teljesen ignorálta. *„Ha azt mondja, hogy szeret, az csak abban a pillanatban érvényes. Ígéreteihez hasonlóan, amelyeket sohasem tart be. Miért kínoz ennyire, s miért nem vet véget ennek?”* – írta naplójába. Rapszodikus kezelése miatt a lány altatóval próbált véget vetni életének. 1935. május 28-án ezt írta naplójába: *„Ha ma este 10 óráig nem kapok választ, egyszerűen beveszem 25 tablettámat. Ez az örült szerelem, amiről már oly gyakran biztosított, hogy három hónapja nem kapok egy jó szót sem?”* Ekkor már nem sok hiányzott ahhoz, hogy végleg elszenderedjen. Nővére véletlenül meglátogatta s már öntudatlan állapotban találta. Így másodszor is megmenekült.

Eva életben maradt s Hitler kedvese lett, de sohasem érte el azt a státuszt, amely Gelinek járt. Kívánságának megfelelően Hitler közelében lehetett, de nem vehetett részt a társasági életben. A nyilvánosság nem ismerhette meg, Hitler csak magának tartotta fenn. Évának be kellett érnie a szűk környezet ismeretségével. Úgy tűnt, nincs más választása. Ezekről az időkről írta Albert Speer: *„Néhány óra múlva megérkezett a két titkárnő, Wolf és Schröder kisasszony zárt, kisebb Mercedesre, s többnyire elkísérte őket egy egyszerű müncheni lány is. Inkább csinos és élénk, mint szép volt, és szerénynek látszott. Semmi se utalt rá, hogy a szeretője az uralkodó: ő volt Eva Braun. Ez az autó sosem csatlakozhatott a hivatalos konvojhoz, hiszen nem volt szabad kapcsolatba hozni Hitlerrel. A titkárnő útítársak egyben a szerető útját álcázták. Meglepett, hogy Hitler, de Eva Braun is mennyire óvakodott mindentől, ami az intim viszonyt elárulta volna – hogy aztán késő este mégis együtt menjenek fel a hálószobába. Számomra mindvégig érthetetlen maradt, miként tartották a távolságot egymástól még ebben a belső körben is ilyen értelmetlenül és görcsösen, hiszen viszonyukat úgysem tudták titokban tartani. Eva Braun mindenkivel szemben távolságtartó volt Hitler környezetében... Amikor jobban megismertük egymást, észrevettem, hogy tartózkodása, amelyet sokan*

gőgnek vélték, csupán félszegség volt: jól látta kétes helyzetét Hitler udvartartásában.” Eva megfelelt kritériumának: *„a nagyon intelligens férfinak buta és primitív nőt kell választania... Szabadidőmben nyugalmat akarok.*” Éva az állandó szerető szerepét töltötte be. Nem kényeztette annyira, mint Gelit, de mindent megadott neki. Minden áron rejtette Évához fűződő viszonyát, azt, hogy komolyan kötődik valakihez. *„Hadd számolgassák csak a német nők továbbra is esélyeiket!”* Környezete másként értékelte Hitler személyiségét: a bajor hegyi idill, a kutyáját sétáltató ember népszerű volt hívei körében. A hölgykoszorú lelkesen üdvözölte udvarias viselkedését, hogy kiállt az állatvédelem mellett, miközben közömbösen elnézte milliók halálát.

Evát azonban az is kielégítette, hogy a fenntartás nélkül imádott Führere közelében lehet, aki Effie-nek, Patscherl-nek (kedvenc) becézte. Annyira ügyelt kapcsolatuk titokban tartására, hogy Obersalzbergi ház belépőjén titkárnőként szerepelt. Ha hivatalos vendégek érkeztek a Berghofba, akkor kezdetben el kellett hagynia szobáját és időlegesen máshova költöztették. A későbbiekben javult a helyzete, de csak akkor mutatkozhatott, ha erre külön meghívást kapott.

Eva csak 1936 januárjában kapott először engedélyt arra, hogy nyilvánosan is Hitler társaságához csatlakozzon Obersalzbergen. A hétköznapiakat fényképezéssel, sportolással, társalgással töltötte. A nap csak déltájban indult be, mert Hitler sokáig aludt, s egyhangúan telt. Délután autós partik, fogadások, megbeszélések, utazások következtek. Esténként sokszor filmvetítés volt olyan emberek részvételével, akik nem árthattak neki. Mindenki csak Braun kisasszonynak szólította.

Az egyhangú életet Eva nemcsak divattal, zenével és sporttal, hanem filmezéssel és fényképezéssel igyekezett megváltoztatni. Négy és fél órás filmje és közel húsz fotóalbuma enged bepillantást a Berghof életébe. Sokszor filmezte Hitlert is, aki ezt nem szerette, mert attól tartott, hogy nevetségessé válik. Állandóan tekintélye elvesztésétől tartott, s csak akkor lépett új öltönyben vagy fejfedőben a nyilvánosság elé, ha előbb Hoffmann lefényképezte és a képeket átadta neki.

Hitler értett hozzá, hogy pénzzel és ajándékokkal puhítsa meg a szerepe miatt elégedetlen Evát. Előbb 30 ezer márkáért elegáns házat vett neki Münchenben, majd rendelkezésére bocsátott egy Mercedest, ruhákkal és ékszerekkel halmozta el, a kezdobetűivel ellátott étkészlettel lepte meg, s 450 márkás fizetést kapott állítólagos titkárnői állásáért. Ha imádottja nem tartózkodott Obersalzbergen, az egyébként tartózkodó Evát mintha kicserélték volna: dohányzott, táncolt, kirándult barátnőivel és partykat tartott, amit a „főnök” egyáltalán nem szeretett. Eva idejének kétharmad részét, az 1936–1945 közötti éveket Obersalzbergen töltötte.

Hitler a háború vége felé Mussolini haláláról értesülve pánikba esett. Nem akart hasonló sorsra jutni. Inkább az öngyilkosságot választotta, s a német nép

és ország elpusztításától sem riadt vissza. Legutolsó parancsaival katonákat s kisgyermeket küldött a biztos halálba, ő maga azonban a leggyávabb megoldást választotta.

Eva Braun hihetetlen módon jutott be az ostromlott városba, s a kancellária alatti bunkerbe. 1945. április 29-én nem sokkal éjfél után szovjet gránátűz közepette keltek egybe. Hitler csak akkor szánta el magát, hogy titkos szerelmét elvegye, „*aki hosszú évek barátsága után önként jött a majdnem teljesen körülfalt városba, hogy sorsomban osztozzon*”, amikor már biztos volt az öngyilkosságban. Eva pedig vele ment a halálba, amit már az 1944. július 20-i merénylet után Hitlerhez címzett levélben megígért: „*Szerelmem, magamon kívül vagyok, meghalok a félelemtől, most, hogy veszélyben tudlak Téged... Tudod, s ezt mindig mondtam Neked, hogy meghalok, ha valami bajod esik. Első találkozásunktól kezdve megesküdtem, hogy mindenhova követlek Téged, a halálba is. Tudod, hogy csak szerelmedért élek, Evád.*”

Az erőltetett szertartás utáni zavart enyhítendő, egy kérdésre Eva Braun azt válaszolta Traude Jungének, Hitler titkárnőjének: „*Szólítson csak Frau Hitlernek*”. Április 30-án a szovjet csapatok már csak méterekre voltak a bunkertől, amikor a diktátor elbúcsúzott az utolsó pillanatig vele kitartó embereitől, s feleségével visszavonult magánlakosztályába. 15 óra 30 perckor lövés dördült. A heverőn összeroskadva ült Hitler, jobbra mellette pedig hátradőlve Eva Hitler. Evával ciánkapszula, Hitlerrel pedig kapszula és halántéklövés végzett.

Szerelmes levelek Hitlerhez

W. C. Emker, az amerikai katonai kormányzat Berlinben szolgáló tisztje 1946-ban közel nyolcezer, német és osztrák asszonyok által „*szeretett Adolfomnak*” írt, még mindig a földön szanaszét heverő szerelmes levelet gyűjtött össze a romos birodalmi kancelláriában. Asszonyok százai (volt aki 28 szerelmes levelet írt, s a kancellária külön aktát nyitott számára) nemcsak szerelmükről biztosították Hitlert, hanem nagy részük meg volt győződve arról, hogy forrón szeretett Adolfjuk csak őt szereti, s csupán a körülmények akadályozzák meg abban, hogy éjszaka felkeresse őket szobájukban, vagy feleségül vegye őket. „*Te keresel egy nőt, én keresek egy férfit... Gyermekeket szeretnék Tőled... Csak a szerelmemet tudom felkínálni Neked... Csak a szüzességemet tudom adni Neked...*” – írták Hitlernek. A Berghofon sorban álltak a nők, hogy egy pillanatra láthassák. Többen megküldték házassági szerződésüket, süteményt sütöttek, s a kancelláriába küldték. Berlinbe utaztak, hogy személyesen lássák vagy beszélhessenek vele – s minden

alkalommal keserű csalódás várta őket. A kancellári hivatal pedig „nem teljesen normálisnak” tekintve őket rendőri közbenjárást szorgalmazott velük szemben, amely gyakorta gyógyintézeti kezelésükkel zárult.

Irodalom

Gold, Alison Lesli: *Eva Braun naplója. Az ördög szeretője. A nő, aki együtt élt és halt Hitlerrel.*

Gold Book, é. n.

Lambert, Angela: *Eva Braun elsüllyedt élete.* Európa Kiadó, Budapest, 2007.

Sigmund, Anna Maria: *A náci asszonyai I–III. kötet.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 2001, 2003, 2008.

Hitler privát

1911-től: Hitler betegségei: szervi zavarok és szomatikus betegségek

1933: a *Mein Kampf* eladásából 1 232 335 márka jövedelme volt

1934–1935-től: Hitler a „Harmadik Birodalom” kiterjedt korrupciós rendszerében rendkívül nagy összegekkel és állami ingatlanokkal jutalmazta politikai és katonai elitjét, s ajándékozott meg külföldi politikusokat

1934 február: Obersalzbergen megvásárolta a Haus Wachenfeldet, amelyet 1936-ban kibővített

1935: a költségvetésből Hitler számára elkülönített összeg 3,3 millió, 1944–1945-re pedig 40 millió márkára nőtt, amellyel egyedül ő rendelkezett

1935: rekedtséget okozó gégepolipját helyi érzéstelenítéssel eltávolították

1937 júliustól: a Wehrmacht tisztjeinek szabadságát pótlólagos összegekkel támogatták

1939 április: 50. születésnapjára az NSDAP-tól egy 1800 méter magasban fekvő kirándulóházat kapott ajándékba az Obersalzberghez közeli Kehlstein hegyen

1940 július: a győztes franciaországi hadjárat után újabb kitüntetések és pénzügyi támogatások rendszerét vezette be

1940 vége: Hitler a holland műkincspiacon 15 milliónál több guldent adott ki

1944. július 20: a merénylet során mindkét dobhártyája szétszakadt

1944. szeptember 17: a szövetségesek Arnheim melletti landolásakor infarktushoz hasonló szívrohamot kapott, s egy hétig ágyban feküdt

Hitler pénze

Az 1920-as évek elején az NSDAP pénzbeszedőjeként az adományokról nem adott elismervényt, s amikor ezt egyszer szóvá tették, válaszként a párt programjának egy példányát nyújtotta át. Az adományokból annyit fizetett be a párt pénztárába, amennyit jónak látott. 1920 őszén a párt pénzén használt autót vásároltatott magának.

Hitler landsbergi börtönéveiben az ajándékok: virág, élelem, könyv, valuta csak úgy áradt hozzájuk az egész országból. A női hódolók egymásnak adták a kilincset, s az egyik gyáros felesége rávette férjét, hogy 45 ezer márkás kölcsönért kezességen, ha Hitler kijön a börtönből.

A 45 ezer márkához újabb adományok is jöttek. *Rudolf Hesst* magántitkárként alkalmazta, akivel az utolsó simítást végezték könyvében. A *Mein Kampf* 400 oldalon, 120 márkás áron jelent meg az Eher kiadónál. Eleinte különösebb siker nélkül, de

abban az évben 10 ezer példányt adtak el, s Hitler a bolti ár 15%-át kapta részesedésként, azaz 1925-ben tisztán 18 ezer márkát.

Hitler kancellárságának első évében több mint egymilliót adtak el könyvéből, s nemsokára milliomos, majd multimilliomos lett. 1933-ban 1 232 335 márka jövedelme volt, amely után 297 005 márka adót kellett volna befizetnie, de nem fizetett. *Reinhardt* államtitkár végül megtalálta a megoldást: az államfőt mentesíteni kell minden adótól. 1935 márciusától hivatalosan törölték a német adófizetők sorából.

Valós becslés alapján ettől kezdve évi 1,5–2 millió márka bevételre tett szert csak a könyvnek köszönhetően. 1943-ban 569 212 márkát vett fel. De a könyvéből származó bevételek csak

egy töredékét képezték jövedelmének, s létfenntartási költségeinek java részét (autók, titkárság, egyéb alkalmazottainak eltartását) 1933-tól az állam fedezte. De Hitler ezen felül is talált pénzforrásokat. Csak *Heinrich Hoffmann* „birodalmi fotóriporter” készíthetett felvételeket róla, amelynek búsás hasznából osztozott kenyéradójával. 1931–1940 között több mint 30 képes albumot adott ki százezres példányszámokban, 10–13 márkás áron Hoffmann egy fakszimile mappában kiadta gazdája akvarelljeinek egy részét, darabját 100 márkáért, a reprodukció jogát külön eladta egy amerikai cégnek. Hitler visszavásárolta akvarelljeit, s darabját akár 30 ezer márkáért árulta. Mindezen felül a személyiségi jogok fejében az arcképével megjelenő postabélyegek után is nagy pénzt söpört be. A postaügyi miniszter egyszer szemtanúk jelenlétében nyújtott át egy csekket a Führernek 50 millió márkáról.

Hitler szabadon rendelkezett a Német Gazdaság Adolf Hitler Adományával (*Adolf Hitler Spende der Deutschen Wirtschaft*), amelybe minden munkaadó rendszeresen fizetett. Ezután nem fizetett adót, viszont a vállalkozók költségként adójukból leírták az adományt. Becslések szerint évente így közel 100 millió márka jött össze. Ennek kezelésével Bormann bízta meg, akit senki sem ellen-

őrzött. Az évek folyamán erre a számlára több mint egymilliárd márka folyt be. A soha ki nem apadó forrást Hitler gigantikus fegyverkezéssel hálálta meg. Amikor Ausztriát bekebelezték, Hitler külön listával látta el Bormannt bizonyos ingatlanok megvásárlására, így a braunauai szülőházat, az apja leondingi házát, stb.

Hitler a holland műkincspiacon 1940 végére 15 milliónál több guldent adott ki, s a háború végére tízezer festményt és műkincset hordott össze, amely értéke manapság legalább egymilliárd márka, nem számítva a gobelineket, régi fegyvereket és bútorokat. Csaknem száz közvetítő ügynök dolgozott neki egész Európában. 1944-ben a légi támadások elől az Alt Aussee-i sóbányába rejtették el a műkincsek legnagyobb részét. Egyetlenegy műkincs sem került az általa megálmódott linzi képtárba. Amikor az amerikai csapatok elérték München szélét, már csak 73 kép volt a Führerbauban.

Hitler millióit lefoglalták, s műkincseit is. Amennyiben 1951-ig nem adták vissza tulajdonosaiknak, úgy a Szabad Bajor Állam rendelkezése alá került. Az Ausztriában tulajdona pedig az ottani kormány hatáskörébe tartozik.

Obersalzbergből nem sok maradt meg a bombázások miatt. A kehlsteini ház megvan, a Platterhofból amerikai szálloda lett. A *Mein Kampf*-ból az 1945-ben még meglévő, az *Eher Verlag* számláján lévő 7 millió márkát elkobozták, mint náci vagyont. A Szabad Bajor Állam továbbra is igényt tart Hitler írásainak és beszédeinek szerzői jogára. Ezzel örökösei nem értenek egyet, így 1961-ben valamennyi pénzt átutaltak nekik.

Hitler testvérei és féltestvérei már meghaltak, s gyermekeikre szállna az örökség, amit máig nem örököltek, hisz Hitler maga teremtett precedenst a kisajátításra.

A fentiek fényében nem élhet tovább a mítosz, hogy Hitler nem volt korrupt, nem akart vagyonra szert tenni és szolid, igénytelen életmódot folytatott. Mindennek éppen az ellenkezője az igaz.

Ajándékok és jutalmak az elitnek

Hitler a „Harmadik Birodalom” kiterjedt korrupciós rendszerében rendkívül nagy összegekkel és állami ingatlanokkal jutalmazta politikai és katonai elitjét. *Sebastian Haffner* történész és publicista már 1940-ben, Angliában megjelent könyvében „határtalan korrupciót,” „rendkívüli méretű lopást” emlegetett, s a „közpénzek arcátlan igénybevételével” vádolta meg az uralkodó réteget, amely „új főnemességnek” képzei magát. Az ajándékozási titoktartásról és diszkrécióról *Hans Heinrich Lammers*, a birodalmi kancellária miniszteri rangú főnöke gondoskodott. Ő és Bormann külön alappal rendelkezett e jutalmak kifizetésére.

A jog és a törvényesség semmibe vétele így a költségvetésben is megmutatkozott. 1934–1935-től gyorsan növekedtek a különböző jogcímenek – támogatás, segély, nyugdíjfeljavítás, nyugdíj-kiegészítés, tiszteltbeli zsold, stb. – juttatott, havi néhány száz márkás támogatások, valamint a külföldi politikusok számára vásárolt különböző ajándékok költségei is.

1937 júliusától a Wehrmacht tisztjeinek szabadságát pótlólagos összegekkel támogatták, amelynek keretét a háború alatt rövidesen évi 2 millió márkára emelték. 1940 júliusában, a győztes franciaországi hadjárat után pedig újabb kitüntetések és pénzügyi támogatások rendszerét vezette be. 12 tábornokot vezértábornaggyá nevezett ki, Göring pedig birodalmi marsall lett.

E rendelkezési alapról fizették az állami temetéseket is. A párizsi német követtség meggyilkolt tanácsosának temetési költségét Meissner államtitkár 150–200 ezer márkára becsülte, amelyből a temetés csak 50 ezerbe került, a többi költséget a párttagok utaztatása és felvonultatása jelentette. Mivel azonban az esemény ürügyül szolgált az 1938. november 9-i ún. birodalmi kristályéjszakának, a temetés költségeire nem voltak tekintettel.

Az állami pénzek számolatlanul áramlottak külföldi politikusoknak és diplomatáknak is, amelyet külön költségvetésből fedeztek. 1937–1940 között *Pál* jugoszláv kormányzó, *Faruk* egyiptomi király, *I. Zogu* albán király, a spanyol *Franco* tábornok és a kínai *Csang Kaj-sek* marsall kapott 20–34 ezer márká közötti Mercedes személygépkocsit. *Mussolini* számos ajándékai mellett ebben a rovatban bukkant fel 1943 februárjában egy motoros jacht 400–500 ezer márkás költsége is. Az iratok ugyan nem nevezték meg a kedvezményezettet, de ez minden jel szerint *Horthy Miklós* volt.

1938 tavaszán Hitler olaszországi utazását ebből a külön-alapról fedezte, amely az új egyenruhát viselő kísérettel együtt 210 ezer márkába került. A költségvetésből Hitler számára elkülönített összeg 1935-re 3,3 millió, 1944–1945-re pedig 40 millió márkára nőtt, amellyel egyedül ő rendelkezett.

A háború alatt *Hitler tudatosan korrumpálta katonai és polgári elitjét*, illetve egykori politikai ellenfeleit. Különböző katonai- és szolgálati jubileumok, vagy az 50., 60., 65., 70. születésnap alkalmából „a német nép köszöneteként” kiutalt adómentes támogatás rendszerint 100–600 ezer márká között mozgott. 1943 áprilisában 50. születésnapján Ribbentrop birodalmi külügyminiszter 500 ezer márkáról szóló, adómentes csekket kapott ajándékba, egyébként már a másodikat abban a hónapban. 1944. májusában Lammers miniszter 65. születésnapján vádaskastélyt, egy 54 ezer márkás festményt és 600 ezer márká készpénzt kapott. Az NSDAP, az SA és az SS alacsonyabb rangú funkcionáriusainak be kellett érniük néhány tízezer márkás támogatással. *Kurt Dalwege* SS-Oberstgruppenführer

és rendőrségi vezérezredes betegszabadságát az általa kiválasztott, s ajándékba kapott birtokon töltötte.

A kisembereknek és háborús veteránoknak azonban meg kellett elégedniük néhány száz márkás jutalommal, a Führer fényképével vagy éppenséggel a *Mein Kampf* egy díszesebb kiadásával.

„Művészeimnek úgy kell élniük, mint a hercegeknek, s nem padlásszobában lakniuk, miként a művészeletről vallott romantikus elképzeléseikben szerepel” – vélekedett Hitler. Az építészek és szobrászok támogatását Albert Speer szorgalmazta. A meglehetősen vitatott művészi tevékenységet felmutató Arno Breker szobrász 1941-ben 900 ezer márka bevételt könyvelhetett el az állami megrendelésekből. De mivel minden pénz kifolyt a kezéből, 1942 tavaszán a Führer további 250 ezer márkás adómentes támogatást hagyott jóvá számára. Goebbels javaslatára Leni Riefenstahl 100 ezer márkát kapott olimpiafilmjéért, amelyet 1938 áprilisában, Hitler 49. születésnapján mutattak be. Több millió márkát keresett Zarah Leander, a svéd származású színésznő is, aki az emigrált Marlene Dietrich nyomdokába lépve szórakoztatta a németeket.

Az egyre nagyobb, szinte már monarchista színezetű támogatásokkal teljesen ellentétesek voltak a náci Németország fizetési viszonyai. Miközben a miniszteri fizetések havi 1700–1800 márka körül mozogtak, a munkásoknak 80 pfennigges órabérrel kellett megelégedniük. 47 órás munkahét esetében a heti szakmunkás bruttó fizetése 28 márkát, a szakképzetleneké 24 márkát tett ki. Egy szakképzetlen textilmunkásnő hetente 19 márkát keresett.

A rendszer jobban megfizette a koncentrációs táborok évente növekvő számú őrszemélyzetét. Egy 25 éves, hajadon női felügyelő 1943–1944-ben például havonta bruttó 186 márkát keresett, s a levonások után tisztán 105 márkája maradt, amelyhez még 35 márka túlóra-díj járult. Egy súlyosan sebesült páncélos-főhadnagy 1942-ben pótlékokkal együtt bruttó 370 márkát kapott, s a levonások után 226 márkája maradt. Ismernünk kell a mindennapi élet árait is: negyed kiló vaj 0,80, 50 kg burgonya 3,80, fél kiló levesthús 0,90, marhahús 1,15, sertéshús 1, zsír-szalonna 1,10 márkába, egy db tojás 11, egy liter folyóbor 40 pfennigbe került.

Hitler betegségei: szervi zavarok és szomatikus betegségek

Belgyógyászatilag Hitler betegségei közül bécsi éveitől kezdve a *gyomor- és bélbetegségek* álltak az előtérben. A világgazdasági válság éveinek választási küzdelmeiben növekedtek idegi alapú, vegetatív tünetei, amelyeket az egészsége miatti hypochondriás tünetek súlyosbítottak, s folyamatos gyomorgörcsöket váltottak

ki. Ezeket a gyomorrák kezdeti tüneteinek tekintette. Állandóan az öregedéstől tartott, attól, hogy nem tudja megvalósítani világuralmi terveit, ezért siettetten azok elérését.

Állandó bél-felfúvódásban szenvedett és az ezzel járó szellentésekkel küszködött, amelyek kínos helyzetekbe sodorták. Mivel étkezéskor sok levegőt nyelt, az elfogyasztott ételektől függetlenül is rontotta helyzetét. Ilyen hasi görcs gyötörte 1938 márciusában, ausztriai diadalmenete, valamint a Mussolininál tett római utazása során. Az éjjel-nappal tartó intenzív bélgörcsök miatt, a ráktól való félelmében gyorsan végrendelkezett. Mivel szinte állandóan székrekedésben szenvedett, háziorvosától, Morelltől hashajtót kapott. Vele teljesen egyetértett abban, hogy a panaszok lelki eredetűek. Ő mindezt a tábornokai miatti állandó bosszúsággal magyarázta.

1941 nyarán, a Rastenburg melletti főhadiszállás (Wolfsschanze) mocsaras vidékén lázas hasmenésben, 1944 szeptemberében pedig Hepatitis A vírusos májgyulladásban szenvedett, amely sok katonát érintett a keleti hadjárat során. Ekkor rövid idő alatt több kilót fogyni kezdett.

Hitler hypochondriás aggodalommal „felügyelte” testét. Meg volt győződve arról, hogy gyenge a szíve, ezért 1938-tól következetesen kiiktatta életéből a testi megterheléseket. Ekkortájt ideiglenesen jelentkező mellkasi fájdalmait orvosai szerint „hisztérikus eredetűek” voltak.

A magas vérnyomás első jelei 1940 kezdetén jelentkeztek, amely a lelki terhelés miatt elérte a 200 Hg/mm-t. 1941 júliusában a koszorúér-görcshöz hasonló szívrohamot kapott, s az EKG-vizsgálat szívizom-károsodást mutatott ki szíve bal kamrájában. 1944. szeptember 17-én, a szövetségesek Arnheim melletti landoláskor infarktushoz hasonló szívrohamot kapott, s egy hétig ágyban feküdt.

Feltételezik, hogy koszorúér-elmeszesedése és magas vérnyomása összefügg azzal, hogy bécsi éveiben és azután, 16 éven keresztül sokat dohányzott. 1933 utáni világnézetének megfelelően egy „német népi hős” nem dohányozhatott, s ezt még környezetében sem tűrte meg.

Mivel betegesen félt mindenféle légúti fertőzéstől, a legenyhébb esetekben is már Ultraseptyl-t kért orvosától, amelyet Magyarországról szállítottak, s a harmincas években a leghatékonyabb baktérium-ellenes gyógyszernek tartottak. Az 1944. július 20-i merénylet során mindkét dobhártyája szétszakadt, s füleiből vér folyt. Sérülései azonban két hónapon belül szinte teljesen meggyógyultak. 1935-ben rekedtséget okozó gégepolipját helyi érzéstelenítéssel eltávolították, amelyet 1944 őszén megismételtek.

Homályos pillantását látási zavarok okozták. Már a harmincas években kialakult nála az öreglátási szimptóma, ezért szemüveget és nagyítót kellett használni.

nia. De hiúsága miatt a nyilvánosság elé szemüveg nélkül lépett. Ezért memorandumait speciális, háromszoros betűnagyságú írógépen készítették el.

A Berghofon

Hitler először 1923 áprilisában járt Obersalzbergen, s a környék annyira megtetszett neki, hogy állandóan visszatért ide. 1925-ben egy kis házat bérelt – amelyet később megvásárolt és kibővített –, s itt írta a *Mein Kampf* második kötetét. A Berghof-nak nevezett épület nemcsak pihenésül szolgált, hanem itt fogadta számos vendégét, külföldi államférfiakat, művészeket és tisztviselőket, a náci párt munkatársait és a Wehrmacht tisztjeit. Saját bevallása szerint minden nagyobb döntését a hegyekben hozta.

A második világháború alatt hosszabb ideig szintén a Berghofról irányította a kormányzati munkát és a Wehrmacht hadműveleteit. Ezért Berchtesgaden közelében épültek ki a birodalmi- és pártkancellária, valamint a Wehrmacht főparancsnoksága és vezérkara.

A *Haus Wachenfeldet* 1934 februárjában vásárolta meg és 1936-ban kibővítette. 30 helyiségében személyesen vásárolt, ismert művészek festményei lógtak a falon, amelyeket később a Linzben tervezett múzeumnak szánt. Dolgozószobája és a paraszt-stílusú bútorokkal berendezett hálószobája az első emeleten kapott helyet. Ugyanitt lakott Eva Braun is.

A Berghof építése során természetes- és műkövet, márványt és értékes faburkolatot alkalmaztak. Ólomba foglalt, süllyeszthető ablakok, művészi világító-testek és cserépkályha is helyet kapott benne. *Gerdi Troost* belsőépítész a helyiségeket nagyrészt barokk és biedermeier bútorokkal rendezte be.

Mivel Hitler szenvedélyes tekéző volt, a pincében tekepálya is épült. E szenvedélyét azonban titokban tartotta, mert attól tartott, hogy a birodalom számtalan tekeegyesülete tiszteletbeli elnöknek választja.

1939-ben, 50. születésnapjára az NSDAP-tól egy 1800 méter magasan fekvő kirándulóházat kapott ajándékba a közeli Kehlstein hegyen. A hozzá vezető út végén egy 120 méteres, függőleges aknában, lifttel lehetett feljutni az épületbe.

Hitler a Berghofot elsősorban pihenésre tervezte, de mégsem tudott kibújni bizonyos állami kötelezettségek alól. Mivel éjszaka dolgozott, ritkán kelt fel 11 óra előtt. Rendszerint egyedül reggelizett, elolvasta az újságokat és a jelentéseket. Ezután adjutánsaival, külföldi látogatókkal, ipari vezetőkkel, tisztekkel, stb. tárgyalt. Az ebéd 14,30-kor kezdődött, ahol neki diétás szakácsnő vegetáriánus ételeket és gyümölcsöt szervírozott. A béke éveiben ezután bel- és külföldi lá-

togatóival sétálni indult a környéken. A háború alatt már ritkán mozdult ki, és sétáit is lerövidítette. Esténként filmvetítésre került sor, vagy kötetlen társasági csevegés zajlott, ahol élvezte a családi hangulatot.

Olvasmányai és világnézete

„Ami Hitler elveit és doktrínáját illeti, nem volt gonoszabb és gátlástalanabb, mint sok korabeli államférfi.”

A. J. P. Taylor

6000 kötetes könyvtárának nagy része építészeti és történeti művekből állt. Könyveinek egy részét Salzburg mellett, egy sóbányában amerikai katonák találtak meg, amelyek ma a washingtoni Kongresszusi Könyvtárban találhatóak.

Világképe a 19. század eszmetöredékeiből táplálkozott, amelyet két eszmei szál tartott össze: a radikális, univerzális faji antiszemitizmus és az élettér-doktrína. Ideológiai elképzelése azzal a meggyőződéssel párosult, hogy a történelmet „a népek élettérért folyó permanens harca” határozza meg, amely csak akkor lehet sikeres, ha megőrzik, illetve helyreállítják a „faji egységet”. De nem Hitler, hanem *Ernst Renan* volt az első, aki a faj (race – rassz) fogalmával magyarázta a történelmi fejlődést.

A biológiai gondolkodás befolyását erősítette *Charles Darwin 1859-ben közzétett elmélete*, aki a földön élő „fajokat” a természetes kiválasztódás eredményének tekintette, amely a létért folyó harcban jelentkezik. A szociáldarwinisták mindezt kivetítették a társadalomra. Eszerint az evolúció cáfolja a bibliai teremtésmítoszt; a természetben állandó harc folyik, és a társadalomban csak a legalkalmasabb faj maradhat fenn, amelynek jogában áll meghódítani saját életterét (*Lebensraum*). A természetben a különböző fajok nem keverednek, így a keveredés az ember vonatkozásában is káros.

Hitler hitt abban, hogy a természet alaptörvénye az örök harc, s az emberiség a természet szolgája. A társadalomban a természethez hasonlóan egyformán érvényes törvény az öröklés, a faj tisztasága és a faj fenntartása. A fennmaradást viszont csakis fajtiszta és erős nép képes biztosítani, amely az élettérért és a faj tisztaságáért harcra, erőszakra, agresszióra és a háború is hajlandó.

A „rasszizmus másik klasszikusa”, a brit *Houston Stewart Chamberlain* újságíró 1880-tól maga is a bayreuth-i körhöz tartozott, s 1899-ben publikált *A 19. század alapjai* című művét Hitler meggyőződéses szociáldarwinistaként magába olvasztotta. Chamberlain szerint a germán faj az igazi kiválasztott nép, s a törté-

nelembé a görögök és rómaiak örököseként, az emberiség megmentőjeként lépett be. A katolikus keresztények és a zsidók a germánok ellenségei. A keresztények a fajlélek rabszolgaságba döntésén buzgólkodnak, a zsidó *Szent Pál* kitalált törvényei segítségével. Ellenük csak *Luther* és a protestantizmus vette fel a küzdelmet. A zsidók – Chamberlain szerint – ázsiai nép, s a germánokkal együtt léptek a történelembé, s ők is óvják fajuk tisztaságát. A zsidó lélek – állítja Chamberlain – materialista, törvénytisztelő, intoleráns és erkölcstelen. A zsidó az ördög megtestesülése, ellene csak a kiválasztott nép, vagyis a germánok vehetik fel a küzdelmet. A zsidók veresége szellemi forradalomhoz vezet, de ezt a végső harcot meg kell vívni az alkotó (germán) és a nem alkotó (zsidó) faj között. Chamberlain már 1927-ben biztos volt abban, hogy Hitler az a próféta, aki az árjakat győzelemre vezeti.

Hitler sokat tanulmányozta a zsidó származású *Otto Weininger: Szex és jellem* (1903) című munkáját, amely a faji kérdést összekapcsolta a szexualitással. A könyv a századfordulón Chamberlain „történelemfilozófiai” munkáihoz hasonlóan népszerű olvasmány volt. Weininger szerint a zsidók még a nőknél is rosszabbak, nem hisznek semmiben, nincs lelkük, nincs elképzelésük semmiféle magasabb rendűről, nincs államelvük, materialisták és anarchisták, és azért lesznek kommunisták is, mert nincs szellemiségük. Szerinte a zsidókból és a nőkből is hiányzik a nemzeti érzés, nincs személyiségük. Weininger az árja férfit a Naphoz, a többi a Hold-népek kategóriájába sorolta. Azt is leszögezte, hogy nincs már állam, törvény, igazi művészet vagy etika; a „degenerált kor” az erkölcstelenség uralmához vezetett.

Jóllehet *Gobineau* és *Darwin* nem voltak antiszemiták, a biológiailag megalapozott faji tanok veszélyesebbek lettek, amikor a szélsőségesek gondolkodásában antiszemita előítéletekkel fonódtak össze, s a fajok *Gobineau* által hangoztatott „degenerációja” a zsidók állítólagos „bomlasztási tevékenységével” párosult. E szerzők az antiszemitizmust társadalmilag elfogadottá tették a polgárságon belül, s az antiszemita követeléseket a *Németkonzervatív Párt* 1892-ben programjába iktatta.

Az „életter” fogalmát 1897-ben a geopolitika atyja, *Friedrich Ratzel* használta először. Szerinte a népek és államok olyan organizmusokhoz hasonlóak, amelyeknek az élethez és növekedésükhöz térre van szükségük. Mindez csak állandó harcban történhet, amelyben az erősebb nemzet győzedelmeskedik. A császárság idején publikáló és annak imperialista politikáját erősítő Ratzel szerint a németeknek életterüket Európában és tengerentúli gyarmataikon kell kialakítaniuk. Utódai: a svéd *Rudolf Kjellén*, a brit *Halford Mackinder* és a német *Karl Haushofer* azonban Kelet-Európát nevezték meg életterként. Mackinder szerint az eurázsiai

térseget uraló nép a világaluralmat is megszerzi, mivel a Kelet végtelen távolságai jelentik Európa „szívét” (Herzland). Valószínűsíthető, hogy Hitler elfogadta Ratzel, Kjellén és Haushofer geopolitikai nézeteit.

Az is lehetséges, hogy egyszerűen a német historiográfiában, publicisztikában és szépirodalomban a 19. század elejétől elterjedt javaslat felé fordult, miszerint a középkorban félbeszakadt német *Drang nach Ostent* kell folytatni. *„Mi megállást parancsolunk az örökös germán vándorlásnak Európa déli és nyugati része felé, s keletre tekintünk. Lezárjuk végül a háború előtti időszak gyarmati és kereskedelmi politikáját, s rátérünk a jövő földbirtok-politikájára.*

Ha Európában új területről és új termőföldről beszélünk, akkor csak Oroszország és az azt környező államok felé tekinthetünk [...] Ez a keleti óriásbirodalom megérett az összeomlásra. Oroszország zsidó uralmának vége egyben Oroszországnak mint államnak is a végét jelenti. A sors bennünket arra választott ki, hogy szemtanúi legyünk egy olyan katasztrófának, amely a népi fajelmélet helyességének leghatalmasabb bizonyítéka.

A nemzetiszocialista mozgalom hivatása az, hogy népünket arra a politikai belátásra készítse, hogy a jövő célkitűzését ne a Nagy Sándor-i hódítás csalogá ábrándjában, hanem a német eke szívós és kitartó munkájában lássa, amelynek számára a kard csak a földet biztosítja” – írta a Mein Kampfban.

Hitler e történetfilozófiailag „megalapozott” világnézetével törekedett Közép- és Kelet-Európa meghódítására. Szerinte a teljes Lengyelország és a Szovjetunió nyugati része a germánok életteréhez tartozott. Weininger nyomdokain haladva „észak népeit” – egyfajta földrajzi-genetikai determinizmus alapján – munkaszeretőknek, kötelességtudóknak, kultúrateremtőknek, államalapítóknek nevezte. Velük szembeállította a „déli” zsidókat, akik képtelenek államalapításra, és kultúrarombolók.

Németország lakossága évente 900 000 lélekkel gyarapodik – vélekedett. Az új állampolgárok megélhetési lehetőségei évről évre súlyosbodnak, s egyszer katasztrófába torkollnak, ha nem találják meg idejében *az éhínség megelőzésének eszközeit*. Erre szerinte *négy lehetőség* kínálkozott: 1. francia példára a születésszabályozás; 2. a belső telepítés; 3. új földterület szerzése; 4. idegen szükségletek kielégítésére dolgozó ipar és kereskedelem. A weimari politikusok az exportgazdaságot választották. Szerinte a túlnépesedés levezetésére az új földterületek szerzése rengeteg előnyt jelent, főleg a jövő szempontjából.

A keleti irányú imperialista céloknak rendelte alá *a jövő német külpolitikájára* vonatkozó elveit is. A weimari köztársaság többi politikusához hasonlóan Hitler is a versailles-i szerződés felszámolására törekedett. Franciaországot előbb politikailag akarta elszigetelni, majd utána katonailag megsemmisíteni. Mindennek

egy Angliával és Olaszországgal való formális vagy csak informális szövetségben kellene megvalósulni. Az ötlet az 1920-as évek elején a német jobboldali pártoknál és csoportosulásoknál még egyáltalán nem volt népszerű. Végül is az első világháború alatt a német propaganda „*hítségő Albion*”-nak bélyegezve élesen támadta Angliát. Olaszországot pedig a németek kifejezetten gyűlölték, mert 1915-ben hadba lépett korábbi szövetségese, Ausztria és Németország ellen, s „árulásáért” megkapta a „német” Dél-Tirolt. Hitler azzal érvelt, hogy Mussolini hatalomra jutásával Olaszország előnyére változott, Anglia pedig elismeri Németország kontinentális hatalmát, ha utóbbi garantálja a brit birodalom fennmaradását, s lemond a német gyarmatok visszaszerzéséről.

Hitler külpolitikai elképzeléseiben az Egyesült Államok világhatalomként még alig bukkant fel, de már előre látta a világhatalomért vele folytatott végső küzdelmet. A többi hatalom közül viszonylag pozitívan, de röviden említette Japánt.

Hitler a sok német által központi kérdésnek tekintett *gazdaságpolitikát* a *Mein Kampf*-ban mindössze öt oldalon tárgyalta. A gazdaságot csupán az állam egyik segédeszközének tekintette, de nem fejtette ki, mit ért alatta. Helyette még ebben az összefüggésben is a faj központi szerepét és a „jelleg megőrzését” emlegette. Az állam központi feladatának ezt tartotta, s nem a gazdaságpolitikát.

Későbbi beszédeiben is lemondott a jövő gazdaságpolitikájának pontosításáról. Helyette megelégedett azzal, hogy a *Gottfried Feder* által kitalált formulára, a *kamatrabzolgaság megtörésére* utaljon. 1933 előtt megtűrte, hogy alvezérei különböző gazdaságpolitikai programokkal lépjenek a nyilvánosság elé, amelyeket eredeti nemzetiszocialista programként állítottak be. A náci párt csak a weimari köztársaság utolsó éveinek választási küzdelmeiben lépett fel a munkanélküliség leküzdésének programjával, amelynek fő vonásait az SPD-től kölcsönözte, majd annak foglalkoztatási programját kancellárként megvalósította.

Irodalom

Berle, Hendrik (Hg.): *Briefe an Hitler*. Gustav Lübbe Verlag, Bergisch Gladbach, 2007.

Junge, Traudl: *Bis zur letzten Stunde*. List, 2002.

Kershaw, Ian: *Hitler. I-II. kötet*. Szukits Könyvkiadó, Szeged, 2003, 2004.

Kershaw, Ian: *A Hitler-mítosz. Vezérkultusz és közvélemény*. Kortina, Budapest, 2003.

Lukacs, John: *A történelmi Hitler*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1998.

Miskolczi Ambrus: „A Führer olvas”. *Tallózás Hitler könyvtárában*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000.

Németh István: *Németország története. Egységtől az egységig 1871–1990*. Aula Kiadó, Budapest, 2004.

Neumayr, Anton: *Hitler*. Pichler Verlag, Wien, 2001.

Ormos Mária: *Hitler*. T-Twins, Budapest, 1993.

Schwarzwäller, Wulf C.: *Hitler pénze. Egy személyes meggazdagodás története*. Ferenczy könyvkiadó, Budapest, 1994.

Zdral, Wolfgang: *Die Hitlers. Die unbekannte Familie des Führers*. Bastei Lübbe, 2008, Bergisch Gladbach.

Ég a Reichstag!

-
- 1932: Hans Georg Gewehr SA-Sturmführer kifejleszt egy foszforból és szénkénegből álló öngyulladó folyadékot
1933. február 27: éjszaka leég a berlini Reichstag
1933. március 5: a Reichstag-választásokon a náci párt 43,9%-ot szerez, s csak a konzervatív, monarchista front (németnemzetiek és a Stahlhelm) 8%-nyi szavazatával együtt tud enyhe parlamenti többséget (51,9%) elérni
1933. március 16: a Reichstagban letartóztatott holland van der Lubbe éhségstrájkba kezd
1933. szeptember 14–18: a londoni ellenper szerint van der Lubbe nem a kommunista párt tagja, hanem annak ellensége
1933. szeptember 20 – december 23: a lipcsei per
1934. január 10: van der Lubbert reggel nyaktilón kivégzik
1934. június 30: a Reichstag-tűz tíz egykori tettesének többségét az állítólagos Röhm-puccs során meggyilkolják
-

1933. február 27-én éjszaka leégett a berlini Reichstag. Az épületben elfogták, majd halálra ítélték a rokkantsági segélyből élő holland *Marinus van der Lubbe* köművest. Kevés esemény váltott ki a német történelemben olyan elkeseredett vitát, mint ez az ügy. A nemzetiszocialista párt (NSDAP) „*bolsevista terrorcselekménynek*” állította be és ha-

talma megszilárdítására használta fel. A német munkásmozgalom pedig az SA akciójának bélyegezte a gyújtogatást, amelyet az 1950-es évekig nem is vitattak. Egy újabb német monográfia közvetett bizonyítással az eseményt az SA akciónak tartja és perújrafelvételt sürget.

A Reichstag felgyújtását a jelenlegi tények alapján a szerzők – közvetett bizonyítással – így rekonstruálták: az akciót jóval korábban eltervezték, s úgy tűnik, ötlete *Joseph Goebbels*től, az NSDAP propagandafőnökétől és a párt 1933. március 5-i Reichstag-választási küzdelmének vezetőjétől származott. Célja a

kommunista párt (KPD) kikapcsolása volt, hogy a jobboldali pártokat a kommunista mandátumok megszerzésével parlamenti többséghez juttassa. *Göring* a Reichstag elnökeként és palotája felkínálásával tevékenyen részt vállalt a tervből. A Reichstag-elnök palotáját ugyanis földalatti folyosó kötötte össze a Reichstag épületével. A tervbe beavatták *Helldorf* SA-Gruppenführert és *Rudolf Dielst*, a *Göring* által újjászervezett politikai rendőrség vezetőjét. Az akciót *Karl Ernst* SA-Untergruppenführer, Reichstag-képviselő vezette.

Hans Georg Gewehr SA-Sturmführer már 1932-ben kifejlesztett egy foszforból és szénkénegből álló öngyulladó folyadékot, amelyet SA-körökben bemutatott, sőt különleges kommandójuk alkalmazta is. Röviddel a Reichstag felgyújtása előtt a weddingi különleges SA-kommando – állítólag a Gestapo által később meggyilkolt *Adolf Rall* SA-tag közreműködésével – az elnöki palota pincéjében vagy a Reichstaghoz vezető földalatti alagútban gyúlékony anyagokat (foszfor, olaj, benzin, fáklyák) helyezett el.

1933. február 27-én este 20 óra körül az SA *Gewehr*-vezette 3–10 fős SA-kommandója behatolt a Reichstag-elnök palotájának pincéjébe, s a földalatti folyosón magával vitte a Reichstag épületébe az ott elhelyezett gyúlékony anyagokat. Ezeket elsősorban az ülésteremben helyezték el és valószínűleg itt keverték össze az öngyulladó folyadékkal, amely bizonyos lappangási idő után lángba borította az üléstermet. A kommandó a földalatti alagúton és az elnöki palota pincéjén keresztül jutott vissza a felszínre. *Göring* 21 óra 19 perckor lépett be egyedül az égő Reichstag épületébe, feltehetően azért, hogy fedezze a gyújtogatók visszavonulását.

*Van der Lubbe*t az SA 21 órakor vitte be a Reichstag épületébe és ott elengedte. Az üléstermet ekkora már preparálták gyúlékony anyagokkal. A tanuk által halott üvegcsörömpölés *Lubbe* állítólagos behatolásakor valószínűleg csak a közvélemény figyelmének elterelését szolgálta. A holland férfit egyedüli tettesként és bábként használták.

A Reichstag épületének 1933. február 27-i leégése sok történész számára még mindig tisztázatlan. Vitathatatlan, hogy a tüzet a január 30-ától hivatalban lévő Hitler-kormány gátlástalanul felhasználta céljaira. Azt a küszöbön álló kommunista felkelés jelének bélyegezve másnap – formálisan a weimari alkotmány 48. cikke, 2. bekezdésére hivatkozva – kiadta az *Állam és nép védelmére* hozott rendeletet „az államot veszélyeztető erőszakos kommunista cselekedetek megfékezésére”, amellyel felfüggesztette a weimari alkotmány számos alapjogát, közöttük a személyi szabadság és a lakás, a levéltitok sérthetetlenségét, a véleménynyilvánítási- és a gyülekezési jogot. Egy másik rendelet a „német nép elleni árulás” megakadályozásáról intézkedett. Ezek a rendeletek a nemzetiszocialista korszakban

mindvégig hatályban maradtak, s nélkülük elképzelhetetlenek lettek volna Hitler hatalombiztosításának jogi lépései, beleértve az 1933. március 24-i „*felhatalmazási törvényt*” is. A két korábbi rendelettel a kormány biztosította magának a sajtó és a rádió feletti felügyeletet és hihetetlen propagandalehetőséghez jutott, s az SA terrorjával a március 5-i választásokon biztosította a nemzetiszocialista párt és németnemzeti szövetségesének enyhe győzelmét.

Vitathatatlan, hogy a nemzetiszocialisták hasznot húztak a Reichstag égéséből és azt ügyesen felhasználták diktatúrájuk kiépítésére. A tényleges tettesekről mégis megoszlanak a vélemények. Az állítólagos kommunista tettesek bűnössége már a nácik által rendezett lipcsei perben megdőlt. Akkor a 75%-os látáskárosult holland kommunista Marinus van der Lubbe egyedül gyújtotta fel a Reichstagot? Vagy a tettesek a nácik között keresendők?

Már 1933-ban, röviddel a tüzeset után külföldön általános volt a vélemény, hogy az igazi tetteseket a Göring vezette nácik között kell keresni. A *Willi Münzenberg* vezette német emigránsok megkísérelték, hogy az ún. „barnakönyvben” (*Braunbuch gegen Reichstagsbrand und Hitlerterror*) bizonyítsák a nácik bűnösségét. A nemzetközi vizsgálóbizottság jogi szekciója a Londonban 1933. szeptemberben rendezett ellenperben a nácikat marasztalta el a gyújtogatásért. Németországon kívül 1949-ig komolyan senki sem kételkedett ebben az ítéletben.

Az ötvenes évekig a német történészek körében is általánosan elfogadott volt a nácik bűnössége. 1956-ban erre a megállapításra jutott például *Richard Wolff* is egy sor többé vagy kevésbé helytálló bizonyítékok alapján, jóllehet hiányoztak a tulajdonképpeni tettesekről szóló ismeretek, a lipcsei per teljes gyorsírási jegyzőkönyve és a bíróság eredeti aktái is.

Ez a megítélés csak 1959/60-ban változott meg, amikor a nyilvánosság előtt korábban ismeretlen *Fritz Tobias* alkotmányvédelmi tisztviselő ellenkező véleményt kezdett hangoztatni. A *Der Spiegel*-ben megjelent cikksorozatában leszögezte: egyértelműen bizonyítható, hogy egyedül van der Lubbe gyújtotta fel a Reichstagot. A hidegháború éveiben újjáélesztett, s az antikommunizmust szolgáló lépése során Tobias egyoldalúan azokra a tanúkra támaszkodott, akik egykor Göring vizsgálóbizottságának tagjaiként a „Harmadik Birodalomban” karriert futottak be és a háború után az NSZK rendőri- és közigazgatási apparátusában szolgáltak. A nyolcvanas évek közepétől Tobias támogatást kapott politológusok egy csoportjától, akik „*az egyedüli tettes tézisé*” összekapcsolták a nemzetiszocializmus újjáértékelésének kísérletével.

Az egykori NDK-ban a nyolcvanas években megjelent két dokumentumkötet eredeti bírósági- és Gestapa (*Geheime Staatspolizei*amt)-iratokat közölt, hogy a vitát a tényekre irányítsák. A német-bolgár-szovjet szerkesztőbizottság azonban

főleg *Georgi Dimitrov* bírósági küzdelmét dokumentálta, mivel a nácik bűnösségét eleve bizonyítottnak tekintették. Nehezítette a keletnémet történészek helyzetét, hogy a nyilvánosság előtt nem kívánták feltárni *Ernst Torglernek*, a KPD Reichstag-frakcióvezetőjének kollaboráns tevékenységét. A német egyesítés után az eredeti bírósági, rendőrségi és főügyészi anyagok ugyan előkerültek, de továbbra sem kutathatók.

Az érdeklődők jogosan kérdezik: a nácik maguk gyújtották fel a Reichstagot, hogy ezzel ürügyet teremtsenek politikai ellenfeleik kikapcsolására, vagy egy véletlen esetre reagáltak rendkívüli politikai ügyességgel? A monográfia szerzői kutatásaik alapján úgy vélik: több okból kizárható van der Lubbe egyedüli bűnelkövetése és *számos érv szól a nemzetiszocialista gyújtogatás mellett*. Bizonyítékaikat mindeztáig ismeretlen levéltári forrásokra alapozzák, másodlagos forrásokat csak az eredeti források bizonyítékául alkalmaznak.

Az események rekonstruálása során többek között kimutatták, hogy a nácik a tűz éjszakáján végrehajtott letartóztatásokat már régóta előkészítették, s Göring túl korán megjelent az égő épületben, ami azt jelezte, hogy a Reichstag akkori elnöke és megbízott porosz belügyminiszter arról már a tűz kitörése előtt értesült. A nácikat feltehetően súlyosan terhelő dokumentumok – közöttük *Adolf Rall* vallomása az SA-kommandóról, valamint a berlini tűzoltóság felmentett vezetője, *Walter Gempp* jelentése – már a náci időkben eltűntek az irattárakból.

A tűzoltóságot este 21 óra 14 perckor riasztották a Reichstag épületébe. A rendőrség már a helyszínen volt. Az ülésterem a tűzoltók megérkezésekor már lobogó lánggal égett. A keletkezett hőtől az üvegkupola rövidesen beomlott, s így mintegy kürtöként működve szította a tüzet, amelyet csak éjfél után tudtak megfékezni. Az épületben elfogták van der Lubbét.

Még a tüzeset éjszakáján hozzátetűlegesen ötezer vezető ellenzékit – kommunistát, szociáldemokratát és másokat – tartóztattak le korábban összeállított listák alapján és internáltak az újonnan felállított „vad” koncentrációs táborokba. A letartóztatásokban részt vett az SA, az SS és a Stahlhelm soraiból verbuvált ún. „segédrendőrség” is, főleg az SA *Wolf von Helldorf* vezette berlin-brandenburgi csoportja. A birodalomban letartóztatottak száma végül is meghaladta a százazretet. Ugyanakkor sohasem hozták nyilvánosságra a kommunista *Karl Liebknecht* házában február 23-án lefoglalt, állítólagos felkelésre utaló terveket.

A terror, a propaganda és a választási csalások, s a 88%-os választói rekordrésztétel ellenére az 1933. március 5-i Reichstag-választásokon a náci párt továbbra sem szerezte meg a többséget (43,9%), s csak a *von Papen* vezette konzervatív, monarchista front (németnemzetiek és a Stahlhelm) 8%-nyi szavazatával együtt tudott enyhe parlamenti többséget (51,9%) elérni.

1933. március 4-én felállították a Reichstag égését vizsgáló, négy fős bűnügyi tisztviselőből álló bizottságot, amelyet Rudolf Diels, a politikai rendőrség főnöke vezetett. A bizottság az államügyészség nélkül működött. A tüzet követő első napokban vezető náci politikusok nemcsak a rendőri nyomozásba, hanem az előzetes bírósági vizsgálatba is beavatkoztak, s a számukra politikailag nem megfelelő vizsgálóbíró helyébe saját kollégájukat állították.

Van der Lubbe már a tűz éjszakáján kihallgatták. Rosszul beszélt németül, tettét politikai indítékokkal magyarázta és egyedüli tettesnek vallotta magát. A tüzet háztartási szénalágyújtóssal okozta, és az akcióval arra igyekezett ráirányítani a figyelmet, hogy a munkásoknak meg kell szerezni a hatalmat – hangzott gyermekesen vallomása. Az „egyedüli tettes” nem hagyott nyomot maga után: a 7–8 cm-es hó ellenére nem rögzítettek lábnyomokat. Az is kétséges, hogy van der Lubbe csizmában és télikabátban, a sötétben, hidegben és hóban át tudott mászni egy ingadozó szögesdrótkerítésen, majd felkapaszkodott a 4,5 méter magas falon, illetve egy kiugró párkányon.

Walter Gempp, Berlin tűzoltóparancsnoka február 28-án azt nyilatkozta a sajtónak és a rádiónak, hogy több tűzfészket találtak, s az egyik fotelben azok meggyújtására szolgáló fáklyát foglaltak le. *„Az ülésterem előszobáiban a padlót benzinnel locsolták fel és többféle gyúlékony anyagot és szénalágyújtót találtak...”* Gempp nyilatkozatai azonban később eltűntek a rádió archívumából, s őt nem vonták be a vizsgálatba sem. A tűzoltóság vezetőivel másnap készített jelentésnek pedig lába kelt a Göring vezette porosz belügyminisztériumban. A kényelmetlen tanút négy hét múlva „szabadságolták”. Áprilisban azonban még beszámolt arról, hogy már a tűzoltók megérkezése előtt egy húsz fős SA-osztag tartózkodott a Reichstag épületében, nem tudni, milyen megfontolásból.

Willi Münzenberg, a kommunista párt propagandaapparátusának vezetője Párizsban szervezett akciót a náci hazugságok leleplezésére. Goebbels *Der Angriff* című lapjára válaszul Arthur Koestlerrel és másokkal megalapították a *Gegen-Angriff* című lapot, amelynek első száma 1933. május 1-jén jelent meg. Francia elvbárátaival nemzetközi segélybizottságot hozott létre Hitler áldozatainak támogatására.

Három, politikailag rendkívül hatékony, de sokat vitatott könyvet (két barnakönyv és fehérekönyv) adott ki és megszervezte a londoni ellenpert. Mivel a náci megtagadták a lipcsei perben a kommunista vádlottakat (*Torgler, Dimitrov, Popov, Tanev*) védő külföldi ügyvédek beutazását, Münzenberg elhatározta, hogy a Komintern jóváhagyásával és nemzetközi jogászok bevonásával Londonban ellenpert szervez. A francia, angol és holland hatóságok ellenkezése ellenére 1933. szeptember 14–18. között Londonban megrendezett ellenper arra a megállapításra

jutott, hogy van der Lubbe nem a kommunista párt tagja, hanem annak ellenfele, s nincs összefüggés a kommunista párt és a Reichstag égése között. A vádlottak nemcsak ártatlanok, hanem egyáltalán nem hozhatók összefüggésbe a Reichstag égésével. Van der Lubbe egyedül nem követhette el tettét, s valószínű, hogy a tettesek a Reichstag-elnök palotáját és a Reichstagot összekötő földalatti folyosót használták az épületbe való behatolásra. A tüzeset előnyös volt a náci párt számára és a dokumentumok azt valószínűsítik, hogy a Reichstagot maguk a náci párt vezető személyiségei, vagy azok megbízására gyújtották fel. Amikor 1933. szeptember 20-án Lipcsében a vádlottakat bevezették a tárgyalóterembe, már több száz külföldi újságban megjelent a londoni ítélet, amely minden vád alól felmentette a kommunista képviselőt.

A lipcsei perben a szakértői vélemények a tűz technikai lefolyásáról megállapították, hogy az üléstermet más anyaggal gyújtották fel, mint az épület egyéb helyiségeiben keletkezett ártalmatlan tüzeket. Az erőteljes koromképződés miatt a szakértők benzint, petróleumot vagy benzolt valószínűsítettek, amelyeket a tüzeset előtt vittek az ülésterembe, s rövid idő alatt elpárologtatták a belobbanáshoz szükséges gázmennyiséget. Valamennyi szakértő egyetértett abban, hogy *van der Lubbe* részvétele jelentéktelen lehetett az ülésterem felgyújtásában. Egyedülálló személy a rendőrség által lefoglalt, erre alkalmatlan eszközökkel (szénalágyújtós, kátránnyal átitatott csíkok) e rövid idő alatt semmiképpen nem tud előidézni ilyen kiterjedésű és hatékonyságú tüzet. Az üléstermet már idegen kezek preparálták, mielőtt oda Lubbe 21 óra 16 perc körül belépett.

Az Állami Anyagvizsgáló Hivatal szakértői szintén úgy vélték, hogy van der Lubbe nem egyedüli tettes. A tűzfészeket szakmailag gondosan előkészítették és csak több ember gyújthatta fel fáklyákkal vagy hasonló eszközökkel. A van der Lubbenél talált primitív szénalágyújtóssal ilyen rövid időn belül nem lehetséges lángba borítani a Reichstag épületét.

Bizonyítékok híján rövidesen megdőlt a kommunista felkelés meséje és Dimitrov helyett a náci rendszer került a vádlottak padjára. Kiderült az is, hogy a rendőrség 21 óra 15 perckor értesült a Reichstag égéséről, s már a következő percben általános „nagyriadót” rendeltek el, arra hivatkozva, hogy *„messzemenően támogatni kell a politikai rendőrséget a kommunista funkcionáriusoknál tartott házkutatások és őrizetbe vételük során”*.

A perben *Hitler* helyett Göring és Goebbels jelent meg. Göring a 31. tárgyalónapon elvesztette önuralmát Dimitrovval szemben, akit akasztófára való gazembernek nevezett. A 34. napra megidézett Goebbels tudatosan igyekezett elkerülni Göring hibáját, sőt *Schopenhauert* idézte. A szópárbajban erkölcsileg mégis alul maradt Dimitrovval szemben. Sarokba szorítva elismerte, hogy a terrorcselek-

mények a náci mozgalom és a kormány módszereihez tartoztak és a hatalom új birtokosai az alkotmány megsértésével üldözik politikai ellenfeleiket.

Az 1933. december 23-án, az 57. tárgyalási napon kihirdetett ítélet felmentette a négy kommunista vádlottat (*Torgler, Dimitrov, Popov, Tanev*), de a sebtiben, március 29-én hozott, gyújtogatásért halálbüntetéssel járó, visszaható hatályú törvénnyel halálra ítélte van der Lubbét.

Van der Lubbe 1909-ben született a hollandiai Leidenben, tehát a tüzeset idején 24 éves volt. Apja utazó kereskedőként manufaktúraüzletet tartott fenn, de nem törődött családjával. Ezért nevelőanyjával és két testvérével együtt nagyon szegényen éltek. Kőműves vizsgát tett, de 1929-ben mész fröccsent a szemébe, s hosszú orvosi kezelés ellenére sem folytathatta szakmáját. Ezután heti 7,4 Gulden rokkantsági segélyből élt, s a politika felé fordult. 1930-tól külföldi utazásokat tett, főleg gyalogosan. 1931 tavaszán *Holwerda* nevű kommunista társával elhátározták, hogy európai és szovjetunióbeli utazást tesznek, s ehhez külföldi útlevelet kért. Mivel Berlinben nem kapott szovjet beutazási vízumot, tervét végül is feladta. A vesztfáliai Gronauban engedély nélküli házalás miatt őrizetbe vették és pénzbüntetésre ítélték. Útközben férfiszállásokon, s a hajléktalanok menhelyein lakott.

1931 szeptemberében ismét útra kelt, s Németországon, Ausztrián, Jugoszlávián keresztül Budapestre érkezett. Itt 1931. november 5-én a holland követségtől 116,50 pengő támogatást kapott s vonattal utazott haza Leidenbe. 1932 januárjában – egy hónapig tartó gyaloglás után – ismét Budapestre érkezett. Visszaútban Ausztrián és Csehszlovákián keresztül Lengyelországba ment, hogy átlépje a szovjet-lengyel határt. Azonban elfogták s engedély nélküli határátlépés kísérlete miatt visszaküldték Hollandiába. Itt egy korábbi károkozása miatt ismét őrizetbe vették, majd szemkárosodását 1933 január végéig kórházban kezelték. Ezután újra felkerekedett, s február 18-án délután Berlinbe érkezett.

Elmondása szerint 16–23 éves koráig a Holland Kommunista Párt tagja volt, ahonnan 1931 márciusában kilépett. A korábban anarchista, később kommunista diák – *Piet van Albada* – hatására Leidenben 1928-tól a kommunista ifjúsági szervezetben is dolgozott. Ottani szállasadónője elmondta, hogy vasárnaponként rendszerint két Németországból érkezett barátjával találkozott. Van Albada révén kapcsolatba került a szélsőbaloldali Nemzetközi Kommunisták Csoportjával (GIC), amely elutasította a pártfegyelmet és párhierarchiát, s helyette a munkások „közvetlen akcióját” vallotta. A GIC kapcsolatban állt a vele ideológiailag rokon, a kommunista tanácsrendszert hirdető német Általános Munkás Unióval (AAU). Tevékenységük felkeltette a német politikai rendőrség érdeklődését, s be-súgókat és provokatőröket épített be soraikba.

Az AAU nemzetközi összekötője, *Alfred Weiland* 1967-ben elmondta, hogy 1933. február 25-én este Neuköllnben találkozott van der Lubbéval, aki izgatottan tűnt és nyugtalanságot keltő, közvetlen akciót javasolt, hogy megosszák a kormánykoalíciót és megbuktassák a Hitler-kormányt. *„Azt követelte tőlünk, csapjunk oda, és akkor valamennyi baloldali szervezet csatlakozna hozzánk, beleértve az elégedetlen SA-t és a Reichswehrt is. Kijelentette, hogy az akcióhoz befolyásos barátokat talált. Mivel tudtam, hogy Hitler éppen ilyen jellegű akciókra várt, hogy beválthassa fenyegetéseit a munkásmozgalommal szemben, nem tudtam türtőztetni magam és azt válaszoltam: te felültél a provokatőröknek”* – emlékezett Weiland.

Van der Lubbe az 1933. február 27-ére virradó éjszakát a hennigsdorfi rendőri menedékhelyen töltötte, amelyet másnap reggel 8 óra körül hagyott el. Vallomása szerint Berlinbe gyalogolva fogant meg benne a gondolat, hogy felgyújtja a Reichstagot. Útközben ezért négy csomag szénalágyújtót vásárolt, valamit gyorsan bekapott egy vendéglőben, egy fél órát felmelegedett a postahivatalban, ahol rölapokat olvasott, majd délután szemrevételezte a Reichstagot. A vádirat azonban nem felelt meg a valóságnak, hiszen elképzelhetetlen, hogy a hideg időben közel 12 órát a szabadban töltött. Az Ackerstrasse-i melegedő felügyelői ugyanis felismerték őt, s azt vallották, hogy 15 óra tájban *„homoszexuális körökben ismert”* fiatalokkal hagyta el a melegedőt. A nyomozati iratok ugyan megemlítték Lubbe állítólagos kapcsolatait potsdami SA-tagokkal is, de nyomozást ebben az irányban nem folytattak.

Személyiségét a leideni rendőrség és a német ideggyógyász egyaránt zavarosnak minősítette. Az első kihallgatáson még élénk és beszédes volt. 1933. március 16-án éhségsztrájkot kezdett, ezért mesterségesen táplálták. A lipcsei főtárgyaláson azonban magatartása teljesen megváltozott: végig teljesen magába roskadva, lehajtott fejjel ült vagy aludt, szabadon egyáltalán nem beszélt, a kérdésekre pedig többnyire hosszú hallgatás után igennel vagy nemmel válaszolt. Emiatt nem lehet kizárni esetleges hipnotizálását vagy gyógyszeres pszichiátriai kezelését sem.

Van der Lubbét 1934. január 10-én reggel nyaktilón kivégezték. Amikor az udvaron rádöbrent helyzetére, az utolsó pillanatig teljes erejéből védekezett és ellenállt, torkaszakadtából ordított, s *„a német kormány magas rangú személyiségeit”* szidta. Többször kiszabadult négy őrzője szorításából, egyikük fogát is kiverte. *„Hagyjatok beszélni! Nem egyedül, nem egyedül!”* – ezek voltak utolsó szavai.

A Reichtag égése kapcsán több titokzatos haláleset történt és kényelmetlen tanuk tűntek el. 1933 november elején holtan találták *Adolf Rall* gépkocsivezetőt, az SA-tagját. Mint kiderült, a gépkocsi-lopás miatt börtönbüntetését töltő Rall bejelentette a berlin-tegeli börtönigazgatónak, hogy bizalmas vallomást akar

tenni a Reichstag égéséről. Azonnal értesítették a Gestapa vizsgálóbizottságát, s a titkosrendőrség kihozta a börtönből. Hat nappal később halott volt. Ügyének aktái később nyomtalanul eltűntek. 1933 decemberében a *Pariser Tageblatt* megbízható berlini forrásra hivatkozva a címlapon közölte, hogy Rall a 17. számú SA rohamosztag tagjaként a Reichstag égése előtt a parlamenthez vezető földalatti folyosóban tartózkodott, s látta, amint osztagának tagjai gyúlékony folyadékot vittek az épületbe.

1936 nyarán a dachau koncentrációs táborban állítólag felakasztotta magát – feltehetően meggyilkolták – *Karl Reineking* SA-Sturmführer, Rall egyik feltételezett gyilkosa. 1933 nyarán kizárták az SA-ból, ezután a rendőrségen belüli titkosszolgálati feladatokat látott el, s a tegeli börtönben dolgozott. Valójában „politikai ügyek elintézésére” használták. Mivel túl sokat tudott, az „államot veszélyeztető” kijelentései miatt 1935-ben a dachau koncentrációs táborba szállították, majd apjával együtt elítélték.

H. B. Gisevius, a Gestapa egykori bírósági ülnöke 1946 áprilisában, a nürnbergi perben eskü alatt azt vallotta, hogy Hitler teljesen általános formában nyilvánította kívánságát egy nagyobb propagandacsínyt illetően. Goebbels felkarolta az ötletet és ő tette az első javaslatot a Reichstag felgyújtására. Goebbels egészen részletesen beszélt erről Karl Ernst-tel, a berlini SA-brigád vezetőjével. Olyan öngyulladásos vegyszert választottak, amelyet minden tűzoltó ismer, és szétspriccelése után bizonyos időn belül begyullad. Az épületbe való bejutáshoz szükségük volt a földalatti alagútra. A tíz fős, megbízható SA-tagokból álló osztagot Göring a legapróbb részletekről is kioktatta. S aznap véletlenül éppen nem választási gyűlést tartott, hanem ilyen késői órában is belügyminisztériumi íróasztalánál ült. A merényletet kezdettől fogva a kommunisták nyakába akarták varrni, s ilyen értelemben informálták a notórius bűnözőkből álló SA-csapatot. Később azonban Rallt kizárták az SA-ból, s mivel nem kapta meg a kilátásba helyezett jutalmat, úgy gondolta, hogy ismereteit a lipcsei birodalmi bíróság tudomására hozza. A Gestapo azonban közbelépett; Göring tudomásával és Diels Gestapo-főnök utasítására Rallt meggyilkolták. Gisevius vallomása szerint a tíz egykori tettesből már senki sincs életben, mert többségüket 1934. június 30-án, az állítólagos Röhm-puccs ürügyén meggyilkolták. Egyedül Heini Gewehrt vették át a rendőrséghez.

A különböző beszámolók Goebbelst tartják a Reichstag-tűz ötletadójának, az archív források alapján azonban mindez nem bizonyítható egyértelműen. Az akció hátsó mozgatója Göring volt, aki a tűzoltókkal egy időben – sőt előttük – jelent meg az égő épületben. Már a tüzeset éjszakáján, illetve másnap délelőtt olyan részletes információkkal szolgált, amelyeket valójában nem tudhatott: a gyújto-

gatást „legalább egy órával korábban gondosan előkészítették”, tehát kb. 20 órától. Abban 6-8 tettes vett részt, s az ülésteremben 20 tűzfészek volt. A rendőrség benzines palackokat talált parázsló kanóccal. Ő az étteremben még megtalálta a gyújtogatásra szolgáló kanócvégeket. A rendőrség három embert látott fáklyákkal átszaladni a csarnokon. Van der Lubbe tettestársai a Reichstag épületét és a Reichstag elnöki épületét összekötő földalatti folyosón menekültek el.

A gyújtogatást Karl Ernst SA-Oberführer szervezte, akit szintén a Röhmpuccs kapcsán gyilkoltak meg. A tüzeset „technikai vezetője” a „pisztoly-Heininek” becézett Heini Gewehr volt, aki az SA különleges kommandójától kapott segítséget. Bruno Kindt fizikus és vegyész 1937-ben büszkén vallotta, hogy az SA által alapított természettudományi-pirotechnikai részlegben sikerült kifejlesztenie egy égést gyorsító vegyületet, amelyet ki is próbáltak.

A meggyilkolt beavatottak közé sorolják Ernst Oberfohren, a németnemzetiek Reichstag-frakciójának vezetőjét, Walter Gempp berlini tűzoltó főparancsnokot, Richard Breitinget, a Leipziger Neueste Nachrichten szerkesztőjét, Adolf Rall SA-tagot, Georg Bellt, Röhmp bizalmasát és Erwin Villain SA-orvost. Különböző vélemények azonban további kényelmetlen tanúk meggyilkolására utalnak.

Diels állítólag már 1934 tavaszán közölte Göring sajtóreferensével, Sommerfeldt, hogy a Reichstagot egy maréknyi SA-s gyújtotta fel, akiket később egy SS-kommando meggyilkolt. Ezért már 1934-ben félreállították. A háború után megjelent *Lucifer ante portas* című visszaemlékezésében ezt írta a Reichstag égéséről: „Emlékszem még munkatársaim csodálkozására, amikor az SA akcióját kommunista provokátorok tettével magyarázták. A Reichstag-tűz hivatalos magyarázatának göringi hamisítványát úgy értelmeztük, hogy a birodalom legfelső vezetése nyilvánosan meghamisítja normális állami gondolkodásunkat”. 1949 után azonban váratlanul megváltoztatta véleményét és többé nem hibáztatta a nácikat. A gyakorlott vadász 1957 november közepén „vadászbalesetben” hunyt el: „amikor elhagyta kocsiját, fegyvere elsült és halálosan megsebesítette őt”.

Irodalom

Bahar, Alexander – Kugel, Wilfried: *Der Reichstagbrand. Wie Geschichte gemacht wird*. Edition Q, Berlin, 2001.

Hofer, Walther – Calic, Edouard – Stephan, Karl – Zipfel, Friedrich (Hrsg.): *Der Reichstagsbrand. Eine wissenschaftliche Dokumentation. Band I*. Arani-Verlag, Berlin, 1972.

Meisner, Hans Otto: *Die Machtergreifung 30. Januar 1933*. Bechtle Verlag, Esslingen, 2002.

Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1945. II. kötet. A „Harmadik Birodalom” (1933–1945). Összegzés és dokumentumok.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007.

Shirer, William L. : *A Harmadik Birodalom felemelkedése és bukása.* Teleteacher, 1993.

Wendt, Bernd Jürgen: *Deutschland 1933–1945. Das „Dritte Reich”. Handbuch zur Geschichte.* Fackelträger-Verlag, Hannover, 1995.

Winkler, Heinrich August: *Németország története a modern korban I–II. kötet.* Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

„A némettelen szellem ellen” – az 1933. évi németországi könyvégetések

Az írásos kultúra kialakulása óta a világ számos pontján került sor a különböző hordozókon található írás megsemmisítésére. Az újkortól kezdve szinte nem volt olyan európai ország, ahol ne vetettek volna könyveket a tűzbe. A modern kor egyik legnagyobb méretű könyvpusztítása az 1933. évi németországi könyvégetés volt. Ezzel kezdődött a nemzetiszocialisták megsemmisítés-

re és kizárólagosságra törekvő szellemisége. A máglyák nem a nyilvánosságtól elrejtve, hanem központi tereken lobogtak.

A németországi könyvégetések három szakaszban történtek 1933 tavasza és októbere között. Többségében nagymultú egyetemi városokban került sor könyvpusztító akciókra. Összesen 70 város 93 könyvégető akciójáról van tudomásunk. Egyedül 1933. május 10-én 20 városban égettek el könyveket nyilvánosan, több ezer ember részvételével a nagy főtereken.

Mintegy 360 szerző különböző munkái kerültek tiltó listára. A legolvasottabb szerzők művei közül válogatták ki a nem kívánatosnak, sőt egyenesen károsnak ítélt köteteket. Nemcsak ideológiai ellenfeleiket, hanem a szépirodalmi művek alkotóit is tiltólistára tették. A megdöbbenet szerzők és tudósok számára mindez azt jelentette: Németország elfordult tőlük és száműzetésbe kényszerítette őket.

*

Már 1933. márciusától több könyvégetés zajlott Németországban. A diákakciók mellett *három*, városokon átívelő *könyvégető-akció* zajlott Poroszországban, Bajorországban és Badenben, amelyeket a *Hitlerjugend* szervezett a diákság nevében. Hozzájuk csatlakozott a nemzetiszocialista Harci Szövetség a Német Kultúráért (*Kampfbund für deutsche Kultur*) nevű szervezet is. A Németország-szerte 1933 októberéig elhúzódó akciók közül 93 könyvégetést bizonyítottak rájuk.

S milyen könyveket égettek el? A Heine-városnak tartott Düsseldorfban a Hitlerjugend elégette például *Heinrich Heine* szerelmes verseskötetét. Berlinben az egyetemi hallgatók a tűzbe dobták *Boccaccio* Dekameronját. Offenbach am Mainban a Richard Wagner-ünnepségen a Kampfbund für deutsche Kultur elégette *Albert Einstein* relativitáselméletét.

A propagandaminisztérium 1933 márciusában felkérte *Dr. Wolfgang Hermann*t, a Német Könyvtáros Szövetség vezetőjét, hogy állítson össze *feketelistát* a megsemmisítendő marxista és zsidó művek szerzőiről. A lista szellemében végrehajtott tisztogatással pedig a Német Diákság (*Deutsche Studentenschaft* – *DS*) nevű szervezetet bízták meg.

Így a könyvtárak „megtisztultak” a káros szellemű írásoktól. A szépirodalmi könyvek mellett feketelistára került a tudományos szakirodalom (történelemtudomány, állam- és jogtudomány, politikatudomány) is. A pusztítás a valamely tudományterületre specializálódott könyvtárakat érintette legérzékenyebben. A tiltólistára került könyvek ugyanis lekerültek a polcokról. E könyvtárak egy része így megsemmisült, részben beolvadtak más könyvtárakba, vagy megváltoztatták nevüket. De a könyvpusztítások kiterjedtek a magán és közösségi tulajdonban lévő példányokra is. Végül mintegy 360 szerző különböző munkája került tiltólistára.

A könyvégetésekkel kapcsolatban több tévedés is bevésoódott a köztudatba: az emberek a könyvégetésekről fennmaradt filmek, fényképek és hangfelvételek alapján alkotnak képet, amelyek az 1933. május 10-i berlini *Opernplatz*on (ma Bebelplatz) történeteket mutatják be. A valóságban 1933. május 10-én 22 helyszínen zajlottak könyvégetések. Az 1933. május 10-i könyvégetések egy négy hétig tartó antiszemita kampány csúcspontjai voltak, a „némettelen szellem” (*undeutscher Geist*) elleni akció részei.

1933. márciusa és októbere között Németország 70 városában 93 könyvégetésről tudunk. Berlinben, Hamburgban és Heidelbergben több könyvégetést is rendeztek, amelyeket különböző szervezetek hajtottak végre. A könyvégetések három szakaszban zajlottak.

Az első szakaszba – az 1933. május 10-e előttiakat – azokat soroljuk, amelyek *szervezett akciók* voltak és nem tartoztak a diákok által meghirdetett, a *némettelen szellem elleni akciók* közé. Ezek nagyrészt durva akciók voltak, amelyek szorosan összefüggtek az SA és SS 1933. márciusa utáni politikai terrorjával. A március 5-i választási győzelem után az SA és az SS emberei munkához láttak. A szociáldemokrata, kommunista és a szakszervezeti tagokat letartóztatták, összeverték, megkínózták vagy megölték. Az elfoglalt épületek berendezéseit, a fontos lap- és könyvkiadókat csaknem teljesen elpusztították. A szociáldemok-

raták által korábban a párt- és kiadói épületekben kialakított házi könyvtárakat és könyvkereskedéseket kirabolták, az itt talált írásműveket elégették. Spontán könyvégetésekről van szó, de a könyvek mellett zászlókat, röpcédulákat, különböző iratokat és bútorokat is elégették. Ezen kívül egy sor további könyvégetésre került sor, amelyeket egy kivétellel a *Hitlerjugend* szervezett. Ezek nagyrészt az iskolai könyvtárak állományát érintették, amelyből a Hitlerjugend tagjai válogatták ki az elpusztításra ítélt könyveket. Ezek a könyvégetések vagy az iskolaudvaron zajlottak vagy összefüggttek valamely nagyobb tömegrendezvénnel, és nyilvános köztereken égették el a könyveket.

A *második szakasz* (1933 májusa) keretében került sor a *némettelen szellem elleni akciókra* (*Aktion wider den undeutschen Geist*), amelyek két kivétellel 1933 májusában zajlottak. Ezeken a könyvégetéseken már nem a politikai terror dominált, hanem egy *négyszeres kampány* eredménye volt, amely 1933. április 13-án kezdődött a *Wider den undeutschen Geist* plakát megjelenésével. A Német Diákság a némettelen szellem kiirtását célozta meg, a valamennyi német felsőoktatási intézményben meghirdetett 12 tézis alapján:

1. A nyelv és irodalom a népben gyökerezik. A német nép felelőssége, hogy nyelvében és irodalmában tisztán és hamisítatlanul kifejeződjön sajátossága.
2. Ellentmondást tapasztalhatunk az irodalom és a német nép között. Ez az állapot gyalázatos.
3. A nyelv és az irodalom megtisztítása rajtad múlik. Néped a nyelvet hű megőrzésre átadja Neked.
4. Legveszélyesebb ellenfeleink a zsidók, és azok, akik tőlük függnék.
5. A zsidók csak zsidó módon tudnak gondolkodni. Még ha németül is írnak, akkor is hazudnak. Áruló az a német, aki németül ír, de annak mégis némettelen a tartalma. Méltatlan feladatához az a némettelen szellemben beszélő és író diák, aki ráadásul gondolatszegény is.
6. Célunk a hazugok kiirtása, az árulók megbélyegzése, a diákok számára nem a gondolatnélküliség, hanem a fegyelem és a politikai nevelés állama akarunk lenni.
7. A zsidók betolakodók, s mivel mi a népet komolyan vesszük, az alábbiakat követeljük a cenzúrától:
 A zsidó művek héber nyelven jelenjenek meg. Amennyiben németül jelennek meg, tüntessék fel, hogy fordításról van szó.
 A németül megjelent írásművek miatt kemény fellépésre számítsanak.
 A németül írás a német emberek kiváltsága.
 A némettelen szellem száműzve lesz a nyilvános könyvtárakból.

8. Követeljük a német diákság akaratát és szándékát az önálló ítélet és döntés meghozatalára.
9. Követeljük a német diákság akarat- és szándéknyilvánítását a német nyelv tisztántartására.
10. Követeljük a német diákság akaratát és szándékát a zsidó intellektualizmus és azzal összefüggésben a német szellemi életben tapasztalható liberális hanyatlás leküzdésére.
11. Követeljük a diákságtól és a professzoroktól, hogy a német szellemű gondolkodásmódot válasszák.
12. Követeljük, hogy a német felsőoktatási intézmények a német nép mentsvárait és a német szellem erejéből táplálkozó hadszíntérre váljanak.

1933. május 4-én a *Frankfurter Zeitung* a berlini diákság tevékenységéről tájékoztatta olvasóit, akik *A Wider den undeutschen Geist* jelszavával eltávolították a köz- és magánkönyvtárakból a némettelen írásokat. A diákok a német lakosság segítségét is kérték, s elvárták, hogy otthonában mindenki nézze át könyveit. Az újság beszámolója szerint május 6-án és 8-án teherautókkal és személyautókkal elindulnak összegyűjteni a nem kívánatos könyveket és egyéb írásműveket. Így az akció végeztével május 10-ét követően sem a háztartásokban, sem a könyvtárakban nem maradnak némettelen könyvek.

A *gleichschaltolás* kulturális téren az 1933 áprilisában és májusában zajló némettelen szellem elleni akció keretében bontakozott ki. Ezen időszak legfontosabb ismertetője, hogy komoly szervezettség jellemezte, s az összehangolt könyvégetések már a hatóságilag tiltólistára tett műveket érintették.

A Német Diákság egyedül azonban nem volt képes ilyen összehangolt kampány végrehajtására. A Nemzetiszocialista Német Diákszövetség (*Nationalsozialistischer Deutscher Studentenbund – NSDStB*) állami elismertségük visszaszerzése miatt 1931 óta komoly befolyással rendelkezett a DSt-ben, hogy segítséget nyújtsanak a nemzeti forradalom diadalra juttatásában, ezzel is bizonyítva cselekvőképességüket.

Könyvégetés Berlinben, 1933

Az 1933. május 10-én a berlini Opernplatzon zajló könyvégetés a Németország-szerte megrendezett némettelen szellem elleni akció központi záró rendezvénye volt. Az események este hét órakor kezdődtek a *Friedrich Wilhelm Egyetemen*, ahol *Alfred Baeumler* egyetemi tanár a tartotta székfoglaló előadását a *Politikai*

Pedagógia Tanszék vezetői pozíciójában. Székfoglalóját megelőzően horogkeresztes zászlókkal SA-diákok vonultak be az előadóterembe, akik a beszéd végéig a pódium mellett álltak. Baeumler beszédében a könyvégetésekről értekezett, dicsőítette a politikai ellenfelekkel szembeni harcot, amit egyenesen a becsület harcának nevezett.

Alfred Baeumler tevékenyen részt vett a könyvégetésekben. Öttagú bizottságot hozott létre, hogy 1933. májusában újabb „fekete listát” állítsanak össze az elégetendő könyvekről. Ez a bizottság folytatta a *Wolfgang Herrmann*-féle bizottság munkáját. Baeumler kapcsolatban állt birodalmi propagandaminisztériummal s a porosz kultuszminisztériummal is.

Este 9 óra körül fáklás felvonulással elindultak a közel 25 000 elégetésre szánt könyvért, amelyeket transzparenszekkel és horogkeresztes zászlókkal díszített teherautókra pakoltak. Eközben több tízezer ember hömpölygött az utcákon.

A felvonulás élén a talárba öltözött egyetemi professzorok, a náci diákszervezet tagjai, az SA és az SS alakulatai, a Hitlerjugend, s a testnevelési főiskolások haladtak. A felvonulókat a berlini rendőrség lovas alakulata, az ún. *Linden*-ek kísérték az *Opernplatz*-ig.

Mivel az eső már a felvonulás kezdete óta kitartóan esett, előkerültek a benzinnel teli kannák, legyőzve az eső akadályát. Az egész téren barna és fekete egyenruhás SA- és SS-tagok sorakoztak fel. A könyveket teherautókon szállították a helyszínre, s a teherautókról lepakolva a diákok hosszú láncot alkottak s adták kézről kézre a lángok közé hajítandó írásokat. Az első könyveket éjjel 11 óra 20 perckor dobták a tűzbe. Az indoklásokat egy szónok hirdette ki:

1. Az osztályharc és a materializmus miatt, a közösség és az ideális életfelfogás érdekében: *Marx* és *Kautsky* műveit a tűzbe vetem.
2. A dekadencia és az erkölcsi hanyatlás miatt, a családi tisztesség és az állam erkölcsének védelme érdekében: *Heinrich Mann*, *Ernst Gläser* és *Erich Kästner* munkáit a tűzbe vetem.
3. A köpönyegforgatás és a politikai árulás miatt, a nép és az állami önfeláldozás érdekében: *Friedrich Wilhelm Förster* írásait a tűzbe vetem.
4. Az ösztönös élet lélekbomlasztó túlértékelése miatt, az emberi lélek nemesége védelmében: *Sigmund Freud* munkáit a tűzbe vetem.
5. Történelmünk meghamisítása és nagyságának becsmérése miatt, nemzeti múltunk iránti tiszteletből: *Emil Ludwig* és *Werner Hegemann* műveit a tűzbe vetem.
6. A népidegen demokrata-zsidó jellegű zsurnalizmussal szemben: a nemzeti újjászületés ügyének felelősségteljes ápolása érdekében *Theodor Wolff* és *Georg Bernhard* írásait a tűzbe vetem.

7. A világháborús katonák elleni irodalmi árulás miatt, az őszinteség szellemében történő népnevelés érdekében: *Erich Maria Remarque* műveit a tűzbe vetem.
8. A német nyelv önkényes megrontása miatt, népünk értékeinek ápolás érdekében: *Alfred Kerr* munkáit a tűzbe vetem.
9. Az arcátlanságal és az arroganciával szemben, a halhatatlan német népi szellem iránti tisztelet és alázat miatt: *Tucholsky* és *Ossietzky* munkáit a tűzbe kell vetni.

Eközben a tömegben bonbon-, csokoládé-, cigaretta- és kolbászárusok járkáltak körbe. Az emberek viccelődtek és nevetgéltek, valamint arról beszélgettek, milyen könyveket is égetnek egyáltalán. Végül színre lépett *Joseph Goebbels*, aki beszédében a zsidó intellektualizmus ellen uszította hallgatóságát. Goebbels beszédét a rádió is élőben közvetítette. Egyetlen szerzőt vagy könyvcímet sem említett név szerint, helyette a marxizmusról és a szennyirodalomról szónokolt.

A németországi könyvégetések *harmadik szakasza* összekapcsolódott a *Német-telen szellem elleni* akciókkal, s 1933. május végétől októberig tartott. 1933. május 19-én a rajnai területek porosz részén, az iskolák udvarain zajlottak könyvégetések. *Hermann Freiherr von Lüninck* tartományi elnök 1933. május 15-i körlevelében utasította a rajnai felsőoktatási tanintézeteket, hogy „...a német szellemiség és kultúra keretében az iskolai könyvtárakban lévő népbomlasztó írásokat az iskolaudvarokon meg kell semmisíteni.” Az akció keretében Bad Kreuznach (1933. május 19.), Essen (1933. május 19.) és Kleve (1933. május 19.) iskolaudvarain égettek el könyveket.

Baden tartomány városaiban a *szennyirodalom harci hetének* (Kampfwoche gegen Schutz und Schund) keretében kezdtek pusztításba. A Hitlerjugend az alábbi városokban szervezte a műveleteket: Heidelberg (1933. július 16.), Karlsruhe (1933. június 17.), Kehl (1933. június 17.), Offenburg (1933. június 17.), Pforzheim (1933. június 17.).

Könyvpusztító akciót szerveztek a Hitlerjugend, a Harci Szövetség a Német Kultúráért (*Kampfbund für deutsche Kultur*), a DHV (*Deutsche Handlungsgehilfen-Verband*), az nemzetiszocialista üzemi sejtszervezet (*Nationalsozialistische Betriebszellenorganistaion*) és maga a náci párt (NSDAP) helyi szervezetei is.

Az *Anschluss* után Ausztriában is égettek könyveket: 1938. április 30-án Salzburgban lobbant fel a könyvmáglya. Ausztriában is bezárták a szakszervezeti könyvtárakat, valamint eltüntették a marxista és szociáldemokrata szellemiséget tükröző írásokat a nyilvános könyvtárakból, de a „magánháztartásokban” fellelhető, megsemmisítésre ítélt műveket is begyűjtötték.

A kezdetben illegalitásban működő Nemzetiszocialista Tanárszövetség egyik tagja, *Karl Springenschmid* a salzburgi Residenzplatzon szervezett könyvégetést. Itt 1200 könyvet semmisítettek meg, amelyeket könyvkereskedésekből, kölcsönkönyvtárakból és magánháztartásokból gyűjtöttek össze. A zsidó művek mellett katolikus szerzők művei lettek a tűz martalékává. A könyvégetésben a Hitlerjugend is részt vett.

Az indexre tett írók ezután könyveiket külföldön jelentették meg: Amszterdamban, Prágában, Zürichben és Stockholmban; a kommunista eszmeiségű műveket Moszkvában adták ki. Összesen több mint 800 külföldi kiadásról tudunk, amelyekben a Németországban betiltott dokumentumokat sokszorosították. A nácizmust és a náci rendszert bíráló művek is így jelentek meg Svájcban, az Amerikai Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában. Az 1933. évi német könyvégetések a nemzetközi sajtóban nagy visszhangot váltottak ki. Az Egyesült Államokban emiatt több helyen tiltakozó felvonulást rendeztek.

Irodalom

- Becht, Lutz: Frankfurt am Main. In: Schoeps – Tress: *Orte der Bücherverbrennungen in Deutschland 1933*. Georg Olms Verlag, Hildesheim, 2008, 335–350. p.
- Bodsch, Ingrid: Bonn. In: Schoeps – Tress: *Orte der Bücherverbrennungen in Deutschland 1933*, i. m. 149–163.p.
- Buzás Ladislaus: *Deutsche Bibliotheksgeschichte der neuesten Zeit (1800–1945)*. Wiesbaden, Reichert, 1978.
- Exenberger, Herbert: *Bücherverbrennungen in NS-Deutschland*. (<http://www.doew.at/thema/buecher/buecher1.html>) 2009. 03. 13.
- Fischer, Ernst: *Die Exilverlage und das Dritte Reich*. In: Kellner, Stephan: *Der Giftschränk ...* BSB, München, 2002.
- In jenen Tagen... Schriftsteller zwischen Reichstagsbrand und Bücherverbrennung. Eine Dokumentation. Im Gedenken an die Bücherverbrennung 10. Mai 1933*. Leipzig. Gustav Kiepenheuer Verlag, 1983.
- Mann, Golo: *Németország története 1919–1945*. Balassi Kiadó, Budapest, 1997.
- Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1945. I–II. kötet* [S. I.] L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007.
- Németh István: *Németország története. Egységtől az egységig (1871–1990)*. Aula Kiadó, Budapest, 2002.
- Rafetseder, Hermann: *Bücherverbrennungen. Die öffentliche Hinrichtung von Schriften im historischen Wandel*. Böhlau Verlag, Wien, 1988.

Schreiber, Maximilian: München. In: Schoeps – Tress: *Orte der Bücherverbrennungen in Deutschland 1933*. 640–658. p.

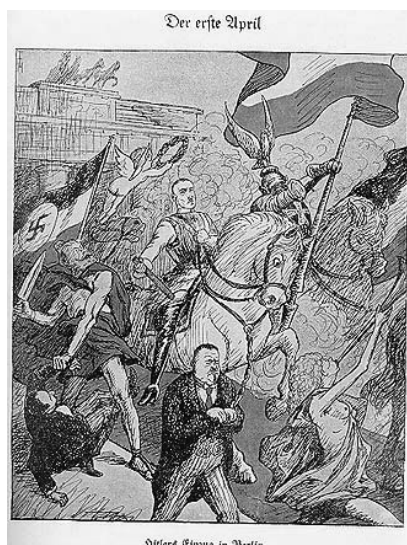
Shirer, William L.: *A Harmadik Birodalom felemelkedése és bukása*. Teleteacher, Budapest, 1996.

Hitler-karikatúrák a náciaktól (1933)

1933 elején *Rudolf Hess* felháborodva állított be Hitlerhez, s elpanaszolta neki, hogy a világ több nagyvárosában különböző – a Führert sértő – karikatúrák jelentek meg. Átadta a „gyűjteményt”, s várta Hitler reakcióját, aki köztudottan nehezen viselte a kritikát. Meglepetésére azzal kapta vissza a gúnyrajzokat, hogy gyűjtse össze valamennyit, kommentálja azokat s jelentesse meg könyv formájában.

A Hitler a világ karikatúrájában (*Hitler in der Karikatur der Welt*) című kötetet 1933-ban publikálta a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt megbízására a berlini *Carl Rentsch* kiadó. A könyv anyagát *Ernst Hanfstaengl* (1887–1975) német politikai aktivista és politikus gyűjtötte össze. „Putzi” az 1920-as években főleg Hitler pénzügyi támogatójaként és barátjaként vált ismertté. A tehetős német kiadói családból származó, s a Harvardon végzett Hanfstaengl alkotta meg a *Heil Hitler* kántálást, terjesztette el Németországban az amerikai egyenes karú üdvözlést, és tanította meg a náci vezetőt, hogy az aláírásoknál használjon horogkereszt-stílusú szimbolikát. Ő vezette be Hitlert a nagypolgárság körébe, s építette imázsát. Később viszont összetűzésbe került vele s az 1934-es „hosszú kések éjszakája” után az Egyesült Államokba menekült.

A kötet 1933-ban negyvenezer példányban jelent meg, majd 1938-ban publikálták második, „népi” kiadását. A lapok karikatúra-kommentárjára a náci propagandisták válaszoltak, megcáfolandó a „tintát.” Céljuk egyértelműen Hitler és a náci sikereinek pozitív beállítása, a „pletykák” cáfolata volt.

A könyv Hitler mottójával kezdődik: „Közömbös számomra, hogy mit gondol a jelen, azt akarjuk teljesíteni, amit a jövő vár tőlünk.”

Április elseje: a müncheni *Simplicissimus*-ban jelent meg.

Amit írtak: Ez a karikatúrát 1924. április 1-jén publikálták, miközben Hitler a landsbergi börtönben ült. Bemutatja a Führer diadalát, amikor átlépi a brandenburgi kaput, mint egy ostoba áprilisi tréfában. Habár 1933. január 30-án...

Ami történt: Valósággá vált.

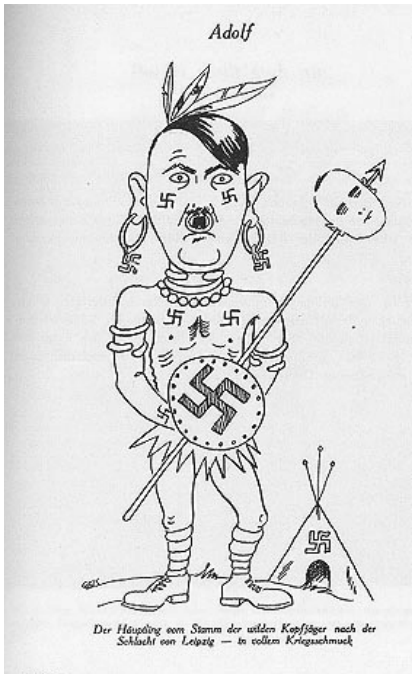

Die Nationalsozialisten werden sich so oft spalten, bis Hitler allein übrig bleibt, und auch er wird sich spalten.

A második gúnykép 1928. január 2-án jelent meg szintén a *Simplicissimus* satirikus lapban. A gúnyrajz cím nélkül szerepel a könyvben.

Amit írtak: „A nácik olyan gyakran fognak kettéválni, amíg Hitlernek más választása nem marad, míg magát szét nem hasítja.” A *Simplicissimus* azt javasolta, hogy az NSDAP egységének olyan gyakran kellene kettéválnia, amíg a végén maga Hitler is ketté válik.

Ami történt: Az NSDAP nem vált ketté, de Hitler egyedül maradt, igaz egész más értelemben. Németországban nincs párt vagy pártvezető, aki különb Hitlernél.

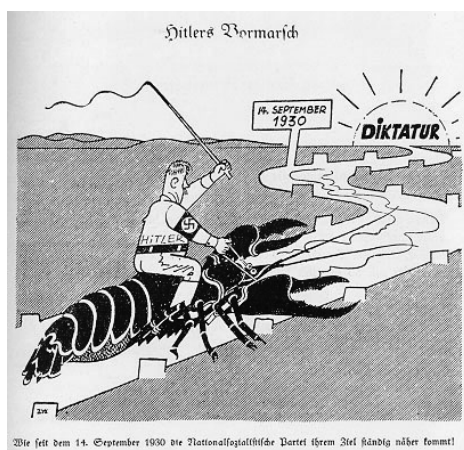

Ez a karikatúra az *Adolf* címet viseli és a berlini *Ulk*-ban jelent meg 1930. október 7-én.

Amit írtak: „A vad fejvadászok törzsének fő győzelme a lipcsei csata után – teljes harci díszben.”

Hitler 1930. szeptember 25-én, a lipcsei birodalmi bíróság előtti tanúvallomásában kijelentette, hogy a nemzetiszocializmus hatalommegragadása után „fejek fognak hullani” Németországban. E kijelentése az *Ulk* magazint egy valóban tréfás karikatúra elkészítésére ösztönözte.

Ami történt: A hatalom átvétele után Hitler nagyon sok korábbi „fejet” engedett „begurítani” a koncentrációs táborokba. Ez azért történt, mert elhatározta, hogy bőkezű győztes lesz, és mert az volt a kívánsága, hogy megspórolja a német nép egészséges tömegének az ellenségekkel való véres leszámolás gyötrelmeit.

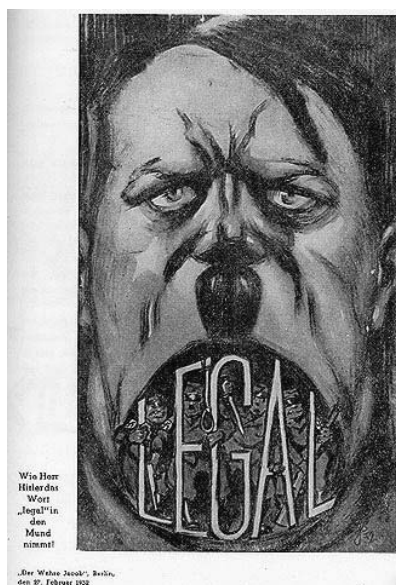

Hitler előremasírozása. A berlini *Vorwärts*-ben publikálták 1931. április 28-án.

Amit írtak: „Ahogy 1930. szeptember 14-e óta az NSDAP egyre közelebb kerül a céljához.”

1930. szeptember 14-én az NSDAP 12-ről 107-re növelte képviselőinek számát a Reichstagban. A karikaturista felveti, hogy azóta a párt hátrafelé megy, mint egy homár. A diktatúra az ellenkező irányban van, ily módon azt Hitler nem éri el.

Ami történt: Az események teljesen másként alakultak. Hitler és a nemzeti-szocialista homár gyorsan visszafordult, az ellenfeleinek muszáj volt nemcsak visszavonulniuk, hanem öngyilkosságot is elkövetniük.

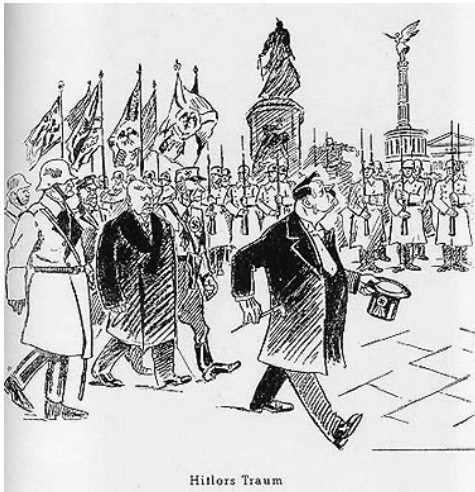

Az ötödik gúnyrajz címe: Ahogy Hitler úr a törvényes szót a szájára veszi.

A *Der Wahre Jakob*-ban jelent meg 1932. február 27-én, Berlinben.

Amit írtak: A karikatúra azt sugallja, hogy Hitler megszegi ígéretét a legális ösvényről és az SA-t a hatalom megszerzésére ösztönzi.

Ami történt: Hitler betartja az ígéretét! Az NSDAP döntő többséggel megnyerte a parlamenti választást. Hitler 1933. január 30-án legálisan megszerezte a hatalmat, és olyan államformát adott Németországnak, amely a nemzetiszocialista eszmét képviselte.

Hitler álma az Ulk-ban jelent meg 1932. március 3-án.

Amit írtak: A karikaturisták gúnyrajza 1932 márciusában Hitler álmát nevetségesnek mutatja be...

Ami történt: De 1933. március 21-én Potsdamban a legmegtisztelőbb igazsággá vált.

A *rémálom* című gúnyrajz szövege: „Egy ijesztő gondolat, a szavazóink most azt követelik, hogy teljesítem a kampányígéreiteimet”. A *Der Wahre Jacob*-ban jelent meg 1932. június 30-án.

Amit írtak: A vágyaink vezérlik a gondolatainkat ezen a gúnyrajzon. Hitler következetesen elutasította, hogy betartja a választási ígéreteit, ellenfelei bosszúságára.

Ami történt: De a hatalommegragadás óta eltelt néhány hónapon belül többet teljesített, mint amit a német néptársak reméltek, és amit a támogatói elfogadhatónak találtak.

Ez Hitler szavazócédulája című karikatúrát a Der Wahre Jacob-ban publikálták 1932. július 9-én.

Amit írtak: A horogkereszt uralma elpusztítaná Németországot.

Ami történt: Németországban a „horogkereszt uralma” óta a Német Birodalom erősebb, mint valaha, és Hitler kancellárként olyan hatalommal rendelkezik, amellyel a német uralkodók vagy kancellárok korábban nem rendelkeztek.

A Führer panasza 1932. december 31-én a *Der Wahre Jacob* berlini satirikus lapban jelent meg.

Amit írtak: „Hogyan lehetek diktátor, ha senki sem segít ebben” – teszi fel a gúnyrajzon Hitler a költői kérdést.

Ami történt: Hitler sikerei a hatalommegragadás után válaszolnak a karikaturistáknak: Hitler vagy egyedül hozta áldott intézkedéseit vagy a segítői támogatásukkal mellette álltak.

Ez a karikatúra cím nélkül szerepel a könyvben és a *Der Wahre Jacob* című berlini lapban jelent meg 1932. szeptember 24-én.

Amit írtak: A szociáldemokraták akciója „megszorította” a náciakat. (1932 szeptembere)

Ami történt: Mielőtt ezek nevetséges szocialista harapófogók meg tudták volna szorítani a Nemzetiszocialista Német Munkáspártot, Hitler kalapácsa elpusztította a Szociáldemokrata Pártot.

Ez a karikatúra a New York-i *The Nation*-ból (1933. április 5.) származik.

Amit írtak: A gúnyrajz azt sugallja, hogy Hitler háborút akar.

Ami történt: 1933. július 15-én Rómában Németország aláírta a négyhatalmi egyezményt, amely garantálja a békét Anglia, Franciaország, Olaszország és Németország között a következő 10 évre.

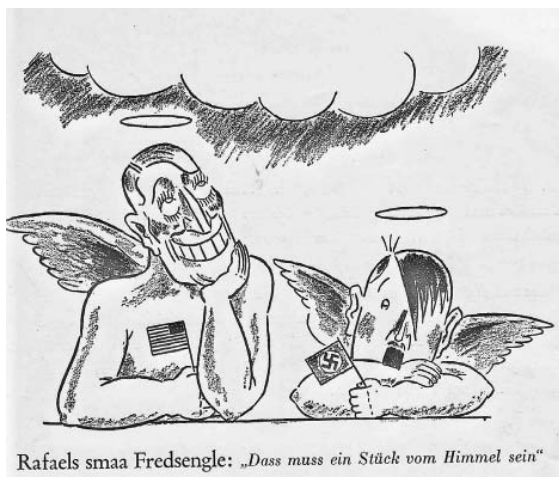
Ez a gúnykép cím nélkül jelent meg a *The New York Times*-ban, 1933. április 2-án.

Amit írtak: A karikatúra azt állítja, hogy a Führer az általa megbilincselte Germániát a „legsötétebb korba” vezeti vissza.

Ami történt: Hitler tettei Lord Rothermere-t arra ösztönzik 1933. július 10-én, tehát három hónappal a képjóslat után, hogy *Daily Mail* újságjában az egész világ kijelentse:

„Németország szerencséje, hogy talált egy olyan vezért, aki ért ahhoz, hogy az ország erejét összefogja egy nemes cél érdekében... Hitler a nemzeti életbe a győztes ifjúság felülmúlhatatlan szellemét csepegtette.”

Rafels smaa Fredsengle: „Dass muss ein Stück vom Himmel sein“

Ez a gúnyrajz Koppenhágából származik és 1933. május 18-án jelent meg az *Ekstrabladet*-ben. Rafael arkangyal ezt mondja: „Biztosan egy darab szakadt le az égből”.

Amit írtak: Itt a koppenhágai lap Hitler 1933. május 17-ei nagy birodalmi beszédekör elhangzott békenyilatkozatán gúnyolódik.

Ami történt: Valóban ugyanazon a napon Roosevelt nyilvánosságra hozta egyetértését és bizalmát Németország békeszándékát illetően.

A *Hitler rémálma* 1933. június 30-án Rotterdamban a *Liberale Wegwijzer* lapban jelent meg.

Amit írtak: Ezekben a napokban egy lengyel zsidó, Moses Hitler, a varsói bírósághoz fordult, hogy megváltoztassa a nevét. Elmesélte, hogy a neve miatt sok üzletét bojkottálták és 10 éves fiát ugyanezért bántják az osztálytársai. A másik 21 éves fiának fel kellett bontania eljegyzését, mert jegyese megtagadta, hogy felvegye a Hitler nevet. A bíróság megengedte Moses Hitlernek, hogy a nevét Hillerre változtassa. Egyébként Varsóból jelentik, hogy ezekben a napokban, körülbelül 50 zsidó jelentkezett a lengyel anyakönyvi hivatalban, akik mindnyájan a Hitler nevet viselik, és engedélyt kértek arra, hogy olyan gyorsan, amilyen gyorsan csak lehet, megváltoztathassák nevüket. A kép azt a benyomást próbálja kelteni, mintha a Hitler név zsidó név lenne.

Ami történt: A „Hitler” név bizonyíthatóan csak rendkívül ritkán fordul elő. A zsidóneves történet nyilvánvalóan hazugság. Ha igaz lenne, akkor ennek a névnek az elhagyása zsidó szempontból örömdetes lenne. Egyébként a zsidók mindig azt állították, amikor ellenük fordultak, hogy az illető zsidó: pl. Wagner, Brahms.

Propaganda, művészet és építészet a „Harmadik Birodalomban”

-
- 1926: a náci propagandát előbb Georg Strasser és Heinrich Himmler, majd Joseph Goebbels irányítja
 - 1931: Goebbels kifejti a propaganda négy alapelvét
 - 1933. március 13: Goebbels vezetésével megalakul a Népfelvilágosítási és Propaganda Minisztérium
 - 1933. május 10: a diákság bevonásával több városban könyvégetésre került sor, amelyek hónapokig elhúzódnak
 - 1933. szeptember 22: a birodalmi kulturális kamara létrehozása
 - 1933. október 4: a szerkesztőkről szóló törvény
 - 1937: a Német Művészetek Házának megalakítása
-

A média a 20. században a kormányzati ellenőrzés eszköze, a nyilvánosság biztosításának szerepét tölti be. A totalitárius náci Németországban a diktatórikus politika legfőbb eszköze volt. Az ideológia mindenhová betört, s az élet minden területét áthatotta. Végül minden a propaganda eszközévé vált: a zene, a képzőművészet és az építészet is.

A náci propaganda

A náci propaganda a *völkisch*, azaz népi értelmű tömegagitációja már 1920–1921-ben elkezdődött. Hitler később a *Mein Kampf*-ban kifejtette a propagandáról alkotott nézeteit. Fontos egy ellenségkép felállítása, amelybe később több elemet is be lehet vonni. Így vonták be a zsidó ellenségkép körébe később a bolsevizmust is. A zsidó fogalma mindent jelentett, ami a nemzetiszocializmus ellensége volt. A propagandának a tömegek felé kellett irányulni olyan szellemi szinten, hogy a legalacsonyabb szintű egyén is megértse.

Az értelmiségieknél pedig a tudományos meggyőzés fegyverét kell alkalmazni. Mindenképpen az érzelmekre kell hatnia, azt kell befolyásolnia. A legfontosabb tételeket folyamatosan ismételve kell eljuttatnia az emberekhez, hiszen ez vezet eredményre. Lélektanilag elengedhetetlen a helyes taktika megválasztása; nem árnyalunk, nincs helye a kétértelműségnek, csak a fekete vagy fehér létezik. A megfogalmazást ne bizzuk sosem esztétákra, hiszen ők nem tudnak megfelelni e kívánalmaknak; túl magas szinten fogalmaznák meg a mondanivalót, s ez nem szolgálja a célt. Mindig ugyanazt mondjuk, ne változtassunk téziseinken, helyezzük a vezérmotívumot több megvilágításba, de a végkifejlet ugyanaz legyen. Hitler szerint e szabályok betartása a propaganda kulcsa, így érhetjük el a legfőbb hatást.

A modern náci propaganda előzményének tekintjük *az első világháborús brit propagandát*, maga Hitler is elismerte ennek eredményességét. A németek az első világháborúban tévúton jártak a tömegek meggyőzésében, hiszen az ellenséget lekezelték, alantasabbnak tüntették fel. Amikor azonban a harctéren a német katonára szembetalálkozott az erős ellenállást tanúsító ellenséges csapatokkal, meggyengült a saját vezetésébe vetett hite, s becsapottnak érezte magát. Ezzel szemben a britek a németeket barbár, kegyetlen népnek festették le, és ez a katonák számára be is igazolódott a véres frontokon. A munkásmozgalmi agitáció is jó táptalajnak számított; innét át tudták venni a jelképeket, a röplapozást, az erős színek használatát, valamint a fejlett plakáttechnikát. Sokat merítettek a modern üzleti reklámokból is, valamint a *Gustave Le Bon* nevéhez fűződő tömeglélektani elképzelésekből. Hitler főleg e tapasztalatokkal gazdagodva közeledett a propagandához, s fő célja a tömegek meghódítása volt.

1926-tól *Georg Strasser* és *Heinrich Himmler*, majd később *Joseph Goebbels* irányította e tevékenységet. Goebbels, aki a náci propaganda „mestere” lett, 1931-ben fejtette ki a propaganda négy alapelvét. Egyetlen cél a hatékonyság, csak ez számít. Néhány téma, tömör jelszó hangoztatása, amivel a tömegekre lehet hatni. A hatékonyság növelése érdekében be lehet vetni burkolt vagy nyílt erőszakot. S szilárdan hinni kell a propaganda mindenhatóságában.

Hitler és Goebbels propaganda-módszerei több vonatkozásban különböztek. Míg a weimari köztársaság idején Hitler a rendszer kívülállójaként ismerkedett a tömegek meggyőzésének művészetével, addig Goebbels újságíróként dolgozott, tanulmányokat írt, és fényes karrierről álmodozott. Goebbels új technikákat vezetett be a propagandába, a náci tanokat sokkal rugalmasabban értelmezte: kezelhető propagandaanyagnak tekintette őket. Mindig az aktuális szituációhoz igazította mondanivalóját, jó taktikusként azt nyújtotta a tömegeknek, amit hallani akartak: észre sem vették, hogy már úgy gondolkoznak és cselekednek,

ahogy Goebbels kívánta. Tisztában volt vele, hogy a tömegeknek, az egyszerű német embernek nem tudományos magyarázatokra van szüksége, hanem olyan eszközökre, amelyek elérik őt: zenére, filmekre. Nem hitt a tömegek elkábításában, és nem részegült meg annyira saját szavaitól, mint Fűhrere. Tapintatosan, mesterien megfogalmazott, esztétikailag felépített beszédekben hitt, a kellő hatást inkább erőszakkal, fenyegetésekkel igyekezett elérni. Médiatapasztalata révén rész tudott venni a publicisztikai vitákban, és rájött, hogy *az egész médiát a propaganda szolgálatába kell állítania*. Így tudta elérni a célját: az információk totális ellenőrzését. Mindig úgy irányította a meggyőzés eszközeit, hogy azok a leghatásosabban fejték ki erejüket: szórakoztatott, ha arra volt szükség, máskor pedig harcra buzdított. Propagandája olyan volt, mint ő maga: érzékeny, gátlástalan, modern és felettebb kreatív.

A náci propaganda két korszakra bontható: az első a hatalom megszerzéséért folyó harc időszaka. Ennek legfőbb eszközei a plakátok, transzparenszek, reklámtáblák, prospektusok, fényreklámok, reklámfilmek, amelyek a későbbiekben is megmaradt. Legfontosabb szerepe a népgyűléseknek és tömegagitációnak van. Ekkor alakulnak ki a szimbólumok. A horogkereszt „*az árja ember győzelméért folyó küzdelem missziója*” (Hitler), a felvonulási jelvények az ókori római mintát követik, míg a piros szín a társadalmat, a fehér pedig a nacionalizmust szimbolizálja; ezek jelennek meg a zászlókon. A szónoklatoknak fontos szerepe van az érzelmi motiválásban, a harci mozgósítást vezényszavakkal érik el, folyamatos az izgalomkeltés. Az utcák sohasem „alszanak”: rölapokat osztanak, egyenruhában agitálnak, izgatnak, verekednek, beszédek tartanak. Az átlagembernek nincs „menekvés” a politikától.

A második szakasz a hatalomgyakorlás 1933 utáni időszaka. Itt már bővül az eszköztár, hiszen sokkal több minden áll rendelkezésükre. Goebbels vezetésével 1933. március 13-án megalakul a Népfelvilágosítási és Propaganda Minisztérium. A Friedrich-Leopold palotában évi 1,3 milliárd birodalmi márkás költségvezésből hatalmas apparátussal működik Goebbels gépezete. Propagandistái képzett tisztviselőkből és fiatal propagandistákból kerültek ki, 1942-ben már 1500 fős stábbal dolgozott. Legnagyobb fájdalmára az iskolák és egyetemek nem tartoztak hatáskörébe, de azon kívül az élet minden területét elérte, minden német fejbe be tudott valamilyen úton férkőzni. Kezdetben a rendszer konszolidációja volt a cél, később a külpolitikai lépések alátámasztása: a bolsevik-ellenesség és a német revízió. 1938-tól a háború népszerűsítése, az élettér-elmélet, a nyugat és a zsidóság felelőssége lett az agitáció kulcstémája. 1939-től a háborús erények, 1943-tól a bolsevizmustól való félelem erősítése lett a propaganda fő csapásiránya.

Voltak motívumok, amelyek állandóvá váltak. Ilyen volt a Hitler mítosz, a Führer személyének népszerűsítése. Egyik típusában Hitler bölcs államférfiként jelent meg, aki a német nép vezére és „megváltója”. A másik a vezért magánemberként mutatta be, s emberséges, barátságos, jóságos képet tükrözött. Ennek erősítésére szívesen fényképezték gyerekek körében, kuttyájával, népviseletben, a hegyekben, szép természeti környezetben. Az ellenségképek motívumában állandóan egy ellenség érvényesült, megfelelő a propaganda alapelveinek: a zsidóság. Ennek köntösébe burkolta a többit, leggyakrabban a bolsevizmust. Sokszor jelent meg az ifjúság, mint a romlatlan jövő záloga. Hitler rájuk építette rendszerének alapjait: a vállukon, és a kezükkel épült az új német birodalom. A plakátokon a tiszta értékeket a parasztság hordozta, ezért a paraszti élet harmóniáját sugallták. Ebbe a tisztaságba igyekeztek visszatérni, a különböző külső hatásoktól „szennyezett” németiséget ide, a vidéki romlatlanságba szándékozták visszavezetni. A *Blut und Boden* jellegű témák a németiség-haza-föld egységét, elválaszthatatlanságát erősítették, a hagyomány értékét hangsúlyozták. Végül a militarizmus sémája emelkedett ki, amely főleg a háború előtt és alatt volt jelentős. A harc az egyik legfontosabb küldetesként jelent meg, túlmisztifikálta a győzelmet, dicsőítette a hazáért és a célért magát feláldozó, halálfélelmet nem ismerő, atletikus árja fiatalokat, akiket valamilyen katonai vagy félkatonai szervezetbe egyesítettek.

Az új államhoz természetesen új ünnepek is társultak; a régiéek közül sokat eltöröltek. Új ünnep lett a Führer születésnapja, az első világháborús hősök napja, az 1923. novemberi müncheni sörpuccs évfordulója, a nyári és téli napforduló és május 1-én anyák napja, illetve a nemzeti munka ünnepe. A köszönési forma is megváltozott: a *Heil Hilter!* vált használatossá.

Művészetek

1933-ban a diákság bevonásával könyvégetésekre került sor, ahol német és külföldi írók művei semmisültek meg a máglyákon. Az akció új kor kezdetét jelezte. Szeptember 22-én Goebbels vezetésével megalakult a *Birodalmi Kulturális Kamara*, amely irányította, ellenőrizte és szervezte a kultúrát. Hét alkamarájával (zenei, színházi, irodalmi, sajtó, rádió és film) a kulturális élet egészét lefedte. A belépés kötelező volt; tagokat persze ki is zárhattak, tagság nélkül pedig nem lehetett érvényesülni. Az ellenállók emigráltak vagy otthonukba visszahúzódva elhallgattak, legrosszabb esetben táborokba kerültek. Több ezer képzőművész, zeneszerző, rendező, újságíró, tudós emigrált az országból.

A zsidókat a *zenei életből* is eltávolították, zenéjüket pedig betiltották. Erre a sorsra jutott *Mendelssohn* is. Azonban többen nem távoztak, számos tehetséget pedig zsenialitásuk fejében eltűrt a rendszer, ezért a zenei élet színvonala nem esett. A zenét ősi német művészetnek tekintették, ezért fontos helyet foglalt el és értékeket hordozott a nemzetiszocializmus időszakában is. Híres volt a Berlini Filharmonikus Zenekar és a Berlini Állami Operaház. Kiemelkedő *Furtwängler* karmester munkája, valamint *Beethoven*, *Bruckner* és *Wagner* is világhírű zeneszerzők voltak. Wagner Hitler személyes kedvence volt, sokat időzött a Wagner család körében. Az erotikusan túlfűtöttnek ítélt zenéket betiltották, tiltott volt a szaxofon is, a jazz és a szving, ezeket elfajzott zenéknek tekintették. Létezett azonban egy náci szving zenekar, a *Charlie and his Orchestra*, s dalaikban antiszemita szövegvilág szólalt meg (lásd *A jazz Goebbels szolgálatában* című írásunkat a 3. kötetben).

A zsidóknak a színházakból is távozniuk kellett. A náci drámaírók nem voltak túl népszerűek, de mellettük játszották például Schiller, Shakespeare és Shaw műveit is, amely bizonyos nyitottságot jelentett.

A képzőművészetekben a Führer komolyan érvényesítette véleményét. A modern művészetet degenerálnak és értelmetlennek tartotta. Célja lett, hogy ezekről megtisztítsa Németországot, és új germán művészetet hozzon létre. Ennek nyomán 6500 festmény eltűnt, köztük *Kokoschka*, *Cézanne*, *Van Gogh*, *Matisse* és *Picasso* művei. 1937-ben megalakította a *Német Művészetek Házát*, ahol beszédében lefektette a náci művészet irányvonalát: amit nem lehet megérteni, az tilos. Goebbels elrettentésképpen ellenkiállítás szervezett, ahol azonban az utcán a több méteres sor állt, ezért gyorsan bezáratta. Ettől kezdve a művészet fő témái a dicső történelmi múlt, a nemzeti felemelkedés, a katonai erő, a falusi romantika és az anyaság lettek. A szobrászok is csak a Német Művészet Házában állíthattak ki. Alkotásaikon az erő, a szépség, tisztaság, tökéletes testi arányok jelentek meg. A legkedveltebb az akt volt, ahol a tökéletes testű, atletikus, edzett, idealizált, harcra termett fiatal „isten-ember” jelent meg. A plasztika is elterjedt, mert úgy vélték, hogy térbeliségével jobban hat közönségére, így üzenete több emberhez elér. A náci művészet monumentális alkotásait *Arno Breker*, *Karl Albiker*, *Adolf Wamper*, *Joseph Thorak* és *Fritz Klimsch* alkották. A festők közül kiemelkedett *Udo Windel*, *Julius Paul Junghas*, *Adolf Wissel*, *Martin-Amorbach* és *Adolf Ziegler*.

A *sajtó* is teljes ellenőrzés alá került. A szerkesztőknek reggelente Goebbels tartott eligazítást, hogy mi kerülhet be a holnapi lapba. 1933. október 4-én megszületett a birodalmi szerkesztői törvény, miszerint szerkesztő csak német, árja lehetett, akinek nem volt zsidó házastársa és szakmailag képzett volt. Megkezdődött a lapok bezárása és ellenőrzése. 1934-ben megszűnt a 230 éves *Berliner Tageblatt*.

A *Frankfurter Zeitung* és a *Deutsche Allgemeine Zeitung* zsidó tulajdonosát elküldték, s az újság kirakatként funkcionált a külvilág számára. 1300 újság szűnt meg, a megmaradtak 80%-a állami tulajdonba került, amelyeket főleg az *Eher Verlag* náci kiadóvállalat vett meg. A *Max Amann* vezette cég felvásárolta a csőd szélére került lapokat, és így tetemes vagyonra tett szert. Az emberek megunták a lapok monotonitását, amit az erős cenzúra idézett elő. *Otto Dietrich* birodalmi sajtófőnök költői kérdést tett fel a megoldást várva, amikor azonban a *Grüner Post* főszerkesztője bírálta a propagandaminisztériumot a túlzott nyomás miatt, a lapot felfüggesztették, őt pedig koncentrációs táborba küldték. A náci eszmék bázisát a *Völkischer Beobachter* és a *Der Angriff* jelentette.

A rádiót *Franz von Papen* kancellár már 1932-ben államosította, Goebbels pedig felismerte az ebben az eszközben rejlő hatalmas lehetőséget a széles tömegekhez való eljutásra. Állami monopóliummá tette a sugárzást; népzene, hazafias dalok, operett és demagóg beszédek tömege váltotta egymást. Külföldi adókat nem lehetett hallgatni. A rendszert a Rádiós Kamara és a Rádióügyi Osztály ellenőrizte. Goebbels a rádiók alacsony áron való árusításával elérte, hogy rohamosan nőtt tulajdonosaik száma: 1933-ban 4,3 millió rádió volt Németországban, 1943-ra már 16,2 millió. A háború alatt közösségi vételt rendeltek el, amely az ellenőrzés formája volt. A frontkatonáknak 1941-től 20 órától reggel ötig változatos műsort sugároztak; a filmsztárokat kötelezték, hogy kívánságműsorokat vezessenek. Ezzel a front és a háterszág kapcsolatát igyekeztek erősíteni. A távol lévő családtagok egymásról információkat tudhattak meg s változatos zenét hallgattak; a műsor rendkívül népszerű volt.

A *filmipart* nem államosították, magánkézen maradt, de állami ellenőrzés alá került, hogy „megkaphassa a nemzetszocialista államban végrehajtandó feladatokat”. Fő témái a történelmi események, nagy történelmi személyek (Bismarck és Nagy Frigyes), a vidéki romantika és az antiszemitizmus voltak. Ezeket azonban a közönség nem mindig kedvelte, a harmincas években a mozikban sokszor kifütyülték azokat. Kedveltek voltak azonban azok a hollywoodi romantikus filmek, amelyeket engedélyeztek, valamint az ugyanilyen stílusú német filmek. A németek sok amerikai filmet lemásoltak. Goebbels ezeket pihenésnek, kikapcsolódásnak szánta, így tilos volt benne egyenruhás, katonai vagy bármilyen politikai elemet beletenni. Ezen álomvilágot közvetítő filmek sztárja volt *Marika Röck*, *Hans Moser*, *Heinz Rühmann*. Több mint 1100 egész estés film készült az országban. 66 koprodukcióban, 600 pedig importált volt. A háború kezdetén megjelentek a politikai filmek, 1941-ben már 71%-uk ilyen volt. A zsidó ősellenséget gonosz, félelmetes, torzképben mutatták be.

A kor filmiparának tehetséges, művészileg elismert úttörője volt *Leni Riefenstahl* (lásd cikkünket ebben a kötetben).

Építészet

Hitler célja Németország kulturális és spirituális újjászületése volt. A római birodalom csodálója volt, így az új germán művészetben római és görög antik jegyek keveredtek. Az építészet is az állam erejét hivatott demonstrálni: az épületeknek félelmetesnek, monumentálisnak, erőt sugárzóknak kellett lenniük. Az esztétikai rendnek kellett érvényesülni; minimalista dekoráció, egyenes, letisztult vonalvezetés jellemezte, az erős, merev homokzatokat hatalmas méretű oszlopok tagolták. Mindez a birodalom mindenhatóságát és örökkévalóságát hivatott hirdetni, valamint visszaadni a német nép elveszett öntudatát: *„Hogy száz helyen is mondhaszam az egyszerű embernek: egyáltalán nem vagyunk kevesebbek, ellenkezőleg, nagyon is egyenrangúak vagyunk az összes többi néppel”* – érvelt Hitler.

Miként a filmművészetben Riefenstahl, az építészetben Hitler *Albert Speer*, a fiatal, tehetséges művészt emelte maga mellé. Speer 1933-ban renoválta a propaganda-minisztérium épületét, majd 1934-ben – mindössze 28 évesen – főépítészként az elhunyt *Troost* helyére került. Speer első komoly kihívása a nürnbergi Zeppelinfeld tribünjeinek átépítése volt. Ez a terület adott otthon a pártnapoknak. A kőtribünöket az ókori görög pergamoni oltárról mintázták. A lelátók 39 méter magasak és 24 méter hosszúak lettek. Ekkor született meg a romtörvény. Hitler úgy gondolta, hogy egy birodalom nagyságát a jövőben legjobban az épületeik maradványai mutatják. Ezért a náci épületeket ezután úgy építették, hogy rom állapotukban is esztétikusak és lenyűgözőek legyenek. Itt tartották a közép- és alacsonyabb beosztású pártfunkcionáriusok éves rendezvényét is, akik különlegesen nem feleltek meg a náci eszményképnek; nagy többségük pocakos, elhízott ember volt. Speer előállt ötletével: sötétben vonuljanak fel. Majd 130 fényszóróval 6-7 kilométeres magasságig valóságos „fénydómot” húzott a zászlóval vonuló hivatalnokok fölé. Grandiózus, lenyűgöző és egyben szurreális látványt nyújtott, amely a külföldi diplomátákat is lenyűgözte.

Később egész *Nürnberget* átépítették volna, s ennek terveivel Speer 1937-ben a párizsi világkiállításon fődíjat nyert. A tervek szerint egy 1050×700 méteres területet, a Mars mezőt szabadon hagyták volna a Wehrmacht felvonulásához. Ezt 14 méter magas tribünök öveznék 160 000 néző számára. A komplexum része lett volna 24 darab 40 méternél magasabb oszlop is. Innen 2 kilométeres út vezetne a Nagy Stadionhoz, amely 400 000 ember befogadására lett volna képes, mindez

8 500 000 km² teret jelentett. 1937-ben megtörtént az alapkőletétel. Speer rájött, hogy a meleg és a nézők tiszta rálátása miatt a patkóforma lenne a megfelelő alakzat. Az épületet gránittal akarta burkolni, amelyhez az ország négy évi termelési mennyiségét igényelte. A monumentális hatást az épületet visszatükröző vízfelület erősítette volna. Az egyetlen elkészült épület a kongresszusi csarnok lett. Ma óriási tó áll a kiásott alap helyén.

Az *olimpiai stadion* Werner March építész vezetésével készült 1934–1936 között. Kezdetől fogva lemaradásban voltak, pedig egyszerre több cég építette. 1935 áprilisában már 1500 munkás dolgozott rajta, de előfordult, amikor 500 cég 2600 munkása építette két műszakban. Az épület körülbelül 27 millió márkába került. Még ma is áll, azóta többször átépítették.

Hitler 1938 januárjában adott parancsot az új *Birodalmi Kancellária* építésére. Speernek feltette a kérdést: el tud készülni egy év alatt? A válasz igen volt, és ezzel elkezdődött a hatalmas munka. A Voss-Strassén házakat bontottak, hogy legyen hely az új építménynek. Az épület hosszúkas formája egy tengely mellett helyezkedett el, a változó teremsor 220 méter hosszúságot eredményezett, a galériája 154 méter volt – nagyobb, mint a Tükörterem Versailles-ban. 4500 munkás egy évig három műszakban dolgozott rajta. Végül 1939. január 9-én elkészült, két nappal a határidő előtt, amely meglepte és nagyon boldoggá tette Hitlert. Ebben az épületben fogadta a diplomatákat, akik 17 méter magas grandiózus ajtón át léptek be, majd a monumentális galéria következett. A padlót gránittal burkolták, aminek a csúszóssága miatt Speer szőnyeggel akarta lefedni, de Hitlernek éppen ez tetszett: „sikamlós talajon járjanak”, ha eléje járulnak. A Führer irodája is lenyűgöző volt: bőrborítású tárgyakkal, grandiózus méreteivel, a maga eleganciájával. A négy ajtó fölött a bölcsesség, igazságosság, megfontoltság és bátorság szobrai néztek a belépőre, valamennyi Arno Breker alkotása. Az épület a második világháborúban egy bombázás során megsemmisült. De csak egy részét alkotta Hitler és Speer grandiózus belini terveinek.

Utazásai során Hitlerben ugyanis egyre jobban megerősödött a gondolat, hogy Berlin nem felel meg az új birodalom fővárosának. Párizs bevételekor Speerrel az oldalán járta be a várost, amely lenyűgözte. Elkészült a legnagyobb terv: *Germánia, a leendő főváros*. E megbízáshoz Speer már mint „a birodalmi főváros átalakításának építési főfelügyelője” kezdett hozzá. Berlin új tervei a Führer néhány korai vázlatából indultak ki, amelyeken egy nagy kupolacsarnok és egy diadalív szerepelt. Speer ezeket öltöztette szakmailag megfelelő formába. A belváros magja két tengely körül helyezkedett volna el, amely a külvárosok felé kertes, családi házas övezetbe ment volna át. Az elképzelésből nem hiányzott a repülőtér, egészségügyi negyed, egyetem és pihenőparkok. Hitler sokat ábrándozott erről,

de a szociális dimenzió nem érdekelte, azt Speer rajzolta be a tervbe. Rájött, hogy a város nagyon kihalt lenne, ha a belvárost csak közhivatalok alkotnák, ezért az épületek kétharmad részét magáncélokra tervezte. Párizs látványa megihlette a Führert, a Champs Elysées mintájára épített sugárutat ő 20 méterrel szélesebbre tervezte. Ez jellemző vonása volt: mindig mindennél nagyobb, lenyűgözőbbet akart. A tervek közül végül elkészült egy 1:1000 arányú makett, a diadalívről pedig egy 1:50 arányú.

A Déli sugárút a Központi pályaudvarnál kezdődött volna, amelynek négy forgalmi szintet terveztek; rézlemezek és üveglapok borították volna. Az innen induló 1000 méter hosszú és 300 méter széles Bahnhofplatzot zsákmányolt fegyverek szegélyeznék ókori mintára. A teret diadalív zárná, amelyet Hitler maga tervezett. 117 méter magas, 119 méter mély és 117 méter széles lett volna. Öt kilométer után következne a világ legnagyobb kongresszusi csarnoka. Közötte 11 hivatalnoki épület helyezkedett volna el, ehhez társulna egy bevásárló- és szórakoztató városrész. Északra a Katonacsarnok, amelyet egyfajta emlékhelynek szánhattak. Göring elégedetlen volt az eredetiéig neki szánt épület nagyságával, ezért birodalmi marsall tisztére tekintettel nagyobb épületet kapott. Mértéktelenségét jelzi, hogy helyet kapott volna benne egy négy emeletes lépcsőház, amelynek funkciója, hogy egy évben egyszer Göring itt osztotta volna ki a kitüntetésekét. Tetején 1180 m² -en park és medence kapott volna helyet. Az egész létesítmény 580 000 m³ teret foglalt volna magába. Hitlert ez nem zavarta, hiszen ő maga is nagyobb épületbe kívánt költözni. A megalománia nem ismert határokat. A tengelyt északon is egy pályaudvar zárná. A terv legnagyobb épülete a Nagy Kupolacsarnok lett volna. Termébe 150–180 000 fő fért volna be. A kupola átmérője 250 méter, hajlata 98 méter magasban kezdődne, csúcsa pedig 220 méteres magasságig ívelne. A példakép a római Pantheon volt, azonban méretében felülmúlta volna azt, mert így még a Szent Péter Bazilikánál is 17-szer nagyobb lett volna. Kör alakban a porondot tribünök szegélyeznék. A bejáratnál szemben aranymozaiakkal burkolt bemélyedést terveztek, amely előtt egy 14 méter magas birodalmi sas áll, karmaiban tölgykoszorús horogkereszttel. Az épületet kívül rézlemezekkel borították volna, tetején 40 méter magas üvegoszlop horogkereszttel, rajta sas pihent volna. A csarnokot pillérsor szegélyezi, az előlő oszlopsort két szobor keretezi: Atlasz az égboltot, Tellus pedig a földgömböt tartva. Az épület így több mint 120 millió m³ tett volna ki. Az egész Germánia építése 4-6 milliárd márkába került volna, ha 1950-re elkészül. A grandiózus tervek közül egyetlen emlék maradt fenn: egy betontömb, amelyen azt tesztelték a mérnökök, hogy a talaj elbírt-e a hatalmas épületek nyomását. Később bebizonyosodott, hogy nem. Így az álmoknak nemcsak a háború vetett véget, hanem valószínűleg a fizika törvényei is megtették volna.

Irodalom

Arany Éva – Németh István: *Hitler és a nők (Leni Riefenstahl – A rendezőnő)*. In: *Rubicon*, 2006/1.

Mein Kampf – A propagandáról. In: *Rubicon*, 1993/1.

Németh István: *A goebbelsi kísérlet – Propaganda és csábítás a Harmadik Birodalomban*. In: *Rubicon*, 2005/4-5.

Németh István: *Művészet a Harmadik Birodalomban (1933–1945)*. Oktatási segédanyag. Tanári kincsestár – Történelem. Raabe Kiadó, Budapest, 2006 január, 30 p.

Ormos Mária: *A század legnagyobb demagógja*. In: *Rubicon*, 1993/1.

Ormos Mária: *Hitler leghűségesebb híve. Joseph Goebbels*. In: *Rubicon*, 1994/3.

Pallai László: *A nemzetiszocialista propaganda*. In: *Rubicon*, 1999/1-2.

Shirer, W.: *A Harmadik Birodalom felemelkedése és bukása*. Teleteacher, Budapest, 1996.

Speer, Albert: *Hitler bizalmasa voltam*. Zrínyi, Budapest, 2003.

<http://sitemaker.umich.edu/artunderfascism/home>, letöltés ideje: 2008. november 13.

Leni Riefenstahl és a férfiak

Filmszerepei:

A szent hegy (Der heilige Berg) – 1926

A nagy ugrás (Der Große Sprung) – 1927

Vetsera, a Habsburg ház végzete (Die Vetsera) – 1928

Fehér pokol (Die weisse Hölle vom Piz Palü) – 1929

Viharok a Mont Blanc felett (Stürme über dem Mont Blanc) – 1930

Fehér téboly (Der weisse Rausch) – 1931

Kék fény (Der blaue Licht) – 1932

SOS! Jéghegy (SOS Eisberg) – 1933

Alföld (Tiefland) – 1954

Rendezői tevékenysége:

Kék fény (Der blaue Licht) – 1932

A hit győzelme (Sieg des Glaubens) – 1933

Az akarat diadala (Triumph des Willens) – 1934

A szabadság napja (Tag der Freiheit – Unsere Wehrmacht) – 1935

Olimpia (I. A népek ünnepe – Fest der Völker, II. A szépség ünnepe – Fest der Schönheit) – 1938

Alföld (Tiefland) – 1954

Víz alatti impressziók (Impressionen unter Wasser) – 2002

Leni Riefenstahl (1902–2003):

A 20. századi filmtörténet egyik nagy alakja, Hitler kedvenc filmese, az amazon-királynő, a Reich gleccserhasadéka, a szépség szörnyetege, a náci imázs-gyáros, a túlélő, az örök újrakezdő. Jelzők és gúnynevek, amelyeket jogosan vagy jogtalanul aggattak rá. Rendíthetetlen önbizalma, egoizmusa, céltudatossága és a szépség vágya vezérelte egész életében.

A szépség megszállottja és örökös kutatója volt. Mindenben ezt látta: a táncban, a hegyekben, a férfiakban, a testben, a tömegben, a művészetben, az afrikai nuba törzsben, a tengerek és óceánok mélyén. Ez volt élete mozgatórugója; jöhetett világháború, rágalmazás vagy kirekesztés.

Élete fordulatokkal, újrakezdésekkel és tagadásokkal teli. A 101 évet élt aszszony mindössze hét évig kapcsolódott Hitlerhez és a „Harmadik Birodalomhoz”, mégis életében ez volt a legmeghatározóbb időszak. Egyedülálló módon dicsőítette és öröközte meg a filmvászonon a náci mozgalom erejét és szépségét. Képi világa meghatározóvá vált a filmtörténelemben.

Leni Riefenstahl nem felelt meg a nemzetiszocialista nőideálnak. A náciik természetes, cicomázatlan, festetlen szőke nőt akartak látni, aki a gyermek, konyha, templom (Kinder, Küche, Kirche) háromszögében él. „A német nő a faj tisztaságának, az otthon erkölcsének és hagyományainak őrzője”, „A nő fegyvere a főzőkanál” – hangzottak a jelmondatok. A náciik politizálásra egyáltalán nem tartották alkalmasnak őket. „Elborzadok az olyan fehértől, amelyik beavatkozik a politikába” – vallotta Hitler. Míg a német állam kicsinyes harcát vívta a rúzs és körömlakk ellen, addig a náci vezetők feleségei, élettársai, barátnői egészen másként éltek. Ezek sorába küzdte fel magát Leni is.

Milyen szerepet játszottak életében a férfiak? Mit köszönhet nekik? A férfiak uralta világban őt használták ki, vagy ő használta ki a férfiakat és a bennük rejlő lehetőségeket?

*

Leni, akit anyja „1902. augusztus 22-én hozott világra, aszottságával, vékonyszálú, kócos hajával, kanccsal szemével született csúfságnak tűnt”. A fejlődésben jócskán visszamaradt lánytársaihoz képest. Ennek ellenére Marlene Dietrich mellett a kor egyik szépségideáljává vált. Riefenstahl és Dietrich: a német filmvilág két legjelentősebb alakja. Marlene Hitler miatt hagyta el a náci Németországot, Leni pedig éppen érte maradt ott.

21 éves koráig szüleivel élt, de apja a táncórák mellett a randevúktól is eltöltötte. Szülői kíséret nélkül moziba sem mehetett. Ennek ellenére 14 éves kora óta folyamatosan szerelmes volt. Ezek legtöbbször plátói szerelmek voltak, sokszor ismeretlen, egyszer látott férfiak iránti vonzalom. Kisebb-nagyobb kalandokba bocsátkozott. Jóképű fiatalemberek versengtek kegyeiért, elhalmozták virágokkal. Kedvét lelte abban, hogy társadalmi vagy művészi pedigrével rendelkező hódolóit addig bátorítsa, amíg megbizonyosodott rajongásukról, majd ekkor látványos közönnyel kiadta útjukat.

Az első sérültek egyike *Paul Walden* volt, Else Lasker-Schüler, a szabados életű költő fia, aki Leni érzéki ajkaira csapott volna le.

Másik áldozata *Walter Lubovski* zsidó fiú volt, akit testnevelés órára lánynak öltöztettek be, és akit ezért apja elzavart otthonról. Amolyan szerelmi rabszolga lett, mígnem a fiú a zeutheni Riefenstahl-nyaralóban felvágta ereit. Apja elől eltitkolva az esetet, Leni vérző csuklóval a dívány alá fektette. Életben maradt, de ideggyógyintézetbe került, majd kivándorolt Amerikába.

Benevezett egy szépségversenyre, melyen második helyezést ért el. Ezzel két neves férfi figyelmét keltette fel: *F. W. Koebner*ét és *Karl Vollmoeller*ét. Koebner a *Die Dame* ismert divatlap főszerkesztője volt. Felajánlotta Leninek, hogy szponzorálja táncosnői bemutatkozását Berlin egyik legnépszerűbb varietéjében, a Scalában. Leni azzal utasította vissza, hogy ő csak koncerttermekben és színházakban táncol. Vollmoeller, a híres drámaíró pedig pártfogója és gazdag barátja kívánt lenni. Leni őt is kikoszarazta. Nem vetette meg a szponzorálást, de ragaszkodott a választás jogához.

Huszonegyedik életéhez közeledett, mikor első tapasztalatát szerezte férfival. Két évvel korábban ismerkedett meg, s azóta vonzódott *Otto Froitzheim* teniszcsillaghoz, aki mindössze négy évvel volt fiatalabb apjánál. Egyik közös ismerősüket kérte meg, hogy segítsen megszervezni a találkozót. „*Traumatikus, nemi erőszakkal felérő élmény volt*” – írta önéletrajzában Riefenstahl. Kezembe nyomott egy húszdolláros, és ezt mondta: „*Ha teherbe esnél, ebből elvetetheted*”. A viszony, amelyet Leni kezdeményezett, végül két éven át tartott. Rejtélyes módon a férfi hatása alatt állt, aki hipnotikus erővel hatott rá. Már el is jegyezte magát Froitzheimmel. Térdműtétje alatt tudta meg, hogy a férfi megcsalja. Fájdalmas döntés volt, de a szakítás a továbblépéséhez nélkülözhetetlen volt.

Hertha barátnőjével utazgatva a Keleti-tenger partján megismerkedett *Harry Sokallal*, a nyúlánk, arisztokratikus innsbrucki zsidó bankárral, aki beleszeretett Lenibe. Ő viszont csak egyszerű rokonszenvet érzett iránta. A nyaralás végén megkérte Leni kezét, akitől visszautasítást kapott. Erre ugyan számított Sokal, de a lánykérést olyan gesztusnak szánta, amellyel viszonyukat a továbbiakban is életben tartja. Végül Sokal lett a férfi, aki mindig ugrásra készen állt Leni mögött, bármi is történt. Minden alkalmat megragadott, hogy a közelében legyen.

Sokal zsidó származása miatt menekülnie kellett a náci Németországból. Ezzel véget ért évtizedes kapcsolatuk. Ő finanszírozta Leni táncosnői, színésznői és filmrendezői bemutatkozását és felemelkedését. Kapcsolatuk pedig véglegesen megromlott, amikor Sokal az emigrációban kénytelen volt megválni *A kék fény* negatívjaitól, amit Leni soha nem bocsátott meg neki.

A végzet hegye – Dr. Arnold Fanck filmje a Dolomitokból megváltoztatta egész életét. Lenit rabul ejtette *A Végzet hegye*. Muszáj volt találkoznia a főszereplő Luis Tenkerrel és Fanckkal. Fanck, meggyőződve Leni szépségéről meghallgatás nélkül szerződtette következő filmje, *A szent hegy* (Der heilige Berg – 1926) főszerepére. A rendező számára Leni új típusú múzsa volt, és a táncos színésznő szerint pedig egyenesen neki írták a forgatókönyvet. Sokal társ-producerként csatlakozott a produkcióhoz, biztosítva az anyagiakat, amelyet Fanck újító munkamenete és munkastílusa megkövetelt.

A filmipar – s elsősorban a hegyi filmek – számára Dr. Arnold Fanck fedezte és karolta fel Lenit. Fanck lett a szellemi vezetője. Leni csodálattal tekintett rá, a filmipar zseniális úttörőjére. Tőle tanulta meg a filmkészítés alapjait. Férfiként azonban semmiféle hatást nem gyakorolt rá. A rendező azonban napról napra, egyre reménytelenebbül szerelmesebb lett. Ajándékokkal halmozta el: könyvekkel, a kortárs művészek grafikaival, rézkarcaival, s zongorával. Ő azonban folyamatosan visszautasította. Fanck Leni viszonyát Tenkerrel sértésként fogta fel. Folyóba akart ugrani, majd össze is verekedett színészével. Véglegesen soha sem nyugodott bele, hogy csak művészként volt kapcsolatban Lenivel. Folyamatosan szerelmes leveleket, verseket küldött neki, és az ajándékok sem maradtak el. Teljesítette minden kívánságát. Későbbi önállósulási törekvését pedig személyes sértésként fogta fel.

Fanck szemében Leni olyan nő volt, aki lelkiismeretlenül játszott érzelmeivel: hol bátorította, hol lelohasztotta vágyát. Sorozatban bolondította magába a stáb tagjait: Tenkert, Schneebergert, Sepp Allgeiert, Hannes Schneidert.

Leni hamar kiábrándult Fanckból, mint művészből, de ajándékait lelkiismeret furdalás nélkül elfogadta. Mivel más felkérése nem érkezett, mellette maradt. Mint mesterre, továbbra is igényt tartott. Kölcsönösen rászorultak egymásra. Baráti kapcsolatuk a *Kék fény* kópiáinak vágásakor ment tönkre, amikor Leni segítséget kért és csak csonkítást kapott Fancktól.

Luis Tenkert *A végzet hegyében* látta először. Ez a film változtatta meg életét. A színész már második találkozásukkor elcsábította. Leni boldogan adta át magát a kapcsolatnak, amely végre boldogsággal töltötte el; ismeretlen érzés volt ez számára, a teniszcsofőr mellett nem érzett ilyet. Tenkerrel való viszonya azonban veszélyeztette közös munkájukat. Ezért igyekeztek elrejteni egymás iránti érzelmeiket. Kapcsolatuk *A szent hegy* két éves forgatása során alakult ki és romlott meg. Az életben is szerelmi háromszög alakult ki közöttük, akárcsak Fanck filmjeiben. Szakmai féltékenységek is közéjük férkőztek. A film bemutatása után Tenker lekicsinylően buta libának titulálta. Ő volt az egyetlen férfi, akit nem sikerült meghódítania. Lefeküdt vele, még ha legyőzni nem is tudta.

Leni és Tenker nem illettek egymáshoz. Leni nagyságra, dicsőségre vágyott, míg Luis egyszerű férfi volt, aki tisztelte a hegyeket. Leni megzavart és felbolygattott egy férfi társaságot. Karrierista volt és versengést szított. Túlságosan becsvágyó volt, túlságosan zajos és túlságosan gyors ütemet diktált. Nélkülözhetetlenné tette magát egy kultikus műfajban, szívvel-lélekkel azonosult vele, és csapdába került. Nem tudott kitörni a hegyi filmek világából.

A háború után előkerült Eva Braun feltételezett naplója, amelyben Lenit Hitler szeretőjének, meztelen táncosának titulálták. Ez hamisítvány volt, amely mögött az egykori szerető, Tenker állt, aki 1992-ben halt meg. Ellenséges viszonyuk mindvégig megmaradt.

Hans Schneeberger, Tenker legjobb barátja operatőrként dolgozott mellettük, majd a következő alpesi filmben, *A nagy ugrásban*, ő játszotta Leni mellett a főszerepet. Akrobatikus sí-mutatványai miatt hó-bolhának becézték. Már régóta barátság fűzte őket össze, ami a felvételek alatt szerelemmé alakult. Leni a Tenkerrel való szakítása után mellette keresett vigaszt. Schneeberger volt az igaz szerelem Leni életében! Elvászthatatlanok voltak. Igazi boldogságot adott Leninek. 7 évvel idősebb volt, a kapcsolatban Leni irányított, ő volt az aktív fél. Három évig harmonikusan éltek együtt. Majd Leni levelet kapott: „*Nagyon sajnálom, hogy ezt kell tudatnom veled, de hiába, már nem szeretlek. Megismerkedtem egy másik nővel, őt szeretem, vele élek együtt. Kérlek, ne gyere. Semmi sem változna, és különben sem szeretném, hogy valaha is viszontlássuk egymást. Hóbolha.*” Egy késsel sebeket ejtett karján, lábán és csípőjén. Az öncsonkítás súlyos lélektani válságra utal. Élete legrosszabb időszaka volt, amíg túltette magát rajta. Megesküdött, hogy soha többé nem fog így férfit szeretni.

Önbizalma nem sérült meg tartósan, bár elmondása szerint sokáig szenvedett. *Josef von Sternberg*gel 1929-ben találkozott. A *New York dokkjai* című filmje lenyűgözte Lenit. Muszáj volt megismernie a rendezőt. Leni meggyőzte magát, hogy eséllyel pályázik egy kabaré-énekesnő szerepre, pedig énekelni nem tudott. Sternberg ekkor forgatta *A kék angyal* című filmjét, amelynek női főszereplőjét, Lolát Marlene Dietrich alakította. A címszerepben tündökölt, sikerét Riefenstahl élete végéig irigyelte. Dietrich ugyanolyan becsvágyó volt, mint Leni, de érzelmi téren többet követelt Joseftől. Sternberg örömét lelhetette Leni társaságában, virágot küldött neki és Du-Du-nak hívta. Többször találkoztak s vacsoráztak együtt. Leni azt hitte, hogy a zsidó férfi szerelmes belé. El akarta vinni magával Lenit Hollywoodba, de ő nem élt a lehetőséggel. A háború után már bánta döntését, hiszen mindig is Amerika és a hírnév volt a vágya; de érzelmi kötelékei még Schneebergerhez fűzték.

Leni visszaemlékezésein kívül nincs olyan bizonyíték, amely alátámasztaná, hogy Sternberg *A kék angyal* Lolájaként gondolt volna rá. Szerinte Leni „*tehetséges csodálójá volt munkásságomnak*”. A szerepért folyó küzdelemben azonban alul maradt.

Balázs Béla a korszak legjobb filmforgatókönyvek szerzői közé tartozott. Leni őt kereste meg a *Kék fény* szövegkönyvének megírásával. Honoráriumot nem tudott fizetni. Balázs Béla nem volt érzéketlen a női szépség iránt, Riefenstahl pedig soha sem habozott, hogy céljai érdekében bevesse ezt a fegyvert – írja Balázs életrajzírója. Elvállalta a társrendezői feladatot is azokban a jelenetekben, amelyekben Leni a főszereplő Juntát alakította.

A politikában járatlan Leni 1932 februárjában az egyik berlini sportszarnokban hallotta Hitlert beszélni. Teljesen lenyűgözte, bár nem sokat értett belőle. Hitler személyisége volt hatással rá! Úgy érezte, személyesen is meg kellett ismernie. Levélben személyes találkozót kért a későbbi Führertől, amelyre következő filmjének forgatása előtt került sor Wilhelmshavenben, az Északi-tenger partján. Itt hangzott el a híres felkérés: „*Ha egyszer hatalmon vagyunk, akkor Önnek filmet kell készítenie nekem*”. Leni visszautasította: megbízás alapján nem tud filmet csinálni, személyes kapcsolatban kell lennie a témával. Hitler esetlen, de egyértelmű romantikus mozdulattal átölelte, de Riefenstahl hideg reagálására visszakozott. Majd kijelentette: „*Nem szabad nőt szeretnem, amíg véghez nem vittem művemet*”.

Leni ügyesen használta ki Hitlerhez fűződő kapcsolatának mítoszát saját imázsának építésére. Walter Frentz, aki a második világháború idején Hitler személyes híradója volt, jegyezte fel nagyon találóan: „*Nem volt Hitler szerelme vagy szeretője, de ravaszul elhitette az emberekkel, hogy akár lehetne is. Úgy viselkedett, mintha a hír igaz volna, mert így mindent megszerezhetett, amire filmjeihez szüksége volt*”. Senki nem tudta, meddig terjed befolyása Hitlernél. Hitler életének legtöbb kutatója egyetért abban, hogy Leni nem csábíthatta el. Nem csábítási repertoárjának szükségessége, hanem Hitler elszigetelt életformája miatt. Leni 80 évesen egy barátnőjének ez mondta: „*Gondolom, ha ő úgy akarja, a szeretője lettem volna; ha felszólít rá, nem is történhetett volna másképp. Örülök, hogy nem tette*”. Talán ez a kijelentés áll a legközelebb az igazsághoz.

A mai elképzelés Hitlerről, mint hipnotizáló szónokról, jelentős mértékben Riefenstahl hagyatéka: későbbi filmjei ábrázolták ilyennek: *A hit győzelme*, *Az akarat diadala*, *A szabadság napja*, *Olimpia*. A filmsikerek után briliáns nyakékeket, pénzjutalmakat, autót kapott a Führertől.

A birodalom bukása után amerikai fogolytáborba került, ahol Hitlerhez fűződő kapcsolatait kutatták. Mennyire azonosult a tanokkal, tudott-e a koncent-

rációs táborokról, stb. Egyszer egy orvos hallgatta ki, s Hitlerrel való szerelmi viszonyáról faggatták: „*Nem bűn, hogy nőként együtt volt Hitlerrel. Tudni szeretnénk, hogy Hitler szexuálisan normális vagy impotens volt-e. Mindez jellemének megítéléséhez szükséges*”. Leni kikelve magából, megtagadta a választ.

A későbbi propagandaminiszter, *Joseph Goebbels* az árja tökély hiányát eszével pótolta. Zseniális szónok volt, vitathatatlan vonzerővel. A nők nem foglalkoztak testi hiányosságaival. Főleg a színésznők iránt érdeklődött. Ez alól nem volt kivétel Riefenstahl sem.

Valamennyi sztár közül ő volt az egyetlen, aki megértette őket – írja naplójában Goebbels is. 1929 decemberében említi először nevét, hangneme barátságos: „*A filmben a szép Leni Riefenstahl is játszik. Nagyszerű gyermek, csupa báj és kecsesség!*” Naplója cáfolja Leni állítását, miszerint egyre ellenségesebb lett volna vele. Későbbi vádaskodásával csak politikai tisztaságát igyekezett igazolni.

Amíg a náciknak dolgozott, állandósultak körülötte az összetűzések és intrikák, amelyeket Goebbelsnek tulajdonított. Zsidó származásával kapcsolatos híresztelések Hitler asztaláig jutottak. A berlini operában Goebbels molesztálta, az előadás közben többször a ruhája alá nyúlt. Lenit felháborította, de nem annyira, hogy társasági és szakmai kapcsolatuk a kárát lássa. Hitlernek sem mondta el soha, hogyan zaklatja őt Goebbels. Vetélytársként küzdöttek Hitler rokonszenvéért és kegyeiért. Ez volt súrlódásaik másik fő oka.

Goebbels Naplója bizonyíték arra, hogy a férfi élvezte a színész-rendező női társaságát. De Leni állítólagos kapcsolatukról tett önéletrajzi állításai (bejelentkezés nélküli, késő éjszakai látogatások, szerelmi vallomások, minisztériumi szobában molesztálás) jó alapot szolgáltatottak a későbbi konfliktusok értelmezéséhez, holott általában a vita a pénzről szólt. „*Riefenstahl kisasszony megint hisztériázik. Ezekkel a megvadult nőkkel nem lehet együtt dolgozni. Félmillióval többet kér filmjéhez, és egyszerre kettőt is akar csinálni. S persze közben valami bűzlik körülötte. Rideg vagyok vele, mire sírni kezd. Ez az asszonyok végső fegyvere. Ettől persze én már rég nem hatódom meg.*” Konfliktust jelentett a szakmai-filmipari féltékenység, a férfiak uralta szakmában egy nő határozottsága, s az, hogy mindketten sajátjuknak tekintették az olimpia-filmet.

Még színésznői pályájának elején kapta gúnynevét, amikor Fanck és Tenker között osztotta meg nappalait és éjszakáit: tartományi gleccserhasadék (Landesgletscherspalte). Amikor pedig a náci vezetők körében mutatkozott egyre többet, s egy fokkal feljebb került, akkor a birodalom gleccserhasadékává lépett elő (Reichsgletscherspalte).

Az 1936. évi berlini nyári olimpia idején *Glenn Morris* amerikai atlétával volt futó kalandja. Hatalmas szenvedélyt érzett iránta. De a férfinak vissza kellett tér-

nie az Egyesült Államokba, ráadásul jegyese is volt. Leni nehezen vetett véget a románcnak. Morris később Hollywoodban megkapta Tarzan szerepét.

Az Alföld forgatásán ismerkedett meg *Peter Jackob*bal. Ismét szerelmes lett. Egy éjszakai vonaton találkoztak először, majd kiderült, hogy ő a márki dublóre. Peter a Wehrmacht főhadnagya volt a hegyi vadászoknál, 7 évvel fiatalabb nála. Leni leírhatatlan szenvedélyről beszélt, amely megváltoztatta az életét. Még a filmről is elterelte a figyelmét. A férfi a fronton nagy bátorságot tanúsított, lovagkeresztet tüntették ki. A harcterről folyamatosan érkeztek a levelek. Egy ilyen levélben kérdezte meg először, bejegyezik-e a házasságba. Leni szerint egy házasságban a leglényegesebb: szeretheti-e úgy egymást két ember, hogy harmóniában éljenek egymás mellett egy életen át. A szerelmükben nem kételkedett, a harmóniában inkább. Sokszor keletkezett közöttük feszültség semmiségekből. Egy levelében Peter így írt érzelmeiről: „...*nagyon nehéz a közelséged nélkül tartozni hozzád. A haláltól nem félek, amióta azonban az enyém vagy, fanatikusan akarom az életet*”. A frontról küldött szerelmes levelek és az együttes szabadságok ellenére Peter megcsalta Lenit. Ebbe belebetegedett. De megbocsátott, reménykedett közös életükben. A féltékenységnél is nagyobb volt félelme, hogy elveszíti. 1942 augusztusában eljegyezte, 1944 március 21-én anyakönyvvezető elé vezette Lenit. Az anyakönyvi kivonat megkövetelte a szülők feltüntetését az árja vér igazolására. Ez Leni esetében elmaradt, Peter szülei azonban fel voltak tüntetve. Nevét ezentúl Leni Riefenstahl-Jacob-ként írta alá. Kapcsolatuk a második világháború utáni kihallgatások és a perek alatt megromlott. Fájdalmasan érintette, hogy férje folyamatosan csalja. Végül elváltak.

Afrikai kalandjaihoz 1968-ban *Horst Kettner* személyében talált mindenestre. A magas, szőke, 24 éves (42 évvel fiatalabb Leninél) fiatalember – aki korábban sohasem hallott Riefenstahlról – munka nélkül volt. Értett a fényképezőgéphez és érdekelt Afrika. Szakács, operatőr, majd lakótárs lett belőle. Élete végéig mellette maradt. Hozzá fűzte a legtartósabb kapcsolatot, 35 éven át voltak társak munkában és az életben egyaránt.

Magánügyeit mindig összehangolta szakmai érdekeivel és terveivel. Folyamatosan ügyelt arra, hogy a feszültség ne vezessen szakításhoz. Remekül értett mások manipulálásához, ezt a képességét tökélyre fejlesztette. Szakértelemmel uralkodott a férfiakból álló környezete felett. Apja mellett hozzászólt az özszeütközésekhez, és megtanulta hogyan álljon ki véleménye, akarata mellett. Tudta, mikor mi a megfelelő fegyver, mikor kell elbűvölni, mikor kell zokogni, és mikor kell viszonyt kialakítani. Még ha egy kapcsolat be is fejeződött, általában elérte, hogy hódolók támogassák további terveiben. Ez alól egyedül Tenker volt kivétel.

Mindig a férfi személyisége érdekelte, az tette számára a férfit vonzóvá. Másokon nemegyszer ejtett sebet, de ő maga nem sérült meg; ha mégis, azt ügyesen leplezte. A férfiak sokszor inkább alattvalói voltak, mit társai. A stábok tagjaival és operatőreivel folytatott viszonyai olyan epizódok voltak, amelyek kitöltötték a forgatások szüneteit.

Partnerei sűrű változtatásának legfőbb oka függetlenségének óvása volt. Stratégiája: erős és befolyásos férfit választani, aki „felfedezi” és hírnévhez, függetlenséghez segíti. Egész életét végigkísérte az igény, hogy a sors kiválasztottjának érezze magát. Felfedezői: *Harry Sokal*, *Max Reinhardt*, *Arnold Fanck*, *Adolf Hitler*. Amikor senki nem volt, hogy felfedezze, saját erőből avanszált színésznőből rendezővé.

Irodalom

A Hitler rejtély. Rubicon tematikus könyvek, Budapest, 2006.

Goebbels, Joseph: *Napló*. Metropolis-Press-Intrada Kft, Budapest, 1997.

Riefenstahl, Leni: *Emlékeim 1902–1945*. Nagyvilág Kiadó, Budapest, 2003.

Bach, Steven: *Leni – Leni Riefenstahl élete és munkássága*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2008.

Sigmund, Anna Maria: *A nácik asszonyai*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2001.

Fotóalbumjai:

A nubák (Die Nuba. Menschen wie von einem anderen Stern) – 1973.

A kau nubák törzse (Die Nuba von Kau) – 1976.

Eltűnő Afrika (Mein Afrika) – 1982.

Afrika – 2002.

A náci örökség- és árkakutatás (1935)

1935: az Ősi Örökség Kutatási- és Tanközösség (Ahnenerbe Forschung- und Lehrgemeinschaft) megalakulása

1938: náci expedíció Tibetbe

1938 március: az Anschluss után Hitler a Hofburg kincstárában megtekinti Longinus lándzsáját (a Szent Lándzsa)

1943 augusztus: az Ahnenerbét kitelepítik Waischenfeldbe, amelyet az amerikaiak 1945-ben szabadítottak fel

Az Ősi Örökség Kutatási- és Tanközösség (*Ahnenerbe Forschung- und Lehrgemeinschaft*) 1935-ben alakult *Heinrich Himmler*, *Hermann Wirth* (az Atlantisz-kutató dán történész) és *Walter Darré* (a náci „vér és rög” ideológia megalkotója, a Faji és Telepítési Hivatal vezetője) részvételével. Elődjeként emlegetik az 1928-ban alakult *Hermann Wirth Társaság*ot, amely

oktatta és terjesztette tanait, valamint az 1932-ben Mecklenburgban alapított Szellemi őstörténet kutatóintézetet.

Az Ahnenerbét magán, non-profit intézményként jegyezték be. Egy ideig Darré vezette, majd 1936 körül Himmler teljesen ellenőrzése alá vonta. A germán kultúra, s egy SS jellegű, náci népi vallás terjesztését szorgalmazta, amelynek a háború után az új rend elengedhetetlen feltételeként a kereszténységet kellett volna felváltania.

Az Ahnenerbe politikai motivációjú tudományos társulás volt, amelyen eluralkodott az okkultizmus. A háború kitörése után minden nemzetiszocialista okkult szervezetet – többek között a Thule belső magjából szervezett, a *Karl Haushofer* által vezetett Vril Társaságot is – hatáskörébe vont.

A kuratórium elnöke Himmler, ügyvezetője pedig *Wolfram von Sievers* volt, akit háborús bűnösnek később a nürnbergi perben halálra ítélték és kivégeztek.

A napi ügyeket a kurátor-helyettes, *Dr. Hermann Reischle* intézte, akit 1937-ben mentorként *Hermann Wüst* professzor, a müncheni egyetem dékánja váltott fel. Utóbbinak köszönhetően az Ahnenerbe számos elismert tudományos személyiséggel bővült.

A szervezet pénzügyi hátterét az Ahnenerbe Alapítványból, a Germán Kutatási Közösségből (*German Forschungsgemeinschaft*), tagsági díjakból, birodalmi alapokból és ipari hozzájárulásokból finanszírozták. Éves költségvetése meghaladta az egymillió birodalmi márkát, amelyből a költséges expedíciókat is finanszírozták. Rövidesen rendkívül népszerű lett, mivel 19 professzor 19 doktor dolgozott neki, s Himmler pártfogolta.

Az Ahnenerbe elsődleges feladata a germán hagyományok kutatása és felélesztése volt. A háború előtt saját kiadót tartott fenn, havi magazint (*Germanien*), két folyóiratot (*Zeitschrift für Namenforschung*, és a *Das Sippenzeichen*), s több monográfiát adott ki.

50 különböző részlege (intézete) több mint száz kisebb-nagyobb kutatási projekten dolgozott.

Némelyik intézete, mint például a tibeti kutatások, vagy az archeológiai expedíciók intézete népes csapattal rendelkezett; legtöbbjük azonban kis létszámmal működött, s inkább külső munkatársakat alkalmazott. A két éves zenetudományi programban, amely a dél-tiroli népzene tanulmányozta, csak egy Ahnenerbe-kutató és nyolc helyi munkatárs dolgozott.

A Zenetudományi Intézet a német zene esszenciális lényegét meghatározandó Himmler kedvenc témáját is kutatta: a népzeneről a gregoriánus énekekig. E célból Dél-Tirolon kívül Finnországban is folytak kutatások. Számos lemezt, énekkönyvet fotóztak le és tanulmányoztak, s a népi táncok sem kerültk el figyelmüket.

Ide tartozott a bronzkori germán hangszer és a későbbi korok hangszereinek tanulmányozása is. Ezzel igyekeztek bizonyítani, hogy a germán konszonancia (egybehangzás) közvetlenül ellentétes a zsidó antonalitással (hangnem-nélküliséggel). A zenei hagyományok tanulmányozásából arra következtettek, hogy a megszállt területeken evidens volt a germán jelenlét, s ezzel felmentették magukat a katonai megszállás vádjá alól.

Az Ahnenerbe egyik legfontosabb feladatának a nyelvtudományi kutatásokat tekintette. Elsőként megalakult intézete az északi rúnákat (rovásírás) kutatta, 1937-ig *Hermann Wirth* vezetésével. Wüst professzor szintén nyelvészeti, de kutatási területét tekintve sokkal nagyobb intézetet vezetett, amely nagy figyelmet fordított a szanszkrit és az árja nyelv kapcsolatára.

Idővel egyre több intézet alakult. 1938-ban a Német Archeológia Intézete, amely Németország különböző részein folytatott ásatásokat. A kőkorszaktól a

kora középkorig keresték a dicsőséges német múlt bizonyítékait, az árja faj emlékeit, hogy megalapozzák a felsőbbrendű faj elméleteit. Különösen nagy hangsúlyt feltettek a már az ókorban is szent helyként szereplő mészkőpillérek (*Stonehenge*) és környékének ásatásaira. Detmold és Paderborn városa is megkülönböztetett figyelemnek örvendett.

Legnagyobb figyelmet a világ számos helyére indított expedícióknak szántak. Himmler felkarolta az 1938-ban Tibetbe indítandó náci expedíció tervét, s 112 ezer márkát adott költségeire. Abban reménykedett, hogy ott találják meg a felsőbbrendű faj titkos városát, mivel Tibet az árja faj igazi bölcsője.

A csoport vezetője *Ernst Schäfer*, operatőre *Ernst Krause*, antropológusa pedig *Bruno Begger* volt, aki alsóbb és felsőbbrendű fajokat különböztetett meg. De vele voltak a geológia, a geográfia, az ornitológia, a botanika és a zoológia képviselői is az égisz alá hegyekben élők tanulmányozására, s egyúttal Mongólia és Tibet anyagi és szellemi kincseinek felkutatására.

Az eredetkapcsolatot keresték Tibet és az ősi árja civilizáció között. Feltételezésük szerint a Japánig terjedő északi, illetve árja világbirodalom széthullása után nyomai Tibetben megmaradtak. Így megkísérelték a mítoszok történeti ténnyé változtatását.

Schäfer a Genova-India-Calcutta-Tibet útvonalat választotta, s az Indián való átutazáshoz megszerezte az angolok hozzájárulását. Így India északi részéből keltak át a Himaláján.

Schäfert teljesen megigézte a tibetiek világa, s harcias múltjuk. A tibeti arisztokráciában vélte felfedezni a német arisztokrácia nyomait, tanulmányozta a lovasok életét és vallásukat. Az ott élőkön átfogó, aprólékos antropológiai vizsgálatokat végeztek. Arcukról gipszmintákat készítettek, hogy igazolják az árja faj létét, s ezzel azt, hogy a németek mindenben előbbre jártak. Több mint 300 ember szokását, vallásgyakorlását, szexuális szokását, kultúráját vizsgálták meg. 50 órányi, 36 500 méter filmet forgattak, 60 ezer fényképet készítettek s közel 50 élő állatot küldtek haza. Az expedíció megszerezte a Kandzsúr tibeti szentírás 108 fejezetét is.

Az expedíció titkos küldetése pedig annak kipróbálása volt, hogy a Brit-India elleni esetleges támadás esetén (amelyet a sztálingrádi vereség hiúsított meg) lehetséges-e ott katonai bázisok létesítése, s a tibeti kormány katonai szövetségre lépne-e a „Harmadik Birodalommal”? 1939-ben Ihasába is eljutottak, s meglátogatták az istenkirályt, hogy a horogkereszt jegyében erősítsék a nyugati és keleti kapcsolatokat.

A tibeti régens viszont azt tudakolta: hajlandó-e Németország fegyverek szállítására, de visszautasításban volt része. A németek szerettek volna meghívni

néhány tibeti nemest és helyi tisztviselőt, de a régens ezt nem tartotta megvalósíthatónak. Viszont levélben tudatta Hitlerrel, hogy baráti kapcsolatot akar fenntartani országával.

Az expedíció hazatérése egyfajta diadalmenetet jelentett számukra. A haza hozott anyagból készült el *Az ismeretlen Tibet* című film.

Az árja kutatás teljes eredménye ismeretlen. Viszont az évek során további expedíciókat indítottak, s több szentembert, okkultista szakértőt menekítettek kerülő úton Németországba. Az Ahnenerbe tagjai között több tibeti is dolgozott.

További expedícióik jártak Izlandon, a Közel-Keleten, Bulgáriában, Horvátországban, Görögországban, Lengyelországban, Romániában, s Dél-Amerikában is árja emlékek után fürkészve. Észak-Afrikában az árja nyelv csökevényes formáit kutatták. Ernst Schäfer 1992-ben halt meg. Bruno Beggert 1971-ben három év börtönbüntetésre ítélték gyilkosságban való bűnrészesség miatt.

Az Ahnenerbe külön intézete foglalkozott az Eddák, az ó-izlandi irodalom fontos emlékével. A XIII. századi verses Edda dalok gyűjteménye két kéziratkötetben maradt fenn. A költemények többnyire mitikus és mondai dalok. Izlandot Tibethez hasonlóan szent helynek tartották. Úgy vélték, hogy Izland a történelemelőtti germán faj utolsó misztikus hazája, ami a Thule-szervezet által felkarolt árja-hiedelmen alapult. Az Eddák pedig tartalmazták a titkos tant, amellyel feltarthatják őseik hagyatékát. Tervezett expedíciójuk azonban meghiúsult.

Az Ahnenerbe furaságaihoz tartozott a Jégkorszaki Tanok (*Welteislehre*) Intézete is. 1913 körül *Hanns Hörbiger* bécsi mérnök közre adta elképzelését, miszerint az univerzum eredete az örök jég mutációjára vezethető vissza, amelyről számos mítosz (például az özönvíz) szól. Hörbiger szerint az univerzum a nap- és jégbolygók állandó dualizmusában létezik. Azon kívül a föld belül üres („üres világ elmélet”), s a németeket egy magasabb, az emberiség megmentésére hivatott faj, az atlantisziak utódainak tartotta. Tézisét szakmai körökben tudományosan tarthatatlannak tekintve visszautasították, de Himmler a megjegyzéseket figyelmen kívül hagyva az „északi világkép” részeként támogatta.

1937-től a jégkorszaki tanokat az Ahnenerbe *Meteorológia* ágazatában kutatták, s főleg az örök jég világának a germánságra gyakorolt hatását igyekeztek bizonyítani.

Hörbiger spekulációi Hitler világlképében is megjelentek. 1942. január 25-26-án éjszaka a Wolfschanzén erről beszélt: „*Hajlamos vagyok elfogadni Hörbigernek a jégkorszakról vallott felfogását. Lehetséges, hogy úgy tízezer évvel időszámításunk kezdete előtt Hold-betörés következett be. Nem kizárt, hogy akkor a Föld a mostani pályájára kényszerítette a Holdat, s lehetséges az is, hogy azt, ami légkörként körülvette a Holdat, a Föld magához rántotta, aminek következtében a Földön élt em-*

beriség életkörülményei alapvetően megváltozhattak. Elképzelhető az is, hogy azt megelőzően az ember képes volt bármilyen magasságban és mélységben élni, mert nem létezett a mai légköri nyomás kényszerítő ereje. Elképzelhető továbbá, hogy a földkéreg feltöredezett, és a kráterekbe bezúdult víz óriási robbanásokhoz vezetett és özönvízszerű esőzéseket okozott, amelyek elől csak néhány emberpár tudott megmenekülni, ha magasan fekvő területeken menedéket talált barlangokban. Azt hiszem, hogy ezek a kérdések csak akkor fognak megoldódni, ha egy napon egy ember majd intuitív módon szemléli az összefüggéseket és ezzel utat mutat az egzakt tudománynak. Ellenkező esetben soha nem leszünk képesek bepillantani a fátyol mögé, amelyet ez a katasztrófa az ősvilág és mai létezésünk közé leeresztett.”

A nácik szemében a korabeli tudomány „zsidó-marxista-liberális tudomány” volt, középszerű elmék összeesküvése. Ezért az északi faj nacionalista tanával, a Titkos Tanok kozmológiáján alapuló mágikus felfogással helyettesítették, amelynek valódi tárgyait csak a kiválasztottak ismerték. A tömegeknek szánt, populista verzióját a geopolitika iker-testvérének maszkírozták.

Közéjük tartoztak az Atlantisz kutatások. Az Atlantiszt az i. e. 427–347 között élő Platón, görög filozófus egyiptomi forrásokra hivatkozva említette, amely valahol az Atlanti-óceán és a Földközi-tenger közötti sziget nevét rejti. Magasrendű civilizációval rendelkezett, tökéletes társadalomban élő lakosaival. Úthálózattal, hidakkal, védelmi vonalként szolgáló fantasztikus csatornákkal, s hajókkal. Sok bronzsal, ezüsstel, arannyal és egy különleges, csakis ott fellelhető nemesfémrel rendelkeztek, amelyet másoknak nem adtak át. Atlantisz katonai hatalomként elfoglalta a Földközi-tenger medencéjét és Egyiptomot. Azonban a sziget természeti katasztrófa következtében egyetlen nap alatt eltűnt a tengerben.

Arisztotelész is említi, de kissé máshová helyezi és Antilliának nevezi. A i. u. 412–485 között élt filozófus, *Proklusz* is írt róla, s záradékában megemlítette, hogy e földrész lakossága nem veszett el teljesen, leszármazottaik még több mint 10 ezer évvel később is éltek, s erre tárgyi bizonyítékok is vannak.

E legenda más kultúrkörökben is felbukkant. 1626-ban *Bacon* megírta *Az új Atlantisz* című könyvét, s Platón írásán kívül ebből is merített az amerikai író, *Ignatus Donelly* 1882-ben megjelent *Atlantisz: az özönvíz előtti világ* című könyvében. Elmélete szerint ott a felsőbbrendű ember élt, amelynek elpusztulásakor lakóinak egy része kirajzott a világ minden égtája felé, s a tudásmorzskákat átadták a különböző népeknek, akik istenként tisztelték őket. Így jöttek létre a neolitikus civilizációk. Az előzőek nyomai fellelhetők a hindu, a skandináv, a görög, stb. mitológiában. Mivel a leszármazottak már nem ismerték a teljes tudást, ezért Atlantisz nem épülhetett fel még egyszer. A szupercivilizáció legnagyobb titkai örökre elvesztek. Donelly leírásában megtalálhatók a faji vonatkozású utalások,

s az első kultúra építő-alkotó embereit árjáknak nevezi, akik leszármazottai többek közt Indiában is élnek. De a világtól elzárt részek kolostoraiban (lásd: Tibet) feltehetőleg több dokumentum található, amely közelebb visz a rejtélyhez.

A feltételezést az idők folyamán többen is felkarolták (*Madame Blavatsky és Rudolf Steiner*). Himmler kapva kapott rajta, s rögeszméjévé vált, mivel ez számukra magyarázhatóvá tette a felsőbbrendű nép (*Herrenvolk*) származását és vérségi örökségét, amely szerintük a germán fajban csúcsosodott ki. Himmler a Harmadik Birodalmat egy második Atlantisszá kívánta tenni – kerül, amibe kerül –, egy minden tekintetben (genetikai, kulturális, tudományos, technikai, köztük természetesen haditechnikai) kiváló országgá és néppé, amely méltó arra, hogy a többi nép közül kiemelkedve a vezér szerepét töltsse be a világban.

Az Ahnenerbe leghírhedtebb, szigorúan titkos kutatásokat végző részlege a hírhedt Hadtudományi Kutató Intézet volt. Feladata az árja vérvonal, az árja faj kutatása volt, különös tekintettel a katonai célokra. Az intézet kutatásai rendkívül kíméletlenek voltak. Eugenetikai tevékenységei kiterjedtek a fajnemesítésre, valamint az alsóbbrendű fajok hatékony kiirtásának technológiáira. Mindezek mögött foglyok tömegének iszonyatos szenvedése és halála húzódott meg.

Az intézetet *Wolfram Sievers* vezette, s költségeit a Waffen-SS finanszírozta. A kutatás támogatására a dachau-i koncentrációs tábor is rendelkezésére állt. Egyik kísérlete például arra irányult, hogyan viselnék el a pilóták a 21 km magas légköri viszonyokat. Kísérleti személyei fájdalmas halált haltak. A 32 éves Sievers Dél-Tirolban is kutatott, ahonnan 200 ezer németet kitelepített. Kérdőívet dolgozott ki Dél-Tirol népi kultúrájáról.

Dachauban vált hírhedtté orvosi kísérleteivel *Dr. Sigmund Rascher*, a Luftwaffe tisztiorvosa, az Ahnenerbe tagja is. A „kutatásai alanyokat” alacsony nyomású helyiségben lehűtötte jéghideg vízben, majd elkezdte a test felmelegítését hálózásokkal, forró vízzel, majd a ravensbrücki koncentrációs táborból hozott prostituáltakkal való érintkezéssel. A kísérleteket túlélőket ezután agyonlőtték. Ő kísérletezte ki az SS számára a cián kapszulákat, s több náci vezető ezzel lett öngyilkos.

Itt tevékenykedett *August Hirt* etnológus professzor (a tibeti expedíció tagja), aki élő alanyokon próbálta ki a mescaline hatását. Magától értetődőnek tartották, hogy a kísérleti alanyokat (a koponya és más vizsgálatokhoz, a csontvázgyűjtemény felállításához, amely kb. 150 darabból állt) a koncentrációs táborokból, illetve a „zsidó-bolsevik koponyák” kutatásához a Szovjetunióban elfogott szerencsétlenekből szerezzék be. Orvosi kísérletek sokaságát végezték, s valójában nem tudni, még honnan és milyen terhelő bizonyítékok kerülnek elő.

A szövetséges bombázások elől az Ahnenerbét 1943 augusztusában kitelepítették Waischenfeldbe, amelyet az amerikai egységek 1945-ben szabadítottak fel.

Innen már nem tudták tovább menekíteni, s anyagai részben megsemmisültek. Ha az Ahnenerbe túlélte volna a háborút, akkor Himmler szándékai szerint a hollandiai Leydenbe telepítették volna.

Az Ahnenerbe fennmaradt anyagait az Egyesült Államokba szállították. Kartotékjainak töredékét felhasználták a nürnbergi per során, főként a fajvizsgálati és fajtenyésztési program tárgyi bizonyítékaként. Nürnbergben az 1. számú katonai törvényszék csak Sievers ellen emelt vádat kísérletei miatt, s kötél általi halálra ítélte.

Irodalom

Carmin, E. R.: *Das Schwarze Reich: Okkultismus und Politik*. Edition Magus, Bad Münstereifel, 1994.

Freund, René: *Braune Magie? Okkultismus, New Age und Nationalsozialismus*.

Hitler, Adolf: *Asztali beszélgetések. Monológok a vezéri főhadiszálláson 1941–1944*. Ármádia Kiadó, Budapest, 1999.

Howe, Ellic: *Die Schwarze Propaganda. Ein Insider-Bericht über die geheimsten Operationen des britischen Geheimdienstes im Zweiten Weltkrieg*. C. H. Beck, München, 1983. (eredeti: London, 1982)

Michalski, Cezary: *A nácizmus ezoterikus forrásai*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005.

Rose, Detlev: *Die Thule Gesellschaft: Legende, Mythos, Wirklichkeit*. Grabert, Tübingen, 1994.

Poliakov, Léon: *Der arische Mythos*. Wien, 1977. (eredeti: Paris, 1971)

Powels, Louis – Bergier, Jacques: *Le Matin des Magiciens*. Paris, 1960. (Bern és München, 1962)

Ravenscroft, Trevor: *A végzet lándzsája*. Édesvíz Kiadó, Budapest, 1993.

Rieder, Kurt (Géczi Zoltán): *Mágia és okkultizmus a III. Birodalomban*. Vagabund Kiadó, Kecskemét, 2005.

A Lebensborn e. V. (1935)

1935. december 12: Berlinben megalakul a Lebensborn bejegyzett egyesület

1936. augusztus 15: a felső-bajorországi Steinhöringben megnyílt az első, később mintaothtonként szolgáló szülőotthon

1938. január 1: a Lebensbornt kivonják a Darré vezette Faji- és Telepítési Főhivatal hatásköréből és Himmler személyes stábjához sorolják

1938. február 10: az alapszabály módosítása: a Lebensborn feladata a „gyermekáldás támogatása az SS-ben, a jó vérű nők védelme és gondozása, s a segítségre szoruló jó vérű anyákról és gyermekeikről való gondoskodás...”

1938 vége: az egyesület hat szülőotthonnal rendelkezik

1939: az egyesület taglétszáma 15 520 főre emelkedik

1941: Németországban és Európában 30 Lebensborn-otthon működik, s a háború végéig közel 12 ezer gyermek születik bennük

Heinrich Himmler 1933–1934-től a német rendőrség főnökeként a lakosság születési számainak aggasztó mérvű csökkenését érzékelte. A „népességgpolitikai szükséghelyzetet” két körülményre: a homoszexualitásra és az abortuszokra vezette vissza. Számításai szerint Németországban 1-2 millió homoszexuális élt, a nemileg érett férfi la-

kosság kb. 10%-a, akik a szaporodásban nem jöhetnek számításba. Az abortuszok számát pedig évente 600-800 ezerre becsülte; ezen túlmenően 300 ezerre tette azok számát, akiket a beavatkozás tartósan terméketlenné tett, s 30-40 ezren haltak meg az abortuszok következtében. Számára mindezek „*kijózanító, szörnyű adatok*” voltak.

A népesedési számok visszaesését a keresztény-polgári erkölcsre vezette vissza. Főleg az abortuszokat magyarázta ezzel, amelyek inkább a hajadonokat érintették, mivel a teherbe esett lányokat a társadalom kiközösítette. Szerinte a természet és a társadalmi erkölcs eltávolodott egymástól, jóllehet az ősi germán időkben össz-

hangban voltak. Akkor a házasságon kívüli nemi kapcsolat megengedett volt, s ezzel az „északi vér” törvényét követték. A germánok felismerték a nagyszámú gyermekáldás szükségességét is, mindegy, hogy házasságban vagy anélkül, mert ezzel a saját nép hatalmi pozícióját biztosították. Mivel ez a felismerés az utolsó ezer évben elveszett, vissza kell állítani régi érvényességét.

E felismerés birtokában 1936. november 8-án Dachauban büszkén jelentette ki az SS-vezetők előtt: *„Népként akkor leszünk legyőzhetetlenek és halhatatlanok, valóban halhatatlanok árja-északi fajként, ha kiválasztásszerűen tartjuk magunkat a vér törvényéhez, s ha az ősök tiszteletében élve, minden lét, minden történés és élet örök vérkeringését megismerjük e világon. Annak a népnek, amely az ősi múltat tiszteli, mindig lesznek gyermekei.”*

Gyakorlati emberként már 1934-ben tudatta az SS-tagjaival, hogy *„mi valamennyien hiába harcoltunk, ha a politikai győzelemhez nem illesztjük hozzá a jó vér születésének győzelmét.”*

Szerinte az első világháborúban elszenvedett emberveszteséget a Harmadik Birodalom győztes születési csatájával kell megszüntetni. Ennek első feltétele az SS-el, a fajilag „értékes” férfiak kiválasztásával már létrejött. Az 1931-ben bevezetett házassági tanácsadással az SS-tagok menyasszonyait és feleségeit is kiválasztási eljárásnak vetették alá. Ezzel biztosítottnak tűnt az SS-utánpótlás faji minősége. A születések számának növelése érdekében az SS-tagjainak már 24. vagy 25. éves korukban házasságot kellene kötniük, s a házasságból számos gyermeknek kell születni. A gyermektelen házasságokat csak „viszonynak” tekintette.

A korai házasságok és a népes gyermekserreg azonban mégis csak a házaspár személyes ügye volt. Erre csak közvetett befolyást gyakorolhatott, még a népeségpolitikai példaképnek tekintett SS-ben is. A náci rendszerben az egészséges pár 1000 márkás házassági kölcsönrel számolhatott; feltételeiket 1933–1937 között minden negyedik pár teljesítette. A „szorgalmasak” gyermektartási segélyt is kaptak. Ideálisnak a négygyermekes családot tekintették. 1939-től a többgyermekes anyák „anyasági keresztet” kaptak s adókedvezményben részesültek, miközben a több mint öt éve gyermektelenek adóemeléssel számolhattak.

Himmler azonban közvetlenül is be kívánt avatkozni a népességnövekedési folyamatba. Ettől kezdve elsősorban az abortuszok megakadályozására gondolt. Jóllehet 1933 májusában súlyosbították a terhesség megszakításának tilalmát, ezzel még sem érték el a műtetet végző személy és a nő büntetőjogi felelősségre vonását. Ezért más megoldást fontolgatott: a leendő anyák és házasságon kívül született gyermekük megvédését a „hazug” társadalomtól. A lányanyát azonban csak akkor lehet embertársai vádjaitól megvédeni, ha egyidejűleg szociálisan gondoskodnak róluk. Ez volt a Lebensborn születésének pillanata.

Nyilvánvaló, hogy az egyesület alapításának aktuális célja, vagyis az abortuszok megakadályozása fajpolitikai keretekben értékelendő. 1936-ban nem titkolta, hogy a nemzetiszocialista sterilizációs törvényekre épülő negatív kiválasztási folyamatot egy második, pozitív folyamattal kell kiegészíteni. Módosították a házasságon kívüli törvényeket, s a birodalmi igazságügy-miniszter 1937. évi rendelete a hajadonok esetében is engedélyezte – a korábbi „kisasszony” helyett – az „asszony” kifejezés használatát.

Himmler az abortusz elleni küzdelmet Hitlernek pótlólagos regruták születésével indokolta. Így bizonyosan a Führer jóváhagyásával, de „az SS-birodalmi vezető kezdeményezésére” 1935. december 12-én Berlinben 10 SS-vezető (nevük ismeretlen maradt) megalakította a Lebensborn bejegyzett egyesületet. Jóllehet szervezetileg az SS Faji- és Telepítési Főhivatalához tartozott, de jogilag a bejegyzett egyesületet önálló formáját kapta. Jogi személyként így tulajdonnal (szülőothonokkal és egyéb ingatlannal) rendelkezhetett.

A Lebensborn egyesület alapszabálya a szervezet feladatairól (1935. december 12.)

1. Fajilag és örökléstanilag értékes leendő anyák elhelyezése és ellátása, akinek saját és a teherbe ejtő családját az SS Faji- és Telepítési Főhivatala alaposan megvizsgálja, s meggyőződik arról, hogy velük egyenértékű gyermek jön világra,
2. fajilag és örökléstanilag értékes, sokgyermekes családok támogatása,
3. e gyermekek gondozása,
4. a gyermekek anyáinak gondozása.

Az egyesület faji és lakosságpolitikai célokat szolgált: harcolt az abortusz ellen, s a születési ráta növelésével igyekezett erősíteni a német katonai erőt. Kuratóriumába sokgyermekes SS- és SD vezetők kerültek. A kuratórium 1937-től a családok rászorultsága és gyermekeinek száma alapján állapította meg a többgyermekes SS-családok pénzügyi támogatását, amely 20-50 márka között mozgott. A háború végéig így 1600, ötgyermekesnél nagyobb SS-család összesen 9600 gyermeke élvezte az egyesület jótékonyágát.

Himmler 1936-ban körlevélben tájékoztatta az SS-vezetőket az egyesület megalakításáról, majd 1939-ben felszólította az egész SS-t és a rendőrséget a méltó utódlásról való gondoskodásra. Különösen a férj nélküli anyák támogatását hangsúlyozta, akiket öröklétani szempontból SS-orvosok vizsgáltak meg, s utaltak be

az egyesület szülőotthonaiba. Így a születéseket saját anyakönyvi hivataluk révén titokban tartották.

Az SS faji- és örökléstani vizsgálatának kritériumai

1. Származási családfa (1800. január 1-jéig visszamenően; kötelező felvilágosítás a szülőkről és nagyszülőkről)
2. Az örökletes betegségek kérdőíve (a családban esetleg előforduló örökletes betegségek)
3. Orvosi vizsgálati okirat (egészségi állapot és faji megítélés. Kezdetben csak SS-orvos végezhetette, de a háború kitörése utáni orvoshiány miatt ezt már minden orvos elvégezhetette.)
4. Személyes kérdőív (kézzel írt önéletrajz, az egész testet ábrázoló fénykép, foglalkozás, betegbiztosítás, párttagság)
5. Esküt helyettesítő nyilatkozat (a jövőre anya korábban nem volt férjes, s az általa megjelölt férfi gyermeke apja)

1938 elején Himmler személyes győzelmet könyvelhetett el a Lebensborn szervezeti irányításában: január 1-jei hatállyal kivonták a Darré vezette Faji- és Telepítési Főhivatal hatásköréből, s Himmler személyes stábjához sorolták. Mindez kettejük személyes szakítását is jelentette. A korábban szellemileg Darréhoz kötődő Himmler a harcos „germán” elit fajpolitikai elképzelésével állt elő, amellyel szemben Darré a betelepítendő területek új „nemességet” a válogatott, fegyveres paraszti közösségek bázisán képzelte el.

Teljesen átalakították az egyesület vezetését, és székhelyét Berlinből Münchenbe helyezték. Elnökségének átalakítása kifelé azt jelezte, hogy a Lebensborn céljai az egész SS ügye, s nem csak valamely hivatalának egy különleges reszortja. 1938. február 10-én módosított alapszabálya szerint feladata a *„gyermekáldás támogatása az SS-ben, a jó vérű nők védelme és gondozása, s a segítségre szoruló jó vérű anyákról és gyermekeikről való gondoskodás... A Lebensbornból testileg és lelkileg értékes, válogatott fiatalság, a jövő nemessége kerül ki.”*

Himmler a Lebensborntól jelentős számú népességnövekedést remélt. Évente minimum 100 ezer gyermekkel számolt, akiket megment az abortusztól. Bennük a jövő katonáit látta. Kiszámolta, hogy kb. 30 éven belül tíz 20-30 év közötti évfolyam, évente 40 ezer ember áll rendelkezésre; *„ez 30 éven belül 400 ezer fővel megnövekedett hadsereget jelentene.”* Ráadásul népgazdasági „haszna” is lenne: minden megszületett gyermek a német népgazdaságnak későbbi munkaerőként

100 ezer márkát teljesít, akkor „a német jövő számára 832 millió márka értéket termel.”

Az egyesület finanszírozását több forrásból oldották meg, de viszonylagos pénzügyi stabilitását csak 1942–1943-ban érte el. Legnagyobb kalkulálható bevétele a tagdíjak adták. Himmler 1936. szeptemberi parancsában valamennyi főállású SS-vezetőt Lebensborn-tagságra kötelezett. Hozzájárulásait gyermekeik száma, beosztásuk és koruk szerint állapították meg. Egy 26 év alatti SS-Hauptsturmführer (százados) fizetése 0,75%-át, egy 41 év feletti SS-Oberführer (ezredes és a vezérőrnagy közötti rang) fizetése 7,75%-át fizethette tagdíjként. Taglétszáma 1939-re 15 520 főre emelkedett. Az alkalmi adományozók különféle szövetségek, gazdasági üzemek, párthivatalok, állami szolgálati helyek voltak, akiknek hozzájárulásuk néhány ezer márkától a néhány tízezerig terjedt. Egyedüli finanszírozójuk a Nemzetiszocialista Jólét volt, amely a folyó kiadások mellett új otthonok berendezésére 1938 közepéig 1 millió márkát juttatott az egyesültnek. A birodalmi pénzügyminisztérium 1943-tól évente 3 millió márkát adott. (Az Ahnenerbe egyesület 1942–1945 között évente közel 2 millió márkát kapott.)

Az első, később mintaoththonként szolgáló szülőotthont 1936. augusztus 15-én a felső-bajorországi Steinhöringben nyitották meg. A bajor államtól 55 ezer márkáért vásárolt egykori gyermekotthont 540 ezer márkáért felújították és kibővítették, amelyben 30 anyának és 55 csecsemőnek jutott férőhely. 1940 elejéig a férőhelyek számát megduplázták. Első mellékfoglalkozású orvosuk, a nemzetiszocialista faji elveket követő *Dr. Gregor Ebner* rövidesen az egész Lebensborn orvosi vezetője lett. A felértékelődött Lebensborn gyors fejlődésnek indult: 1938 végére hat szülőotthont nyitott, ahol 263 anyának és 487 csecsemőnek jutott férőhely.

Lebensborn-otthonok Németországban és Európában 1941-ben

Németország	11
Norvégia	10
Dánia	2
Belgium	1
Hollandia	1
Luxemburg	1
Franciaország	1
Főkormányzóság	3

1941-től befogadták a megszállt területek (Norvégia, Dél- és Kelet-Európa) „fajlag értékes”, kényszer-németesített gyermekeit is. 1944-től élesen felléptek az SS „közösülési otthonairól” szóló híresztelésekkel szemben.

A második világháború végén a Lebensborn tevékenysége kilenc hónapon keresztül tartó folyamatos leépülés nyomán szűnt meg. 1944 második felétől, a katonai helyzet látható romlásakor vezetése lázasan tevékenykedett azon, hogy az általuk gondozott gyermekeket családokhoz közvetítsék ki. Nyugaton a szövetségesek előrenyomulásakor az otthonokat nem adták át nekik, amivel lakóik ellátása zavartalanul folyt volna tovább, hanem rendkívül veszélyes körülmények között Németországon keresztül menekítették őket az „Alpesi erődbe.”

A nürnbergi katonai törvényszék statisztikája a Lebensborn bel- és külföldön gondozott személyeiről (Norvégia nélkül)

1. A Lebensborn-otthonokban született gyermekek	12 000
azok édesanyja	12 000
2. Sokgyermekes SS-családok anyái	1 600
azok gyermekei	9 600
hozzájuk tartozó apák (200 elesett)	1 400
3. SS-hadiözvegyek	14 900
azok gyermekei	22 500
4. Egyéb hátra maradottak	6 000
5. Németesített gyermekek Kelet- és Délkelet-Európából	250
6. Norvégiából a birodalomba szállított gyermekek	200
összesen:	80 650

(Ha a 80 650 személyhez hozzászámítjuk a Norvégiában született, több mint 6000 gyermeket és anyáikat, akkor az összlétszám meghaladja 90 000 főt.)

Irodalom

Götz, Aly – Heim, Susanne: *Vordenker der Vernichtung*. Hamburg, 1991.

Lilienthal, Georg: *Der „Lebensborn e. V.“ Ein Instrument nationalsozialistischer Rassenpolitik*.
Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 2003.

Lilienthal, Georg: Rassenhygiene im Dritten Reich. Krise und Wende. In: *Medizinhistorisches Journal* 14 (1979), S. 114–134.

Lilienthal, Georg – Pohl, Michaela: *Das „Lebensborn“-Heim „Taunus“ in Wiesbaden (1939–1945)*.
In: *Nassauische Annalen* 103 (1992), S. 295–310.

Weingart, Peter – Kroll, Jürgen – Bayertz, Kurt: *Rasse, Blut und Gene. Geschichte der Eugenik und Rassenhygiene in Deutschland*. Frankfurt am Main, 1988.

A népi birodalom álma a „Harmadik Birodalomban”

A nemzetiszocialisták az új népközösség (*Volksgemeinschaft*) fogalmát a mesterségesnek és „némettelennek” tekintett „társadalom” kifejezés ellenpólusaként használták. Eszmetörténetileg a 20. század elején a diákmozgalom kulcsszava, később pedig az első világháborús lövészárk-bajtársiasság kifejezője volt a 19. századi polgári liberalizmusával és individualizmusával szemben.

Az új népközösség terve az első világháború totális hadiközösségének példájára épült. A militarizálás áthatotta az élet valamennyi területét. A kifejezés tagadta a származási, rendi, foglalkozási, vagyoni, végzettségi és tudásbeli különbségeket. A népközösségben megszűnt az egyén arculata, aki a természeti és isteni akarat szerint betagoódik a fajba és a népbe. Az élet központjában nem a korlátlan én, hanem csak a népközösség állhatott. Ezért létünk értelme és célja a nép – vallotta a nemzetiszocializmus első alapelve.

A társadalmi rendszer fő ismérve és a politikai akaratképzés fő hordozói a tömegszervezetek lettek. Minden állampolgárt egy vagy több ilyen tömegszervezet egyesített, amelyek lehetővé tették az állam vezetésének, hogy az embereket munkájukban és szabadidejükben, társadalmi és kulturális tevékenységükben központilag irányítsák, propagandisztikusan befolyásolják és állandóan ellenőrzés alatt tartsák.

A rendszer ideológiája nagy hatással volt az emberekre: a közösséghez tartozás vágya erős ösztönzést adott a konszolidációhoz. Érzésük, hogy a közösség tagjai részt vehetnek sorsuk alakításában – még ha ez némiképpen illuzórikus is volt – a viselkedés bizonyos fokú egységesítésével járt, amely látszólag megerősítette a rendszer tanítását, hogy létezik egy konfliktusok nélküli társadalom.

Hitler a *Mein Kampf*-ban a népi állameszméről még rendkívül vázlatosan és felületesen írt, s ennek kapcsán voltaképpen csak a későbbi Führer-elv néhány jellemzőjét fogalmazta meg. A népi világnézet és a marxista világnézet közötti lényeges különbséget abban látta, hogy előbbi „nemcsak a faj értékét, hanem egyben a személyiség jelentőségét is felismeri és az egész állami élet alappillérvé teszi... A népi államnak polgári jólétet kell biztosítania, s... minden téren bevetheti az egyének érvényesülésének legnagyobb mértékét biztosító alkotómunkát... a legjobb alkotmány és államforma az, amelyik a legtermészetesebb biztonsággal juttatja vezető pozícióba a népközösség legtehetségesebb fiait. A népi államban nem lesz többségi döntés, csak felelős személyek lesznek és a tanács szó újra visszanyeri eredeti jelentőségét. Minden államférfinak tanácsadók állnak rendelkezésre, a döntés azonban egy személyt illet.” Nem titkolta, hogy az állam felépítését a porosz hadsereg mintájára képzei el: minden vezetőnek lefelé tekintéllyel, felfelé felelősséggel kell rendelkeznie. A parlamentre azért van szükség – írta képmutatóan –, mert főleg „ott nyílik lehetőség arra, hogy lassanként kiemelkedjenek azok a személyek, akikre később felelősségteljes feladatokat lehet róni.”

A népi államnak „nincs olyan képviselőtestülete, amely a többség útján hozna határozatot, csak tanácsadó testületei vannak, amelyek az időnként választott vezetőnek segítségére állnak...A népi állam... képviselőtestületeit már eleve politikai és érdekképviselői kamarákra tagolja. Ezek fölött külön szenátus áll, amely a két kamara hasznos együttműködését garantálja. Sem a kamarában, sem a szenátusban nem szavaznak. Ezek a munka testületei, és nem szavazógépek. Az egyes tagoknak nincs határozati joguk, csak tanácsadó szerepük. A határozat joga a felelős elnököt illeti meg.”

Az egyenlősítés álarca mögött a népközösség ígérete rituális ünnepeket, éjszakai gyűléseket, stb. is jelentett. A néptársakat a különböző gyűjtési akciók állandóan önkéntes adományozásra kényszerítették. A munkanélküliek és egyéb rászorultak támogatására téli segélyakciót indítottak, amelyet a nácik minden háztartást érintő kényszeradakozássá alakítottak. Felszólították az embereket, hogy havonta egyszer mondjanak le a húsról a téli segély javára. Ilyenkor főzzenek egy tál ételt, s a hús árát ajánlják fel az akció javára, amelyet a náci tömbmegbízott, vagy az SA és SS tagjai ellenőriztek és gyűjtöttek össze. Így a vasárnapi ebéd politikai funkciót kapott és a rendszer melletti kiállás vagy elutasítás jelképe lett.

A népközösség különleges formája volt az üzemi közösség, ahol a nemzeti-szocialista szándékok értelmében kifejezésre kellett jutni valamennyi dolgozó munkakedvének és egységes munkaerőlcseinek. Elvárták, hogy minden dolgozó néptárs teljes erejével Németország gazdasági és katonai újjáépítéséért tevékenykedjen. E „tisztsséggel” ellentétben a szakszervezetek korábban folytatott bérharca.

Ezért a Német Munkafront (Deutsche Arbeitsfront) sem érezte magát szerződő félnek a munkaadó és munkavállaló viszonyában. Vezetője, *Robert Ley* kijelentette, hogy „a német üzemek a közösségi gondolat büszke várai lettek. Üzemi csoportjaink e várak toronyőrei, ... akiknek tevékenységét állandóan áthatja a magával ragadó jelszó: a Führernek mindig igaza van!”

A náci ideológia egyik legfontosabb eleme a népközösség tagjai és a népközösségből kizárt társadalmi réteg ellentéte volt. A rendszer egész propaganda-apparátust működtetett, ideológiai és elnyomó szinten, amelynek célja a betagozás, egységesítés és összefogás, illetve a diszkrimináció volt. Az 1933. január 30-i hatalomra kerülés első áldozatai a politikai ellenségek voltak, akiket „átnevelés” céljából koncentrációs táborokba zártak. Más kisebbségeket – mint például a homoszexuálisok vagy a „társadalmon kívüliek” – ugyan méltatlannak tartottak arra, hogy a társadalom részei legyenek, de viselkedésük megváltoztatása esetén újra visszafogadtak a társadalomba. Másokat azonban alacsonyabb rendű fajhoz tartozónak tekintettek: mindenekelőtt a zsidókat, de a cigányokat és a mentálisan sérült betegeket is: nekik tilos volt kapcsolatban állni a németekkel, és lassan kiszorították őket a társadalom minden rétegéből.

A „Harmadik Birodalom” fogalma eredetileg a keresztény teológiából származik. A 12–13. században a kiliaizmus híve, a Krisztus második eljövételét valló *Joachim von Fiore* történelemteológus alakította ki a három birodalom egymást követő világképét: az ótestamentumi „Atya birodalmát”, a jelenlegi „Fiú birodalmát” és végül az örökké érvényes „Megváltás birodalmát”, más néven a „Szent szellem békebirodalmát”. Erre a végtelen üdvözlésre – miszerint a „mennyei Jeruzsálem” örökké érvényesül – támaszkodott I. Ferenc francia király is, amikor 1521-ben megpályázta a Szent Római Birodalom császári koronáját, s ennek jegyében, Fiore mennyei város elképzelése alapján felépíttette Chambord kastélyát.

A „Harmadik Birodalom” kifejezés 20. századi használata *Arthur Moeller van den Bruck* (1876–1925) német kultúrtörténész és völkisch-nacionalista publicista nevéhez köthető, aki az 1920-as években a „konzervatív forradalom” híve volt. 1923-ban jelent meg fő műve, a *Das dritte Reich* (A harmadik birodalom), amely fogalmat a nácik van den Bruck halála után kezdték használni. Könyvében a konzervatív-antidemokratikus német nacionalisták új, hatalmas Németországot vizionálta, amely a két korábbi német birodalom helyébe lép. Dosztojevszkij nyomdokán, tudatosan kapcsolódva von Fiore nézeteihez, „német szocializmusról” beszélt, ahol a hatalom a középkori birodalmi gondolat jegyében egy szűk elit kezében koncentrálódik. Elképzelései kifejezetten a liberalizmus, a kommunizmus és a demokrácia ellen irányultak, jóllehet magát demokratának tartotta.

A nácik a weimari köztársaságot közbülső birodalomként tartották számon, hogy világossá tegyék: nincs helye a hivatalos korszakokban. Hatalomra jutásuk után egyébként hivatalosan keveset használták e fogalmat, s nem is annyira ők emlegették, hanem népies értelemben inkább a rendszer ellenfelei kül- és bel-földön. Az ország elnevezése hivatalosan Német Birodalom (*Deutsches Reich*) volt. 1939. júliusában Hitler ismételt kérésére a nácik visszavonták a hivatalosan egyébként is ritkán használt Harmadik Birodalom fogalmat, arra hivatkozva, hogy a rendszer ellenfelei a Negyedik Birodalom (*Viertes Reich*) kifejezéssel csúfolták annak örökkévalóságát. Indoklásuk szerint „*az azóta lejátszódott mélyreható fejlemények már nem indokolják a kifejezés használatát.*” 1938-tól, Ausztria Anschlussa után előbb nem hivatalosan, majd 1943. júniusától pedig hivatalos állami elnevezésként a Nagynémet Birodalom (*Grossdeutsches Reich*) kifejezést használták.

Az ifjúság és a „gigantikus idők”

1933-ban a diákok és a végzős hallgatók jutottak hatalomra Németországban. Származási sokszínűségüket elfedte a nemzetiszocializmus szociál-romantikus, s egyúttal technicista-modernista utópiája. Az „ifjúság” élcsapatának érezték magukat. A nemzetiszocializmust ezért jó okkal lehet *az ifjúság diktatúrájának* nevezni, amely néhány éves rombolását tekintve a 20. század legsikeresebb generációs műve volt.

A náci mozgalom fiatal híveit a *most vagy soha* mentalitás hatotta át. A náci hatalomátvétel időpontjában *Joseph Goebbels* 35, *Reinhard Heydrich* 28, *Abert Speer* 27, *Adolf Eichmann* 26, *Josef Mengele* 21, *Heinrich Himmler* és *Hans Frank* 32 éves volt. Az öregek generációjához tartozó *Hermann Göring* éppen 40. születésnapját ünnepelte. Goebbels még a háború alatt is azt írta, hogy Németországot ma ifjúsága vezeti.

A fiatal németek többsége számára a nemzetiszocializmus nem diktatúrát, némaságot és elnyomást, hanem szabadságot és kalandot jelentett. Magukat modern, a közösségi tettek emberének tekintették. Megbízásaikat nagy közösségi feladatnak, kihívásnak tekintették, amelynek végrehajtása során megkaptak mindent, amit az emberek ilyen életkorban szívesen látnak: egyéni felelősséget és szabályozatlan viszonyokat, amelyek az úttörőket rögtönzésre kényszerítik, s folyamatosan kipróbálhatják szellemi és testi képességeiket.

A rendkívüli tempó, a fiatalos, lázas, kollektív, felkavaró, meggondolatlan cselekvés ma nehezen érthetővé teszi a náciizmus rövid tizenkét évét. *A német*

társadalom rendkívüli energiáit az ellentéteknek a vezetés által táplált egységéből merítette: a racionális és emocionális politikai szükségletekből, az új és régi elitből, a népből, pártból és bürokráciából. Hitler kombinálta a nemzeti újjászületést a bukás rizikójával, a közösségi lelkületű osztályharmóniát a munkamegosztó megsemmisítés erőszakával. A nemzetiszocializmus új Németországa az ideológiailag másik oldalon állóknak is esélyt kínált, hogy békét kössenek a „Harmadik Birodalommal”.

A náci rendszer nagy hangsúlyt fordított *a fiatal németek iskolázására és különböző szervezetekbe történő „besorozására”*. Így olyan fontos szerepet vállaló tömeget teremtettek – amely lelkesedéssel és szellemi frissességgel telve – a későbbi hadsereg magvát képezte. A fiatalokat kezdettől a Német Birodalom életterének növelésére nevelték. Az egyes szervezetek inkább központosított intézményként, mintsem iskolaként működtek; olyan eszközök voltak, amelyeket a rendszer ellenőrző hatalmának és befolyásának gyakorlására és biztosítására használt fel. A fiúk és lányok szigorúan elkülönített közösségeket alkottak.

A fiatalokat 6–18 éves korig a különböző *náci ifjúsági szervezetek* (Pimf, Jungvolk, Hitler-Jugend) tömörítették. 1933-tól a 10–18 éves fiúk a Hitler-Jugendhez, a lányok pedig a Német Lányok Szövetségéhez (BDM) tartoztak, s egyenruhába bujtatták őket. A Hitler-Jugend 1932-ben még csak százezer fiatalot tömörített, taglétszáma azonban a hatalom megszerzését követően dinamikusan nőtt. 1933-ban már 2,3 millió, az évtized végén pedig nyolcmillió fiatalot tömörített.

A fiatalok közel egyharmada önkéntesen lépett be a szervezetbe, gyakorta titokban, szüleik akarata ellenére. A fiúk hetente legalább két alkalommal kötelező rendezvényeken vettek részt: felvonulásokon, sportrendezvényeken és különböző rituálékon, mint például a zászlófelvonás. Zárt formációik, himnuszuk, táborozási kalandjaik erősítették a fiatalok közösségi érzését és azt a látszatot keltették, hogy komolyan veszik őket. Itt is a Führer-elv érvényesült: megkezdődött a fiatalok uniformizálása; más szervezet zászlaját nem tűrték meg. Nyáron gyakorlattá vált a fiatalok vidékre, mezőgazdasági munkára való küldése, illetve a téli segélyakciókban való részvételük.

Az elitképzés az Adolf Hitler Iskolákban, a Nemzeti Politikai Nevelőintézetekben és a Rendi Várakban folyt. Így a fiatalok a náci Németországban több évig közvetlen állami ellenőrzés alatt álltak, amely széles lehetőséget kínált a családból vagy iskolából hozott esetleges „nevelési hibák” korrigálására. Ezért Hitler a fiatalságban a legragyogóbb hívekre, majd fanatikus harcosokra lelt.

Engedelmesség, összetartás, kötelességérzet – ezeket a tulajdonságokat várták el a fiataloktól. A fiatalság militarizálását jelezte, hogy a Hitler-Jugend szigorú belső szabályzattal rendelkezett, amely teljesen elkülönült a jogalkotástól. A pro-

paganda mindig a szervezet fiatalos jellegét hangsúlyozta, jóllehet a „fiatalok által vezetett fiatalság” szervezetét túlmisztifikálták, hiszen minden vezetőjét felülről nevezték ki, s a szervezet is hierarchikusan épült fel.

Ezután hat hónapos *kötelező birodalmi munkaszolgálat* (*Reichsarbeitsdienst – RAD*) következett. Az önkéntes munkaszolgálat lehetőségét – széles szociális vonzattal – már 1932-ben és 1934-ben törvény szabályozta, 1935 júniusától azonban a 18–25 év közötti fiatalok számára kötelezővé tették. Pénzügyi és szervezeti okokból a női munkaszolgálat 1939-ig önkéntes maradt. A munkaszolgálat nem tartozott az NSDAP-hoz. Élén *Konstantin Hierl* birodalmi munka-Führer állt, a birodalmi belügyminisztérium államtitkári rangjában. A nemzetiszocialista párt és a birodalmi munkaszolgálat elkülönülését hangsúlyozandó Hierl nem tartozott a párt vezetőségéhez. A szervezet 1943-ban, Himmler miniszteri kinevezésekor kivált a belügyminisztériumból, s a legfelső birodalmi hatóság (*Oberste Reichsbehörde*) körébe sorolták, Hierl pedig miniszteri rangot kapott.

A munkaszolgálat „*a német népnek végzett tiszteletbeli szolgálat*” volt, szintén a rendi különbségek megszüntetését kifejezendő. Elsősorban gazdasági feladatokat kapott: erdészeti munkákat, útépítést, autópálya-építést végeztek. Munkájuk összértéke azonban nem érte el a ráfordítások költségét. A szervezet 1944–1945-ben többnyire már csak katonai kiképzéssel foglalkozott, s számos részlege átalakult légvédelmi egységgé. A birodalmi munkaszolgálatot két éves katonai szolgálat követte.

Az *egyetemek* elvesztették autonómiájukat. A tantárgyi változások keretében bevezették a faji tudományokat. A hallgatók száma az 1931. évi 138 ezerről 1939-re 62 ezerre csökkent, s az oktatás színvonala is esett. Az első öt évben 2800 oktatót bocsátottak el és sok tudós elhagyta Németországot. Einstein relativitáselméletét zsidó spekulációnak minősítették.

A 10–14 év közötti *lányok* a Fiatal Lányok Szövetségében (*Jungmädelbund*) a fiúkhoz hasonló nevelést kaptak. Hétvégén szintén hátizsákokkal meneteltek, s elsajátították a náci ideológiát. 14–17 éves korukat a Német Lányok Szövetsége (*Bund Deutscher Mädel – BDM*) tagjaiként töltötték. 1938-tól a 18–21 éves lányok életét a Hit és Szépség (*Glaube und Schönheit*) mozgalom szervezte. A fiúk munkaszolgálatához hasonlóan 18 éves korukban a lányok is egy évet vidéken (*Land-Jahr*), mezőgazdasági munkával töltöttek. A termény betakarítását fizetés nélküli szolgálatnak tekintették. A Lányok Háztartási Éve (*Haushalt-Jahr*) keretében pedig kb. félmillió lány egy évet városi háztartási alkalmazottként töltött.

A leányok nevelését a nemzetiszocialista ideológia egyik legfontosabb tartóoszlopának tekintették, s erényei közé a feltétlen engedelmesség, kötelességtudás, fegyelem, áldozatkészség és a közösség szolgálata tartozott. A nevelés kétharmadát

a sport, egyharmadát pedig a világnézeti nevelés alkotta. A BDM-et 1918–1930 között betagolták a Hitler-Jugendbe (*Schwesternschaften*), s fontosnak tekintették, hogy a lányokat kivonják a szülői ház befolyása alól. Tökéletes anyákká és háziasszonyokká igyekeztek nevelni őket, de 1936-tól mindinkább támogatták, hogy szakmát tanuljanak.

Így a fiatalok a náci Németországban több évig közvetlen állami ellenőrzés alatt álltak, amely széles lehetőséget kínált a családból vagy iskolából hozott esetleges „nevelési hibák” korrigálására. Ezért Hitler a fiatalságban a legragyogóbb hívekre, majd fanatikus harcosokra lelt. A német ifjúság „jövőnk garanciája”, „népünk legértékesebb tulajdona”, ezért erre a „kincsre” különösen vigyázni kell – vallották a nácik –, hogy egész személyiségét a „nagy, nemzeti feladatok” szolgálatába állíthassa. „A fiatalsággal fogom kezdeni nagy nevelő munkámat – vélekedett Hitler. – Velük felépíthetem majd az új világot... olyan ifjúságot nevelünk fel, amely előtt remegni fog az egész világ. Szilaj, erőszakos, rettenhetetlen és kegyetlen ifjúságot... Azt akarom, hogy szépek és erősek legyenek, mint a fiatal vadállatok... Ez az ifjúság mindenekelőtt atléta legyen; ez a legfontosabb. Így fogom megtisztítani a fajt a háziállattá szelidítés és engedelmesség évezredeitől... Szellemi kiképzésükről szó se legyen.” Ez a tette volt a végzetes rendszer egyik legszörnyűbb hagyatéka.

Nemzeti integráció

A németek többsége Hitlert nagy integrációs személyiségnek tekintette. A versailles-i és st. germain-i békeszerződések megtiltották Ausztria és Németország állami egységét. A lakosság többsége mindezt súlyos igazságtalanságnak tartotta. Ezért úgy tűnt, hogy Ausztria 1938. márciusi Anschluss-szával teljesült a németek 1848. évi nemzeti-romantikus álma. A nagynémet nemzetállam ugyan nem lett köztársaság, de a nép ünneplésével jött létre. 1938. március 15-én Hitler, aki nemcsak a Német Birodalom kancellárjának, hanem a német nép Führerének is tekintette magát, Bécsben, a Hősök terén kijelentette: „A német nemzet és a birodalom Führereként és kancellárjaként jelentem a történelemnek hazám belépését a Német Birodalomba.” Röviddel később pedig Frankfurt am Mainban, az 1848. évi parlament színhelyén az egykori vágyak beteljesüléséről beszélt: „A mű, amelyért 90 évvel ezelőtt elődeink harcoltak és vérüket ontották, most lezártnak tekinthető.”

A gazdasági fellendülés látszatával kísért, folyamatos győzelemsorozat gyengítette az ország pragmatikusait. A realista személyiségek – Hjalmar Schacht, Ludwig Beck, Carl Friedrich Goerdeler és mások – perifériára, vagy koncentrációs

táborokba szorultak, mert zavarták Hitler nagy lendületű népiségi politikáját, a mindent vagy semmi világos alternatíváját. *A náci vezetés érzékenyen figyelte a lakosság hangulatát*, s állandóan támogatta a fogyasztási igényeket, gyakorta a hadigazdasági prioritásokkal szemben. 1936-ban a koncentrációs táborokban már csak 4761 fogoly ült az alkoholistákkal és bűnözőkkel együtt. 1937-ben pedig a 60 milliós társadalom ellenőrzését a Gestapo mindössze 7000 fős apparátusa végezte; az SD-nek (SS *Sicherheitsdienst*) pedig még kevesebb munkatársra volt szüksége.

Mivel Hitler könnyen elérte sikereit, s a fellendülést ugyan tisztességtelenül finanszírozta, növekedett népszerűsége, amely rövidesen a náci párton is túllépett, s az országon belüli ellenzékét megfosztotta bázisától. *1938-ra* rögzültek a politikai állapotok, s a németeket a pártpolitikai gyűlölködés helyett *a népközösség igénye* egyesítette. Az NSDAP integrálta a szocialista meggyőződésű munkásokat, kézműveseket és alkalmazottakat, akik jobb életet szántak gyermekeiknek. Hozzájuk csatlakoztak a weimari köztársaság oktatási reformjának nyertesei, akik folytatni kívánták szociális felemelkedésüket. Őket nem egy új osztályuralom óhaja egyesítette, hanem olyan politikai körülmények, amikor születésük pillanatában nem dől el társadalmi pozíciójuk, életútjuk, szakmájuk és társadalmi tekintélyük. Németek milliói számára a nemzetiszocializmus faji tanaival együtt attraktívnak tűntek a számukra címzett völkisch egyenlősítési ígérek. A náci ideológia a különbözőséget kifelé hangsúlyozta, befelé kiegyenlítően hatott. Hitler kifejezésével: „*A német népen belül a legteltesebb népközösség és tanulási lehetőség mindenki számára, kifelé azonban abszolút felsőbbbségi álláspont!*”

1935-ben a választásra jogosultak mindössze öt százaléka volt a náci párt tagja, s 26 néptársra jutott egy párttárs. A tagok kétharmada azonban csak a párt hatalomra jutása után lépett be a pártba, így a „régí harcosok” kisebbségben maradtak; viszonylag fiatal csoportjuk eltérő megfontolásból csatlakozott a párthoz. Egy részük polgári családból származott, ahol Németország európai nagyhatalommá válásának álmát dédelgették. Mások egyszerűen a társadalmi sorompókat igyekeztek átugrani, vagy éppenséggel szüleik hazaszereteten igyekeztek túltenni. Sokakat vonzott a mozgalom „szocialista” tendenciája, mert erősítette szembenállásukat a konzervatív szülői házzal. Egyúttal azonban a nemzeti tendencia is vonzotta őket, mert megfelelt annak a szellemnek, amely kora gyermekkoruktól áthatotta őket. Mások pedig azért váltak fogékonnyá a szigorúan Hitlerre építő párt iránt, mert kezdettől fogva önmaguk alárendelésének szükségességét sulykolták beléjük.

Az 1918. évi trauma

Az első világháború három súlyos traumát okozott a németek politikai érzelmeiben: a brit tengeri blokád miatti éhezést, a pénz elértéktelenedését és a polgárháború fellángolását. Az éhínség következtében 400 ezren haltak éhen, számosan megbetegedtek tuberkulózisban vagy más fertőző betegségben, s korán elhunytak. Az árak a világháború alatt több mint 100%-kal emelkedtek, s az államilag ellenőrizhetetlen árfelhajtás növelte az egyszerű emberek nyomorát. Az 1923. évi hiperinfláció pedig gyakorlatilag felszámolta a nemzeti érzelmű középréteget. Az 1918-ban keleten kötött békeszerződésekkel (1918. március 3: Breszt-Litovszk, 1918. május 7: Bukarest) Németország eljátszotta a közeli nyugati győzelem lehetőségét.

A háborús nyereszkedéstől és a forradalomtól való félelem gyorsan létrehozta a propaganda-fantomot; ez volt a „*plutokrata zsidó*”, aki nyereségvágyból a „*zsidó bolsevisták*” kezére játszott. Miközben az egyik állítólag a középréteget semmisítette meg és az alsóbb paraszti, illetve proletár rétegeket a nagy pénz rabszolgaságába döntötte, a másiknak a kommünt írták a rovására: minden szétrombolását, az illem, az erkölcs, a vallás, a törvény és a jogosan szerzett tulajdon végét, „*minden rend felbomlását*.”

A propagandában a későbbi antiszemita állami politika alakítói a zsidók elleni intézkedéseket állandóan védelmi intézkedésként indokolták. A *Mein Kampf* utolsó fejezete „*jogos önvédelemről*” beszél, s ez az álláspont jelentkezett az 1933. és 1937. évi, a „*károk kiegyenlítéséről*” rendelkező törvényekben. Minél tovább tartott a háború, a német propagandában annál következetesebb lett az „*árja ellenállás*” a támadó „*világzsidósággal*” szemben, amely „*hármass formációban*” törekszik a világhuralomra: „*először zsidóként, másodszor zsidó atyafiságú plutokrataként és harmadszor zsidó bolsevistaként*.” A sémába a felsőbbrendű fajról szóló tanítás, illetve az alacsonyabb rendűek részéről fenyegető veszély is beleillett. A náci mozgalom politikusai kiegyenlítő igazságosságot hirdettek a „*szétszakítás*” erői ellen, érkezzenek azok liberális kapitalista vagy bolsevik oldalról.

1914–1918 között a német életszínvonal átlagosan 65%-kal csökkent, s a lakosság többsége a létminimum határára került. E körülményt a „Harmadik Birodalom” pénzügyi stratégiái „*rendkívül aggályosnak*” tekintettek, s mindenáron el kívánták kerülni.

A „jóléti diktatúra” és forrásai

A náci rendszerben a németek 95%-a a rendszer kedvezményezettjeihez tartozott (már az 1933. novemberi népszavazáson 95%-uk, a vele egy időben rendezett Reichstag-választáson pedig 92%-uk szavazott – igaz, az egyedüli – a nemzeti-szocialista pártra). Ők a nemzetiszocializmust nem a szabadság megvonásaként és terrorista rendszerként élték meg, hanem a szociális biztonság rendszereként, egyfajta jóléti diktatúraként. A szociális reformok, a kisembernek kedvező adópolitika és a sokrétű felemelkedési lehetőség gondoskodott a politikai barométer állandóan magas értékeiről.

A náci vezetők a jogászokat, a hivatásos diplomataikat és a vezérkari tiszteket kezdetben nehezen szerezték meg maguknak. De időt adtak nekik részleges alkalmazkodásukhoz. Közéjük tartoztak a Reichsbank, a birodalmi pénzügyi- és gazdasági minisztérium tisztviselői, akik szakmai-politikai tapasztalataikat még a császárságban, vagy személyzeti utánpótlásként a weimari köztársaság kezdeti éveiben szerezték, s az első világháborúban többnyire katonaként szolgáltak.

A birodalmi gazdasági minisztérium III. osztályának hivatalnokai 1939–1945 között *Gustav Schlotterer* főosztályvezető (*Ministerialdirigent*) vezetésével elképesztő szigorúsággal zsákmányolták ki Európát. Az osztályt 1920-ban állították fel a versailles-i szerződés határozatainak teljesítésére. A francia, belga és brit követelések védtelen címzettjei akkortájt fiatal tisztviselőkként ismerték meg az alávetettség, kifosztás és a zsarolás egyszeregyét. Később ezt annak feltalálói ellen fordították, s német közigazgatási intelligenciával párosítva a náci rabló-hadjáratok szolgálatába állították.

1935. szeptember 15-én a Nürnbergbe rendelt Reichstag törvényt hozott „a német vér és a német becsület védelmére”, amely megtiltotta a házasságkötést a „*zsidó, valamint német állampolgárságú, vagy némettel rokon vérű személyek között*”, illetve „*a házasságon kívüli érintkezést zsidó és német állampolgárságú vagy némettel rokon vérű személyek között*”. Zsidók nem foglalkoztathattak háztartásukban 45 évnél fiatalabb német állampolgárságú, vagy némettel rokon vérű nőket. Nem vonhatták fel a birodalmi és nemzeti zászlót, s nem viselhették a birodalmi színeket. A törvény megszegőit fegyházzal, börtönnel és pénzbüntetéssel fenyegették meg. A „birodalmi állampolgárságról” rendelkező másik törvény pedig két kategóriát állított fel: a zsidókat az alacsonyabb állampolgár (*Staatsangehöriger*) kategóriába sorolta, akik a birodalom védelme alatt állnak. Birodalmi polgár (*Reichsbürger*) azonban „*csak német, és némettel rokon állampolgár lehet, aki magatartásával bizonyítja, hogy óhajtja és alkalmas a német nép és birodalom hű-*

séges szolgálatára”. A törvény értelmében a politikai jogok egyedüli birtokosa a birodalmi polgár lett.

Mivel a rendeletek végrehajtása zavart okozott, 1935. november 14-én kimondták, ki a zsidó: aki legalább három tisztán zsidó nagyszülőtől származik; zsidó „keverék”, aki legalább két tisztán zsidó nagyszülőtől származik, s a törvény kibocsátásakor zsidó vallásközösséghez tartozik, vagy a törvény kibocsátásakor zsidóval házasságban él. Így megalkották az „árja”, a „tisztá zsidó”, az „1. fokú keverék” és a „2. fokú keverék” kategóriákat. Ugyanekkor elbocsátották az állami szolgálatból az összes zsidó származású tisztviselőt. A több száz ezer eset elbírálását a jogászok a négy nagyszülő bonyodalom nélkül dokumentálható vallási hovatartozása alapján helyezték kilátásban, amely egyfajta „automatikus eljárást” tett lehetővé.

Az 1936. évi berlini olimpia idején a nemzetközi figyelem miatt korlátozták a zsidóellenes törvények és rendeletek kibocsátását. A „Harmadik Birodalom” összesen 2000 zsidóellenes intézkedéséből 1936–1937-ben ezért csak kb. 150 jelent meg. Schacht gazdasági miniszter kikényszerített lemondása után – aki gazdaságilag károsnak tekintette a „faji kritériumok” alkalmazását a gazdaságban – 1938-tól ismét élesebb zsidóellenes kurzus kezdődött; az ebben az évben hozott kb. 300 rendelet zöme a zsidóknak a gazdasági életből való kiszorítására irányult a négyéves tervet felügyelő Göring vezetésével.

Az 1938. november 9–10-i, Goebbels vezette pogrom a megszépítő „birodalmi kristályéjszaka” néven vonult be a krónikákba, amelynek során 91 személyt megöltek, többeket a nyílt utcán. Zsinagógákat és zsidó üzleteket gyújtottak fel, családokat bántalmaztak, s összesen 30 ezer zsidót hurcoltak koncentrációs táborba. Az akciót a „német nép spontán bosszújának” állították be.

A „birodalmi kristályéjszakával” új szakasz kezdődött a náci faji politikában: felerősödött a zsidók szisztematikus gazdasági kizsákmányolása és kiszorításuk a gazdaságból. Már 1938 áprilisa után bejelentés köteles volt az 5000 márka feletti vagyon, a pogrom után azonban 1,12 milliárd márka „megbocsátási teljesítést” szabtak ki rájuk, amelyet 1940-ig vagyonadóként hajtottak be, miközben az állam a biztosítási összegeket lefoglalta. Az intézkedések zsidó családok ezrei számára gazdasági csődöt és egzisztenciájuk elvesztését jelentették.

Schwerin von Krosigk birodalmi pénzügyminiszter, pártonkívüli karrier-tisztviselő már 1935 nyarán ötletbörzét hirdetett hivatalában a német zsidók adóügyi kifosztására. 1938 áprilisában megismételte az antiszemita ötletbörzét, hogy az összegyűjtött javaslatokat továbbadhassa belügyminiszter kollégájának. Elsősorban a jövedelem- és vagyonadó külön-járadékainak bevezetését fontolgatták. A régi elit képviselőjének számító gróf a hivatalos vélemény szerint „jól hasz-

nosítható államunkban”, ezért Hitler 1937-ben az NSDAP tiszteletbeli tagságát jelképező arany pártjelvénnnyel tüntette ki. 1939-ben a tiszteletbeli náciá avanzsált gróf miniszteri lakásának fenntartására 450 ezer birodalmi márkát kapott a birodalmi költségvetésből.

Államtitkára, *Fritz Reinhardt* (1895–1980), egy tübingiai könyvkötő fia már korán belépett az NSDAP-ba, s a távoktatási gondolat jegyében létrehozta a náci párt szónoki szolgálatát. A költségvetési és pénzügyi politikára koncentrálv 1930-ban a párt képviselőjeként bejutott a Reichstagba. 1933–1945 között államtitkárként beszédei és brosrúái százaiban népszerűsítette szociálpolitikai nézeteit, s számos adóügyi könnyítést vitt keresztül az alsó- és középrétegek számára, amelyek 1945 után is érvényben maradtak. 1941–1942-ben támogatta a birodalmi munkaügyi miniszter javaslatát az akkor még eltérő munkás- és közalkalmazotti nyugdíjak egységesítésére. Csökkentette a különböző szolgálati pályákra jutás feltételeit, s egyidejűleg minisztériumának tisztviselőit továbbképzésre kötelezte. A pénzügyminisztérium vezetésében így a nemzetiszocializmusra jellemző keveredés nyilvánult meg: a magasan képzett, nemesi származású miniszter és az alsóbb rétegekből felemelkedő államtitkár, aki politizált autodidaktaként keményen megdolgozott ismereteiért. Reinhardt a szociális állam képviselője volt, míg Schwerin von Krosigk azon tisztviselők, tisztek, tudósok és más értelmiségiek ezreihez tartozott, akiknek sikerült az önmagában ellentmondásos náci ideológiát belülről kiindulva racionalizálni.

A szakértők, politikusok és a lakosság többségének összjátéka megtalálta bázisát a Hitler-kormány hajlandóságában, hogy megvalósítsa a weimari köztársaság érdekvitáiban megrekedt reformtörekvéseket. A náci közigazgatás nagy tettvágyában sok mindent kidobott a fedélzetről, amelyet már régóta feleslegesnek tekintett. Így teljesítette *Jacob Grimm* már 1854-ben felvetett javaslatát a gót betűs írásmód elvetéséről, s 1941-ben bevezette a latin normál írásmódot. 1938 júliusában feloszlatták a modern kapitalizmust több mint száz éve fékező hitbizomány tulajdonrendszerét is, amelyet a weimari alkotmány 155. §-a ugyan rögzített, de végrehajtása mégsem történt meg, jöllehet már az 1849. évi parlament a Pál templomban sürgette azt.

Legnagyobb tömegszervezet a Német Munkafront (DAF) volt. Kezdetben úgy tűnt, hogy érvényesülhet a nemzetiszocialista egységsszervezet elképzelése, s a DAF a becsvágyó *Robert Ley* vezetése alatt két „tartóoszlopra” tagolódva a munkásokat 14, az alkalmazottakat pedig 9 szakmai- és ágazati szövetségben tömörítette. Később harmadik „tartóoszlopként” az ipari munkaadók, negyedikként pedig a kézműves és ipari középréteg csatlakozna. Rövidesen azonban nyilvánvaló lett, hogy a Német Munkafronttól és a nemzetiszocialista üzemi szervezettől (NSBO)

megtagadtak minden szakszervezeti és kollektív bérmegállapító tevékenységet, s azt, hogy érdemi befolyást gyakoroljon az állami gazdaság- és szociálpolitikára. A „szakszervezetlenítés” politikájának jelszavával megszabadultak a Munkafront és az NSBO baloldali erőitől. Ley Hitler oldalára állt, s perszonalunióban egyesítette a Munkafront és az NSDAP Politikai Szervezetének vezetését.

Az 1942-ben 25 millió tagot számláló „totalitárius nagyszervezet” negyven-ezer főállású és 1,3 millió tiszteletbeli funkciót ellátó munkatárssal dolgozott. A szervezetbe való belépés többé-kevésbé kényszerrel történt. A 1,5 százalékos tagdíjat közvetlenül levonták a bérből. Fő céljának a német nép harckészségének a legmagasabb szintre hozását és a „bölcstől a sírig” terjedő gondoskodás általánossá tételét tekintette. Utóbbit elsősorban az Erőt az örömből (*Kraft durch Freude – KdF*) elnevezésű, az olasz fasiszta példára 1933 novemberében alakult szabadidő-szervezete tekintette feladatának. A szakszervezetek lefoglalt vagyonát felhasználva sokrétű aktivitását öt hivatal végezte: a szabadidő-hivatal, amely színház és koncertlátogatásokat szervezett (1938-ig rendezvényein kb. 38 millió-an vettek részt); a német népképző-műhely, ahol a népi és felnőttek nevelése, a náci kultúra és ideológia terjesztése, szakmai és kulturális képzés, testedzés folyt; a sporthivatal, amely az üzemi sportot vezette a hadrafoghatóság növelése és a „faji tökéletesítés” érdekében. A munka szépsége hivatal az amerikai munka-higiéniára, munka-lélektan és munkaegészségügy átvételével a munkahely esztétikus és higiénikus kialakítására törekedett, éves munkaversenyeket szervezett, s náci mintaüzemeket hozott létre. Megkezdődött az üzemi sportpályák, szabadtéri létesítmények, kávéházak, orvosi rendelők, könyvtárak, uszodák és üdülők építése. Az utazás, turisztika és a szabadság megszervezésének hivatala elsőként vezette be a modern, államilag szervezett tömegturizmust 6–12 napos utazásokkal, de napi utakat és nyaralásokat is szervezett belföldön.

A náci vezetés bevezette a korábban szinte ismeretlen szabadság fogalmát, megduplázta a szabadnapok számát és megkezdte a mai ismerős tömegturizmus kifejlesztését. A Német Munkafront berlini gauleitere teljes energiával hirdette: *„1938-ban azokat a néptársakat is meg akarjuk győzni, akik még ma is úgy gondolják, hogy egy üdülés nem a munkásnak való. Ezt a kishitűséget véglegesen le kell küzdeni.”*

A náci állam kezdettől fogva támogatta a családokat; a hajadonokat és gyermekteleneket már mostohábban kezelte, s védte a parasztokat a világpiac és az időjárás viszontagságaitól. Egyébként ezekből az évekből származnak az Európai Unió agrár-rendtartásának alapjai, a házastársi megosztás, az utcai közlekedési rendszer, az autók kötelező biztosítása, a gyermekek után járó családi pótlék, az adósávok vagy éppenséggel a természetvédelem alapelemei. Nemzetiszocialista

szociálpolitikusok fejlesztették ki az NSZK-ban 1957-től alkalmazott nyugdíj-rendszer körvonalait, amelyben az idősök életvitele nem tért el markánsan a még foglalkoztatásban lévőkétől. Náci kifejezéssel: *„A munka veteránjainak életviszonya nem térhet el erőteljesen a dolgozó néptársakétól.”*

Mivel a náci vezetők olyan környezetből érkeztek, ahol ismerős volt a bírósági végrehajtás gyakorlata, már a kormányzás első heteiben arra törekedtek, hogy csökkentsék a németek többségét érintő végrehajtásokkal járó zaklatást és kilakoltatás veszélyét. Az első náci törvények „a nép elnyomorodását megakadályozandó” az adósok mellé álltak, s korlátozták a hitelezők jogait. Az 1934 végén kibocsátott törvény (*Törvény a végrehajtási lehetőségekkel való visszaélés megakadályozására*) a múlt *„szinte korlátlan hitelezői szabadsága”* ellen irányult. Egy 1938. évi törvény pedig érvénytelennek nyilvánította az adósságok behajtásának jogcímét. A reformok a bírósági végrehajtóknak jelentős egyéni felelősséget és elbírálást engedélyeztek, de a *„rosszindulatú adóssal”* és a *„német nép kártevőivel”* szemben teljes határozottsággal léphettek fel. Bérleti díjhátralék miatt a bíróság elutasította a lakás kiürítését.

A második világháború éveiben nem lehetett lefoglalni a katonacsádok lét-fenntartási költségeit, zsoldját, a hadiipari túlóráért kapott fizetést s a gyermek-gondozási járulékot. Ennek megfelelően Hitler (*„népi kancellárunk”*) már korán kiadta a jelszót: *„Németország akkor lesz a legnagyobb, ha legszegényebbjei lesznek leghűségesebb polgárai.”*

A második világháború kezdetével a *katonai szolgálatra bevonultak és családjaik esetében* nem lehetett lefoglalási eljárást indítani. A kormány javította a behívott albérlők védelmét is. Jóllehet később ismét szigorúbban jártak el az adósokkal szemben, védelmük mégis a bírósági végrehajtók központi feladata lett. Ebbe az irányba illet az 1940. október 30-i bérletiltási rendelet is, amely tovább javította a németek védelmét a végrehajtásokkal szemben. Az intézkedés megtiltotta a túlóradíjak, a szabadság idejére és karácsonyra járó, valamint gyermektartási- és hadirokkant járulékok egy részének levonását. A magas végrehajtásmentes alapjárulékokat a nettó jövedelem esetében határozta meg, s megszüntette a tisztviselők és szellemi munkát végzők korábbi privilégiumait.

Mindezekkel párhuzamosan a náci kormány a legtöbb német számára *kellemes hadi-szocialista újraelosztási közösséget teremtett*. Ezek két anyagi forrásból táplálkoztak: a tehetősebb németek megсарcolásából, illetve nagyobb mértékben a kirabolt, *„idegen törzshöz tartozóktól”*: Európa kisajátított zsidóitól, a kényszer-munkásoktól s az alávetett népektől.

A náci rendszer az államkassza e két beszerzési módszerét már a háború előtt sikerrel alkalmazta. Az erőltetett fegyverkezés kezdetén, 1936 és 1939 között fo-

kozatosan megduplázta a társasági adót (20%-ról 40%-ra, majd 55%-ra), amely a Biztonsági Szolgálat (SD) 1938. évi jelentése szerint főleg a munkásságra tett jó benyomást. Olyan lépésnek tekintették, amely „*az újrafelosztás költségeit igazságos tehermegosztással*” elosztja, s „*a nagy társaságok magas nyereségeit megfelelő módon*” megcsapolja.

A folyamatba ennél erőteljesebben vonták be a német zsidókat. Az 1938. novemberi pogrom után rájuk kivetett 1 milliárd márkás ún. engesztelő bírság több mint 6%-al növelte az állami bevételeket. A „*birodalmi menekülési adó*” illetékei és az állami árjásítási eljárás bevételei 1938–1939-ben az összes adóbevételek 10%-át tették ki. Az önkényes kényszer-adózást azzal indokolták, hogy 1938-ban a birodalom fizetéseképtelensége közvetlenül fenyegetett – állapította meg a birodalmi pénzügyminisztérium novemberi jelentése. A zsidó vagyonok adója kizárólagos birodalmi bevételt jelentett, amelyet „*az általános feladatok s az egész német nép jólétére fordítanak.*” 1938 végén a birodalmi védelmi tanácsban elvetették Göring tervét, aki a fegyverkezési kiadások fedezésére a jómódú árják „*egyszeri vagyonadóját*” javasolta. Helyette a politikai vezetés 1939 május végén a „*Wehrmacht igényeinek fedezésére*” már nem belső, hanem külső pénzforrások után nézett. Főleg a bekebelezett régiók – elsősorban a cseh gazdaság – és a „*hadjárat során még meghódítandó területek bevonására*” gondoltak. Az 1939. júniusában hozott Reichsbank-törvény értelmében a pénzfelhasználás Hitler egyedüli felelőssége lett.

A birodalmi kormány a háború során azonban felismerte, hogy a megszállt országok gátlástalan kizsákmányolása azok gazdasági összeomlásához vezet. Ezt ellensúlyozandó, a mindent megmentő „*végső győzelemig*” a német tanácsadók segítettek a nemzeti kormányoknak a zsidó javak kisajátításában. 1942 nyarán Göring elrendelte a szerbiai katonai igazgatásnak, hogy „*a szerbiai zsidó vagyont Szerbia javára kobozzák el.*” Az akció célja az volt, hogy „*segítsenek a megszállási költségektől kimerült szerb költségvetésnek.*” Végül a zsidó tulajdon eladásából származó bevételek teljes egészében a német megszállási költségvetésbe folytak. A megszállt és szövetséges európai országokban mindenütt ezen séma szerint jártak el.

Az egyes országokban állomásozó Wehrmacht-katonák zsoldját az illető ország pénznemében, s annak megszállási költségeiből fizették. Ily módon történt számos nyersanyag-, ipari termék- és élelmiszerszállítás is Németországba. E tranzakciók hol kisebb, hol nagyobb százaléka származott a „*zsidótlanítás*” pénzeiből, s így, e rövid kerülőút révén a német lakosság is részesült Európa kizsákmányolásából, az európai zsidók kifosztásából és deportálásából. Ebből származott a folyó háborús bevételek közel kétharmada; a fennmaradó egyharmad fő terhét a

viszonylag kisszámú, tehetős németek állták, miközben az adófizetők 95%-a a kisebbik részt fizette. Mivel több embernek volt munkája és sokan többet kerestek, mint a háború előtt, a németek alig érezték meg az adóterheket.

Ráadásul – az első világháborútól eltérően – az állami vezetés gondoskodott a katonák családjáról. A családok a bevonult családfenntartó utolsó nettó keresetének 85%-át kapták, ő pedig a Wehrmachtnál teljes nyugdíjat és magas zsoldot élvezett.

A kormány az 1934. évi birodalmi pénzügyi reformmal vezette be az *adóosztályokat*, a házastársi megosztást és a gyermekgondozási járulékot. Ezzel az volt a politikai szándéka, hogy csökkentse a házasság és a gyermekes családok adóterheit és növelje az egyedül élőkét. A háború első három évében a gyermekgondozási járulék és a családi pótlék többszörösére nőtt.

E törvények minden faji tirádáknál jobban biztosították a náci vezetés társadalmi bázisát. Ebbe az irányba hatott az élelmiszerekre már 1939 *augusztusában bevezetett szigorú jegyrendszer* is. A munkásság messzemenően üdvözölte az intézkedést, mert visszaszorította a „jobb emberek” ellátási megkülönböztetését. Az élelmiszerjegyek kielégítő és széleskörű választékot biztosítottak, legalábbis a háború első éveiben.

Hitler már 1935-ben kiadta a háború esetére érvényes utasítását, hogy *korlátozni kell a magasabb jövedelmeket*. Ez nem érintette a német munkásokat, parasztokat, az egyszerű alkalmazottakat és kistisztviselőket: ők 1945. május 8-áig nem fizettek semmiféle közvetlen hadiadót. A birodalmi pénzügyi igazgatás ugyan többször próbálkozott azzal, hogy a bevételi forrásokat rájuk is kiterjeszti, de Hitler, Göring és Goebbels *„politikai megfontolásból”* az utolsó napig megakadályozták e szándékot. Szintén szociálpolitikai protekcionizmus akadályozta meg a magasabb családi megélhetési költségekkel rendelkezők megadóztatását is.

Az átlagos adófizető számára csak a sör és a cigaretta lett drágább. Hangulatspolitikai megfontolásból azonban tekintettel voltak a regionális érzékenységre is: egy hektoliter sör hadiadóját Münchenben, Pilsenben vagy Bécsben egyharmaddal alacsonyabban állapították meg, mint a birodalom többi területén.

Azért, hogy a hivatalos bér-, ár- és bérleti díjak befagyasztása ellenére mégis erőteljes bérnövekedést érjenek el, 1940 végén adómentessé tették az éjszakai-, vasárnapi- és ünnepnap munkabéreket, s társadalombiztosítási járulékot sem vontak utánuk.

1941. novemberében a kormány 15%-al emelte a nyugdíjakat, s a kisnyugdíjasok különösen jól jártak. Ráadásul ettől kezdve a német nyugdíjas betegbiztosítással is rendelkezett; havi egy márka ellenében. Özvegyek és árvák mentesültek a díjfizetés alól. Korábban jóléti intézményhez kellett fordulnia, vagy magánbiztosítást

kötnie. A visszamenőlegesen háromhavi nyugdíjmelés reformját az érintettek nagy örömmel és megnyugvással fogadták. A rendszert ez segítette át a háború első karácsonyi válságán, a Moszkva előtti katonai megtorpanáson.

A *Hitler-kormány kevésbé volt megértő a gazdagokkal és a vállalkozókkal szemben*. A társasági adót 55%-ra emelte, de kárpótolta őket az olcsó, szinte rabszolgasorban dolgozó munkaerővel. 1941-től bevezették a nyereségelvonást és a jövedelemadó-járulékot, amely 1939 után 50%-al növelte meg a jól keresők adóját. A német háztulajdonosokat 1942 végén 8 milliárd márka különadóval sújtották. A három hónapon belül befizetendő adó az 1942–1943-as költségvetési évben az országon belüli hadibevételek 20%-át tette ki. A pénzügyminiszter ezen összeg felét tervezte behajtani, de a náci párt vezetősége ezt politikailag nem kívánatosnak, s „*ajándék a háztulajdonosoknak*” érveléssel elutasította.

Az alsóbbrendűnek tekintett népekkel és fajokkal ellentétben ezek a nem kis mérvű adók egzisztenciájukban nem veszélyeztették a jól kereső németek vékony rétegét. Ugyanakkor a zsidók, cigányok, kelet-európai kényszermunkások, valamint az annektált területekről származó szabad lengyel munkások milliói 1940-től sok milliárd márkát fizettek be a német szociális biztosítási rendszerekbe. Ráadásul valamennyi nem-árja személyt automatikusan a legkedvezőtlenebb adóosztályba sorolták, s nem részesültek gyermekgondozási járulékból sem.

Aki azonban a tömegeket populista módon megkímélte, annak *rablőháborút* kellett folytatnia. És mivel e háború egyre több pénzt emésztett fel s a népközösségben új igényeket keltett, felelősei egyre radikálisabb rablási technikákhoz és a vele szorosan összefüggő megsemmisítési politikához folyamodtak. 1941 augusztusa és 1942. január vége között a Wehrmacht hadifogolytáboraiiban kétmillió hadifogoly halt meg, főleg a katasztrofális ellátás miatt. Éhhalálukra azért került sor, mert az utasítások szerint a német Wehrmachtot kompletten az adott országból kellett ellátni, s élelmiszert kellett küldeni haza, a birodalomba is, hogy a lakosságot „*a hazai fronton*” jó kedélyállapotban tartsák.

1941 májusában, még a Szovjetunió elleni támadás előtt, legfelsőbb szinten megvitatták, hogy az *élelmiszer-rablás* nyomán milliók halnak éhen, ha az országból kiviszik a számukra szükséges élelmiszereket. A német statisztikai hivatal adatai szerint az 1941–1942-es, s az 1942–1943-as mezőgazdasági évben a Szovjetunió megszállt területeiről a németek 21 millió ember alapszükségletének megfelelő élelmiszer mennyiséget raboltak.

1942 nyarán a náci vezetés belpolitikailag a csőd szélén állt. A birodalom 5,5 millió tonnás gabonatartaléka mélypontra, 670 ezer tonnára csökkent. Veszélybe került a német polgári lakosság kielégítő mérvű ellátása. Ezért Göring 1942. augusztus elején összehívta a megszállt európai országokat irányító megbízottakat

és katonai parancsnokokat, s pótlólagos élelmiszer-szállításokra utasította őket. A legtermékenyebb részeitől megfosztott kis Szerbiának pótlólagosan 100 ezer tonna búzát és kukoricát kellett szállítania. Franciaországból 50%-al növelték az egyébként is tekintélyes német élelmiszer-importot. Ukrajna birodalmi megbízottjának kijelentette, hogy a kenyér-fejadag növelése politikai kérdés a háború győztes folytatása érdekében. A hiányzó gabonamennyiséget Ukrajnának kell szállítania, s emiatt az ottani polgári lakosság élelmezése teljesen érdektelen. Hitler pedig magánrablásra bízta katonáit. A német katonák még a leningrádi frontról is több millió csomagot küldtek haza. A megszállás első évében a lengyel főkormányzóságba még élelmiszer érkezett a birodalomból, de rövidesen magas hús- és gabonaszállítási kontingenssel sújtották. A lengyel városok ellátásáért felelős német tisztviselő szerint 1942 augusztusában az ott élő másfélmillió zsidóságból már csak a németeknek dolgozó háromezrezer ellátásáról gondoskodnak. Az élelem nélkül maradt 1,2 millió zsidó többségét a következő hónapokban elgázostották. A tőlük elvett gabona, burgonya és répa takarmánnyként a német hústermelést szolgáltatta.

Hitler politikája és hadjáratainak támogatottságát nem a politikai fanatizmus eszközeivel, hanem a szociális állam napjainkig ható, ismert technikáival érte el. Anyagi kiegyenlítődség és növekvő szociális mozgósítás az országon belül, kollektív és gyorsan érzékelhető jólét a felsőbbrendű nép számára az ún. alacsonyabb értékűek rovására – hangzott a nemzetiszocialista állam népszerű varázsszava Németországban.

A nemzetiszocializmus csáberejét nem a nagy pénz érzetének különleges közelségéből, hanem a faji- és osztálypolitika szociális-állami kombinációjával érte el. E keverékben a nemzeti és szociális egységesülés 19. századi eszméi találkoztak. Az országon belül a nemzetiszocialista vezetés az osztálykülönbségek csökkentését összekötötte az anyagi újraelosztással, miközben kifelé növelte a faji- és nemzeti elhatárolódást s egyidejűleg rabló célokra tört.

A nemzetiszocializmus társadalmi egyenlősítő lépései folyamatosan növelték a rendszer iránti szimpátiát. Erősítették Hitler hatalmát és a fékezhetetlenül fel szabaduló energiákat, amelyek a modern európai történelem legszörnyűbb rabló- és megsemmisítő háborújához vezettek.

Irodalom

- Aly, Götz: *Hitlers Volkstaat. Raub, Rassenkrieg und nationaler Sozialismus*. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 2005.
- Hitler, Adolf: *Harcom [Mein Kampf]*. Interseas Edition, Hódmezővásárhely, 1996.
- Kershaw, Ian: *Hitler 1889–1936* Hybris. Szukits Kiadó, Szeged, 2003.
- Kershaw, Ian: *A Führer-mítosz. Vezérkultusz és közvélemény*. Kortina Kiadó, Budapest, 2003.
- Makkai János: *Germánia új utakon*. Danubia Könyvkiadó R.T. Budapest – Pécs, 1932.
- Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1945*. II. kötet. A „Harmadik Birodalom” (1933–1945). L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007.
- Németh István: *Németország története. Egységtől az egységig (1871–1990)*. Aula Kiadó, Budapest, 2004.
- Rezessy Zoltán: *A Harmadik Birodalom politikai és társadalmi rajza*. Fővárosi Könyvkiadó, é. n. (1936–1937 körül).
- Öhquist, Johannes: *A Führer birodalma*. Gede Testvérek, Budapest, 1999.
- Schoenbaum, David: *Die braune Revolution. Eine Sozialgeschichte des Dritten Reiches*. Kiepenhauer & Witsch, Köln – Berlin, 1968.
- Shirer, William R.: *A Harmadik Birodalom felemelkedése és bukása*. Teleteacher, 1995.
- Schwarzwäller, Wulf C.: *Hitler pénze. Egy személyes meggazdagodás története*. Ferenczy könyvkiadó, Budapest, 1994.

A „Nagygermán Birodalom” terve Himmlernél

1938: a „Nagygermán Birodalom” első körvonala Himmlernél

1940: Lengyelország nagy részének elfoglalása, mint a jövő „germán birodalma” első lépése

1942. szeptember: „germán birodalom” fokozatos megvalósításának tervei Himmlernél

1943: Himmler: megkezdődött és a békében is folytatódik a germánok egyesítési folyamata a „nagynémettől” a „Nagygermán Birodalomig”

Himmlert már 1933-ban magával ragadta az elképzelés, hogy valamikor valamennyi „germán” egy „birodalomban” egyesül. A „Nagygermán Birodalom” első programbeli körvonalai azonban csak 1938-ban jelentek meg nála. Ha az SS elvégzi kötelességét, mondta Gruppenführereinek, akkor a Führer felépíti, s ez a legnagyobb birodalom lesz, amelyet *„ez az emberiség létrehozott s a Föld látott... Létrehozása a mi megbízásunk, e Föld népé. A Föld feletti uralom s neki szerencsét és kultúrát nyújtani évezredek óta mindig e szőke faj megbízása volt.”*

A terv sikerét kevésbé a politikai feltételekhez, hanem inkább az elegendő létszámú lakossági bázishoz kötötte. Terveiben Németország 85–90 millió emberével ugyan a „germán” faj magját képviselte, de szükségesnek tartotta más „germán” népek megnyerését is. Ez volt az SS „örök időkre” érvényes nagy feladata. Ezzel szerinte Németország jövőjének kulcsát tartja kezében, hogy a világ vezető nemzetévé váljon.

Számára Anglia és Németország *„germán testvérek”* voltak. Ami 1939 szeptembere óta közöttük lejátszódik, az egyfajta családi veszekedés. Hiszen *„igazi ellenségeskedés két vérrokon nép között alapvetően egyáltalán nem lehetséges.”* Békét fognak kötni, s a *„szárazföldi germánok”* és a *„tengeri germánok”* egyetértésre jutnak.

**Himmler titkos beszéde
az SS Főhivatalok vezetői előtt
(1942. június 9.)**

„Ha mi ebbe a birodalomba bevisszük a germán népeket – s ezt akarja a Führer –, az 30 milliós germán vérű növekedést jelent, s ez Európa magját jelenti – éppen úgy, ahogy a 90 millió német alkotja e germán birodalom magját –, s ez a jövőre nézve Európa északi részén kerekén 250, 300, 400 millió ember szervezetét jelenti, s ez a kontinens rendjét jelenti, a fehér, az északi faj jogainak képviselését e Földön.”

**A „Germán Birodalom” megvalósításának terve Himmlernél
(1942. szeptember)**

1. Németország visszaszerzi az első világháború előtti hatalmi pozícióját, s e bázisról létrehozza a „nagy-német birodalmat”.
2. Megalapítja a „germán birodalmat.”
3. Ezt a „germán-gót birodalom” váltja fel, amely lehetőleg az Uralig terjed.
4. A „gót-frank-karoling birodalom” kontinentális méreteket ölt.

**A világháború értelme és célja.
Himmler beszéde a Wehrmacht tisztjei előtt
(1944. július 21.)**

1. Nagy-Németország világhatalomként való megerősítése.
(Himmler a „nagy-német birodalmat” már 1940-ben, Lengyelország nagy részének elfoglalása után a jövő „germán birodalma” első lépésének tekintette.)
2. Germán birodalom alapítása, amely 90-ről 120 milliósra bővül.
(Telepítési területként Oroszország megszállt, vagy még meghódítandó részei szolgálnak. A germánok egyesítési folyamata – „nagy-némettől” a „Nagy-germán Birodalomig” – már megkezdődött és a békében is folytatódik, lelkesezett Himmler 1943-ban, amikor már a hadiszerencse a szövetségesek javára fordult. Ennek ellenére a keleti fronton elvérző „germán” SS-hadosztályokban „már megvalósult a jövő germán birodalma.”
3. Életerünk újjárendezése e nagygermán birodalom térségében

(Himmler a „német népiségi határok” 500-1000 km-re keletre való kitolását várta, sőt ha lehetséges, egészen az Uralig. A háború utáni első húsz évben (!) e területeken „a legtisztább német vér botanikus kertjéről” ábrándozott.)

Irodalom

Kershaw, Ian: *Hitler. Nemezis 1936–1945*. Szukits Könyvkiadó, Szeged, 2004.

Németh István: *Európa-tervek 1300–1945*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2001.

Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1945. II. kötet. A „Harmadik Birodalom” (1933–1945). Összegzés és dokumentumok*. L'Harmattan, Budapest, 2007.

Ormos Mária: *Hitler*. T-Twins kiadó, Budapest, 1993.

Polyák Péter: *A „keleti élettér” hitleri germanizmusa*. In: *Századok*, 2003/6, 1365–1389. p.

Pritz Pál: *Pax Germanica*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

Romsics Ignác: *Expanzionizmus és regionalizmus. Integrációs tervek Kelet-Európáról a 19. században és a 20. század elején*. In: Romsics Ignác (szerk.): *Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19-20. században*. Budapest, 1997.

Madajczyk, Czesław: *General plan east. Hitler's master plan for expansion*. In: *Polish Western Affairs 1962 Vol III. No 2*.

Az SS állama

-
- 1927: Himmler az SS birodalmi vezetőjének helyettese
 - 1929. január 6: Himmler az az SS birodalmi vezetője (még az SA keretében)
 - 1932. január 25: Himmler a müncheni „barna ház” biztonsági főnöke
 - 1932 december: az SS taglétszáma eléri az 50 ezer főt
 - 1933 március: Himmler München rendőrkapitánya; a dachau koncentrációs tábor vezetője
 - 1933. április 1: Himmler a bajorországi politikai rendőrség parancsnoka
 - 1934. július 20: az SS önállósodik – kilép az SA felügyelete alól s Hitlernek rendelik alá
 - 1936. június 17: Himmler a német rendőrség főnöke
 - 1938. augusztus: Hitler jóváhagyja az SS karhatalmi csapatainak felállítását, a későbbi Waffen SS magját
 - 1939. szeptember 27: az SS-n belül Heydrich vezetésével megalakul a Birodalmi Biztonsági Hivatal (RSHA), amely a Gestapot, a bűnügyi rendőrséget és az SD-t egyesíti
 - 1939. október 7: Himmler „a német népiség megszilárdításának birodalmi megbízottja”
 - 1941: a Szovjetunió megtámadása után a Wehrmacht által megszállt területek rendőri biztosa
 - 1942: a „keleti általános terv” elfogadása
 - 1943. augusztus 25: Himmler birodalmi belügyminiszter
 - 1944. július 21: a megghiúsult Hitler elleni merénylet után Himmler a tartalékhadsereg főparancsnoka és a hadsereg fegyverzeti főnöke
 - 1944. december 2: az Oberrhein hadseregcsoport főparancsnokaként új védelmi vonal kiépítésén dolgozik
 - 1945. január-február: a Weichsel hadseregcsoport főparancsnoka
 - 1945. május 23: Himmler egy lüneburgi brit hadifogolytáborban öngyilkosságot követ el
-

Hitler totális államát (ismérvei: karizmatikus-imperiális ideológia, egyedül engedélyezett tömegpárt, parancsgazdaság, terrorista titkosrendőrség, fegyverkezési monopólium, hír- és propaganda-monopólium) *joggal nevezik az SS államának.*

Az SS feladatát már 1935-ben meghatározták: *„gondosan felügyeli a német néptest politikai állapotát, időben felismeri a betegség tüneteit, kiszűri a romboló sejteket és azokat minden eszközzel felszámolja”. Az ellenség leküzdését technikai-rendőri és szellemi eszközökkel „az összes fronton”*

folytatja. Egyes hivatalaiban a „*kommunizmust, marxizmust és mellékszervezteit, reakciót, ellenzékét, legitimizmust, liberalizmust, politikai katolicizmust, politikai protestantizmust, szektákat, egyéb egyházakat és szabadkőműveseket*” ellenőrzi és göngyölök fel a német nép védelmében és „*gyógyítják*” azt a szelekciós politikával.

A „belső ellenség” ellen az improvizált „*védőőrizettől*” rövidesen eljutottak a koncentrációs táborok rendszeréig. A baloldali személyek lefogására kezdetben a „*védőőrizet*” eredetileg időben korlátozott, a közrend védelmében alkalmazott rendőri intézkedését használták fel, hogy a lefogott személyeket megvédjék a lakosság állítólagos bosszújától. Himmler parancsára azonban Dachauban már 1933 márciusában megnyílt az első „*mintatábor*”, ahova politikai ellenfeleiket, hivatásos bűnözőket, munkakerülőket, csavargókat, prostituáltakat, cigányokat, homoszexuálisokat és Jehova tanúit zárták.

Az SS emberei nem csak a katonai módszerekkel irányított rendőrség parancsnoki posztjait foglalták el, hanem a tömegszervezetek vezetésében, s mindenütt, ahol a német nép világnézeti iskolázása folyt, az SS alkalmazottai, vagy legalábbis bizalmi emberei ültek. Soraikban a faji ideológia legfanatikusabb hívei kaptak helyet.

Az SS *Faji- és Telepítési Főhivatala* nem kisebb célt tűzött ki, mint Hitler tudományosan teljesen tarthatatlan faji elveinek szakmai bizonyítását és megvalósítását. Tiszta északi-germán emberek tenyésztésére történtek intézkedések, s e válogatott és tenyésztett emberekkel szándékozták majd az újonnan meghódított életteret benépesíteni. Mivel azonban tiszta faj tenyésztése és más országokba való telepítése csak akkor lehetséges, ha egyidejűleg döntés születik azok kiiktatásáról, akik a fajt állítólag tisztátalanná teszik, illetve mindazon népek elűzéséről, akik a kinézett életteret elfoglalják.

Így az emberek megsemmisítésének és a népek legyilkolásának döntése logikusan következett a *felsőbbrendű faj hamis gondolatából*. Valamennyi felelős helyen szörnyű alakok ültek az SS fekete egyenruhájában. Ők vezették a koncentrációs táborokat, ahol a politikai ellenfeleket halálra kínozták, SS-orvosokként ők vezették az ún. életképtelen emberek megsemmisítését, élő embereket orvosi kísérleteknek vetettek alá, amely fájdalmas szenvedéssel, halállal végződött, ők irányították azokat a kommandókat, amelyek a keletre előrenyomuló Wehrmacht nyomdokában kivégezte az alacsonyabb rendűnek nyilvánított fajokat, s ők irányították az SS Gazdaságigazgatási Főhivatalához tartozó kb. 1000 koncentrációs- és munkatáborot.

Az SS szintén rafinált katonai ellenőrzési rendszert dolgozott ki az állam másik hatalmi tényezője, a Wehrmacht esetleges kikapcsolására. Az SS-csapatokat

titokban a „*Németországon belüli hadszíntéri*” bevetésre szánták; mindez jelzi, hogy Hitler állama mennyire a kivételes állapoton nyugodott.

Hitler 1939. május 18-án elrendelte, hogy az SS-Karhatalmi Csapatokból 20 ezer fős SS-ezredet kell alakítani. *Himmler 1939 októberében vezette be* az SS fegyveres részeire a „*fegyveres*” (*Waffen-SS*) elnevezést. A szervezet a háború alatt gyorsan nőtt: 1944. június végén már 600 ezer tagot számlált, s közülük több mint 350 ezer fő 38 hadosztályba osztva csapatszolgálatot látott el. Katonailag a szárazföldi hadsereg vezérkarai alá tartozott, az SS pedig a *Hans Jüttner* *Waffen-SS* tábornok vezette SS-Vezetési Főhivatal révén rendelkezett velük.

A *Waffen-SS*-re is érvényes volt az SS *új lovagrend* megteremtésének gondolata, miszerint a nemzetiszocialista embertípus létrehozását máris meg kell kezdeni. Ennek jegyében a *Waffen-SS* önkéntesekből állt, akik megfeleltek az SS faji elveinek. Ők *politikai katonák voltak*, tehát nemcsak harcosok, hanem a nemzetiszocialista világnézet fanatikus képviselői, s büszkék arra, hogy katonaként egy elithez tartozhatnak. Ez a katonatípus különösen megfelelt a faji megfontolásokból indított háború céljainak.

Az 1943–1944-ben Németország számára súlyosbodó katonai helyzetben Himmler arra kényszerült, hogy engedjen elit-elképzeléseiből, s már az SS-elveinek nem minden vonatkozásban megfelelő önkéntesek jelentkezését is elfogadja. A katonai kiképzés nélküli önkéntes, 17–18 éves fiatalok a „hazai fronton” segítettek a bombázásokat követő mentési- és tűzoltási munkáknál, különböző rendezvényeken, temetéseken, stb.

Később a *Waffen-SS* sorait már sorozottakkal is feltöltötték. A „*germán*”, vagyis nem-német „*légiók*” felállítására hollandok, flamandok és dánok soraiból még összeegyeztethető volt Himmler ideológiai kereteivel, de a muzulmán bosnyákok és más, nem-germán népek befogadása már jelezte, hogy a faji feltételek a sorozási szükségletek mögé szorultak. Az elitcsapatnak kikiáltott fegyveres SS-t a háború elején mégis relatíve magas veszteség érte, amelyet vezetési hiányosságok és kíméletlen harci módszerük okozott. A keleti hadjárat során gyorsan kiderült, hogy a *Gottlob Berger* SS-Obergruppenführer elképzelése szerint gyorsan és tervszerűtlenül felállított új *Waffen-SS* hadosztályok gyorsan elestek, s hiányukat a háború végéig nem tudták pótolni.

A *Waffen-SS* egységei és vezetői szinte valamennyi hadszíntéren rendkívüli keménységgel – a háborús bűnöket is elkövetve – léptek fel a polgári lakossággal, a hadifoglyokkal és a partizánokkal szemben. Egységeik elhasználódását jelezte azonban sikertelenségük az 1944. decemberi Ardennek-beli offenzíva, illetve az 1945. március 6–16-a közötti sikertelen Balaton-melletti ellenlökés idején. A nürnbergi pert követően A *Waffen-SS* gyakorta az embertelen hadviselés

szinonímája lett, jóllehet a Wehrmacht számos tisztje és katonája szintén követett el háborús bűnöket és vett részt a végső megoldásban. *„Ha csatlakozol a Waffen-SS-hez, egy olyan csapat részévé válsz, amely különleges teljesítményt vár el tőled, és ezért különösen mély bajtársiassággal vesz körül. Egy olyan csapat fegyverhor-dozója leszel, amely a német ifjúság legértékesebb képviselőit tömöríti magában, és ezen felül a nemzetiszocialista eszméhez is szorosan kötődik...”* Ezzel a felhívással toborozták a birodalmi német tartományokból és más országokból (Norvégia, Dánia, Hollandia, Flandria, Finnország) a jelentkezőket.

1939. szeptember 27-én, a második világháború első heteiben egyesítették a Gestapo, a bűnügyi rendőrség és a Biztonsági Hivatal korábbi parancsnoksága-it. Az új *Birodalmi Biztonsági Főhivatal* (RSHA) Reinhard Heydrich vezette, aki Himmler közvetlen alárendeltje lett. Október 7-étől kezdve Himmler *„A német népiség megszilárdításának birodalmi biztosaként”* a megszállt területeken vezet-te a náci faji ideológia áttelepítési- és üldözési politikáját a *„Heinrich program”* keretében. 1939–1940-ben Lengyelországban a bevetési csoportokkal lengyelek és zsidók százezreit telepítette ki, üldözte és gyilkolta meg. Eközben beosztottjainak a tömeges megsemmisítést *„súlyos kötelességnek”* tüntette fel.

1941-ben a Szovjetunió megtámadásakor Hitler megbízta a Wehrmacht által elfoglalt területek rendőri biztosításával. Ezzel a *„zsidó kérdés végleges megoldá-sának”,* az európai zsidók deportálásának és meggyilkolásának fő felelőse lett. Szervezését főként legszorosabb munkatársa, Heydrich vezette.

1942-ben megkapta a büntetőjog ellenőrzését a megszállt területeken élő va-lamennyi orosz, lengyel és zsidó személy felett. A nemzetiszocialista igazságügy mellőzésével így a hadigazdaság érdekében az üldözötteket és a nagyszámú ha-difoglyot a koncentrációs táborokban és az SS munkatáborokban zsákmányol-ták ki.

1943. januárjában, Heydrich meggyilkolása után az osztrák *Ernst Kaltenbrunner* lett az SD és az RSHA főnöke. Augusztus 25-én Himmlert birodalmi belügymi-niszterré nevezték ki.

1944 februárjában, *Wilhelm Canaris* felmentésével és a Wehrmacht elhárító szolgálatának az SD-be tagolásával Kaltenbrunner révén Himmler az egész biro-dalom hírszerzését ellenőrizte.

Július 21-én, a Hitler elleni július 20-i merénylet megghiúsulásával tovább nö-velte hatalmát és a Wehrmachtra is kiterjesztette. *Friedrich Fromm* (1888–1945) vezérezredes utódjaként a tartalék-hadsereg főparancsnokának és a hadfelszere-lés főnökének nevezték ki. Hitlernek rendkívüli intézkedéseivel sem sikerült a hadsereg ütőképességét megőrizni. Himmler 1944. október 28-án a kelet-porosz népfelkelők (*Volkssturm*) előtt először beszélt a szövetségesek elleni német ellen-

állási mozgalom szervezéséről, amelyet *Werwolf*-nak nevezett. December 2-án átvette a felső-rajnai hadseregcsoporthoz főparancsnokságát, hogy az előrenyomuló szövetségesek ellen nyugaton új védelmi vonalat építsen ki.

1945. január 24-én ezen csapategységek részeiből állították fel a Visztula hadseregcsoporthoz, amelynek főparancsnokaként rövidesen kiütköztek katonai képességeinek hiányosságai. Csapatait nem sikerült rendezetten felsorakoztatni az előre nyomuló Vörös Hadsereggel szemben.

Irodalom

Benz, Wolfgang: *Geschichte des Dritten Reiches*. C. H. Beck, München, 2000.

Broszat, Martin: *Der Staat Hitlers*. dtv, München, 1992.

Fest, Joachim: *Hitler. Eine Biographie*. Ullstein, Frankfurt am Main, 1973.

Hildebrand, Klaus: *Das Dritte Reich*. Oldenburg, München, 1995.

Wendt, Bernd-Jürgen: *Deutschland 1933–1945. Das „Dritte Reich“. Handbuch zur Geschichte*. Fackelträger, Hannover, 1995.

A propaganda olimpiája (1936)

1916: az első világháború miatt elmaradt olimpia rendezője Berlin lett volna

1931: a Nemzetközi Olimpiai Bizottság barcelonai ülésén Berlinnek ítélik a XI. modern kori olimpiai játékok rendezésének jogát

1936. február 6: a főpróbának számító garmisch-partenkircheni téli olimpia megnyitója

1936. augusztus 1: 100 ezer néző előtt Adolf Hitler megnyitja a berlini olimpiai játékokat

1938. április 20: a Führer születésnapján bemutatják Leni Riefenstahl *Olympia* című filmjét

1940: a NOB egyhangú döntésének eredményeként ismét Garmisch-Partenkirchen adott volna otthont a téli olimpiai játékoknak

1874-ben a német és a görög kormány szerződést kötött a „szent olympiai liget” feltárásáról, amelyben Németország minden költséget magára vállalt. 1875 és 1881 között a Német Birodalom mintegy 800 ezer márkát fordított az ásatásokra.

A németek a modern kori játékok kezdete óta többször voltak esélyesek a rendezésre. 1916-ban

Berlin rendezte volna az olimpiát. Az első világháború után a NOB kizárta Németországot az olimpiai közösségből. 1920-ban és 1924-ben a németek nem is vehettek részt a versenyeken. 1928-ban Amszterdamban németellenes megnyilvánulásokra került sor. *Theodor Lewald*, a Német Olimpiai Bizottság elnöke (aki száműzése ellenére is tagja lett a NOB végrehajtó bizottságának) 1929-ben levélben javasolta *Gustav Böss* berlini főpolgármesternek, hogy a város pályázzon az olimpia rendezésére.

Berlin 1931-ben tizenegy másik várossal (többek között Barcelonával, Rómával és Budapesttel) szemben diadalmaskodott. Az utolsó szavazásra Barcelonában került sor, csupán 20 NOB-tag részvételével. A többiek *Henri de Baillet-Latour* NOB-elnök javaslatára levélben és távirati úton adták le a voksukat. A Lausanneban megszámolt szavazatok alapján Berlin 43, Barcelona 16 támogatót szerzett a nyolc tartózkodás mellett.

Az 1932. évi nyári játékokon még csak az éremesélyes német versenyzők költségeit fedezték, a többiek saját költségükön utaztak Los Angelesbe. Ugyanakkor a „hollywoodi olimpia” egyfajta szervezési-továbbképző programot is jelentett Németország számára. 1932-ben a nácik országos tüntetéseket rendeztek az olimpia ellen, mondván, hogy a sok idegen sportoló megfertőzné a felsőbbrendű németeket. Az NSDAP pártlapja, a *Völkischer Beobachter* szerint „a négeknek semmi keresni valójuk az olimpián”. Maga Hitler, aki soha nem sportolt, a *Mein Kampf*-ban „6 millió kifogástalanul edzett testet” igényelt, akikből „egy nemzeti állam kevesebb mint két év alatt hadsereget tud csinálni”. A *Völkischer Beobachter* 1933-ban 10, 1936-ban már átlagban 23 oldalon foglalkozott a sporttal kapcsolatos hírekkel. *Theodor Lewald*ot, a szervezőbizottság elnökét Hitler 1933. március 16-án (a Reichstag-választások és a felhatalmazási törvény elfogadtatása közötti szünetben) fogadta. A finanszírozási kérdésekben alapvetően egyetértettek, ugyanakkor Hitler nem fogadta el az Olimpiai Bizottság tiszteletbeli elnöki posztját.

A nemzetiszocialista diktatúra kemény fellépése a rendszer ellenfeleivel szemben, a zsidósággal szembeni diszkrimináció tiltakozást váltott ki, főleg az Egyesült Államokban és Franciaországban. A Párizsba emigrált *Heinrich Mann* az olimpiai eszme védelme érdekében rendezett konferencián kifejtette, hogy a „rabszolgává tett tömegek kényszermunkáján alapuló”, és hazug propagandája ellenére a háborút előkészítő rendszer ellenfele a sportnak, és a játékokon résztvevő sportolók „nem lesznek mások, mint egy olyan diktátor gladiátorai, foglyai és mókamesterei, aki már most a világ urának érzi magát”. Később az olimpia résztvevői és látogatói között „Útikalauz az olimpia országán keresztül” címmel olyan kiadványt is terjesztettek, amely a propaganda mögötti valóságot is meg akarta mutatni egy Németország-térképen a koncentrációs táborok, fegyintézetek és a fegyverkezési központok feltüntetésével.

A Németországba is ellátogató *Avery Brundage*, az észak-amerikai *Amateur Athletic Union* és az Amerikai Olimpiai Bizottság elnöke úgy vélte, hogy a sportnak nincs köze a politikához. Szerinte Németország a nemzetiszocialista uralom alatt „jelentős fejlődést ért el” és az olimpia rendezésénél „őszinte nemzeti érdekek vezérlik”. Ráadásul az Egyesült Államok „sokat tanulhatna Németországtól, mindenekelőtt a kommunizmus elleni harc terén”. Hatnapos látogatása során NSDAP-funkcionáriusok mellett zsidó „sportvezetőkkel” is találkozott, akiket állítólag arról győzködött tolmács segítségével, hogy saját chicagói egyesülete sem vesz fel zsidókat, és jogtalanság sem éri őket, hiszen egymás között ők is sportolhatnak. Végül az amerikaiak kis többséggel, 58:56 arányban a részvétel mellett foglaltak állást.

Az ellenállás teljesen esélytelen volt a NOB-ot is lenyűgöző nemzetiszocialista propaganda-gépezettel szemben. Egy NOB-tisztviselő így fogalmazott: „A németek nem diszkriminálják a zsidókat az olimpiai válogató-versenyeken, a zsidókat azért zárják ki, mert nem elég jó sportolók. Miért nincs a világon két tucat, olimpiai formátumú zsidó?” Ezután a többi állam is követte az amerikai példát. Eközben 1936 áprilisáig 93 ezer zsidó volt kénytelen elhagyni Németországot. Az igaz, hogy a nemzetközi figyelem miatt a berlini olimpia idején korlátozták a zsidóellenes törvénykezést, 1936/37-ben csupán 150 ilyen jellegű rendelkezés jelent meg a nemzetiszocialista uralom idején elfogadott mintegy 2000, a zsidóságot korlátozó törvényből.

A hitleri Németország felismerte, hogy a játékok révén hatalmas presztízs-növekedést érhet el bel- s külföldön egyaránt, ezért közölte, hogy mindent elkövet a lehető legtökéletesebb játékok rendezése érdekében. Meg akarták mutatni a világnak, hogy Németország Hitler irányítása alatt békeszerető, szociálisan igazságos és fejlődő gazdasággal rendelkező ország lett. A hatalmas építkezések munkaalkalmat teremtettek a munkanélküliek számára, s az idegenforgalomból várható propagandisztikus és gazdasági haszon is növelte a rendszer társadalmi elfogadottságát. Nem mellékes szempontként a nemzetiszocialista ideológia egyik alaptételét, a testedzés előtérbe állítását, az egészséges „néptest” megteremtését is propagálni lehetett. Az *„Olympia – nemzeti feladat”* meghirdetett jelszava azt tudatosította minden németben, hogy a játékok megszervezése össz-német ügy. Hitler még azt is elfogadta, hogy a szervezőbizottság élén a „félzsidó” Lewald álljon, hiszen szükség volt szaktudására és kiváló nemzetközi kapcsolataira. Aztán mégis elbocsátották. A Nemzeti Olimpiai Bizottság elnöke *Hans von Tschammern und Osten* birodalmi sportvezető lett – mindenféle sportolói vagy sportvezetői múlt nélkül.

1933 nyarán a NOB követelésére, amikor már új helyszín választása is felmerült, a kormány kijelentette, hogy az olimpia „minden fajú és vallású” sportoló előtt nyitva áll, s írásban garantálták az olimpiai charta betartását és a politikailag független szervezőbizottság elfogadását. 1935-ben már fel sem merült a játékok lemondása, új helyszín kijelölése vagy az olimpia bojkottja. 1936-ban egyhangúan kizárták a NOB-ból a német származású amerikai *Lee Jahnckét*, aki két nyílt levélben támogatta a bojkott-törekvéseket. Az indoklás szerint a „*múltbeli Németország iránti szeretete és a demokratikus sportszellem melletti elkötelezettsége*” egyben a NOB érdekeinek elárulását jelentette és a jó erkölcsök ellen is vétkezett.

Max Schmeling, népszerű német ökölvívó az Egyesült Államokban reklámozta a játékokat. Hitler tízezer márkát adományozott az anyagi nehézségekkel küsz-

ködő *Coubertin* bárónak, és a megnyitó napján azt is felajánlotta, hogy Németország a játékok tiszta bevételeiből befejezi a pénzhiány miatt félbemaradt olimpiai ásatásokat is. Néhány héttel a nyári játékok megnyitása előtt felhívással fordultak a német néphez, hogy a vendégekkel szemben különösen előzékeny és udvarias magatartást tanúsítva járuljanak hozzá „a német néppel szembeni előítéletek megszüntetéséhez”.

Jóllehet az 1936. évi téli játékok idején a náci rendszer még a háttérből irányította a szervezést, a garmisch-partenkircheni olimpia mégiscsak főpróbának számított. A bajor kisváros egyedüli pályázóként nyerte el a rendezés jogát. München ekkor még tele volt a „*Juden unerwünscht*” (zsidók nemkívánatosak) feliratú táblákkal. Ezeket a szervezésért felelős *Karl Ritter von Halt* utasítására és a NOB elnökének kérésére eltávolították. Az olimpiai közlekedési hivatal épületén azonban a felirat továbbra is ott maradt.

Ekkor még sokan panaszkodtak a Hitler utazásai miatt gyakran elrendelt útlezárásokra s hogy az álcázott katonai járművek gyakran hókását zúdítottak az érkező nézőkre. Az igazi célközönségnek számító külföldi újságíróknak a legjobb helyeket biztosították, bálokkal, ingyen jegyekkel, sörfesztiválokkal kápráztatták el őket. A Reichsbahn, a német birodalmi vasúttársaság külföldön pompás kirakatokkal csábította az érdeklődőket Németországba. 2 millió népszerűsítő plakátot készítettek (a nyári olimpián ennek a két és félszeresét), a vasúti jegyek árát 60%-kal, a repülők és hajók viteldíját 20%-kal csökkentették, hotelszobához is a korábbinál olcsóbban lehetett jutni. *Carl Junghans A világ ifjúsága* címmel 30 perces filmet készített a téli játékokról, amit nem sokkal később be is mutattak a német mozik.

A téli játékok alatt – bár tovább folytak a letartóztatások, s ekkor jött létre a Birodalmi Bizottság a Német Vér Védelmére nevű szervezet mellett a hírhedt titkosrendőrség, a Gestapo is – Hitler nem tartott politikai beszédet. *Mandell* német történész szerint a zseniális védnök szerepében tetszelegve „nem mutatkozott olyan istenszerűnek, mint egyébként, de nagy önbizalmat sugárzott”.

Miközben a Wehrmacht március hetedikén bevonult a Rajna-vidékre – megsértve a versailles-i békét és a locarnói egyezményt – a nyári olimpiai játékok előkészítése sem szünetelt az „*addig dolgozzuk meg az embereket, amíg nem uraljuk a gondolataikat*” célkitűzés jegyében. *Joseph Goebbels* népfelvilágosítási és propagandaügyi miniszter és von Tschammern und Osten birodalmi sportvezető mellett ennek irányításában *Carl Diem*, a szervezőbizottság főtitkára is vett részt. Diem, aki 1948-ban a nyugatnémet olimpiai mozgalom irányítójaként ténykedett tovább, kijelentette: „Az olimpia eszköz, amellyel kitűzött célunk, hogy meggyőzzük a népeket világhatalmi szerepünkről”.

Berlin a *Kraft durch Freude* (Erő az örömben) városa lett. Az olimpiai propaganda-bizottság és az irányítása alatt működő Sportreklám Hivatal 26 füzetben mutatta be a sportágakat, illetve újságokban, filmekben és diavetítéseken népszerűsítette a játékokat bel- és külföldön egyaránt, sőt a versenyszabályokat is nyilvánosságra hozták. A *hellének sportja* című, egy éven át egész Németországot beutazó, és közel száz városban látható vándorkiállítás azt sugallta, hogy a németek az antik görög hagyomány beteljesítői.

Az antiszemita jelszavak eltűntek a horogkeresztes zászlókkal fellobogózott utcákról, a zsidók elleni uszítást az olimpia időtartamára megtiltották, a *Der Stürmer* utcai árusítását felfüggesztették. Az újságok az „új Németországot” dicsőítették. A beszámolók egyetlen forrása a *Deutsches Nachrichtenbüro* (DNB), a hivatalos német hírszolgálat volt.

A játékoknak az „árja faj” fölényét kellett volna demonstrálniuk. A német olimpiai csapatban helyet kapott két olyan sportoló is, akik a nürnbergi faji törvények értelmében „félzsidónak” számítottak: *Rudi Ball* jégkorongozó (a téli olimpiai csapatban) és *Helene Mayer* vívónő. Utóbbi már 1928-ban olimpiai aranyérmet szerzett és Amerikából csalogatták vissza a versenyekre. Anyaegyesülete, az Offenbacher Vívóklub kizárta tagjai sorából, a Német Vívószövetség azonban közölte, hogy ez nem érinti a nemzetközi szövetségi tagságát. Végül az „árja kinézetűnek” minősített Mayer második helyezést ért el a szintén zsidó származású magyar *Elek Ilona* mögött. A népszerű többszörös német bajnok és ismert kommunista hírében álló *Werner Seelenbinder* birkózó szintén indulhatott a versenyen. Negyedik helyezést ért el. 1944 októberében gyilkolták meg a brandenburg-gördeni fegyházban.

A Berlinben élő cigányokat a város határába telepítették ki. Sachsenhausenban, 60 kilométerre Berlinton pedig koncentrációs tábort állítottak fel. Hitler a játékok ideje alatt (az első 86 „önkéntes” a megnyitó éjszakáján hagyta el Hamburgot) küldte Spanyolországba a *Francót* támogató csapatait. Egy újsághír szerint „miközben a berlini olimpiai harang a világ ifjúságát békés küzdelemre hívja és a teljes nemzet nagy szeretettel fogadja a föld népeit, a baráti Spanyolországban tombol a vörös terror”. Augusztusban lett *Joachim von Ribbentrop* londoni német nagykövet. Ugyanekkor olasz csapatok tartózkodtak Abesszíniában, a japánok pedig betörték Mandzsúriába.

A sportlétesítmények összterülete megegyezett egész Berlin 1860. évi területével. A győztesek tiszteletére épített Via triumphalis 15 kilométer hosszú volt. Ügyeltek arra is, hogy a helyszín az ipari üzemektől távol, zöld környezetben, messziről is jól látható és könnyen megközelíthető legyen. A hatalmas építmé-

nyek sorában kiemelkedett a *Werner March* által tervezett berlini Olimpiai Stadion és a Döberitzben, egy nyírfaedő közepén felépített olimpiai falu.

A német közigazgatási körzetek szerint felosztott faluban 145 téglaházban szállásolták el a 49 ország férfi atlétáit. A női sportolók külön szállodában laktak. Az egyforma házakat német városokról nevezték el (a térképen való elhelyezkedésüknek megfelelően) és a rájuk jellemző festmények és egyéb képi szimbólumok is segítették az eligazodást. Minden háznak a vendégek nyelvét beszélő két házmestere volt. A versenyzők ellátásáról (minden nemzet hazai kosztot kapott) 38 étterem gondoskodott. A felkészülést sportcsarnok, uszoda, szauna, kórház is segítette, az ún. Hindenburg-házban (eredetileg az 1934-ben elhunyt tábornagy volt a játékok védnöke) filmeket vetítettek és koncerteket tartottak. A környező csónakázó-tavakba kacsákat telepítettek.

Az óránként felcsendülő harangjáték sem feledtette, hogy a szigorúan őrzött faluban a Wehrmacht volt a vendéglátó. Erről a házakban elhelyezett, a „*fiatalos és sportos német Wehrmacht*” békés küldetését hirdető üzenet is tanúskodott. A versenyek alatt 64 zsebtolvajt tartóztattak le, a versenyzőknek és az újságíróknak küldött leveleket felbontották. Az olimpia után a faluban Wehrmacht-kaszárnya működött, az ebédlőből kórház, a bejárat épületből a vezérkar központja lett. Feltűnő a bejáratot őrző „*örtorony*” és az 1937/38-ban épült dachau, sachsenhauseni és buchenwaldi kapuépítmények hasonlósága. A kettősséget jól kifejezi, hogy a Hindenburg-ház nem csupán a védnökre, hanem a tannenbergeri győztes német hadvezérre is emlékeztetett. A színházterembe és a második emeleti edzőterembe német katonák szobrai között vezetett az út. Sokan tiltakoztak a német hadsereg újjászervezését és hadi jeleneteket bemutató film vetítése ellen. 1945 után itt hosszú ideig, 1993-ig szovjet katonákat szállásoltak el. A legyőzöttek képi propagandájának helyére a Reichstagra kifüggesztett szovjet zászló és az 1945. évi moszkvai győzelmi parádét ábrázoló festmények léptek. Ma a terület műemlékvédelem alatt áll.

A hagyománytisztelet jeleként a *Walter E. Lemcke* szobrász által tervezett olimpiai harangon az öt karikát a német birodalmi sas fogta karmai közé, a *Várom a világ ifjúságát!* felirattal. Felújították a pártkongresszusok idején használt hangosbeszélőket is. Az olimpia tiszteletére *Carl Orff* zeneművet írt. Hitler a Szovjetunió versenyzőit nem hívta meg, a spanyolok pedig a polgárháború miatt maradtak távol.

Hitler 1936. augusztus 1-jén 100 ezer néző előtt nyitotta meg a játékokat. *Spiridon Louis*, az 1896. évi olimpia maratonfutó-bajnoka olajágot nyújtott át a diktátornak. A nézők kifütyülték azokat a csapatokat, akik nem a Hitler-köszöntéssel üdvözölték a Führert. Az osztrákok „megfelelően” köszöntötték hazájuk szülöttét, és

még a franciakat is éljenző tömeg fogadta, mert olimpiai köszöntésük félreérthető volt. Az olimpiai esküt *Rudolf Ismair* német súlyemelő mondta, eközben – tán nem véletlenül – nem az olimpiai, hanem a náci zászlót fogta magához. A lelkes néptömeg eksztázisa a nép és a Führer egységét demonstrálták. A stadion felett katonai repülőgépek zúgtak, a rendre egyenruhás osztagok felügyeltek.

A modern kori versenyek történetében először érkezett meg Olympiából, hét országon (többek között Magyarországon is) keresztül, 3075 kilométeres váltófutás után az olimpiai láng. 1936. július 20-án déli 12 órakor 13 korhű ruhába öltözött lány a nap sugarait egy homorú tükörrel (a jénai Carl Zeiss-művek terméke) összegyűjtve egy oltáron meggyújtotta a Tripolisz érseke által megáldott olimpiai lángot. A ceremóniát a birodalmi rádió is közvetítette, és ugyanekkor a berlini Városháza előtt tartott ünnepség is azt jelezte, hogy a Harmadik Birodalom magáévá tette az olimpiai eszményeket. A fáklyás futást a legapróbb részletekig megtervezték. Bécsben az anschlusszt éltető osztrák nemzetiszocialisták zavarták meg a Heldenplatzon tartott ünnepséget. Prágában már a fáklya megérkezése előtt heves tiltakozást váltott ki az a hivatalos német plakát, amelyen a Szudéta-vidék a Német Birodalom részeként volt feltüntetve. A berlini Lustgartenban, a stadionba érkezés előtt a Hitlerjugend és az SA összesen 60 ezer tagja a nemzetközi és a német olimpiai mozgalom, illetve a birodalmi kormány vezetői jelenlétében „lángórséget” szervezett. A két motívum: a fáklyás staféta és a szent olimpiai láng (amely már az 1932. évi Los Angeles-i olimpián is fellángolt) összekapcsolásából született meg az azóta is élő hagyomány. Minden győztes német kocsányostölgyfa-csemetét kapott (a cserép felirata: *„Nőj a győzelem tiszteletére – sarkallj további tettekre”*). A Firenzében tervezett aranyérem egyik oldalán a győzelem istennője, a másikon az ujjongó tömeg vállára emelt győztes versenyző volt látható.

Az összesen mintegy három millió látogató és a nemzetközi sajtó képviselőinek a többsége is lelkesen fogadta a versenyeket a „béke és a barátság jegyében” kísérő számos színházi és operaelőadást, illetve a kiállításokat. A girlandokkal és zászlókkal feldíszített házak és utcák Németország megszépített arcát mutatták a világnak. A vendégek és az olimpiai mozgalom tisztségviselői csak azt látták, amit láttatni akartak velük. Berlin néhány napra „a világ legnagyobb hotelje” lett, s a világ eseményeinek középpontjába került.

A legnagyobb létszámú német olimpiai csapat 33 arany-, 26 ezüst- és 30 bronzéremmel a nemzetek rangsorában is az élen végzett. 1896 óta először sikerült megtörni az amerikai sportolók, az „angolul beszélő faj” dominanciáját. Csak egy dolog nem illett az összképbe: az olimpia sztárja és a közönség kedvence éppen egy fekete bőrű atléta, a német sajtó által az „amerikaiak fekete segédcsapatának” nevezett tagja, a négy aranyérmet szerző amerikai *Jesse Owens* lett. Az

Augsburger Nationalzeitung kezdetben „a néger”, majd „az amerikai sportcsoda” névvel illette. Fénykép az amerikai déli államok újságjaiban sem jelenhetett meg róla – ott ugyanis tilos volt a feketék ábrázolása. Berlinben külön „árja” éremtáblázatot is vezettek az afro-amerikai győztesek és helyezettek figyelmen kívül hagyásával.

A 23 éves Owens már híres sportolónak számított, 1935 májusában egyetlen nap, egészen pontosan nyolcvan perc leforgása alatt öt világrekordot állított fel: a hátsérülése ellenére ugrott 8,13 méteres távolugró-világcsúcsát 25 évig nem tudta senki túlszárnyalni. Berlinben a világcsúcsnál jobb idővel nyerte a 100 métert (a megengedettnél nagyobb hátszél miatt nem hitelesítették), olimpiai csúccsal a 200 métert és a távolugrást, és világcsúccsal a 4×100 méteres váltót. A fényképeszek kérésére még ugrott egy ráadást, amikor a mérőszalag 8 méter 20 centit mutatott.

Hitler nem volt hajlandó kezet fogni Owens-szel. Csupán egyszer találkoztak, akkor Owens szerint „a birodalmi kancellár intett nekem és én visszaintettem”. A 100 méteres döntőt megelőző napon Hitler még minden győztesnek gratulált, a magasugrás eredményhirdetését azonban – ahol a németek korán kiestek – már nem várta meg, így a győztes és 2. helyezett színes bőrű amerikai sportolóval sem tudott (akart?) már kezet rázni. Másnap ezért a NOB elnöke arról tájékoztatta Hitlert, hogy a játékoknak ő díszvendége, ezért vagy mindenkinek gratulál, vagy senkinek sem. Hitler az utóbbit választotta – ezen a napon, augusztus 3-án nyerte Owens az első aranyérmét 100 méteren. *Baldur von Schirach* birodalmi ifjúsági vezető visszaemlékezéseiben így idézte Hitlert: „Szégyellhetnék magukat az amerikaiak, hogy négerekkel nyeretik az érmeiket. Nem fogok kezet fogni ezzel a négerrel. ... Azt hiszi, hagyom magam lefotóztatni, ahogy kezet rázok egy négerrel?”

A tíz magyar aranyérmes közül Csák Ibolya az első női olimpiai bajnokunk a magasugrásban, Csík Ferenc, a 23 éves orvostanhallgató a 100 méteres gyorsúszásban utasította maga mögé az esélyesebb japán úszókat. Idehaza már sokan a „fehér fajú, az európai, a magyar Csík” győzelmét ünnepelték. (A katonaorvosként Sopronban szolgáló Csík életét 1945 tavaszán egy bombatámadás oltotta ki.) *Pluhár István* rádiós közvetítésében többször zúgott a „Huj, huj, hajrá!”. A német közönség „pfui, pfui, haira” kiáltásokkal válaszolt a német–magyar vízilabda meccsen. Végül a *Komjádi Béla* által felkészített csapat megvédte Los Angelesben szerzett olimpiai aranyát. A versenyek előtt a magyar csapat megkoszorúzta az Ismeretlen Német Katona sírját. Karlendítés helyett azonban csak a kalapjukat lengették, amiből kisebb diplomáciai botrány is lett.

A birodalmi rádió közvetítéseit Ausztrália kivételével minden kontinensen fogni lehetett. Berlinben volt az olimpiai tévéközvetítések premierje is. Négy kamera

naponta nyolc órányi felvételeit 28 berlini, lipcsei és potsdami ún. tévésobában lehetett figyelemmel követni. Az összesen 3000 munkatárs közvetítéseit technikai újítások, víz alatti és léghajóról rögzített felvételek is segítették. A riporterek kénytelenek voltak „vakon” kommentálni az eseményeket, ezért fordulhatott elő, hogy amikor a kommentátor lelkesen köszöntötte a stadionba érkező Hitlert, a kamera éppen Hitler lábfejét mutatta, mert a négyszáz kilogrammos kamerával nem tudott elég gyorsan mozogni. Mivel a háború kitöréséig az E1 típusú készülékből összesen 650 darabot gyártottak, és a technikai színvonal is sok kívánnivalót hagyott maga után, Goebbels és a Führer szkeptikusak voltak: „*A nemzeti-szocialista mozgalom hősei a 22-szer 19 centiméteres, még mindig erősen villogó tévéképernyőn inkább nevetségesnek hatnának*”.

Az új és erős Németországot bemutató sajtófotók jelentős részét a pártonkívüli Max Schirner sajtófotó-ügynöksége készítette, egyébként a stadion nézőteréről. Az 1935-ben létrehozott képsajtó-szolgálat a szervezési előkészületeket és a versenyek összes fontos pillanatát dokumentálta. A nézők által rendelt képeket a Hitlerjugend tagjai vitték a laborokba. Csak a Német Sajtó Birodalmi Szövetségének tagjai kaptak engedélyt fotók készítésére. Voltak, akik csak a sportrendezvényekről készíthettek felvételeket, mások az aktuális, „sporton kívüli” eseményeket rögzítették – még hozzá csak bizonyos napok bizonyos óráiban. Az itt dolgozók elfogadták, hogy „*nem riporterek többé, hanem egy új fegyver, a propagandaszázad katonáivá váltak a Führer kezében*”.

1938-ra készült el Leni Riefenstahl kétrészes *Olympia* című filmje. A bemutató április 20-án, Hitler 49. születésnapján volt. A rendezőnő 1935 augusztusában kapott felkérést (a szervezőbizottság mellett a NOB-tól) a berlini játékok megfilmesítésére. Az előkészületek során kiválasztották a legjobb kameraállásokat, és korábbi filmanyagok révén a képi megjelenítés legideálisabb formáit. A forgatási munkálatok Olympiában kezdődtek, és gyakran edzés közben és utólag felvett képek helyettesítették a valódi (főleg úszó-, evezős és maratonfutó-) versenyek dinamikus és közeli jeleneteit. A rúdugrás döntőjét a rossz fényviszonyok miatt másnap „ismételték meg”. A tízpróba 1500 méteres futóversenyét pedig a játékok befejezése után rögzítették.

A film vállalt célja szerint nem dokumentálni, hanem idealizálni akarta a történeteket. Atlétának öltözött izomtól duzzadó übermensch-modellek ágyékökötőben, babérkoszorúk és patetikus zene – a fekete-fehér film mégis pompás, a propaganda eszközeivel megszépített képet nyújtott a versenyekről. A fáklyaváltást Riefenstahl is megörökítette a filmjében, sőt a hatás fokozása érdekében újra is forgatták ezeket a jeleneteket. A stáb összességében 400 000 méternyi, több mint 200 órányi filmet forgatott. Több mint egy éves munkával és összesen leg-

alább 1,5 millió birodalmi márkás költséggel ebből lett a 4 órás film, amelyet a német közönség óriási lelkesedéssel fogadott. *A szépség ünnepe* és *A népek ünnepe* külföldön, a film európai turnéján is nagy sikert aratott, számos díjat kapott. Velencéből *Walt Disney Hófehérkéjével* szemben hozta el az Arany Oroszlánt. A párizsi teltházás bemutatók és a pozitív reakciók a német sajtó szerint „*az itteni emigránsok torkára forrasztották a szót*”, ezért aztán inkább „*nagyokat hallgatnak az eseményről*”. A „*rémítörténeteket gyártók csalódását növeli még az is, hogy rettentően mérgesek majdnem öt éves hecckampányuk haszontalansága láttán*”. Bár úgy vélték, hogy „*sok külföldi alapjaiban fogja megváltoztatni a véleményét a Harmadik Birodalomról*”, a filmet Angliában és az Egyesült Államokban egyáltalán nem mutatták be.

A téli játékokról Goebbels is készítettett egy filmet, hogy meggyőzze a vonakodó Riefenstahl, milyen gyorsan lehet jó filmet készíteni az olimpiáról. A fantasztikus felvételek és a legjobb operatőrök ellenére az olimpiai faluba beköltözött versenyzők 1936 júliusában kifütyülték a filmet. Leni Riefenstahl, a náci hőskultuszt dicsőítő és objektivitást hazudó propagandafilm nagymestere a második világháború után egyszerű dokumentumfilmeknek nevezte a nürnbergi náci pártkongresszust és a berlini olimpiát megörökítő alkotásait. 2003 őszén, 101 éves korában hunyt el.

A német sajtó azt hangsúlyozta, hogy az olimpia sikeres megszervezése nem csupán a várható politikai haszonnak tudható be. Németország azért szentelt ekkora figyelmet a játékoknak, mert „*szívügye az olimpiai eszme*”, és Adolf Hitler országa „*nem koncentrációs tábor, ahol riadt és megfélemlített nyáj módjára ideoda futkosnak a besúgók és spiclik által ellenőrzött emberek*”. A külföld megnyugodott.

Pedig 1936 szeptemberében Németország négy éves fegyverkezési programot hirdetett, november elsején pedig aláírták a Berlin–Róma tengelyt. Aztán egymás után következett Hitler többi „szombati meglepetése”, bár 1938 elejéig nem provokált és nem fenyegetőzött. 1937-ben elhunyt Coubertin báró, az olimpiai mozgalom atyja. 1940-ben, a NOB egyhangú szavazása eredményeként ismét Garmisch-Partenkirchen adott volna otthon a téli olimpiai játékoknak.

Irodalom

Bohlen, Friedrich: *Die XI. Olympischen Spiele Berlin 1936*. Pahl-Rugenstein, Köln, 1979.

Horváth Zsolt: *Hitler bajnokai: A Harmadik Birodalom és a sport*. Anno, Budapest, 2007.

Keresztényi József: *Az olimpiák története: Olümpiától Moszkváig*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1980.

Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1945. I–II. kötet*. L'Harmattan, Budapest, 2007.

Olimpiák 1896–2008: *Az újkori olimpiák története Athéntől Pekingig*. HVG Kv., Budapest, 2008.

Piday Kornél (szerk.): *A berlini Olimpia, ahogy mi láttuk...* Budapest, Kellner Nyomda, 1937.

A Hindenburg léghajó katasztrófája (1937)

1936. március: Németország és az Egyesült Államok között menetrendbe állítják a LZ-129 Zeppelin léghajót

1937. május 2: a léghajó a személyzettel együtt 97 emberrel a fedélzetén Friedrichshafenből elindul New Yorkba, hogy átszelje az Atlanti-óceánt

1937. május 6: este 18 óra 25 perckor horgonyoznak; lángok csapnak fel a léghajó farkán, s a Harmadik Birodalom büszkesége 34 másodperc alatt a tűz martalékává vált

Aki adott magára, 1936-ban a Zeppelin léghajón utazott Németországból az Egyesült Államokba. Egy út a nemzetiszocialista rendszer büszkeségén ugyan 500 dollárba került (ez manapság kb. 5000 dollárt ér), az utasok viszont egy minden igényt kielégítő óceánjárón érezhették magukat.

1937. május 6-án a kedvezőtlen időjárási viszonyok és a statikus feltöltődés miatt azonban a léghajó a leszálláskor fél perc alatt porrá hamvadt. A tragédia okát a közelmúltban új kutatásokkal ki-modellezték.

Az impozáns méretű és rendkívül elegáns kivitelezésű LZ-129 Zeppelin léghajó, ismertebb nevén a Hindenburg, kora csodájának számított. Óraműként működött. Az 1936. márciusában járatba állított 246 méter hosszú, 13 emelet magas léghajót négy darab tizenhat hengeres Daimler-Benz gyártmányú dízelmotor hajtotta, egyenként 1050 lóerővel.

Albert Speer, Hitler főépítészje szerint a Hindenburg méretei a vezér megalomániáját tükrözték. Ezt a Führer a németek önbecsülésének helyreállításával magyarázta, bizonyítandó, hogy e vonatkozásban sem alsóbbrendűek. Hitler a Zeppelinekből a földkerekség legnagyobb léghajó-flottáját akarta létrehozni. A légi csoda egy év alatt kilencszer repülte át az Atlanti-óceánt.

A luxus kivitelű léghajó-óriás gyomrában zongoraszóval fogadták az utasokat. Volt benne étterem, bár, szalon, több sétány és még több luxusfülke. Míg az Amerikába tartó utat hagyományosan, hajóval 8-10 nap alatt tették meg, a Hin-

denburgon az utazás 2,5 napra rövidült. A 125 km/óra átlagos sebesség mellett az utasok pedig gyönyörű kilátásban részesültek.

A léghajó méltóságteljesen és simán szelte a levegőt. Igaz, dohányozni csak egy kettős ajtóval elválasztott teremben lehetett, s csak akkor, ha legalább az egyik ajtó zárva volt. A rendkívül biztonságosan megépített, kormányozható léghajót tűzvész esetére is bebiztosították, s légénysége különleges tűzvédelmi kiképzést kapott. Felszálláskor a gyufákat és öngyújtókat összegyűjtötték. Úgy látszott, hogy a példátlan biztonsággal megépített Hindenburgot nem érheti el az angolok R 101-es léghajójának, vagy az amerikaiak három léghajójának végzete.

A Hindenburg léghajó 1937. május 2-án személyzetével együtt 97 emberrel a fedélzetén Friedrichshafenből indult New Yorkba, hogy átszelje az Atlanti-óceánt. Az utazás zökkenőmentesnek bizonyult, annak ellenére, hogy komoly ellenszél lassította a haladást, s a korábbiakhoz képest lassabban haladtak. Az utasok a sétányokon korzóztak, idejük javát a szalonokban töltötték, s az ablakokon kinézve gyönyörködtek a csodálatos látványban. Mindenütt víz és víz; az alattuk elhúzó hajók pedig dudaszóval köszöntötték őket.

A harmadik napon, május 6-án reggel 8 órakor kellett volna megérkezniük. A rokonokon, vendégeken kívül már kora reggeltől óriási tömeg várta a példátlan látványosságot. Hamarosan megérkezett a rádió és a sajtó több képviselője is. A rádió közvetíteni akarta a leszállást.

Az erős ellenszél miatt azonban a Hindenburg késésben volt. Emiatt aggódott a léghajót kiválóan ismerő *Max Preuss* kapitány és a „tanácsadóként” mellé állított *Lehmann* kapitány, a Hindenburg előző parancsnoka. A visszaútban ugyanis még Franciaországból kellett volna vendégeket szállítaniuk *György angol király* koronázására.

Reggel 6 órakor még 1130 km-re voltak céljuktól. Végül délután 3 órakor feltűnt New York égboltján az ezüstösen csillogó, szivar alakú ballon, amely egyszerre a figyelem középpontjába került. Sokan üdvívalgásban törtek ki, mások fanyalogtak, amikor felfedezték a hajó farkán a horogkeresztet. De lassan vihar kezdett kialakulni. A szél felerősödött, amely nem kedvezett a kikötésnek. Emiatt a leszállást elhalasztva közel két és fél órát New York felett köröztek, de már nem volt messze végcéljuk, a New Jersey-i Lakehurst kikötője.

Dél-nyugatra fordulva úgy tűnt, jól választottak, mert csillapodott a szél. Ezért délután 17 óra 12 perckor szélirányba fordították a léghajót, bár a sűrű eső komoly gondot jelentett. A Hindenburg váratlanul far-nehéz lett. Egyensúlyba hozására 1000 köbméter vizet kiengedtek, s a hajó orrába terelték az utasokat. Végre elült a vihar, kitisztult az ég, de az eső jól fellazította a talajt.

Este 18 óra 20 perckor – fél napos késéssel – a léghajó a leszállóhely felé manőverezett. Lejjebb ereszkedett és 60 méterre a talajtól éles fordulatot tett. Ekkor hatalmas széllelés érte. Két horgonykötelet dobtak ki, a repülőtér alkalmazottai ezeket rögzítették az oszlopokhoz. A léghajó hatalmas teste lassan ereszkedett alá, s már csak vagy 20 méternyire volt a földtől a kikötőoszlop közelében. Úgy tűnt, sebessége nagyobb a szükségesnél. Preuss kapitány utasította a gépészeket, változtassák meg a légcsavarok forgásirányát, ezzel fékezve az előrehaladást. Lekialtott a repülőtéren várakozó munkásokhoz, hogy oldják ki a horgonykötelet, mert a szél miatt elhalasztják a leszállást. Az utasítást azonban csak az egyik alkalmazott értette meg, ezért a másik horgonykötél rögzítve maradt, s kibillentette a léghajót egyensúlyából.

Amikor az első kötél 18 óra 25 perckor földet ért, lángok jelentek meg a léghajó farkán, s orra kb. 100 méterre megemelkedett. Valahonnan szökött a hidrogén, ami a levegővel keveredve meggyulladt. A tehetetlen tömeg szeme láttára a Harmadik Birodalom büszkesége 34 másodperc alatt a lángok martalékává vált. A lángtengerből a süllyedésnek köszönhetően kb. 9 méter magasból több embernek sikerült kiugrania. Néhányan megsérültek, súlyos, vagy könnyebb égési sérüléseket szenvedtek, de a tragédia így is 36 ember halálát okozta.

A Hindenburg megsemmisülésének oka sokáig tisztázatlan maradt, jöllehet az amerikaiak és a németek is vizsgálatot indítottak. A találgatások között szabotázsra és gyújtogatásra vonatkozó feltevések is megjelentek. Ezt a gyanút táplálta, hogy a náci propaganda által támogatott léghajó sok fenyegetést kapott. Mások szerint a fő üzemanyag-vezetékek nem voltak kellően szigetelve, s az egyik csőből szivárgott az olaj, majd később a hidrogénre gyanakodtak. Egyesek viszont vilámcsapást emlegettek.

A két kapitány addig maradt a hajón, amíg lehetséges volt, s legutolsóként, kb. 6 méter magasból ugrottak ki az égő Hindenburgból. Lehmann kapitány még a hordágyon is azt hajtogatta: „*Nem értem! Nem értem!*” A kórházban szabotázsról beszélt, s a következő napon meghalt.

*

Hosszú ideig váratott magára, hogy egyértelműen bebizonyosodjék, mi okozta a Hindenburg elképesztően gyors, mindössze 34 másodperc alatt történő teljes kiegészét. *Greg Faith*, amerikai katasztrófa-kutató szakértőnek számítógépes szimulátor, majd a köpenyt alkotó anyagokkal történt kísérletei nyomán sikerült megfejtenie a rejtélyt.

A léghajó köpenye vízhatlan pamutvászonból készült, amelyet lakkkal itattak át. A Hindenburg szerkezetének szilárdságát 200 kilométernyi 3 mm-es huzal erősítette, amely nagy nyomást, 450 kg-ot bírt ki. Azonban a léghajót nem tervezték éles, gyors fordulatokra, mint amelyet a leszállást megelőzően, a szélirány változása miatt először jobbra, majd balra tettek.

Az éles fordulat következtében szokatlanul nagy nyomás nehezedett a váz hátsó szerkezetére, a farok előtti részre. Ez az erő eltéphte a merevítőket. Az egyik drót ostorszerű csapkodással felszakíthatta a ballon védőburkát, s a nyíláson keresztül szivárogni kezdett a hidrogén, ami később begyulladt. A szemtanúk a Hindenburg hátsó, fenti részén csapkodó mozgást láttak, ami a színtelen hidrogén szökésére utalt.

A léghajó gyors kiégéséhez azonban több körülmény egybeesésére volt szükség. A viharos idő miatt, s mert a távolban még villámlott, a légkör tele volt elektromossággal, így a hajótesten több ezer voltos feszültség keletkezett. A tűz kitörése előtt a hajótest statikusan feltöltődött. A kötelek az esőtől átáztak, leeresztésükkor a léghajó fém részeinek (vázának) elektromos töltését a föld ugyan elvezette, de a köpenyen még nagy volt a feszültség.

A tartályokban kétszázezer köbméter hidrogén volt, de mivel a hidrogén nem látható, szivárgását sem észlelték volna. A szemtanúk ugyanakkor egyértelműen narancsszínű tüzet emlegettek. Az elektromos töltés légköri szikrája a köpenyről átugrott a fémvázra; ettől kapott lángra a szivárgó hidrogén, amely tömegénél fogva hatalmas tűzgolyóvá változtatta a Hindenburgot, gyors pusztulását okozva. A kísérletek arra is rávilágítottak, hogy a hidrogén tisztán ég; az emberek a köpeny lángját látták, s ez a válasz a narancsszínű lángra.

A tragédia elkerülhető lett volna, ha a léghajó hidrogén helyett héliummal üzemel. De a hidrogénnel megtöltött Hindenburgot is elkerülte volna a végzete, ha nem szállnak le a viharban. A társaság vezetése egyébként utasításban adta, hogy viharos időben kerüljék a leszállást. A Hindenburg tragédiája egyúttal a kereskedelmi léghajózás végét is jelentette.

Irodalom

„Hindenburg.” *Encyclopædia Britannica*. Chicago, 2008.

Duggan, John: LZ 129 „Hindenburg”. *The Complete Story*. Ickenham, 2002.

Lehmann, Ernst: *Zeppelin*. London, Longmans, Greenand Co., 1937.

Majoor, Mireille: *Inside the Hindenburg*. Boston, Little, Brown and Co., 2000.

A Szovjetunió fegyverkezése az 1930-as évek elején

-
1922. április 16: rapallói szerződés; a lengyelelles, titkos szovjet-német katonai együttműködés kezdete
1926. április 24: német-szovjet barátsági és semlegességi szerződés
1928. december 12: az SZK(b)P Politikai Bizottságának határozata: a Vörös Hadsereg harci erejének el kell érnie egy első osztályú európai hadseregét
1929. július 18: külön csoportfőnökség alakul a Vörös Hadsereg páncélosokkal való ellátására
- 1930–1931: a hadseregépítés célkitűzéseinek megemlése; Sztálin parancsa a „légi deszant” felállítására; a nyugati államok műszaki támogatása; a sztálingrádi traktorgyár megvásárlása az Egyesült Államoktól
- 1932 szeptember: a hadgyakorlatokon zárt kötelékben vetettek be ejtőernyősöket
- 1933: hat nagy repülőgépgyár s négy repülőgép-motorgyár létesítése Moszkva közelében
1934. január 26 – február 10: az SZK(b)P XVII. kongresszusa elfogadja a Szovjetunió második ötéves tervét; a Vörös Hadsereg gígaszi fegyverkezési programja
- 1935: a Szovjetunió 10 180 harckocsival s 6672 repülőgéppel rendelkezik
1935. február 20: a Szovjetunió marsallja lett Blücher, Bugyonnij, Jegorov, Tuhacsevszkij és Vorosilov
1935. szeptember 22: a hadseregben és a haditengerészetben bevezették a rendfokozatok és rendfokozati jelzések rendszerét
1936. december 5: az új alkotmány a haza védelmét minden állampolgár „szent kötelességévé” tette
-

Az SZKP Politikai Bizottsága 1925 végén határozott az állam védelmi képességének növeléséről, de ehhez korszerű nehézipar létrehozására volt szükség. 1928. december 12-én a Politikai Bizottság arról határozott, hogy a *Vörös Hadsereg*

harci erejének el kell érnie egy első osztályú európai hadseregét. A Vörös Hadereg három haderőnemre tagolódott: a szárazföldi erőkre, a haditengerészetre és a légierőre.

A *harckocsigyártásban* csak 1927-től mutatkozott előrehaladás, amikor külföldi (főleg német) szakemberek közreműködésével céltudatosan kezdték kiépíteni a hadiipart. A Szovjetunióban viszonylag korán felismerték a páncélosok hadászati jelentőségét egy elkövetkező háborúban. *Fuller*, *Guderian* és *de Gaulle* elképzeléseit ott hamarabb megértették, mint saját hazájukban. A Szovjetunió katonai-ipari komplexumának megteremtése – üzleti alapon – a nyugati államok jelentős műszaki támogatásával folyt. 1930-ban a sztálingrádi traktorgyár berendezéseit az Egyesült Államoktól vásárolták, s nagyszabású üzletet kötöttek *Ernst Heinkel*el, a híres német repülőgép-tervezővel.

Az újjáalakított *nehézipar* nagyobb részben *harckocsikat*, *ágyúkat* és *repülőgépeket állított elő*. Sztálin parancsa, miszerint a Vörös Haderegnek a világ legerősebb katonai erejévé kell válnia, már a 1930-as évek elején hatalmas áttörést hozott: gyors egymásutánban kifejlődtek a szovjet ipar első páncélos szerkezetei. Ezeket eleinte még az 1922. évi német-orosz rapallói szerződés titkos katonai szerződése értelmében német segítséggel készítették. Később egyre hatékonyabb harckocsi-típusok jelentek meg – a T18-as, a T19-es, a T20-as, és végül az óriási, 2,80 méter magas T24-es. Mialatt Ukrajnában milliók haltak éhen, a szovjet üzemek futószalagjairól harckocsik sokasága gurult le. 1935-ben a Szovjetunió már 10 180 harckocsival rendelkezett, sokkal többel, mint a világ bármely más hadserege. A világ többi része rácsodálkozhatott a szintén a Szovjetunióban kifejlesztett új repülőgéptípusokra is. 1933-ban Moszkva közelében hat nagy repülőgépgyártó üzem és négy repülőgépmotor-gyár működött.

1930-ból származik Sztálin parancsa a teljesen új fegyvernem – az ejtőernyős katonák, vagyis a „légideszant” – kialakítására. Ennek megvalósítása érdekében azt a jelmondatot adták ki, hogy *minden igazán becsületes, fiatal szovjet állampolgárnak egyúttal ejtőernyősnek is kell lennie*. A nyilvános parkokban úgynevezett „ejtőernyős tornyokat” állítottak fel, és a tornyokból történő ugrás népszerűvé vált. Fiúk és lányok versenyeztek egymással az ejtőernyős jelvény megszerzéséért. A valódi ugrásokhoz repülőgépeket kölcsönöztek. Ugrási engedélyt azonban csak az kaphatott, aki az általános, előzetes katonai kiképzésben is jól teljesített, vagyis a futásban, lövészetben, kézigránát-dobásban, gyorsmenetelésben és a gázvédelmi gyakorlatokon.

Erről a helyzetről *Viktor Suvorov* A *jégtörő* című könyvében így ír: „A gyerekek felfűvódtak az éhségödémától, de Sztálin gabonát adott el külföldre, hogy az ejtőernyős-technológia fejlesztéséhez szükséges anyagokat vásárolhasson. Vagyis hogy

óriási selyemüzemeket és ejtőernyőgyárakat hozhasson létre, hogy az országot repülőterekkel és pilótaklubokkal hálózthassa be, hogy minden városi parkba ejtőernyős tornyokat állíthasson fel, hogy oktatók ezreit képezhesse ki, hogy az ejtőernyők szárításához szükséges berendezéseket és a tároláshoz szükséges helyiségeket hozhasson létre, illetve hogy egymillió jól táplált ejtőernyős katonát képezhessen ki, és ezek számára megfelelő fegyvereket, felszerelést és ejtőernyőket is biztosíthasson.”

E súlyos váddal nem mindenki ért egyet, aki Sztálin bűneit lajstromba vette. Mert azt még a közelmúltban is Sztálin pozitív tevékenységének tartották, hogy megpróbálta az országot idejében felfegyverezni, hogy később szembeszállhasson Hitlerrel, aki ekkor még messze állt a kormányhatalomtól. Suvorov mindezt másként látta: szerinte Sztálin ezzel az inkább támadó, mint védekező jellegű fegyverkezéssel előidézhette Hitler támadását.

A fegyverkezés és széles néptömegek bevonása a védekezésre való felkészülésbe fontos része volt a „szocializmus egy országban” sztálini politikájának. Fontos volt más szempontból is: a kollektivizálás, az iparosítás, a munkástömegek mozgósítása, a sztahanovista munkamorál és a szocialista verseny elterjedése lehetővé tette egy nemzet mozgósítását a szocializmus nevében. Elméletileg Sztálin a felfegyverzést és a Vörös Hadsereg erősítését azzal indokolhatta volna, hogy a Szovjetuniónak a világforradalomhoz fegyveres erőre van szüksége, de ez külpolitikailag kivitelezhetetlen, belpolitikailag pedig megvalósíthatatlan volt. Hiszen hány anya küldte volna fiait olyan háborúba, amely nem védekezést szolgál; s hány fiú lett volna hajlandó odaadni életét egy ilyen célért, még ha be is beszélne neki, hogy otthonáról, ételéről és ruházatáról kellene lemondania azért, hogy harckocsik düböröghessenek és repülőgépek szállhassanak? A hadsereg felépítéséhez és a nép felfegyverzéséhez a szovjet vezetés a hazafiaság (patriotizmus) eszméjét hívta segítségül. Az anyaország megvédésére az oroszok mindig hajlandók voltak, akár nagy áldozatok árán is. Amikor a párt az emberektől hatalmas áldozatokat követelt, úgy látszott, hogy a nép engedelmeskedik a hazafiságra való felszólításnak, mert a védekezést szükségesnek tartja.

Irodalom

Gosztonyi Péter: *A Vörös Hadsereg. A szovjet fegyveres erők története 1917–1989.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993.

Portisch, Hugo: *Hört die Signale. Aufstieg und Fall des Sowjetkommunismus.* Kremayr & Scheriau, Wien, 1991. 248–251. p.

Suvorov, Viktor: *A jégtörő. Hitler szerepe Sztálin terveiben.* Kairosz Kiadó, Budapest, 2006.

A cári gyémántok átka (1933)

1917 március: az ideiglenes kormány megfosztotta a cári családot az államkincsek és a koronázási ékszerek rendelkezési jogától

1917. május: a *New York Times* 9 milliárd dollár (ma: 55 milliárd euró) becsülte a Romanovok vagyonát, amelyet évszázadokon keresztül felhalmoztak

1918. július 16–17: egy katonai kommandó meggyilkolta II. Miklóst és családját

1920 ősze: Leonyid Kraszín 100 ezer font értékű ékszert és platinát vitt Londonba; az összeg felét a baloldali *Daily Herald* című lap kapta. Németország Kommunista Pártja (KPD) 62 millió márkányi ékszerrel és devizával részesült a zsákmányból, amelyből a párt vezetése az 1921. márciusi közép-németországi felkelést finanszírozta

1922: a Szovjetunió 19 millió aranyrubelt fordított a világforradalom támogatására

1933. december 17: az NKVD „szigorúan titkos” vizsgálata a cári ékszerek sorsáról

Az egykori szovjet titkos-szolgálat most előkerült titkos dokumentumaiból kiderül, hogyan kótyavetyélték el a bolsevikok 90 évvel ezelőtt a Romanovok koronázási ékszereit. Pénzre volt szükségük, hogy elkerüljék az államcsődöt, s ezt igényelte a tervezett világforradalom finanszírozása is. Aki a kincsek közelebe került, halállal lakolt.

A *New York Times* 1917 májusában 9 milliárd dollár-

ra (ma: 55 milliárd euró) becsülte a Romanovok vagyonát, amelyet évszázadokon keresztül felhalmoztak. Ennek része volt az a mérhetetlen mennyiségű ékszer, amelynek sorsáról most a *Der Spiegel* moszkvai tudósítója lebbentette fel a fátylat. Annyit eddig is tudtunk, hogy a cári család nőtagjai deportációjuk során – minden eshetőségre felkészülve – ékszereket varrtak fűzőikbe. Ezek két lány esetében kivégzésük során felfogták a pisztolygolyókat, de a szuronyokat már nem. (A mostani évfordulón amerikai szakemberek modellezték az esetet. Cirkónium

és agate féldrágakövekkel helyettesítették az eredeti drágaköveket, mert ezek keménysége közelített az eredetihez, s a kivégzésnél használt revolverekkel, a kivégző osztaghoz hasonló távolságból lőttek az anyagba varrt kövekre. S azok valóban ellenálltak a golyóknak.) A gyémántokat a gyilkosok akkor fedezték fel, amikor a holttesteket levetkőztették; volt olyan melltartó, amely két kilogrammot nyomott.

II. Miklóst, akinek családja világméreteken is a leggazdagabbak közé tartozott, 1917 márciusában, a polgári ideiglenes kormány hatalomra jutása után fosztották meg az államkincsek és a koronázási ékszerek rendelkezési jogától. A maguknál lévő ékszereket megtarthatták, s ezeket magukkal is vitték első, tobolszki deportációjukra. A bolsevikok 1917. novemberi hatalomátvétele után azonban romlott helyzetük: molesztálták őket, csökkentették költségvetésüket, s szolgálkat is el kellett bocsátaniuk. A cári család érzékelve, hogy sem életük, sem megmaradt vagyonuk nincs biztonságban, megkezdte értékeik egy részének kicsempészését.

Alekszej Vasziljev, egy tobolszki lelkész, a cárnő bizalmát élvezve számos ékszert csempészett ki; Alekszej arany kardját egy virágosládában rejtette el. A vodkát kedvelő lelkész azonban néhány ékszert megtartott magának. A községi jegyző, *Alekszander Kirpitsnyikov* Olga nagyhercegnő gyöngysorát vette magához, amelyet később feleségének ajándékozott. A részletekről egy 1933. évi NKVD-vizsgálat jegyzőkönyvei tanúskodnak. 15 évi nyomozás után ugyanis ekkor *Vaszilij Kornyilov* halkereskedő pincéjéből 8 kilogramm ékszer került elő, közöttük öt pompás diadém, egy száz-karátos gyémánt és egy ugyanolyan félholdbross, amelyet II. Miklós 1913-ban, az első Romanov cár trónra lépésének 300. évfordulóján kapott a török szultántól. Ugyanis Kornyilovnál szolgált *Marfa Usinceva* apáca, aki a legszigorúbb titoktartás mellett haldokló rendfőnöknőjétől két fa és két üveg tartóban cári ékszereket kapott, de azok titkát végül megosztotta a halkereskedővel. A kínzások hatására azonban mindketten megtörték.

A tobolszki kincsek másik része *Jevgenyij Kobilinszkij* ezredes, a cári lakhely parancsnokának kezén ment keresztül, akit még az ideiglenes kormány nevezett ki, s jóindulatúnak mutatkozott a cárral szemben. Az ezredes az ékszereket tovább adta *Konstantin Pecsekos* kereskedőnek. Rövidesen az ezredest is utolérte szörnyű végzete: 1927-ben belehalt a csekisták kínzásaiba.

Az 1933. december 17-i „szigorúan titkos” vizsgálati jelentés szerint „*Kobilinszkij nem kívánt válaszolni a kérdésekre. A harmadik kihallgatás során szívelégtelenségben elhunyt.*” Halálát a külvilágnak állítólagos ellenforradalmi aktivitás miatti agyonlövésnek állították be. Pecsekos sem bírta a titkosrendőrség zaklatását, s kiugrott fivére ötemeletes házának ablakából, ahol ideiglenesen a cári kincsek

egy részét elrejtette. Felesége a fogságban öngyilkosságot követett el. A kettejük által elrejtett ékszerek a mai napig nem kerültek elő. Elképzelhető, hogy Pecsekos Lengyelországba menekült testvére vitte magával a kincseket..

Jekatyerinburgban, a cári család utolsó lakhelyén *Jakov Jurovszkij* őrségparancsnok megérkezésük után azonnal a náluk lévő összes ékszer átadására kényszerítette őket, arra hivatkozva, hogy megkímélje őket az őrség állandó lopásaitól. A kivégzőosztag parancsnoka a család lemészárlása után azonnal összecsomagoltatta a család alsóneműiben talált véres, majd megtisztított gyémántokat, amelyeket a *Cári vagyon kisajátításáról* szóló dekrétum értelmében a gohrani állami kincstárba szállíttatott. A kormányhatározat szerint Gohran feladata „*a fiatal szovjetállam pénzügyi erejének erősítése*” volt. Ezekben a hetekben több mint 20 ezer különböző csomagolásban – bőröndökben, ládákban, kosarakban, iskolatáskákban, stb. – érkeztek az orosz nemességtől kisajátított arany és egyéb ékszerek Moszkvába. Néhány hét alatt a szovjet állam 35 670 gyémántot, 540 kg aranyat és 377 000 kg ezüstöt sajátított ki, amelyet kis kohókban tömbbe olvasztottak.

Jurovszkij *Orlov fedőnéven* érkezett Moszkvába, hogy az ékszerek eladása előtt segítsen „*névtelenné*” tételükben. Ha ugyanis kiderülne, hogy a bolsevikok megszerezték a Romanovok ékszereit, akkor kitudódna, hogy a család már nincs életben.

Jurovszkij karrierje gyorsan emelkedett, s rövidesen a gohrani kincstár aranyrészlegének vezetője lett. Pozíciójában fontos szerepet kapott a különböző értéktárgyak külföldi eladásában, hogy friss pénz érkezzen a háborútól és államosítástól legyengült országba. 1920-ban az amerikai vámhatóság elfogott egy 131 gyémántot tartalmazó, 10 ezer dollár értékű csomagot, amelyet a washingtoni szovjet kereskedelmi kirendeltségnek küldtek. Ugyanezen év őszén *Leonyid Kraszín* 100 ezer font értékű ékszert és platinát vitt Londonba; az összeg felét a baloldali *Daily Herald* című lap kapta. Németország Kommunista Pártja (KPD) 62 millió márkányi ékszerrel és devizával részesült a zsákmányból, amelyből a párt vezetése az 1921. márciusi közép-németországi felkelést finanszírozta. A Szovjetunió egyedül 1922-ben 19 millió aranyrubelt fordított a világforradalom támogatására.

Később a Kreml még különböző nyugati fővárosokban rendezett nyilvános aukciókon árulta a koronázási ékszerek részeit. Kalapács alá kerültek híres festmények százai, az egyedülálló arany Fabergé-tojások, a cári család könyvtára, porcelánok, ezüst étkészletek, gobleinek. A kincsekre informálisan vadászó moszkvai *Nagyezsda Daniljevics* művészettörténész nyomára jutott a már Nagy Katalin által viselt briliáns virág-nyakéknek és Erzsébet nagyhercegnő – Alekszandra

cárné nővére – által különösen nagy becsben tartott briliáns fejdísznek. A cári család kivégzése után Erzsébetet és a cár további hozzátartozóit kihozták Perm melletti börtönükből. Ékszereiket elkobozták, az egyik nagyherceget agyonlőtték, a többieket pedig élve egy használaton kívüli tárnába lökték. Ma a Kremlben a cári gyűjtemény mindössze 71 darabja tekinthető meg.

Irodalom

Der Spiegel, 2008. július 14. (Nr. 29)

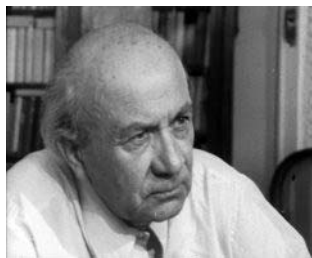
Heresch, Elisabeth: *II. Miklós. Gyávaság, hazugság, árulás. Az utolsó orosz cár élete és halála.* Magyar Könyvklub, Budapest, 1995.

Radzinszkij, Edvard: *Az utolsó cár – II. Miklós élete és halála.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006.

Warnes, David: *Az orosz cárok krónikája – az orosz birodalom uralkodóinak története.* Geopen Könyvkiadó, Budapest, 2002

Zeepvat, Charlotte: *Ablak egy elveszett világra – A Romanov-család fotóalbuma.* Magyar Könyvklub, Budapest, 2006.

Illyés Gyula: Oroszországi utazás (1934)

Illyés Gyula (1902–1983):

háromszoros Kossuth-díjas író, a magyar irodalom egyik legjelentősebb személyisége. A nép, a nemzet, az emberi haladás mellett elkötelezett művész. 1921–1926-ban Párizsban élt. 1934-ben részt vett a moszkvai írókongresszuson, s ottani utazásából született útinaplója.

A parasztok sorsa

Az 1917-es forradalom a város forradalma volt. A polgárháború után az ipari proletariátus elérte, amit akart, a hatalom, a gyár kezében volt; nyitva állt előtte az út, hogy megvalósítsa a jelszavakat, melyekért vérét ontotta. Ott állt a szocializmus kapujában, csak be kellett lépnie.

A parasztság is kommunista jelszavak alatt kelt fel, s ragadta magához a földet. A polgárháború után ő is hozzátartott a berendezkedéshez. De mire kezdett berendezkedni? Korántsem a szocializmusra, hanem a történelem keserű tréfája gyánánt: a legszabályszerűbb kispolgárságra. Egy korszakkal hátra maradt iramban, a középkori hűbériségből kilépve ő a polgárosodás útján állott; meg is indult rajta.

A két lázadó testvér egyszerre szemben találta egymást. A kalapács elvált a sarlótól, és újabb ütésre emelkedett.

1928-ban észrevétlenül, de nem kevesebb megpróbáltatással és veszéllyel megindult egy második forradalom. A proletárság vagy annak élcsapata: a párt vagy annak teoretikusai öt év alatt végigfuttatták a parasztságot a hitük szerinti fejlődésnek azon az útján, melyet egy korszak alatt kellett volna megtennie.

Azt állítják, ez alatt az idő alatt a kalapács nem ütött le a sarlóra, vagy csak akkor, ha a sarló is fegyverré egyenesült. A kalapács, mondják, traktorokat gyártott, 1933-ig több mint kétszázezret! Ezeknek a szuszogó, nehéz gépeknek kellett a vidéken pótolniuk a kését. Ezek tépték föl a kis parasztföldek még friss mezsgyéit, a magántulajdon vidéki jelképeit, s boronálják ma is hatalmas kolhozokba a falvak határait. A parasztság a gyors iram után pihegve és álmélkodva állt az új földeken.

Meghajszolták, az bizonyos. Sokszor nagyon is csak „tényezőnek” tekintették és nem népek, ahogy ezt Sztálin is odavágta a túl buzgó agitátoroknak, akik

kivonultak a falvakba, hogy a parasztokat a földek egyesítésére, a közös gazdálkodásra, kolhozok felállítására rábeszéljék. Sok helyütt nemcsak a földek, az iga-vonó állatok, de a tyúkok és kacsák, sőt a galambok kollektivizálására is rábeszél-ték. A parasztok a nehéz fejükkel nemigen értették a dolgot, és kiegyenesítették a sarlót. „Igen, túllőttünk a célon – mondták a rábeszélők –, tévedtünk” – ismerték be őszintén és nyugodtan, olyan nyugalommal, mintha egy fizikai kísérlet során ejtett tévedésről lett volna szó. Azt hiszem, nem éreztek bűntudatot.

Szabad közbevetőleg egy észrevételt? Nem én jöttem rá először. A parasztot mindenki lenézi.

Lenézi a polgár, az arisztokrata, a kereskedő, a hivatalnok. Megveti az is, aki belőle származik. Kifejezhetetlenül lenézi, aki belőle él. Akik esetleg szeretik, azok sem őket szeretik, hanem a célt, amelyre fel szeretnék használni. Tegyük föl, hogy az orosz munkásság szerette őket. Bizonyos, hogy a célt jobban szerette náluk is, különben kíméletesebb lett volna.

Mikor ezt Moszkvában elmondtam, arra figyelmeztettek, ne feledjem, hogy a parasztok közt is vannak osztályok, melyek harcban állnak egymással. Ők a szegényparasztságot támogatták a gazdag parasztok, a kulákok ellen, akik rövidesen megelégtették a kommunisták atyáskodását, a maguk életét akarták élni, a szabad gazdagodását.

1928-ban megkezdődött a termés szabotálása, a híres kenyérsztrájk. A kulákok elég erősnek érezték magukat, hogy ellenszegüljenek a szovjetnek. 1929-ben fegyveres beavatkozásra került a dolog.

– Kik ellen?

– Csakis a kulákok ellen.

Hogy ki a kulák, ezt nehezen értettem meg. Van olyan vidék, ahol már a tízhol-das gazda is kulák. Általában kulák az, aki mással is dolgoztat. Voltak olyanok, akik húsz igát is szereztek, akik a fél falut cselédjükké tették.

– Hát mivel szereztek ekkora vagyont?

– Kereskedéssel, pálinkafőzéssel, uzsorával, aztán a többiek dolgoztatásával. A malmok is az övék voltak. A nagy kapitalizmust levertek – ismételtették szün-telen –, s egyszerre szembe találtuk magunkat ezer meg ezer kis kapitalistával, akik együttvéve képviseltek annyi ellenséges erőt, mint hajdan a kapitalisták együttese.

Kommunák már régebben is voltak; 1930-ban indult meg az agitáció a kulákok erejének gyökeres megtörésére. A városokba alig érkezett más élelem, mint amit az államgazdaságok szolgáltatnak. A gazdag parasztság, maga mellé hódítva a sze-gényebbeket is, megfojtással fenyegette a szovjetet. Nekem így magyarázták.

– Egyetlen mód kínálkozott: visszahódítani a szegény- és a középparasztságot, a bjednyákokat meg a szrednyákokat, s azokat, bármily radikális eszközökkel, szintén szocialisztikus termelési módszerbe állítani. Megindult a kolhozok melletti propaganda. És megindult a harc.

1929-ben 34 millió ló volt a Szovjetunió területén; 1933-ban már csak 16 millió.

A szarvasmarhák száma ugyanabban az időben 68 millióról 38 millióra csökkent. A juhoké és sertéseké 147 millióról 50 millióra.

A Volga mellett az egyik új kolhoz tagja, aki már érti az új rendet, beszélt a harcról. Mikor a kolhozba való szervezkedés megindult, a kulákok minden állatjukat leölték. Leölték azt is, melyet nem tudtak megenni. A lovakat meghajszolták, aztán jéghideg vízbe vezették. De leölték állataikat a szrednyákok és a bjednyákok is. A közösségnek azok sem akartak adni semmit. Ragaszkodtak az egyéni tulajdonhoz.

A kolhozba a kulákok is beléptek, sőt ők lettek a vezetők. A földet rosszul szántották, legtöbbször csak a szélét vetették be. Az államtól kapott állatokat megmérgezték; 1930 első felében több tüzeset volt Oroszországban, mint azelőtt öt év alatt. Komolyan vették a harcot. Minden a feje tetején állt, senki sem értett semmit. A szovjet ekkor nyúlt „erélyesebb” eszközökhöz.

Több kulákot nem vettek be a kolhozba. De a földjeiket persze elvették, nem hagytak többet nekik, mint amennyit egy család meg tud művelni.

Ekkor már minden faluban lángolt a harc. Napirenden voltak a verekedések, a gyilkosságok, a merényletek. Akár a polgárháború idején. Komoly polgárháború volt ez is.

A kulákok most már semmi gabonát nem szolgáltatottak be. Ami volt nekik, azt elrejtették. Inkább maguk is éheztek, de nem adták ki.

Szörnyű esetek fordultak elő.

A gazdag parasztok nem vetették be a meghagyott földet, és erre beszélték rá a szegényeket is. Sok helyen sikerrel. Nem egy járásban kitört az éhség. A kolhozokban közben keresték a munkásokat, de senki sem jelentkezett.

Uljanovszkban egy kulák felesége az éhségtől rémülten rohant a Gépéuhoz. A férje baltával agyonverte a saját apját, mert az egy kis rágnivalót akart kikaparni magának a trágyadomb alá rejtett búzából. Mire a Gépéu kikerkezett, a férj fölakasztotta magát. A titkos veremben harminc mázsza búzát találtak.

Ugyancsak az egyik uljanovszki kolhozból, ahová hasztalan várták a munkásokat, eltűnt egy tehén. A nyomozókat figyelmeztetik, hogy az egyik házból, egy kulák asszony házából, akinek a férje elvándorolt, friss vérszag terjeng. Behatol-

tak, a tehenet nem találták, de ott találták az asszony három gyermekét átvágott torokkal. Az anya eltűnt.

Nem adták meg magukat.

Seregestül küldték világgá a gyermekeiket. Nemsokára ők maguk is útra kelték: deportálták őket. Ezrével küldték Szibériába, ahol – így mondták nekem, akiktől érdeklődtem – külön falvakat, külön kolhozokat rendeztek be nekik; ott úgy élhetnek, mint bárhol a kolhozisták. Egyik ismerősöm, aki onnan jött, azt állította, hogy azok a kolhozok már példásan működnek. Vasútépítésre is sokat beosztottak, „rendes napszámos-fizetéssel”. Sokat egyszerűen csak kitiltottak a faluból. Ljubov Voroncova Luganszkban tízes-húszas csoportokban látta őket a Don partján éhezve, fázva heverni; ugyanakkor, midőn a vagongyárba munkások kerestek. Nem, nem mentek dolgozni a szovjetnek, inkább éhen haltak.

Rá lehet ismerni bennük minden idő és fajta elvadított parasztjára.

De vajon el kellett-e őket így vadítani? Szükség volt-e ez a kíméletlenség? Nem volt-e más út?

– Milyen más út lehetett volna? – kérdezte ellenvetésemre Novgorodban egy magas pártfunkcionárius.

– Hát milyen az a szocializmus – kérdeztem én is –, amelyet nem lehet békés szóval megértetni?

– Megértetni? – csodálkozott rám. – Hát meg lehet értetni egy kapitalistával, hogy adja át a vagyonát, hogy kommunista legyen?

Egyszóval úgy bántak el velük, akár annak idején a kapitalistákkal.

– De csak a kulákokkal! Hisz ma is vannak vidékek, ahol a parasztoknak csaknem fele egyéni gazdálkodást folytat. A beavatkozásra csak ott kerül sor, „ahol a szegényparasztságot még egyszer fel kellett szabadítani a rajtuk basáskodó gazdag parasztok alól”. Főleg a Kaukázusban és Ukrajna némely vidékén.

Ilyen múlt áll a mai kolhozok mögött. Nem egy vérben és tűzben született. Tizenöt évi késéssel a vidéken is végigsöpört a kommunista forradalom.

De vajon szükséges volt-e ez a véres kerülő? Miért kellett a parasztság számára a „polgáriasodás” csapdáját nyitva hagyni? E kérdésemre néhányan a minden alól feloldó „történelmi szükségszerűségre” hivatkoztak, melyet már megtanultam gyűlölni. Arra egyikőjük sem gondolt, hogy talán megfélemlítettek, talán ők is mostohán éreztek a – testvér iránt.

A harc lezajlott, a kulákokat leteperték.

Ma a földművelés a következő társulásokban folyik.

Az artyel tagjainak külön földjük van, de azokat közös állatokkal és felszereléssel művelik. A termés a föld tulajdonosáé.

A kolhoz tagjai egyesítik földjeiket, igavonó állataikat közösnek tekintik. A termést a végzett munka arányában osztják szét.

A szovhoz, az állami nagybirtok tagjai, az állam alkalmazottai. Ellátást és fizetést kapnak.

Vannak azontúl egyéni gazdálkodást űző földművesek, akik legfeljebb esetenként segítik egymást. Saját földjükön gazdálkodnak. Legszigorúbb kikötés, hogy bérest vagy bér munkást nem szabad tartaniuk; aki ilyet tart, azt kuláknak tekintik.

[...]

Éjszaka

Ahogy a szürkület erősödik, Moszkva utcáin úgy szaporodnak a tántorgók. Jön az alkonyat, s egyre nagyobb azok száma, akik egy-két lépés után gyanús hirtelenséggel megállnak a legközelebbi oszlop mellett, s fölnéznek a tetők fölé. Mint ha a sötétedő égből valami boldog sugallat ereszkedne a városra, különösen a Moszkva partjára és a régi kínai negyedre. Itt is, ott is egyszerre csak meginog valaki, s jámbor mosollyal integetni kezd. Vajon mi jutott eszébe? Valamelyik Tolsztoj-regény egyik lapja jutott eszébe, azt szavalja szóról szóra, hibátlanul egyfolytában. Néha csuklik, néha fintorog, de ez is a szöveghez tartozik. Ha megállsz mellette, rögtön hozzád fordul, örvendve, hogy hallgatója akad, aki ellenőrzi.

– Köpj le, bátyuska – mondja szelíd tekintettel –, köpj le, és lépj a fülemre. Disznó vagyok. És ilyen embernek utalnak ki lakást, valódi külföldi mintára készült biztonsági zárral. Mit kell egy ilyen emberrel csinálni? Az analfabéták közé kell sorolni, csomóra kell kötni az orrát, és úgy vezetni vissza az analfabéták közé [...]

Mire besötétedik, a falak tövében, a palánkok mellett erre is, arra is méla gondolkozók ülnek, s mormolják szüntelenül egy nagy író roppant oeuvre-jét.

Csak Párizs északi kerületeiben látni annyi részletet, mint Moszkvában. De csak Moszkvában, a többi orosz városban alig.

És itt minden részeg az utcán van. Egyik okát ennek a helyszínen láthattam: senki sem háborgatja őket, a rendőrség a legkevésbé; addig maradnak ott, míg ki nem józanodnak. Csakhamar rájöttem a másik okra is: honnan kerülnek ide? Tisztességes nyugati szokás szerint, miért nem a kocsmákban isszák le magukat?

Mert kocsmák nincsenek. Legalábbis a nép számára elérhetők.

Vodkát azonban minden állami üzletben kapni; elég olcsón, elég jól.

Napi tanulmányaimat lassanként azzal zártam le, hogy elsétáltam a Kitáj Gorod egyik sikátorának üzletébe, és az ajtófélfának támaszkodva, Ljosa Petrovna társaságában órákig elnéztem a ki-be szivárgó részegeket. Az igazság a vodkában is benne van, az orosz nép amúgy is közlékeny fajta: sok mindent megtudtam itt, amit másutt sose tudtam volna meg: a nagy horizontú élet számtalan kis mozzanatát. El kell árulnom, hogy e vállalkozás semmi veszéllyel nem járt. Az alkohol, úgy látszik, minden nép eredeti hajlamait bontja tovább: az oroszokban, legalább azokban, akiket én láttam, a lágyságot, a gyermeki nyíltszívűséget, valami mérhetetlen közlési vágyat [...]

Akiket én megfigyeltem, nem úgy ittak, mint például a mi népünk; nem poharaként részegedtek le kellemes eszmecserék közepett. A színjózanságból hirtelen, egyik percről a másikra vetették magukat a mámorba, mint valami szakadékba.

Hányszor láttam:

[...] Belép egyenes léptekkel, tiszta, barátságos tekintettel egy javakorbeli férfi az üzletbe. (Rögtönzött statisztikáim szerint a részegek közt a legtöbb az idősebb férfi.)

Újságpapírosból üveget bont ki.

– Egy fél litert, polgártárs.

A polgártárs beleönti a fél litert. A javakorbeli férfi előveszi a tárcáját, leolvassa a pénzt. A tárcát gondosan visszateszi. Külső zsebei tartalmát a belsőbe rakja, azokat gondosan be is gombolja. Ceruzájának is jobb helyet keres. Meghúzza dereka körül a szíjat, sapkáját két tenyerével jól a fejébe nyomja. Kész. Fogja az üveget, félrefordul, s tekintetét a mennyezetre vetve mozgó ádámcsutkájaival egy hajtásra kiszivattyúzza az egészet. Még annyi ideje van, hogy az üveget visszacsomagolja a papírba, és gondosan azt is zsebre vágja. Sarkon fordul, megy kifelé, de a második lépésnél már akkorát tántorodik, mintha tarkón sújtották volna. A kijáratnál megáll, ragyogó arccal a bíborló égre tekint, karját széttárja:

– Gyönyörű idő!

Aztán, ha téged vesz először észre:

– Azt akarták, hogy én legyek a házbizalmi. Hát méltó egy ilyen ember arra, hogy házbizalmi legyen? [...]

Nem ismernek mértéket, akár a gyerekek. Nyolc órakor bezárják az üzletet, addigra mindenkinek kész kell lenni. Háromnegyed nyolc felé egy kis torlódás van, de nyolc után egy lélek sem érkezik. A mai regiment kivonult.

Sztálin asszonyai

-
- 1879. december 9: Joszif Visszarionovics Dzsugasvili születése
 - 1888: megkezdte tanulmányait a gori papneveldeben, amelyet kitüntetéssel végzett el
 - 1894. szeptember: beiratkozott a tifliszi papi szemináriumba,
 - 1898–1899 fordulója: részt vett a szociáldemokraták tifliszi bizottságának megalakításában és a szocialista olvasókör összejövetelein
 - 1899 május: kizárták a papneveldeből
 - 1900-tól: szociáldemokrata kiadványokban publikált
 - 1901: az OSZDMP kilenctagu tifliszi bizottságának tagja
 - 1902–1913: hat alkalommal tartóztatták le és száműzték; négyszer megszökött
 - 1904 végétől: bolsevik elveket vallott; külföldi utak, száműzetések és szökések
 - 1917: egyike lett a pártot vezető négyesfogatnak és részt vett a forradalom előkészítésében, később a Nemzetiségi Népbiztosság vezetője
 - 1922: az SZKP főtitkára; fokozatosan átvette a hatalmat, s leszámolt vélt, vagy valós ellenfeleivel
 - 1953. március 5: Sztálin halála
-

Joszif Visszarionovics Dzsugasvili (később Joszif Sztálin):

1879. december 21-én született a grúziai Goriban, nagy szegénységben, egy jobbágyból lett suszter fiaként. Anyja még alig volt húszéves, amikor negyedik gyermekként megszülte, s korábbi három testvérével ellentétben ő életben maradt. A grúzul Szoszónak (Jóska) becézett fiú 1888–1893 között a gori egyházi iskolába járt. Tanárai és iskolatársai hamar észrevették, hogy a szegény, himlőhelyes fiú különösebb erőfeszítés nélkül tanulja

meg a tananyagot, és túl kívánja szárnyalni társait.

1894 őszén beiratkozott a tifliszi papi szemináriumba, amely a legfontosabb, ha nem is az egyetlen főiskola volt Grúziában, de itt képezték a helyi értelmiség nagy részét. Ösztöndíját a gori iskola igazgatója és a helyi lelkész közbenjárására kapta meg. A zord szeminárium egyúttal azonban a politikai ellenzék központ-

ja is volt. A diákok tiltott könyveket olvastak. Érkezése előtt néhány hónappal a szemináriumban sztrájk zajlott valamennyi grúz növendék részvételével, akik néhány tanár eltávolítását és grúz irodalmi tanszék felállítását követelték. Az esemény kapcsán 87 diákot kicsaptak. Dzsugasvili beiratkozott az Olcsó Könyvtárba s már 1896 végén büntetőcellába zárták, mert *Victor Hugo* regényét, *A tenger munkásait* olvasta. A következő évben már tizenharmadszor kapták rajta a könyvtár könyveinek olvasásán; ezúttal *Letourneau A nemzetek irodalmi evolúciója* című könyvét kobozták el tőle. 1898 augusztusban csatlakozott az illegális városi szocialista szervezethez, a *Meszame Daszihoz*. 1899 fordulóján részt vett a szociáldemokraták tifliszi bizottságának megalakításában és a szocialista olvasókör összejövetelein. Emiatt 1899 májusban kizárták a papneveldeből.

Néhány hónapos munkanélküliség után a tifliszi csillagvizsgálóban kapott munkát, ahol az első hónapokban az első kaukázusi május elseje szervezésével volt elfoglalva. A következő évben, 1901 május elseje előtt azonban már a cári titkosrendőrség, az Ohrana betört a csillagvizsgálóba is. Emiatt illegalitásba kellett vonulnia. Batumiban kezdte használni a *Koba* álnevet, amely a török népnyelvben 'megfékezhetetlen' jelent.

Rövidesen már szociáldemokrata kiadványokban publikált, s az OSZDMP kilenctagu tifliszi bizottságának tagja lett. Politikai tevékenysége miatt a cári rendőrség 1902–1913 között hat alkalommal letartóztatta és száműzte, ahonnét négyszer megszökött. Életrajzírói szerint 1904 végétől bolsevik elveket vallott, s életét az 1917. évi forradalomig illegalitás, külföldi utak, száműzetések és szökések töltötték ki.

*

Az első feleség: Jekatyerina Szvanyidze

Sztálint egyik szállásadója, Alekszandr Szvanyidze (a pártban Aljosának hívták) mutatta be húgának, *Jekatyerina Szvanyidzenek*, akit Sztálin 1904-ben, az illegalitás éveiben titokban vett feleségül: a rendőrség miatt, de azért is, mert az esküvőt egyházi keretek között tartották meg. Utóbbi titkolására azért volt szükség, mert – miként *Trockij* írta – „szinte alig volt olyan eset, hogy egy forradalmár értelmiségi, s hívő nőt vett volna feleségül.”

Jekatyerina azonban nem volt tanult nő és nem volt forradalmár érzületű, miként bátyja. A hagyományos neveltetésben részesült grúz asszony számára inkább a házasság és a család jelentette az élet értelmét. Az ifjú házaspár a bakui olajtelepen béreltek egy szobát, ahol a férj a letartóztatástól tartva csak ritkán

és az éj leple alatt jelent meg. Házasságukból 1907 márciusában *Jakov* nevű fiúk született. Az asszony azonban nem sokkal később megbetegedett. Mivel orvosra nem volt pénzük, Sztálin Tifliszbe, annak családjához vitte feleségét. 1907 novemberében azonban az asszony meghalt.

Jakovot anyja halála után felesége családja nevelte fel, hiszen Sztálin alig törődött fiával. Semmilyen kiváltságot nem élvezett, még a Sztálin nevet sem viselhette. Felesége, *Julia Melcer* egy kislánnyal, *Galinával* ajándékozta meg. A háború alatt tartalékos tűzértisztként szolgált, azonban 1941 júliusában német hadifogságba esett. Sztálinnak lehetősége lett volna fia kiváltására, akit azonban árulónak tartva, nem válaszolt a németek ajánlatára. Jakov Sztálin német fogolytáborban halt meg, egyesek szerint két évvel fogságba esése után, mások szerint nem sokkal a háború vége előtt.

Száműzetésben

1907–1917 között kevés adatunk van Sztálin magánéletéről. Szibériai száműzésekor gyakran írt leveleket elvtársainak, amelyekben pénzt és meleg holmikat kért tőlük. Ilyen leveleket írt akkori szerelmének, *Tatyjana Alekszandrovának* is, aki amiben tudott, segített neki. Ezek a levelek tudósítanak elsőként Sztálin szerelmi életéről.

Sztálin szolvicsegodszki tartózkodása idején felkeltette érdeklődését háziaszszonyának lánya, *Marija Bogoszlowszkaja*, aki elvált asszonyként három gyerekével lakott anyjánál. Kapcsolatukat azonban hangos veszekedések és gyakori féltékenykedések kísérték.

Itt ismerkedett össze a szintén száműzött *Horosenyinával*, akivel közösen béreltek lakást. A fiatalasszony büntetése azonban hamarosan letelt; kapcsolatukat levelezéssel tartották fent, amely feltehetőleg 1911 nyarára teljesen megszakadt.

1909-ben, szintén szolvicsegodszki száműzetése alatt ismerkedett össze *Tatyjana Szuhovával*, a száműzött tanárnővel. Sztálin azonban hamarosan úgy döntött, hogy megszökik, amelyhez segítőtársra talált Tatyjana, Szergej Sparpetkin és Anton Bondarev személyében. 1909. június 24-én megszöktették Szolvicsegodszkából, ahova a három segítőtárs már nélküle tért vissza.

Sztálin száműzetésben és bujkálással töltött éveiben *Petrovskaja* asszonnyal folytatott szerelmi kapcsolatáról Podolszkij csendőrhadnagy 1910. március 30-i jelentése tanúskodik. *Pelageja Onufrijeva* pedig a totymai női gimnázium hetedik osztályos tanulója volt, amikor elkezdődött kapcsolatuk Sztálinnal. Ám ekkorra a lány már Sztálin legjobb barátja, Pjotr Csizsikov élettársa volt, akihez

a totymai szülői házból szökött meg néhány héttel korábban. Sztálin felbuklását követően hármásban éltek Csizsikov albérletében Sztálin 1911. szeptember 6-i szökéséig. Bár egy ideig még leveleztek, néhány év múlva a levelek teljesen elapadtak.

Sztálin 1911. január 10-én költözött a fiatal özvegyasszony, *Marija Prekopjevna Kuzakova* házába. Kapcsolatukról csak közvetett bizonyítékok vannak: Sztálin felemelkedése után az özvegy a fővárosban kapott lakást. Fia, *Konsztantyin Sztjepanovics Kuzakov* pedig elvégezte az egyetemet és mindig magas beosztásban dolgozhatott. A tisztogatási hullám azonban Kuzakovot is elérte; kizárták a Központi Bizottságból és a pártból. Erre levelet írt Sztálinnak, amelyet megtaláltak az ügy aktái között, rajta a megjegyzéssel: „*Békén hagyni!*” Ezt követően nem háborgatták Kuzakovot. (Mindamellet érdekes momentum, hogy Kuzakov úrlapján születési évként 1908 van feltüntetve, apja halálának éveként pedig 1905)

A második feleség: Nagyezsda Allilujevna

1917-ben a párt vezető négyesfogatának egyikeként részt vett a forradalom előkészítésében, majd a Nemzetiségügyi Népbiztosság vezetője. Ő kiáltotta ki Finnország függetlenségét Helsinkiben, majd 1918-ban elkészítette az első szovjet alkotmány tervezetét. A breszt-litovszki béke (1918. március 3.) vitája során Leninnel együtt szavazott a mielőbbi béke érdekében, szembeszállva a Trockij vezette „baloldali bolsevikokkal”, akik „forradalmi háborút” hirdettek Németország ellen. 1918 júniusában, a polgárháborúban Caricint (a későbbi Sztálingrád) védte. *Trockijjal szemben Vorosilovot és Bugyonnijt támogatta.* A Trockijjal való későbbi nagy összecsapás gyökerei ide vezethetők vissza. 1919 májusában politikai komisszárként Pétervárt védte. Bizalmas jelentéseiben a „nagy adminisztrátor” szólalt meg, akit nem kötött gúzsba a nyilvánosság kockázata.

1919-ben újra nősült. *Nagyezsda Allilujevna* még gimnazista volt, amikor Sztálinnal megismerkedett, 22 évvel fiatalabb nála. Nagyezsda természete merőben eltért első feleségétől. *Kira Pavlovna Politkovszka* így írt róla: „*Allilujeva dédnagymama cigány volt. Mi valamennyien füstös képűek, olykor féktelenek, lobbanékonnyak vagyunk. Azt mondják, Nagya nagyon vidám kislány volt, örökké nevetett. De amikor én megismertem, már nem ilyen volt. Amikor már mindenki látta, hogy ez az ember udvarol neki, többen is figyelmeztették, hogy az illető nagyon nehéz természetű. De ő szerelmes volt, és valami romantikus hőst látott benne.*”

A figyelmeztetések hatástalanok maradtak. Nagyezsda tizenhat évesen előbb titkárnője, majd két évi együttélés után Sztálin felesége lett. Az asszony nagy ha-

tással volt a *Gazdára*, hiszen „*barna bőrével, bársonyos tekintetű barna szemével olyan volt, mint egy grúz leány*” – írta anyjáról később lánya, Szvetlana. Házasságuk nem volt felhőtlen, hiszen mindketten erős személyiségek voltak. Nagyezsda több ízben is panaszkodott amiatt, hogy férje gyakran több napig sem szól hozzá, amin Nagyezsda lobbánékony természete sem segített. Házasságukból 1920-ban *Vaszilij*, 1926-ban pedig egy kislány, *Szvetlana* született. Mikor a gyerekek nevelése már nem kötötte le az asszonyt, beiratkozott az Ipari Akadémiára, ahol vegyészetet tanult. Itt ismerkedett meg *Hruscsov*val, akire felhívta Sztálin figyelmét. Hruscsov évekkel később magnetofonra mondta emlékeit Nagyezsdáról:

„*Nagyon sajnáltam, amikor meghalt. Éppen azelőtt zajlottak az októberi ünnepek [...] Tartott a felvonulás. A Lenin-mauzóleumnál néztem egy csoport pártaktivistával. Allilujeva mellettem állt, beszélgettünk. Hűvös volt, s Sztálin katonazubbonyban állt a mauzóleum mellvédjén. Akkoriban mindig zubbonyban járt. Nem volt begombolva, és szétnyílt rajta. Erős szél fújt. Allilujeva ránézett, s azt mondta: Lám, az emberem nem vett sálát. Jól megfázik, aztán beteg lesz. Annyi otthonosságot árasztottak ezek a szavak! Nagyon nem illettek a vezérről kialakult képbe. [...] Szóval Allilujevát tisztán emberileg is nagyon sajnáltam. Jó lélek volt. Amikor az Ipari Akadémián tanult [...] pártcsoportbizalminak választották. [...] És milyen szerényen viselkedett a magánéletben! Kizárólag villamossal járt az Akadémiára. Másokkal együtt távozott. És sohasem tolta magát előtérbe, nem játszotta meg a nagy ember feleségét.*”

Az Ipari Akadémián eltöltött évek megnyitották a világot Nagyezsda számára. Az asszony ekkor szerzett tudomást többek között az ukrainai éhezésről, s mindezek ismeretében politikailag is mindinkább eltávolodott férjétől. Mindennapossá váltak a veszekedések és a kölcsönös sértegetések. Egy alkalommal Nagyezsda éppen Orlov jelenlétében tört rá férjére: „*Hóhér vagy! Halálra gyötröd a fiadat, a feleségedet, s egész népedet halálra gyötörted!*” 1932. november 9-én bekövetkezett a tragédia: a Vorosilovnál tartott összejövetel másnapján az asszonyt holtan találták szobájában. Halála körülményei tisztázatlanok maradtak, s okaként öngyilkosságot jelöltek meg.

Vaszilij és Szvetlana

Sztálin nem sokat törődött nagyobbik fiával, Vaszával, aki apja nyomására elvégezte a repülőtisztai főiskolát, majd Luberciben repülő tanfolyamon vett részt. Oktatója *V. Cukanov* tehetséges pilótának tartotta, de megjegyezte, hogy „az italozás miatt mindig kellemetlenségei lesznek”. Miután első fia, Jakov fogságba esett,

Sztálin nem engedte, hogy Vaszilij repüljön, s repülési felügyelőnek nevezte ki. Mivel a fiút nem kötötte le a munka, az alkoholba és a társasági életbe menekült. Egyre többet ivott, majd egy sérülésekkel végződött italozás után Sztálin a frontra küldte. Bevetéseit csak erős fedezettel hajthatta végre, ennek ellenére tábornokként fejezte be a háborút. Háromszor nősült: első felesége *Galina Burdonszkaja* volt, akit *Kapitalina Vasziljeva* követett, válásuk után pedig *Tyimosenko marsall lányát* vette feleségül. Sztálin halála után Vaszilijt leszerelték, nem sokkal később letartóztatták és bebörtönözték, ahonnan csak 1961-ben szabadult. Szabadulása után Kazanyba száműzték, ahol 1962. márciusában halt meg.

Szvetlana Sztalinovát apja a rajongásig szerette; ahogy azonban növekedett, úgy romlott meg apa és lánya korábban felhőtlen viszonya. A végső szakítást Szvetlanának *Alekszej Kaplerrel* folytatott szerelmi románca váltotta ki. Szvetlana 1944-ben házasodott meg először. Férje egy *Morozov* nevű zsidó mérnök volt, akit Sztálin a származása miatt nem kedvelt. Házasságukból Joszif nevű fiuk született. Második házasságában már a diktátor akarata érvényesült: a leningrádi párttitkár, *Andrej Zsdanov fiával* Szvetlana 1949-ben kelt egybe. Mivel a második szülésbe majdnem belehalt, második házassága is véget ért.

Apja halála után Szvetlana lemondott a Sztálin előnévről és helyette anyja előnévét vette fel. 1963-ban hozzáment *Bradjasha Singh* indiai újságíróhoz, aki nem sokkal később meghalt. A férje temetését követő néhány hónapot Szvetlana Indiában töltötte, majd Amerikába szökött. Megkapta az amerikai állampolgárságot és újból megházasodott, amelyet válás követett. Ebből a házasságból egy *Olga* nevű lány született.

Két önéletrajzi ihletésű könyvet írt: a *Twenty letters to a friend* (Húsz levél a baráthoz), illetve az *Only One Year* (Egyetlen esztendő) címmel, amelyek dollármilliomossá tették. 1984-ben váratlanul visszatért Moszkvába, de pénzének elvesztése és csalódásai miatt 1996-ban ismét Amerikába távozott.

Az ismeretlen feleség?

Nagyezsda halála után nincs megbízható adatunk a Sztálin életében felbukkanó további asszonyokról. Ezért már életében elindultak a *találgatások*: hírbe hozták Lazar Mojszejev Kaganovics húgával, Roza Kaganoviccsal, a balerina Szemjonovával, illetve Alla Taraszovával. Egyesek az 1936 óta Sztálin dácsájában szobalányként dolgozó Valecska Isztominával kötött házasságát is emlegették.

A diktátor már kómában volt, amikor 1953. március 4-én megérkezett *Regina Szversnyikova* levele Malenkovhoz. Ebben megemlítette, hogy anyja, *Anna*

Rubinstein Joszif Dzsugasvili felesége volt. Sztálinhoz már nem jutott el a levél, de a kutatások elindultak. A gyermekes elvált asszony feltehetően 1912–1918 között találkozott és házasodott össze Sztálinnal. A kapcsolat megszakadásának körülményeiről nincs adat. Az asszony és lánya Leningrádban élt, ahol a blokád ideje alatt sem nélkülöztek. Anyja 1950-ben bekövetkező halálakor Regina férjével és kisleányával Moszkvába, egy ún. „sztálini” házban kapott lakást, s 1989-ben hunyt el.

Irodalom

Amis, Martin: *Koba, a rettenetes*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2004.

Béládi László – Krausz Tamás: *Sztálin. Történelmi vázlat*. Láng Kiadó, Budapest, é. n.

Deutscher, Isaac: *Sztálin. Politikai életrajz*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990.

Kun Miklós: *Az ismeretlen Sztálin*. Athenaeum, Budapest, 2000.

Radzinszkij, Edvard: *Sztálin*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997.

Suvorov, Viktor: *A jégtörő. Hitler szerepe Sztálin terveiben*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2006.

Sztálin titkolt felesége [számítógép-fájl]. URL: <http://www.posztinfo.hu/hir.php?id=2635>

Tucker, Robert C.: *Sztálin, a forradalmár (1879–1929)*. Szukits Könyvkiadó, Szeged, 2006.

Gulag – a szovjet tábor-hálózat

17–20. század: a cári Oroszország szibériai kényszermunkatelepeinek működése

1918: a bolsevik forradalom hevében tömeges letartóztatások; a rögtönzött akciók célja a „külső és belső ellenség” és a „burzsoák” munkatáborokba küldése

1918. június 4: Trockij indítványozta, hogy a cseh hadifoglyokat zárják koncentrációs táborokba; rövidesen az új büntetési módot kiterjesztették az „osztályellenségre” is

1919: a területi székhelyeken táborokat állítottak fel

1921: 43 közigazgatási egység keretében 84 tábor működött

1930-as évek: a Szovjetunió 12 időzónájában épültek táborok; cél, hogy a rabok a cári időkhez hasonlóan váljanak telepesekké

1937–1938: tömeges letartóztatások

1938: „kvótát” vezettek be: az iparban használhatatlan, feleslegessé vált rabokat agyonlőtték

1941. június 22-e után: a táborok ipari óriásokká nőttek

1945 után: 476 táborkomplexumban táborok ezrei működtek; a lágerek belső felépítése az államéhoz hasonlított

1956–57: megszűnt a GULAG-nak nevet adó intézmény, a Táborok Főigazgatósága; Hruscsov a lágerek igazgatását a belügyminisztérium hatáskörébe vonta

1970–80-as évek: néhány új tábor létesült a rendszer új ellenségei számára

1987: Mihail Gorbacsov elkezdte felszámolni a táborokat

A GULAG elnevezés az orosz *Glavnoje Upravlenyje Lagerej* (Táborok Főigazgatósága) kifejezés rövidítése, s kezdetben valóban csak a főigazgatóságot jelölte. A későbbiekben a munkatáborok hálózatát nevezték GULAG-nak, illetve GULAG-szigetvilágnak. A szó jelentése napjainkra tovább bővült, s az egész szovjet elnyomó rendszert értjük alatta.

A szovjet táborok történetének kutatását tudatosan elhanyagolták, ezért a közvélemény sokáig keveset tudott a táborokról. E jelenség okát a szakemberek – a nácikról kialakult képpel ellen-

tétben – a kevésbé árnyalt szovjetkép kialakulásában látják. *Anne Applebaum* amerikai történész szerint a nyugat-európai és észak-amerikai emberek tudatában meglehetősen egyoldalú kép élt a szovjetekről, amely a hidegháború alatt keletkezett. Applebaum kiemeli a mozifilmek nagy szerepét: a James Bond-, illetve Rambo-filmek szereplői korántsem valós képet közvetítettek a szovjetekről.

Vajon a „nyugati” kortársak miért nem foglalkoztak a GULAG táborjaiban folyó kegyetlenkedésekkel? *Gereben Ágnes* szerint a külpolitika jelentősen befolyásolta a szovjet munkatáborok megítélését. *A nyugati hatalmak álláspontja* a külpolitikai tendenciáknak megfelelően *három nagy korszakra* osztható:

1. Az 1920-as években egyszerűen nem hittek a nyugatra szökött foglyoknak;
2. Az 1930-as évektől a második világháború végéig a Szovjetunió volt a nácik egyetlen potenciális ellenfele, ezért a nagyhatalmak nem foglaltak állást a szovjet belügyekben;
3. A második világháborút követő hidegháború idején a Szovjetunió potenciális ellenséggé vált, ezért ismét a külpolitikai megfontolások kerültek előtérbe, s nem a rendszer áldozatainak sorsa.

A GULAG-tagadást egyenértékű bűnnek tekintjük a Holokauszt-tagadással (az ún. Auschwitz-hazugság az NSZK-ban a szövetségi törvényszék 1979. szeptemberi ítélete szerint büntetendő cselekmény), ezért értelmetlen a szovjet és náci munkatáborok szembeállítás. A két rendszer – a sztálinizmus és a nácizmus – kétségtelenül rendelkezett hasonló jegyekkel.

A szovjet táborok előzményei a cári Oroszországban a 17–20. században működő *szibériai kényszerszermunkatelepek*. 1918-ban, a bolsevik forradalom hevében tömeges letartóztatásokat rendeltek el. A rögtönzött akciók célja a „külső és belső ellenség” eltüntetése volt. *Lenin* és a bolsevik jogteoretikusok elképzelései szerint a „burzsoákat” munkatáborokba kell küldeni; a köztörvényes bűnözők azonban a bolsevizmus potenciális szövetségesei, mert a bűnözés oka a kizsákmányolás. Eszerint *új bűnözőkép alakult ki: az osztályellenség*, amelytől nem reméltek együttműködést, ezért velük szemben súlyos büntetéseket helyeztek kilátásba. Az első ítéletek vesztegetési ügyek miatt születtek. A letartóztatások során a legfőbb problémát az okozta, hogy a vezetők nem írták pontosan körül az új ellenség kategóriáját, ezért az osztályellenség relatív fogalom volt, s így akár azt is letartóztathatták, aki jegy nélkül utazott a villamoson.

A növekvő rabszám ellátási gondokat eredményezett: nem volt elegendő élelem, ruha és hely a rabok számára, ezért egyre több ítélet végrehajtása maradt el. A bolsevik döntéshozók „ *kreatív*” megoldásokat kerestek; a rabokat palotákban, templomokban, alagsorokban, padlásokon helyezték el. Ez a helyzet gyakran fura

eseteket produkált: 1918-ban *Robert Bruce Lockhart* brit kém a Kreml egyik szobájába zárták, aki fogsága alatt pasziánszozott és Thuküdidészt olvasott.

A bolsevik forradalom utáni első években kaotikus állapotok jellemezték a szovjet büntetés-végrehajtás rendszerét. A rabok ki-be járkáltak, ágyaikat éjjel hajléktalanok foglalták el. Világossá vált, hogy új „megoldásokra” van szükség.

1918. június 4-én *Trockij* indítványozta, hogy a *cseh hadifoglyokat* zárják koncentrációs táborokba. Két hét múlva az új büntetési módot kiterjesztették az „osztályellenségre” is. Augusztusban már *Lenin* is támogatta a táborok létrehozását, rendelete szerint a „megbízhatatlan elemeket” a nagyvárosokon kívüli koncentrációs táborokba kell zárni. A megbízhatatlan elemek kifejezés valójában az arisztokraták, kereskedők és más „ellenségek” csoportjait takarta. 1919-ben minden területi székhelyen táborokat állítottak fel.

Az elsődleges cél *önfenntartó táborok létrehozása* volt. Már az első létesítményekben szigorú szabályokat vezettek be. Az első szökést tízszeres büntetéssel, a másodikat halállal büntették. Másik cél (s talán ez a jelentősebb) a *megalázás* volt.

A táborok irányítása a hírhedt *Cseka* kezében volt. A GULAG-ra a *Trojka* döntése nyomán kerülhettek az emberek. A háromtagú bizottság a körzeti NKVD-főnökből, a területi párttitkárból és az ügyészi hivatal képviselőjéből állt. A tesztet a rabok sorsáról akár távollétükben is dönthetett.

Az első táborok felállításának idején még összerosódott a munka és a kényszermunka kategóriája, ugyanis a munkaerő-szükséglet függvényében a munkásokat is elvezényelhették az ország bármely részébe. A nyugati közvélemény már az első letartóztatások idején tudomást szerzett a kegyetlenkedésekről, s a sajtó időről időre a bolsevik rendszer negatív hírét keltette, de a híreket a nagyfokú érdektelenséggel fogadták.

1921-ben 43 közigazgatási egység keretében 84 tábor működött, s a cél ekkor még a „*rehabilitáció*”, az *átnevelés* volt. A legenda szerint a GULAG első tábora a Szolovki-szigetcsoporton lévő kolostor köré épült tábor volt. (Valójában Szolovki megalapításával egy időben több tábort is létesítettek a Szovjetunióban.) A táborban az élet kiszámíthatatlan volt, az örök kegyetlenül kínozták a rabokat. Szolovki nedves, mocsaras vidéken épült, s az örök a rabok kínzása során ezt is hasznosítani tudták: a meztelenre vetköztetett rabot egy fához kötözték addig, amíg az illető a szűnyogcsípések miatt elájult. A politikai vezetők (talán a nyugati hírverés miatt) idővel korlátozták a kivégzések számát. A kegyetlenkedésekhez szokott örök azonban kijátszották a korlátozást: a haláleseteket baleseteknek álcázták. Szolovkiban a „*balesetek*” egyik eszköze egy hosszú lépcsősor volt, amelyen végigrugdosták az örök által „*halálra ítélt*” embereket.

Sztálin hatalmának kiépítésével egy időben derült ki, hogy a *táborok* nem önfenntartóak, sőt: *veszteségesek!* Az újabb „megoldás” nem sokat váratott magára. Naftali Aronovics Frenkel, a Speciális Fontosságú Északi Lágerek (SZLON) vezetője bevezette az „*úgy eszel, ahogy dolgozol*” rendszert. Eszerint a rabokat az elvégzett munka függvényében élelmezték.

1929 a „fordulat éve” volt. Sztálin a kényszermunkára támaszkodva akarta felgyorsítani a Szovjetunió iparosítását, kiaknázni az északi erőforrásokat. A korábbi tevékenységekkel (kísérleti állattenyésztés és növénytermesztés) szemben a rabokat nehezebb munkákkal (útépítés, fakitermelés) büntették. Az 1930-as években a Szovjetunió mind a 12 időzónájában épültek táborok. Elképzelésük szerint a rabok a cári időkhöz hasonlóan váljanak telepesekké, s gondoskodjanak az ország folyamatos nyersanyag-utánpótlásáról. A táborrendszer irányítása az igazságügytől a titkosrendőrséghez került. (Ekkor terjedt el a GULAG elnevezés is.) A táborhálózat terjeszkedését a nagy állami beruházások (pl. a Fehér-tenger – Balti-tenger-csatorna építése) is gyorsították. A foglyok számát növelték a Sztálin által 1937–1938-ban elrendelt tömeges letartóztatások. A sztálini tisztogatások a tábornoki karon túlmenően a táborparancsnokokat is érintették. A növekvő rablétszám ismét ellátási gondokhoz vezetett. A gondokat ezúttal még kegyetlenebbül oldották meg. A táborok ekkor váltak valódi haláltáborokká: a rabokat szándékosan agyonbolgostatták, *a cél már nem az átnevelés, hanem az elpusztítás volt.*

Az új gazdasági megoldások, az iparosítási program és a kollektivizálás „*új ellenségeket szült*”. A hivatalos iratokban új kifejezések jelentek meg: „*a nép ellensége*”, „*a nép ellenségének felesége*”, „*a nép ellenségének gyermeke*”. Az immáron sokadszorra növekvő létszám a táborokban ismét rosszabb körülményeket teremtett. A problémát hidegvérrel oldották meg: 1938-ban „*kvótát*” vezettek be: az iparban használhatatlan, feleslegessé vált rabokat *agyonlőtték*. A tömeges kivégzések után alultáplált, beteg rabok maradtak a táborokban.

A második világháború kezdete szovjet szempontból a Barbarossa-hadművelet megindítása (1941. június 22.) volt. A háború még több rabot és még nagyobb táborokat eredményezett, s a *táborok ipari óriásokká nőttek*. Ekkorra a foglyok már hozzászoktak ahhoz, hogy a politikai változások bajt hoznak rájuk. S valóban: a háború kivégzésekhez, élelmezési zavarokhoz, hírzárlathoz vezetett. A foglyoknak megtiltották a „kopogást”, vagyis a falakon keresztüli kommunikációt, amely korábban az egyik legfontosabb hírforrás volt. A rabokat a nevük kezdőbetűjén szólították, így a szomszédos cellákban élők sem tudhatták, hogy pontosan ki lakik mellettük.

A táboron belül *elkülönítették a háborús ellenségeket*: a finneket, illetve a német nevűeket (így sok zsidót is). A romló helyzet miatt a halálozási arány 1942–1943-ban volt a legmagasabb. A világháború paradox helyzetet eredményezett: a hadianyagot a rendszer ellenségei termelték. Súlyosbította a helyzetet, hogy a németek közeledtének hírére az NKVD tagjai gyakran pánikba estek, s felszámolták a táborokat, amely gyakran tömeges kivégzéseket jelentett. Az evakuálás nem volt egyszerű, mert a keletre tartó vonatok megteltek az igazgatók és őrök családtagjaival, illetve az ipari gépekkel. A rabok így gyakran gyalog mentek, a járásképteleneket pedig lelőtték. Külön gyűjtötték az „*idegeneket*” (kisebbségeket); s a *hadifoglyok* is újabb réteget jelentettek a foglyoknak. Soraikban 1943-ban 60%-os volt a halálozási arány.

A Vörös Hadsereg által *megszállt területekről nagyszámú polgári lakosság* került a táborokba, állítólag a háború következtében elpusztult területek újjáépítésére. *A frontról hazaérkező katonák* gyakran egyenesen a GULAG-ra kerültek, mert azt gyanították, hogy árulás vagy gyávaság miatt élték túl a háborút, s ezért alaposan „átvilágították” őket. *1945-ben a köztörvényes foglyok amnesztiát kaptak.*

A hidegháború alatt, *az 1950-es években az ipari komplexumokként működő táborok központi szerepet tölthettek be a Szovjetunió gazdaságán belül.* Az arany egyharmadát, a szén és a fa jelentős részét a rabok termelték ki. Minden iparágban dolgoztak foglyok. 476 táborkomplexum, ezeken belül táborok ezrei működtek, létszámuk néhány száztól több ezerig terjedt. *A lágerek belső felépítése az államéhoz hasonlított.* A különböző feladatok irányítását különböző bizottságok, részlegek végezték: Politikai Igazgatóság, Káderigazgatóság, Végrehajtó Csekesták Operatív Igazgatósága, Gulag-ügyészség, Lágerbíróság, Őrparancsnokság, Pénzügyi Igazgatóság, Egészségügyi Igazgatóság, Adminisztratív-gazdasági Igazgatóság, Kulturális-nevelési Osztály, amelynek célja a rabok „megjavítása” volt; „tanáraik” köztörvényes bűnözők voltak. Mivel a rabok különböző rétegekből származtak, s különféle vádak miatt kerültek fogságba, idővel szükség volt *speciális táborok* létrehozására.

Az alábbi *tábortípusok* alakultak ki: Saraska (ezekben tudósok raboskodtak), Gyermekkolónia, Zárt láger, Feleségláger (1937–38-tól), Átvilágító láger („szűrő” a második világháborús katonák átvilágítása), Kényszymunkaláger, Különleges láger (1948-tól politikai rabok számára), Rokkantláger, Titkos láger (az 1950–70-es években külföldiek és emigránsok számára).

Kik kerültek a lágerekbe? Szinte bárki, csak a megfelelő kategóriát kellett számukra megtalálni. A *kategóriák*: agitátorok (szovjetellenes agitátorok); amerikaiak (akik megkíséreltek külföldiekkel kapcsolatot létesíteni); aláírók (akik aláírták a rendszert bíráló petíciókat); anekdotázók (szovjetellenesnek ítélt viccek

és történetek mesélői); baltikumi tisztek (a független balti hadseregek tisztjei); banderisták (*Sztyepan Bandera* ukrán nacionalista hívei, illetve azok, akik haláláig kapcsolatba kerültek vele); baszmacsok („baszma” üzbégül rajtaütő, a szovjet uralom ellen harcoló közép-ázsiaiak); burzsoá nacionalisták (a nemzeti függetlenségi mozgalmak résztvevői); cigányok; fehérgárdisták (a cári hadsereg tisztjei, akik harcoltak az 1918–1921 közötti polgárháborúban); fehérlengyelek (a Szovjet-Oroszország elleni 1920-as „lengyel háború” résztvevői); fehér-emigránsok (a bolsevik hatalomátvétel után emigráló, majd visszatérő személyek); fehér-finnek (a Szovjetunió ellen harcoló finnek); hadifoglyok; harbiniai vagy kavezsdiniek (az egykori kelet-kínai vasút alkalmazottai, jómódú emberek); lajstromon kívüli foglyok, bezucsotcsiki (rabok, akik dokumentálás, ítélet nélkül kerültek a táborokba); nyugatiak (a megszállt területekről); valutázók; vlaszovisták (a második világháború alatt Vlaszov tábornok alatt németekhez áttálló szovjet katonák).

1953-ra a politikai döntéshozók többsége már tudott arról, hogy a táborok veszteségesek. Ez a felismerés, illetve Sztálin halála vezetett a táborok felszámolásának gondolatához. Ez azonban rendkívül lassú folyamat volt. Sztálinnak tehát kiemelt szerepe volt a táborok fenntartásában. (Érdekesség, hogy az 1930-as években fogságba esett kommunista rabok ezt másként gondolták. Elképzelésük szerint Sztálin nem tudott a GULAG-ról, s az egész GULAG-rendszer csak egy félreértés, tévedés eredménye.) A táborok felszámolását gyorsították a lázadások, illetve az, hogy Sztálin politikai örökösei a táborok létezését az elmaradottság jeleként értelmezték.

1956–57-ben megszűnt a GULAG-nak nevet adó intézmény, a *Táborok Főigazgatósága*. Hruscsov a légerek igazgatását a belügyminisztérium hatáskörébe vonta. Az 1970–80-as években néhány új tábor létesült a rendszer új ellenségei számára. A nyugat tudott ezekről a posztsztálinista légerekről; *Ronald Reagan* amerikai elnök rákérdezett *Mihail Gorbacsov*-nál erre. (Gorbacsov maga is Gulag-fogoly unokája.) A szovjet politikus csak 1987-ben kezdte el felszámolni a táborokat.

A szovjet táborrendszerben raboskodók létszámát a folyamatos cserélődés miatt csak megbecsülni lehet. A GULAG foglyainak állandó létszáma kb. 2 millió fő lehetett. 1929–1953 között mintegy 18 millió rab és 6 millió száműzött vált a rendszer áldozatává.

A szovjet táborok ügye napjainkban azért is problematikus, mert a rabok és az örök között is vannak még túlélők; „a gyilkosok ma is élnek.” Applebaum ismertett egy esetet, amely kutatása során történt vele. A táborokról kérdezősködve többször találkozott azzal a jelenséggel, hogy sok orosz még ma is szovjetnek vallja magát, s volt, aki arra intette az írónőt, hogy a táborok kérdésének feszegetése helyett inkább a szovjet nép nagy tetteivel foglalkozzon, például azzal, hogy a

szovjet nép juttatott először embert a világűrbe. Emellett ismert történészek is magyarázatokkal szolgálnak a munkatáborokat illetően. A GULAG rendszerét logikus gazdasági intézkedésnek, büntetés-végrehajtási eszköznek tekintik. Ez az álláspont azért téves, hiszen a rabok még a munkavégzéshez sem kaptak megfelelő eszközöket, s gyakran az emberek elpusztítása volt a cél.

Gereben Ágnes kiemeli, hogy a magyarországi GULAG-rabok kárpótlása akadályokba ütközött, s az idős, megtört emberek gyakran nyereszkeskedő spekulánsok áldozatává váltak. A kollektív kárpótlás még várat magára. A második világháború után kollektív bűnösséggel megvádolt nemzetek közül 1995-ig csak a koreai és a finn népet rehabilitálták.

Irodalom

Applebaum, Anne: *A Gulag története*, 1-2. kötet. Európa Kiadó, Budapest, 2005.

Baradlai Pál: *Én, a 835-ös*. Szerzői kiadás, Budapest, 1993.

Bien György: *Elveszett évek*. Püski Kiadó, Budapest, 1998.

Courtois, Stéphane – Werth, Nicolas – Panné, Jena-Louis – Paczkowski, Andrzej – Bartosek, Karel – Maragolin, Jean-Louis: *A kommunizmus fekete könyve. Bűntény, terror, megtorlás*. Nagyvilág Kiadó, Budapest, 2000.

Füzes Miklós: *Modern rabszolgaság: Magyar állampolgárok a Szovjetunió munkatáboráiban*. Formatív Kft., Budapest, 1990.

Gereben Ágnes: *Beszélgetések a Gulagról*. Helikon, Budapest, 2008.

Kershaw, Ian – Lewin, Moshe: *Sztálinizmus és náciizmus. Diktatúrák összehasonlítása*. Szukits Könyvkiadó, Szeged, 2005.

Kotek, Joël – Rigoulot, Pierre: *A táborok évszázada*. Nagyvilág Könyvkiadó, Budapest, é. n.

Krausz Tamás: „*Gulag és Auschwitz avagy: az összehasonlító elemzés értelme és funkciója*”. *Eszmélet*, 45. szám. 101–121. o.

Krausz Tamás (szerk.): *A sztálinizmus hétköznapijai*. Pannonica, Budapest, 2001.

Lovas Márton: *Magyar voltam a GULÁG-on*. Széchenyi Kiadó Kft, é. n.

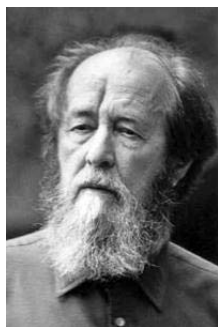
Mészáros Sándorné: *Elrabolt éveim a Gulagon*. Ungvár-Budapest, Kráter Kiadó, Pomáz, 2005.

Nolte, Ernst: *Der europäische Bürgerkrieg 1917–1945: Nazionalsozialismus und Bolschewismus*. Ullstein, Propyläen, Frankfurt am Main, 1987.

Ormos Mária – Krausz Tamás: *Hitler – Sztálin*. Pannonica, Budapest, 1999.

Várdy Béla – Várdy Huszár Ágnes: *Magyarok a Gulag rabszolgatáboráiban*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2007.

Szolzsenyicin: Ivan Gyenyiszovics egy napja

Alekszandr Iszajevics Szolzsenyicin (1918–2008):

1918. december 11-én született Kiszlodovszkban gazdag kozák értelmiségi család sarjaként. Édesapja fia születése előtt meghalt, így egyedül édesanyja nevelte fel.

1929-ben Rosztovba költöztek; itt végezte felsőfokú tanulmányait is. Az egyetemen 1938-tól matematikát és fizikát tanult. Rosztovi tanulmányaival párhuzamosan levelező tagozatos diákként a moszkvai Történeti-Filozófiai-Irodalmi Főiskola bölcsészettudományi szakára járt. Egyetemi tanulmányai befejeztével matematikát és csillagászatot oktatott Morozovszkban.

A második világháborúban a Vörös Hadsereg tisztjeként harcolt, s századosi rangot kapott. Egyik régi barátjának írt levelében nyíltan bírálta Sztálint, ezért 1945-ben letartóztatták, és 8 évi büntetőmunkára ítélték. Összesen 11 évet töltött börtönökben és büntető-munkatáborokban. A lágerekben töltött évei alatt volt segédmunkás, öntőmunkás, építésvezető, dolgozott a Marfinói börtön-kutató-intézetben egy új lehallgatókészülék kísérletezésén is. Könyveiben a táborokban személyesen átélt fájdalomnak és megpróbáltatásoknak állított emléket. A táborokban gondolatait imafüzér technikával rögzítette, mivel nem volt papírja, amire írjon. Szabadulása után vékony pergamenpapírra írt, amelyet pezsngőszüvegbe rejtett, majd elásta a háza kertjében. 1956-ban rehabilitálták.

1962-ben jelent meg az *Ivan Gyenyiszovics egy napja* (eredeti címe: SCS-854; a szám Szolzsenyicin rabszáma volt) című novellája, amely világhírűvé tette.

A hrucsovi enyhülési korszak után 1965-től ismét a retteges légkörre következett. Írásait nem adták ki, s kizárták az Orosz Írószövetségből. Műveit Nyugaton kezdték terjeszteni, elsőként a *Pokol tornácát* és a *Rákosztályt*. A táborokban töltött utolsó évei alatt ugyanis rákot diagnosztizáltak nála, s valószínűleg ennek köszönhette, hogy 1956-ban szabadon engedték.

Munkásságáért 1970-ben irodalmi Nobel-díjat kapott. Az indoklásban többek között az állt: „azért az etikai erőért, amellyel követi az orosz irodalom hagyományait”. A díjat személyesen csak 1974-ben vehette át.

1973-ban adták ki Párizsban a nagy feltűnést keltő *A Gulag szigetcsoportot*, amely miatt 1974-ben kiutasították az országból és hazaárulónak kiáltották ki. Száműzetését Zürichben kezdte meg. Végül az Amerikai Egyesült Államokban talált új hazára második feleségével és három fiával. 1976-tól 1994-ig az Egyesült Államokban élt, amikor visszakapta orosz állampolgárságát.

1994-ben visszatért hazájába. 1997-ben az Orosz Tudományos Akadémia felvette a tagjai közé, tevékenységéért Lomonoszov Aranyéremmel, a francia Erkölc- és Politikatudományi Akadémia nagydíjával díjazták. Számos tudományos és irodalmi társaság tagja lett. Egy orosz tévécsatornán műsorvezetőként is feltűnt. Az utóbbi évtizedben született műveiben kárhoztatta az emberek ezrei által tapasztalt rossz élethelyzeteket, vagyis a szegénységet, a kilátástalan életet, a nyomort.

2007. július 28-án a *Der Spiegel* című hetilapnak így nyilatkozott a „halálról”:

Spiegel: Fél a haláltól?

Szolzenyicin: Nem, nem félek a haláltól már. Fiatal koromat apám korai halála árnyékolta be – 27 évesen meghalt –, és félttem meghalni, mielőtt az irodalmi terveim közül mindegyik valóra vált. De 30 és 40 éves korom között a hozzáállásom a halálhoz eléggé nyugodttá és kiegyensúlyozotttá vált. Úgy érzem, hogy ez egy természetes, de semmi esetre sem végső mérőköve az ember létezésének.

Spiegel: Sok szép kreatív évet kívánunk még önnek.

Szolzenyicin: Nem, nem. Nem kell. Elég volt ez.

2008. augusztus 3-án Moszkvában, szívelégtelenség következtében hunyt el. Augusztus 6-án a Donszkoj-kolostorban helyezték végső nyugalomra, ahol 1994-ig a szovjet fogságban életét vesztett Bethlen István, Magyarország miniszterelnöke is itt feküdt.

Főbb művei:

Ivan Gyenyiszovics egy napja (1962)

A pokol tornáca (1968)

Rákosztály (1968)

A Gulág szigetcsoport I.–II., A Gulág szigetvilág I–III. (1973–1975)

Lenin Zürichben (1976)

Hogyan mentsük meg Oroszországot? (1990)

Az „orosz kérdés” a XX. század végén (1997)

Együtt I.–II. (2001–2002)

A vörös kerék tetralógia (1973, 1983, 1989, 1991)

Elbeszélései:

A krecsetovkai állomáson történt (1963)

Az ügy érdekében (1964)

Ketten a lámpa alatt (1967)

Húsvéti körmenet (1994)

[...] A kísérő őrségnek se szeri, se száma. Félkörbe veszik a Hőerőmű építéséhez induló menetoszlopot, a géppisztolyokat már felkapták, egyenesen az ember pófájába tartják. Itt vannak a kutyás kísérők is, szürke kutyákkal. Az egyik kutya kivicsorítja fogát, nevet a foglyokon. A kísérő őrség bekecsben van, csak hat visel hosszú, bokáig érő irhabundát. Az irhabundákat cserélik: azok veszik fel, akik aznap az őrtoronyba mennek.

A kísérő őrség összekeveri a brigádokat, és még egyszer ötösével megszámlolja a Hőerőműhöz induló rabokat.

– A legerősebben mindig napfelkeltekor fagy! – jelenti ki a sorhajókapitány. – Ez a legalacsonyabb pontja az éjszakai lehülésnek.

A kapitány általában szeret magyarázgatni. Öregnek, fiatalnak pontosan kiszámítja, melyik évben milyen napra esik a születésnapja.

A kapitány szemlátomást megy tönkre, orcája már egész beesett, de még tartja magát.

Itt zónán kívül a fagy meg az átható szél erősen csípi még Suhov viharezett arcát is. Rájött, hogy a Hőerőműig vezető egész úton arcába fúj majd a szél, és elhatározta, felveszi a vászon arcvédőt. Ezt a két hosszúkás szalaggal ellátott rongyocskát ilyen szeles napokra tartogatja, mint sokan mások. A fegyencek közt elterjedt nézet, hogy az ilyen vászondarab sokat segít. Suhov a szeméig betakarja arcát, a füle alatt átvezeti a két kis szalagot, és összeköti a tarkóján. Aztán a sapkát a tarkójára engedi, és felhajtja a buslát gallérját. A sapka ellenzőjét is a homlokába húzza. Így hát elől csak a szeme marad szabadon. A zsineggel jó erősen összerántja a buslátot a derekán. Most már minden rendben lenne, csak a kesztyűje silány, a keze már elgémberedett. Dörzsölgeti, csapkodja, tudja, hamarosan hátra kell rakni a kezét, és így kell mennie a hosszú úton.

A kísérő őrség parancsnoka elmondja a régen megunt mindennapi „fegyencimádságot”:

– Foglyok, figyelem! Menet közben betartani a legszigorúbb rendet! Tilos szét húzni a sorokat, előreszaladni, egyik ötös sorból a másikba átmenni, beszélgetni, tilos félrenézegetni! A kezet hátrakulcsolni! Egy lépés a sorból jobbra vagy balra szökésnek számít, s az őrség figyelmeztetés nélkül tüzet nyit! Első sor, indulj!

S elől megindul az első két ór az úton. Imbolyogva lendül előre az egész menetoszlop, himbálózna a vállak, és jobbról-balról – húszlépésnyire a menetoszloptól és tíz lépés távolságra egymástól – lépdelnek az örök lövésre tartott géppisztollyal.

Már több mint egy hete nem havazott, az utat keményre, egyenletesre taposták. Megkerülik a tábort, a szél itt már egyenesen az arcukba fúj. Kezét hátrakulcsolva, lehorgasztott fővel vonul az egész oszlop, mint valami temetési menet.

Csupán az előtted lépdelő két-három ember lábát, no meg a letaposott darab földet látod, amelyre lépsz. Időről időre felkiált valamelyik őr: „J-48! Kezet hátra!” „B-502! Lépést tarts!” Aztán egyre ritkábban kiabálnak. A szél korbácsol, a látást is zavarja. Az őröknek nem szabad befedni az arcukat. Ez sem irigylésre méltó szolgálat...

Melegebb időben az oszlopban mindenki beszélget, hiába kiabálnak rájuk. De ma mindenki összehúzza magát, mindenki az előtte haladó háta mögé bújik, és elmerül saját gondolataiba.

A fogoly gondolata – az se szabad. Egyre ugyanakörül forog, egyre csak viszszatér: nem tapogatják-e ki a matracban eldugott kenyérdarabot? Estére betegálmányba helyeznek-e az ambulatóriumban? Szigorítottba dugják-e a kapitányt vagy sem? Honnan a csudából szerezte Cezar a meleg fehérneműt? Bizonyára megkent valakit a ruharaktárban. Mert honnan szerezhet?

Amiért kenyér nélkül reggelizett, meg csak hidegen evett meg mindent, Suhov ma úgy érzi, nem lakott jól. S hogy elcsitítja gyomra sajgását, hogy az ne kérjen enni, eltereli gondolatait a táborról, s arra gondol: nemsokára levelet írhat haza.

A menetoszlop elhalad a foglyok által épített famegmunkáló üzem előtt, aztán a lakótelep előtt (a barakkokat szintén foglyok építették, de a szabadok laknak bennük), az új klub mellett (az alapjától egészen a freskókkal díszített falakig, ez is a foglyok keze műve, de a mozit a szabadok nézik), s végül az oszlop kiér a sztyeppre, szembe a széllal, szembe a vöröslő, felkelő nappal. Jobbról-balról, ameddig a szem ellát, hólepte síkság, egyetlenegy fa sem nő az egész sztyeppen.

Nemrég kezdődött az új, az ezerkilencszázötvenegyes esztendő, és Suhovnak ebben az évben is joga van két levelet írni. A legutóbbit júliusban küldte el, és októberben kapott rá választ. Uszt-Izsmában más volt a rend, ott akár minden hónapban írhatott. De hát miről is írjon az ember? Suhov akkor sem írt gyakrabban, mint most.

Suhov ezerkilencszáznegyvenegy június huszonharmadikán hagyta el otthonát. Vasárnap megjöttek az emberek Polomnából, a miséről, és elmondták: ki-tört a háború. Polomnában a postán tudták ezt meg, mert a háború előtt Tyemgenyovóban még senkinek sem volt rádiója. Azt írják, hogy most már minden egyes parasztházban ott bömböl a vezetékes rádió.

Levelet írni most olyan, mintha egy szunnyadó, feneketlen tóba kavicsokat dobálna. Ami belehull, eltűnik, se híre, se hamva többé. Nem írhatja meg, milyen brigádban dolgozik, milyen Andrej Prokofjevics Tyurin, a brigadéros. Most Kilgasszal, a lettel, több megbeszéltnivalója van, mint az otthoniakkal.

Családja is kétszer ír évente, de az ember nem ismeri ki magát az életükben. Új kolhozelnök van, de hát eddig is évenként változtak. A kolhozt összevonták –

már egyszer azelőtt is összevonták, aztán megint szétaprózták. No meg aki nem teljesíti az előírt munkaegységet, annak a háztáiját egytized hektárra csökkentik, sőt van, akinek csak a házáat hagyják meg.

Suhovnak egy dolog sehogy sem ment a fejébe: a felesége azt írta, hogy a háború óta a kolhoztagok száma egyetlenegy lélekkel sem szaporodott, a fiúk, sőt a lányok is úgy ügyeskednek, hogy mind egy szálíg vagy a városi gyárba, vagy a tőzegkitermelésre mennek dolgozni. A férfiaknak a fele se tért vissza a háborúból, de azok sem törődnek a kolhossal, akik visszajöttek: otthon laknak, de máshol dolgoznak. Az egész kolhozban két férfi van. Zahar Vaszilics brigádvezető, no meg Tyihon, a nyolcvannégy esztendőes ács, aki nemrégén nősült, s már gyereke is van. Az egész kolhoz gondja azoknak az asszonyoknak a vállán nyugszik, akik még a harmincas években léptek be.

Ez az, amit Suhov sehogy sem ért: otthon laknak, és máshová járnak dolgozni. Suhov még emlékszik az egyéni paraszti életre, látta a kolhozéletet is, de hogy a parasztok ne a saját falujukban dolgozzanak, ez sehogy se fér a fejébe. Háziipart űznek talán? És mi van a szénakaszálással?

A felesége válaszából kiderül, hogy háziiparral már régen nem foglalkoznak, még ácsmunkára se járnak, pedig erről híresek voltak, vesszőkosarat se fonnak, ez különben sem kell manapság senkinek. De találtak egy új, jóval vidámabb foglalatosságot: a faliszőnyegfestést. Valaki a háborúból kész mintákat hozott haza, s azóta aztán egyre több az ilyen festőmester a faluban: sehol sincsenek állásban, sehol nem dolgoznak, évente egy hónapon át segítenek a kolhozban a szénakaszálásnál meg a behordásnál, s a fennmaradt tizenegy hónapra a kolhozvezetőség kiadja nekik az igazolást, hogy ez meg ez a kolhoztag engedéllyel távozott a maga dolga ügyében, és a kolhoznak nem tartozik semmivel. Aztán beutazzák az egész országot, még repülőgépre is ülnek, mert hát drága az idejük, és garmadával söprik be az ezreket, mindenféle szőnyeget készítenek: ötven rubelért átfestenek akármilyen régi lepedőt, amiért nem kár – s ezt a munkát alig egy óra alatt végzik el. Felesége is dédelgeti a reményt, hogy ha Ivan hazamegy, szintén beáll faliszőnyegfestőnek. Akkor majd kilábalnak a nyomorúságból, amelyben most vergődnek, a gyerekeket beírathatják technikumba, s a málladozó öreg házuk helyett újat építhetnek. A szőnyegfestők már mind új házat építettek maguknak, s a vasúthoz közeli házak ma már nem ötezret érnek, mint azelőtt, hanem huszonötezret.

Megkérte akkor a feleségét, írja meg, hogyan lehet belőle szőnyegfestő, mikor még rajzolni sem tudott soha életében. És mik ezek a csodálatos szőnyegek, mi van rajtuk? Felesége válaszából kiderült, hogy csak a bolond nem tud így szőnyeget festeni: lerakja az ember a mintát, és a lyukakon keresztül már mázolhatja is. Háromféle szőnyegminta van: az egyik „Trojka” – három pompás paripa szánba

fogva repít egy huszártisztet, a második: „Rénszarvas”, a harmadik pedig perzsa mintájú. Egyéb választék nincs is, de ennek is örülnek az emberek országszerte, és úgyszólván elkapkodják. Mert hát egy igazi szőnyeg nem ötven rubelbe kerül, hanem ezrekbe.

Suhov nem bánna, ha csak fél szemmel is megpillanthatna egy ilyen szőnyeget...

Ivan Gyenyiszovics a hosszú börtön- és táborélet során már elszokott attól a gondolattól, mi lesz holnap vagy egy év múlva, miből tartja el a családot. Helyette mindenről gondoskodik a parancsnokság – mintha így könnyebb is lenne. És még két telet és két nyarat kell neki itt töltenie. De ezek a szőnyegek valahogy felbolygatták...

Nyilvánvaló, könnyű és tiszta kereset. Ámbár valahogy fájna elszakadnia a falujabeliektől... Lelke mélyén Ivan Gyenyiszovicsnak semmi kedve a szőnyegekkel foglalkozni, ehhez afféle fesztelen, tolakodó természet kell, mert bizonyára egy-két embert le kellene kenyerezni. Suhov negyvenedik évét tapossa, fogait már jócskán elhullatta, haja is ritkul, de még soha senkitől semmit el nem fogadott, soha senkit meg nem vesztegetett, és a táborban sem szokott erre rá.

A könnyen szerzett pénz valahogy semmit sem ér, és az embernek nincs meg az az érzése, hogy meg is dolgozott érte. Helyesen mondták az öregek: ingyenjóság nem tartós. Suhov keze még bírja, még sok mindenhez ért, nem találna-e a szabad életben munkát mint kályhás, asztalos vagy bádogos?

Ha a polgári jogoktól való megfosztottsága miatt nem fogadnák be sehol, vagy haza se engednék, majd akkor is ráér a szőnyegekkel foglalkozni.

A menetoszlop ezalatt céljához ért, és megállt a nagy kiterjedésű objektum bejáratánál. Előzőleg a zóna sarkánál már elvált a két bundás őr, és odaballagott a két távoli őrtoronyhoz. Amíg az őrség nem foglalja el a helyét valamennyi őrtoronyban, a foglyokat nem engedik be. A kísérő őrség parancsnoka golyószóróval a vállán a kapuőrséghez ment, a kapuőrség helyiségének kéményéből csak úgy gomolygott a füst: a szabad kapuőr egész éjjel ott ül, s vigyáz, nehogy deszkát vagy cementet vigyenek ki.

A kaput, az egész építkezési zónát szögesdrót övezi, és amott oldalt, a távoli szögesdrót kerítés mögött lassan emelkedik föl a homályból a hatalmas, vörös nap. Aljoska ott áll Suhov mellett, nézi a napot, és örül, halvány mosoly játszadozik arcán. Orcája beesett, csak azon él, amit a táborban kap. Semmi mellékkeresete – minek örül? Vasárnaponként összeül a többi baptistával, és súgnak-búgnak. Mit nekik a tábor? Fel se veszik! [...]

A Gulágok világa Szolzsenyicin művei alapján

„Azoknak ajánlom, akik nem éltek addig, hogy ezeket elmondhassák. Bocsássanak meg önkem, hogy nem láttam mindent, hogy nem emlékszem mindenre, s hogy nem voltam képes mindenre kitalálni.”

(Alekszandr Szolzsenyicin)

A szovjet rendszer által létrehozott torz világ, a koncentrációs táborok rendszere az első világháború végétől, az 1920-as évek elejétől az 1980-as évekig állt fenn, majd tűnt el a történelem forgatagában.

A koncentrációs táborba kerülésnek külön folyamata volt. Az „árulók” kijelölését, a letartóztatásokat, a vizsgálati fogságban elszenvedett napokat követően, ahol eldőlt, hogy valaki bűnös-e vagy sem (a többség „bűnösnek” bizonyult), a különböző börtönökben, cellákban töltött napokon keresztül, a táborokba tartó különböző szállító eszközökön (vonatok, hajók, „gyalogtúra”) átvészelt út vezetett a táborokba. Ezek az állomások már előrevetítették a koncentrációs táborok mindennapjait. Annak a szörnyű megpróbáltatásokkal, megaláztatásokkal teli életnek a képét, amit a mai kor embere nem nevezne ÉLETNEK.

Szolzszenyicint 1945 februárjában tartóztatták le. Katonaként parancsnoka magához hivatta, elkérte a fegyverét, ekkor két kémelhárító elfogta és letartóztatta. Mielőtt azonban elvitték, parancsnoka hangosan megkérdezte tőle, van-e barátja az Első Ukrán Frontban. Abban a pillanatban világossá vált számára, hogy barátjával, volt iskolatársával folytatott levelezése miatt fogták el. A hadsereg kémelhárító osztályára szállították volna, csak hogy akik elfogták, nem tudták, hol is található az épület, úgyhogy maga Szolzsenyicin kalauzolta el őket és saját magát a börtönbe. Cserébe, hogy saját magát elvitte a börtönbe, normál zárka helyett azonnal szigorítottba zárták. Szolzsenyicint 1945. július 7-én nyolc évre ítélték szovjetellenes agitáció és szovjetellenes szervezet alapításának kísérlete miatt.

Az első lépcsőfok: a LETARTÓZTATÁS.

„Letartóztatás! Mondjam-e, hogy itt végződik egész életed? Hogy úgy zuhan rád, mint a villámcsapás? Hogy elviselhetetlen lelki megrázkódtatás, amellyel nem mindenki tud megbirkózni, s amely gyakran megőrüléshez vezet?”

A letartóztatás pillanata az utolsó olyan pillanat a leendő foglyok életében, amikor még őszintén élt bennük a remény, hogy ez valami tévedés, ártatlanok és nem követettek el semmit, ezért biztosan szabadon fogják őket bocsátani, ha ezt bebizonyítják. Csakhogy a rendszert nem érdekelte, hogy ki ártatlan és ki bűnös, a lényeg az volt, hogy *minél több embert, munkaerőt küldjenek a munkatáborokba*; ebben a világban mindenki „áruló” volt.

A letartóztatások történhetek éjjel, nappal, otthon, munkahelyen, utazás közben, egyéni vagy csoportos formában, lehetett egyszeri vagy többszöri alkalommal bekövetkező esemény. Az éjjeli letartóztatások voltak a leggyakoribbak, mivel a hangsúly alapvetően azon volt, hogy minél több embert gyűjtsenek be, de azt senki se vegye észre. *Éjszaka* megállt egy fekete autó a ház előtt, dörömbölnek az ajtón, az „áldozat” kinyitja, esetleg arra van ideje, hogy néhány dolgot összecsomagoljon, majd viszik is el. De hogy hová viszik, és mit akarnak tőle, azt majd csak a kihallgató szobában közlik vele. A családtagjai pedig többé nem látják.

A nappali letartóztatások bevett formája az „álismerősök” felbukkanása. Odamennek a kiszemelt „áldozathoz”, megszólítják, hogy *„Te vagy, Alekszandr Paszkijevics?”* Az illető azt válaszolja, hogy *„Igen, én vagyok!”*, erre a válasz, hogy *„Ő, de rég láttalak öregfiú! Hogy vagy? Én Fjodor Ivanovics vagyok! Hát nem emlékszel rám?”* És már meg is történt a letartóztatandó személy beazonosítása, s innét már csak egy ugrás a fekete kocsi és a börtön.

Egy férfit a szakszervezeti bizottság elküldött egyik üdülőtelepére pihenni, persze mindez csak ürügyként szolgált. A szakszervezeti bizottságnak egy kötelessége volt: a férfi gyorsan csomagoljon össze és két órán belül menjen ki a pályaudvarra. A gyanútlan áldozat örömmel teljesítette a felkérést, kint is volt két óra múlva a pályaudvaron a feleségével, csak hogy jött egy látszat ismerős, aki elhívta, hogy igyanak meg valamit és beszélgessenek egyet a vonat indulásáig. El is ment az idegennel, ezt az embert a felesége soha többé nem látta. Előfordult, hogy valakit a műtőből, műtét közben vittek el. Egy idő után szokássá vált, hogy az emberek mielőtt elindultak volna a munkába, minden reggel elköszöntek családjuktól, mivel nem tudhatták, hogy éppen nem ők lesznek-e a rendszer aznapi áldozatai.

Az emberek között a félelem, az árulótól való rettegés, a bizalmatlanság légköre uralkodott el. S ez nem csak az ő kényszerképzetük volt, hanem a színtiszta valóság! A rendszer első és lehatásosabb módszere, a mindenki „áruló”, a „rend-

szer ellensége”. S aki ezeket a személyeket nem jelenti fel, az is a rendszer ellenségévé válik, s azonnal a táborba viszik, ahonnan nem térnek vissza az emberek. Létrejött a rendszer melletti „besúgók hálózata”, és a rettegett légkör, hogy senki senkiben sem, még a saját családtagjában sem bízhatott, és a fálnak tényleg „füle nőtt”. Akik a besúgók sorába léptek, úgy gondolták, hogyha „egyszer muszáj jelentést leadni, akkor nincs mese, mit tehet az ember”, „ha nem én teszem, megteszi más”, mondogatták maguknak önigazolást keresve tettükre, „jobb, ha rendes ember a besúgó, például én, mint valami csirkefogó”. Igaz lett a mondás, miszerint az „ember embernek farkasává” vált.

Csak hogy a Szovjetunióban a besúgóknak sem volt biztos a léte, ugyanis a rendszer mellettiek, és azt hűen szolgálók ugyanúgy bekerültek a táborokba, mint a rendszer „árulói”. Itt mindenki ellenség volt! Egy embert, Joszif Visszarionovics Sztálint kivéve, aki a rendszer egyik kitalálója és megvalósítója volt. A bebörtönzések és a táborokba való deportálások három nagy hullámát különíthetjük el: 1929–30, 1937–38, 1944–46. A koncentrációs táborok létrehozásának ötlete nem Németországból ered, hanem a Szovjetunióban már sokkal korábban, 1917-ben megszületett ennek gondolata. Lenin *Hogy szervezzük meg a versenyt* című cikkében (1918. január 7–10.) meghirdette „az orosz föld megtisztítását minden rovartól”. A tisztogatás különféle eszközeire és módszereire tett javaslatai között szerepelt a bebörtönzés, az illemhelyek takarítása, „lőjjék agyon a semmirekellőket”, börtönbüntetés vagy a kényszerszermunka fajtái, ezen felül meghirdette a versenyt a „kommunák és faluközösségek között a tisztogatás legjobb módjainak kitalálására”. És hogy kik voltak a rovarok, azt megmutatta a deportálási hullámok sorozata.

1918-ben megkezdtek a templomok kifosztását, s ennek során törtek-zúztak. 1918. augusztus 30-án az NKVD parancsba adta a jobboldalinak kikiáltott *szociálforradalmárok* letartóztatását, s engedélyezte a túszzsedést. 1919. február 15-én a Honvédelmi Tanács határozatára a túszzsedést a vasútnál dolgozó parasztok körében kezdték meg. 1920. évi határozatában a Népbiztosok Tanácsa kiegészítette a túszzsedők hatáskörét a *szociáldemokratákra*. Egymás után sorra következett a *baloldaliak, az anarchisták, az emigrációból visszatértek, az értelmiségiek, a tudósok, tanárok, művészek, írók üldöztetése, a mérnöki kar letartóztatása* (1921: GlavTop, Tüzép-per, 1928: Sahti-per, 1930: az Iparpárt-pere). *Kirakatpereket* rendeztek, amelyek legfőbb célja az elrettentés és az ellenségkép (az ellenség köztünk jár) meghirdetése volt. 1922-ben az eszerek elleni persorozat arra hivatkozva indultak el, hogy ők kezdték a polgárháborút, nem ismerik el a breszti békét, a nemzeti vagyon, a vasút ellen terveznek támadást, robbantást, az antant kémei, és az antanttól kapnak pénzt a robbantáshoz. „Az eszer párt tehát már azért is

bűnös, mert NEM JELENTETTE FEL ÖNMAGÁT!” – írta a helyzet és a vádak abszurditását mutatva Szolzsenyicin. Egy másik idézet az írók és professzorok elfogatására adott parancs egyik részlete: „Dzerzsinszkij elvtárs! Ami az ellenforradalmat támogató írók és professzorok kiutasítását illeti... Úgy kell beállítanunk, hogy mint „háborús kémeket” látjuk szükségesnek letartóztatni, szisztematikusan összeszedni és külföldre száműzni őket.”

1919-ben razziákat rendeztek az általuk koholt ál-összeesküvések leleplezésére. 1918. augusztus 30-án a fehérgárdisták agyonlövésére adtak utasítást. Egy 1918. évi rendelet értelmében, ha a paraszt nem szolgáltatja be, hanem eladja vagy megtartja gabonáját, 10 év szabadságvesztést kap kényszerszolgálatával s teljes vagyonelkobzással. 1921-ben a VCSK (Összoroszági Rendkívüli Bizottság) – más néven Cseka – 10. számú rendelete szigorított megtorló intézkedéseket vezetett be a „burzsoáziával” szemben. Már a diákok ellen is letartóztatási parancsot adtak ki. Közben bevezették a törvényszéken kívüli bíraskodást, amit a Cseka feladatkörébe utaltak. 1922-ben az ellenforradalom és spekuláció ellen megalakult a Rendkívüli Bizottság, a GPU. Megindult a vallás kiirtása. A polgárháborút követően hatalmas éhínség tombolt a Volga-vidéken, a szülők megették gyermekeiket (kannibalizmus). Az éhínség enyhítése érdekében az állami vezetés nem tett semmit, hanem áthárította a felelősséget az ott élő papokra, miszerint az egyházak, papok és apácák hordják az élelmet az éhezőknek, akik persze nem voltak elegenden ahhoz, hogy ezt a nagy horderejű problémát megoldják, főleg, hogy nekik sem volt ennivalójuk. Ezért egy 1922. évi határozatban engedélyezték a Központi Végrehajtó Bizottságnak az összes templom vagyonának, kincseinek kisajátítását az éhezők számára, s megindult a hajtóvadászat a papok ellen. 1925-től a trockisták bebörtönzése, majd 1928-ban a NEP embereivel való leszámolás következett. 1929-ben az „aranyláz” keretein belül a gazdagok vagyonát kobozták el kárpótlás nélkül. Minden foglyot, akit később a táborokba deportáltak, az 1926. évi Büntető Törvénykönyv 58. cikkelye, illetve az ebben foglalt 14 pont valamelyike alapján ítélték el, ezért kapta az utókortól ez a cikkely a NAGY CIKKELY elnevezést. Az 1926. évi Büntető Törvénykönyv 58. cikkelyének X. pontja kimondta: „Propaganda vagy agitáció, amely felhívást tartalmaz a szovjet hatalom megdöntésére, aláaknázására, vagy gyengítésére... valamint ilyen tartalmú irodalom terjesztése, termelése vagy rejtgetése” esetén, ha a pontban foglaltak beigazolódnak, az illető személy „a nép és a rendszer ellenségének” minősül. E pontra hivatkozva tartóztatták le a legtöbb táborba küldött személyt, közöttük Szolzsenyicint is. 1947-ben jelentették be a 25 évi elzárást, kényszerszolgálatából, amely egyenlő volt az életfogytiglanra ítélelssel és a halállal.

Az 1930-as években bevezették a *belső útlevérendszer*t; akit megállítottak az utcán és nem volt nála az útlevele, azonnal kémnek, a rendszer ellenségének számított. Letartóztatták és a Gulág-ra küldték. Az 1930-as években már egész családokat küldtek a táborokba. Bevezették a gyorsított eljárást, s eltörölték a fellebbezési jogot, amit a foglyok a gyakorlatban addig sem vehettek igénybe. Az 1937–38. évi hullám elsodorta a kommunistákat, a külföldön működő saját hírszerzőiket, a kelet-kínai vasutak alkalmazottjait, a koreaiakat, a leningrádi észteket, a lett lövészeket és a csekistákat. Ekkor kezdődött a rendszer híveinek táborokba küldése.

Az 1940-es években deportálták a spanyol gyerekeket, családokat, hadifogságból szabadult katonákat, a német megszállás alatt lévő szovjet polgári személyeket, mindazokat, akiknek külföldi ismerőse volt. 1946–1947-ben a nyugati kormányok elkezdték hazaküldeni a szovjet hadifoglyokat, emigránsokat, ezzel gyakorlatilag a halálba küldték az embereket.

Az 1950-es években a zsidók kiirtásának tervezete is megszületett, ám ez megírsult Sztálin halála miatt.

A második lépcsőfok: a KIVIZSGÁLÁS.

A kihallgatások egyik fő jelszava: nem kell bizonyítékot keresni ahhoz, hogy elítéljenek valakit. A kivizsgálásra szánt időt arra kell fordítani, hogy *megtörjék a vádlottat*. A bűnösség bizonyítása nem tartozik a célok közé. Már 1919-ben a kihallgatások fő, megfélemlítést célzó eszköze a revolver volt. A bevett szokások közé tartozott, hogy belevilágítottak az emberek arcába, égették kezeit, hideget, vagy bűzt árasztottak cellájába, vagy addig melegítették a cellát, míg kibuggyant a vérük. A rendszer hármass jelszava a megfélemlítés, kínzás és erőszak volt. 1938 tavaszán rendeletileg is bevezették a kínvallatást, persze a valóságban addig is rendszeresen éltek ezen eszközzel. A vallatók fantáziájára bízta, milyen kínzási módszereket találnak ki a foglyok beismerő vallomásának kicsikarásához. Főleg pszichológiai módszereket alkalmaztak. A kihallgatások többségükben éjszaka folytak. Először megpróbálták meggyőzni az illetőt, hogy jobb, ha bevallja a tettét, mert ha ezt nem teszi meg, akkor durvább eszközökhöz folyamodnak a beismerő vallomás kicsikarásához. Ekkor senki sem értette, hogy miért kellene olyat bevallania, ami nem igaz, s amit nem követett el. Csakhogy mindez nem számított; e kegyetlen rendszernek, a felsőbb utasításokat azonnal végrehajtó a mechanikus gépezet egyetlen dolga az volt, hogy a kijelölt, előre meghatározott kvótaszámoknak megfelelő embertömeget küldjön annak végzete felé, egyenesen a halálba.

A lélektani módszerek közül a vallásos beállítottságúak – papok, apácák, hívők, illetve gyengébb idegzetűek – megtörésénél a durva szitkozódás módszerét alkalmazták. Sokszor játszották el az amerikai filmekből ismert „jó-rossz nyomozó”

szerepét. Általánossá vált az előzetes megalázás és a hideg padlóra fektetés módszere. Megpróbálták kihozni a foglyot a sodrából, például úgy is, hogy az erre kapható női nyomozó levetközött a fogoly előtt, aki persze nem értette, mi történik, s a női test bájaitól bódultan aláírta a beismerő vallomást. Sok esetben hatásvos módszernek bizonyult a rabok ijesztgetése, miszerint láger és láger között is nagy különbség van, és csak a kihallgató személyétől függ, hová kerülnek.

A vallatók állandóan hazudoztak; előadták, hogy ha az illető nem vallja be bűnösségét, akkor kénytelenek lesznek elővenni a családját, és ugye ki az, akit ne törne meg a szerettei iránti érzelmek húrjainak pengetése. Alkalmazták a „hang-módszert”, amelynek több fajtája volt. Az egyik, amikor a foglyot a kihallgatótól 6-8 méter távolságra ültették le és kényszerítették, hogy hangosan beszéljen, többször mondja el ugyanazt a mondatot, ezzel halálra fárasztották. A másik fajtája, hogy két nyomozó, két oldalról, egy tölcseren keresztül addig ordítottak a fülébe, amíg aláírta a beismerő vallomást. Ekkor sokan örökre halláskárosultak lettek, vagy elvesztették hallásukat. Használták a „csiklandozás” technikáját: a lefogott rab orrát belülről madártollal csiklandozták, amitől az érintettnek olyan érzése támadt, mintha az agyába fúrnának. Bevett szokás lett a cigaretták csikkjeinek elnyomása a vádlott bőrén, vagy a fénymódszer alkalmazása. Ez abból állt, hogy reggeltől-estig, éjszaka is égették a villanyt a cellákban, vagy a bokszokban, ahová a vádlottat elhelyezték. Ettől szemhéjgyulladást kaptak, nem tudták kipihegni magukat; a cél pontosan az volt, hogy napokon keresztül egy percet se aludjanak. A kihallgatásokon is fénnel világítottak a szemükbe. Előfordult, hogy valakit egész éjszaka kihallgatásra vittek, de sohasem értek oda a kihallgató szobáig; ezt nevezték „non-stop” kihallgatásnak. Voltak, akiket napokig állva tartottak a folyosókon a falnak fordulva, vagy 6-7 napig egyenes háttal térdepeltették őket egy sámlin, úgy, hogy közben nem ülhetek rá a sarkukra, nem tudtak aludni sem. Sokakat bokszba zártak, ez egy láda vagy szekrény volt. Ebben csak állni lehetett, a térdek behajtására sem volt lehetőség, éppen hogy elért bennük egy álló test. Itt hagyták az embereket óráig, napokig, közben étlen-szomjan, mosdó nélkül várták, hogy viszik-e őket egyáltalán kihallgatásra, vagy örökre otthagyják testüket bezárva. Léteztek poloskás bokszok is, amelyek sötét, deszkákból összetákoltt, beépített szekrények voltak, teli poloskákkal, amelyek rámasztak az emberre és kiszívták a véré. A bezártak az elején még küzdenek ellenük, ám egy idő után megszűnik az ellenállás és hagyják, hogy kiszívják a vérüket. Sokakat meztelenül tettek be ezekbe a poloskákkal teleszórt szekrénybe. Egyeseket álló helyzetben egy fülkébe zártak, ahol túrték, hogy ütemesen csöpögjön a fejükre a hideg víz, ami utána végigfolyt az általában meztelen testükön. Ezeket az embereket egy napig, 24 óráig tartották bent a fülkékben. Félholtan, eszméletüket veszítve szed-

ték ki őket innen, és csak a kórházban tértek magukhoz. Voltak köztük, akiknek örökre elborult az elméjük. A szigorított zárkákban éheztetéssel, hideggel gyötörték az embereket, de voltak ún. „forró zárkák” is, például Szuhanovkában, ahol addig melegítették a cellát, míg a foglyoknak kibuggyant a vérük. Előfordult, hogy három-négy napig nem adtak inni a foglyoknak, vagy csak sós vizet itattak velük, ami kimarta a gyomrukat és szétmarta a torkukat, s teljesen kiszáradtak. Alkalmaztak körömszorító készüléket, kényszerzubbonyt, gumibottal verést, gerinctörést és a nemi szervre taposás eszközét is. Voltak, akiknek kendővel összekötötték a száját és a lábait, ezt nevezték zabláznak („fecskének”), és így hagyták őket egy napig.

Szinte mindegyik kínzási eszköz párosult az „álmatlanság” módszerével, vagyis azzal, hogy a fogoly minél fáradtabb, annál inkább fogy a türelme. Több napi alváshiány hallucinációkat okoz és aláír bármit, amit elé tesznek. Ilyen kínzási módszerek bevetése után nincs ember, aki ne tenne beismerő vallomást, függetlenül attól, hogy elkövette-e azt a bűnt, ami a papíron szerepel, vagy sem.

Solzsenyicin így vélekedett a letartóztatásokról és a kihallgatásokról: *„Kora ifjúságunktól fogva oktatnak, előkészítenek bennünket – hivatásunkra, állampolgári kötelességeinkre, katonai szolgálatra, illedelmes viselkedésre... De sem képzés, sem nevelés, sem tapasztalat nem vértéz fel egy cseppet sem bennünket életünk legnagyobb megpróbáltatására: az ok nélküli letartóztatásra s a tárgy nélküli kivizsgálásra. Regények, drámák és filmek úgy állítják eléink azokat, akikkel a valatőszobában találkozunk, mint az igazság és emberiesség bajnokait, mint atyai barátainkat... Senki sem tart előadásokat a Büntetőtörvénykönyv szövegerintő és kiterjesztett értelmezéséről, de maguk a büntetőtörvénykönyvek sem láthatók a könyvtárak polcain, nem árusítják őket kioszkokban s nem kerülhetnek a gondtalan fiatalság kezébe... Nálunk pedig a kivizsgálás alapelvei közé tartozik, hogy a vádlott el legyen zárva a törvények megismerésének még a lehetőségétől is.”*

Az elbeszélésből is kitűnik, hogy a letartóztatási- és kihallgatási procedúrának előre előkészített forgatókönyve volt, amit viszont csak a kihallgatók és a rendszer „szellemi atyjai” ismertek. A vádlottnak nincs joga a Büntetőtörvénykönyv megismeréséhez, amely alapján elítélik, nem kérhet ügyvédet, vagy ha kér is, biztos lehet abban, hogy nem kap. Nem fellebbezhet az ítélet ellen, ha mégis megteszi, feltéve, ha egyáltalán továbbítják a levelét, a bírói székekben is a rendszer emberei ülnek. Vagyis hiábavaló minden ellenkezés, a sorsa bevégeztetett abban a pillanatban, ahogy felírták a nevét a lehetséges „árulók” hosszú, végeláthatatlan névsorát tartalmazó listába. A vádlottnak egyetlen joga volt: szó nélkül aláírni a már a letartóztatása előtt megfogalmazott és írásban rögzített koholt vádat, amit a rendszer emberei általa elkövetettnek kiáltottak ki.

Szolzszenyicin a kihallgatókat, a vallatókat, a rendszer embereit „*kékszalagosoknak*” nevezi. Az elnevezés viseletükből ered, kék tányérsapkát, kék válllapokat, kék hajtókákat viseltek, bár idővel a teljesen kék felület egy vékony kék csíkká keskenyedett a ruhadarabokon, de a kék szín megmaradt. Mindent elárul működésükről kedvenc mondásuk: *„Adjatok egy embert – ügyet majd koholunk hozzá!”* Feladatuk a felsőbb hatalom által kijelölt kontrollszámok teljesítése volt. Ha nagyszámú embertömeget küldtek a táborokba, akkor jól éltek: volt állásuk, lophattak, szórakozhattak, kifoszthatták a rabokat, nőket erőszakolhattak meg anélkül, hogy bárki rájuk szólt volna. Ha azonban kisszámú embercsoportokat küldtek a táborokba, akkor elvesztették állásukat, nem harácsolhattak, létük abban a pillanatban bizonytalanná vált, s a rendszer ellenségei lettek. Tehát adott volt a feladat: aki nem vallott, az személyes létében veszélyeztette a nyomozót, vagyis bármilyen eszközzel, de térdre, bevallásra kellett kényszeríteni a foglyot! Vagy ő, vagy én alapon megindult a *„Harc, hát legyen harc!”* vádló és vádlott között, amelynek csak egyetlen szomorú kimenete lehetett: a vádlott húzza a rövidebbet! Ezeket az embereket kizárólag a hatalom és a szerzés ösztöne irányította. Erről írta Solzszenyicin, hogy *„a hatalom méreg... De az olyan ember számára, aki hisz valami mindnyájunkban uralkodó magasabb erőben s aki ezért tudatában van saját kicsinységének, a hatalom még nem halálos méreg. Csak akiknek nincs kapcsolatuk a magasabb szférákkal, azok számára a hatalom olyan, mint a hulláméreg: ha egyszer megfertőzi őket, menthetetlenek.”* Ezek az emberek pedig az utóbbi kategóriába tartoztak. Mákszemnyi hatalmukkal borzasztó kegyetlenkedéseket vihettek végbe, bárkit a táborok foglyává tehetek, működésüket senki sem ellenőrizte, csak azt nézték, hogy teljesítik-e az irányszámokat. *„Ha módunk volna megtudni az egyes letartóztatások rejtett indítékait, csodálkozva vennénk észre, hogy bár az elfogatásokat általános törvényszerűségek szabályozzák, a személy kiválasztása, tehát hogy kit fognak el, az egyén sorsa az esetek háromnegyed részében emberi kapzsóság és bosszúvágy függvénye s ezek közül is ötven százalék a helyi NKVD harácsoló számításainak eredménye...”* Az ítéletek predesztináltak, eleve elrendeltek voltak; a bírók mindig tudták, milyen döntést vár el tőlük a felsőbb hatalom, így születettek meg az előre és eleve elrendelt ítéletek sorozatai. Gyerzsávin így írt a bírósági eljárásokról: *„A pártos bíróság zsinványok tanyája, Hol alszik a Törvény, a bíró ellenség – Csupasz nyakkal hever előtte a polgár, Gyilkos töre elől nincs számára mentség.”*

A törvényszékek három fajtája létezett: népbíróság, területi bíróság, forradalmi törvényszék. A népbíróság nem foglalkozott politikai és bűnügyi esetekkel, nem szabhatott ki halálbüntetést, és nem adhatott 2 évnél magasabb büntetést (1918-ban ezt felemelték 5, majd 1922-ben 10 évre, s elvették a 6 hónap alatti elzá-

rás jogát). A területi bíróságok és forradalmi törvényszékek osztogatták a halálos ítéleteket, ezt a jogot átmenetileg csak 1920–21-ben vették el tőlük. *Krilenko és Szolzsenyicin* mondta, hogy „A bíraskodás egyrészt a jogalkotás szerve, másrészt a politika eszköze.”

Ha megnézzük a vallatók névsorát, sokak nevének jelentése is utal a munkára, amit végeznek. Például Trutnyev („dörgő”) ügyész, Skurkin („nyúzó”) őrnagy, a vizsgálati osztály parancsnoka, Balagyin („zupás”) alezredes, Szkorohvatov („fogdmeg-gyorsan”) beosztott kivizsgáló, Grabiscsenko („harácsolós”).

Szolzsenyicin írja róluk: *„Bárcsak olyan egyszerű volna ez! – hogy adva vannak valahol bizonyos sötét emberek, akik elvetemülten munkálkodnak sötét műveiken, csak el kell őket különíteni a többi embertől s megsemmisíteni. Csak hogy a szívén halad át minden egyes embernek az a vonal, amely a jót a rossztól elválasztja. S ki az, aki megsemmisítheti szívének egy darabját? Ez a vonal ugyanazon szív életében többször is megváltoztathatja a helyét, hol a diadalmaskodó gonosz tolja el, hol a terjeszkedő jónak ad helyet. Ugyanaz az ember valójában nem ugyanaz, ahogy évei szaporodnak s megváltoznak a körülményei. Majd az ördögöt közelíti, majd a szentet. Neve azonban nem változik, s így mindent ugyanazon személynek tulajdonítunk... S íme döbbszerűen torpanunk meg a gödör szélén, amelybe már éppen bele akartuk taszítani kínzóinkat, hiszen csak pusztán véletlenül múlt, hogy nem mi lettünk hóhérok, hanem ők”. Tehát nincs eleve elrendeltem jó és rossz ember, mindenki maga határoz arról, hogy melyik éne kerekedik felül, hogyan akarja élni az életét, két út van, ezek az emberek kizárólag saját magukat nézve álltak a kegyetlenség és irgalomnélküliség oldalára. Ők választották, így senkire sem háríthatják át tetteikért a felelőséget, ahogy ezt később megpróbálták. Ezek az emberek nem voltak szellemi zsenik és nem rendelkeztek lelkiismerettel, nem voltak képesek átérezni a foglyok helyzetét. Ha jól megvizsgáljuk, az IDEOLÓGIA biztosította számukra az elkövetett kegyetlenségek feletti önigazolást. „Az IDEOLÓGIÁNAK köszönhető, hogy a XX. századnak olyan gaztetteket is meg kellett élnie, amelyek milliószámra követelték az áldozatokat.” Aki egyszer elitéltként bekerült ebbe a gépezetbe, az soha többé, vagy nagyon nagy szerencsével kerülhetett csak ki a tábori fogságból, és ha kikerült is, a trojka biztosította számára, hogy sokáig ne maradhasson szabadlábban, s újra visszavették a táborok végláthatatlan folyamába.*

A harmadik lépcsőfok: a TÁBOROKBA VALÓ ELJUTÁS.

A foglyok hosszú kálváriájuk során celláikban várják továbbszállításukat, de ezek között van egy, amit sohasem felednek el: ez a legelső börtöncella. Az első cella, ahová a sorsuk veti őket, olyan, mint az első szerelem mindenki életében; amíg élünk örök emlék marad a szívünkben. Itt találkoznak a rabok először hozzájuk

hasonló sorsú, koholt vádak alapján elítélt, igazságtalanul fogva tartott társaikkal. Ezek az emberek lesznek átmenetileg a családjuk, a barátaik, azért is szeretik egymást annyira, mert egy sorsban osztoznak. Ez a cella Szolzszenyicin életében az egyik leghíresebb szovjet börtönben, a Ljubljankában található 67-es cella.

Az új fogoly mindig új információt hoz a külvilágból, ami nagy kincsnek számított. Az itteni létnek megvannak a szabályai; este alvás, nincs beszéd, a kezeket a takarók felett kell tartani, nappal felkelés után elmehetnek mosdóba, azután csak a cellában üríthettek. A szemüvegeket éjszakára le kell adni, könyveket olvashattak, de ha megszegették a szabályokat, azonnal elvették azokat. Reggelire kenyert kaptak kis cukorral, majd teát; napi két fő étkezés volt: egykor és négykor. A foglyoknak a következő jogokat biztosították: feliratkozás cipőjavításra, orvosi vizsgálatra („*A börtönorvos a vizsgálóbíró s a hóhér legjobb asszisztense.*”), kérvényeket nyújthattak be havonta kétszer, egy 7×10 cm-es cédulán, hetente egyszeri borotválkozás. Az egyetlen boldog pillanata a napnak az volt számukra, amikor kivitték őket sétálni. Akkor arra a pár percre érezhették a bőrükön a napfény érintését és egy pillanatra boldogság öntötte el a szívüket. Megtanultak olyan dolgoknak örülni, amit a hétköznapi ember észre sem venne, számukra ezek a pillanatok adtak erőt az életben maradásra, a reményre. A raboknak egyetlen eszköz volt a kezükben a tiltakozásra, ha *éhségstrájkba* kezdtek; akkor el tudták érni a börtönkörülményeik kis fokú javulását. Azonban az 1930-as években ezt az eszközt is kivették a kezükből, mivel ekkortól felmentették a börtönvezetőséget a felelősség alól, ha az ő felügyeletük alatti rab éhen halt a börtönben. Az éhségstrájkolókkal szemben bevezették, hogy ha sokáig tiltakoztak az evés ellen, akkor több ór bement a cellába, lefoglák a rabot és mint a libákat szokás, egy csövet levezettek a gyomrába és megtöltötték étellel. Az 1937-re általánossá váló eljárás iszonyatos fájdalommal járt, így nem csoda, hogy ezek után kevesen folytattak ételmeztartóztató-tüntetések a börtönben.

Minden cellában tartózkodott egy személy, akit „*kotlósnak*” hívtak. Ez az ember a rendszer embere volt, „*áruló*”, aki miközben maga is fogolyként töltötte büntetését, kihallgatta a foglyok egymás közötti beszélgetéseit, majd esténként, vagy napközben az örök kihallgatásra hívták, ahol elmondta a hallottakat. A foglyok beszélgetésük gyanútlanul megemlégették ismerőseik nevét; ezeket a neveket jelentette a „*kotlós*”, és már meg is voltak a következő áldozatok! Természetesen a foglyok egy idő után rájöttek a turpisságra.

A táborokba irányuló fogolyszállítmányok továbbító pontjai a kikötők, vasútállomások, gyalogutak voltak. Az 1890-es évek előtt a rabokat gyalogosan vagy lovas szekéren szállították Szibériába. Az 1890-es évektől harmad- és negyedosztályú vasúti személykocsikkal; ekkor még csak hatan ültek egy fülkében. A

vonaton a foglyok számára biztosított vagonokat „*rabvagonnak*”, „*zak-vagonnak*” nevezték. A rabok ezt a megnevezést keresztelték át később „*sztolipinra*”, majd „*sztálinra*”. Ezekben a vagonokban később annyi foglyot zsúfoltak be, hogy az emberek egymás hegyén-hátán feküdtek. Aki túlélte az utazást (tömegesen haltak meg napokig vagy hetekig így utazva), eleve kifáradva, kiéheztetve, megkínzottan, hullák között érkezett meg a táborba. Lelki terrorjukról persze a tolvajok is gondoskodtak, akik elvették mindenüket, ruháikat, az ételt, amit kaptak, ha egyáltalán kaptak, minden eszközzel megalázva őket, előre vetítve a tábori élet viszonyosságait.

A negyedik lépcsőfok: a KONCENTRÁCIÓS TÁBORBAN. A táborok rendszere a Bering-szorostól a Boszporuszig terjedt. „*A szigetek láthatatlanok, mégis léteznek...*”. Szolzsenyicin szigeteknek nevezi a koncentrációs táborokat. Ennek az lehet az oka, hogy sok tábor feküdt mocsarak közepén, vizenyős területeken, elzártan a világtól, külön, önálló gépezeteket alkotva a hatalmas Szovjetunió belsőjében.

Az 1918. július 10-i alkotmány értelmében a lágerek legelső formája nem a kényszermunkatábor, hanem a koncentrációs tábor volt: „*Aki nem dolgozik, ne is egyék!*” Tehát, ha a foglyok nem dolgoztak a börtönökben, akkor nem kaphattak ételt sem. E pont kihirdetését követően kezdték munkára küldeni a foglyokat. Majd megszülettek a Központi Végrehajtó Bizottság határozatai (1919. április–május 17.) a kényszermunkatáborokról. Ezek kimondták, hogy ilyen táborokat kell felállítani minden kormányzóság székhelyén, a város határain belül, kolostorokban, majorokban, bizonyos járásokban, 1–1 láger legalább 300 fős legyen, 8 órás munkanappal, s a foglyok munkájáért munkabér jár. 1918-ban Lenin egyik táviratában azt írta, hogy „...a gyanúsakat koncentrációs táborba kell zárni a városon kívül,” s „*kíméletlen tömegterrort alkalmazni*”. Majd a Népbiztosok Tanácsának Dekrétuma 1918. szeptember 5-én a így nyilatkozott a Vörös Terrorról: „...megszabadítani a Szovjet Köztársaságot az osztályellenességtől, koncentrációs lágerekbe különítve el őket”. Az Igazságügyi Népbiztosság hatáskörébe tartozó kényszermunkatáborok közönséges, zárt intézetnek számítottak. A koncentrációs lágerek nem közönséges helyek, azokat különösen ellenséges elemek és túszok számára rendszeresítették és közvetlenül a Csekának rendelték alá. Koncentrációs lágerből való első szökési kísérlet esetén tízszeres büntetés, második szökési kísérlet esetén agyonlövés járt. Itt a foglyok kezdetben polgári viszonyok között éltek, de 1922-ben megszüntették ezt. Új formációkat hoztak létre: munkatelepek, javító-munkaintézetek (1922), javítóintézetek (1923), zárt intézetek, dologházak (1924), kiskorúak dologháza, a politikailag idegen elemeket elszigetelő börtönöket (1922), s különleges rendeltetésű izolátorokat (1923).

A lágererek eleinte nem a lakosságtól, a világtól elzárt telepekként funkcionáltak, amelyek távol fekszenek a civilizáció minden formájától. Éppen ellenkezőleg: az első lágereket a települések, falvak, városok közvetlen közelében, azok határában állították fel. A táborok közvetlen szomszédságában éltek a helybeli őslakosok, a láger-tisztek és vezetők családjukkal, a felügyelők családjukkal, volt foglyok, rosszmúltú, rendőri felügyelet alatt álló egyének, helyi üzemek vezetői, szabadok (volnyaszákák). Később jöttek rá, hogy a „*kegyetlenség központjait*” talán nem kelene ennyire a helyi lakosok közelébe helyezni.

A foglyokat eleinte századokba, majd brigádokba osztották. Minden fogoly abban a ruhában járt, amelyben elfogták. Voltak, akik frakkban pompáztak, mások strandpapucsban jártak télen is, mivel nyáron fogták el őket.

Az *első öt éves terv* teljesítése során építették a Fehér-tengeri csatornát, a Balti-tengeri csatornát és a Volga-Moszkva csatornát. Éjjel-nappal építették, pénzt nem kaptak hozzá, vas helyett fát használtak, minden gépet saját kezűleg maguk állítottak elő. Az emberek folyamatosan haldokoltak. Körükben is bevezették a munkaversenyeket, az élmunkás-mozgalmat, a határidő előtti teljesítést. De aki élmunkás akart lenni, aláírta a saját halálos ítéletét, mert bár több ételt kapott a teljesítményéért cserébe, fizikailag gyorsan kimerült és meghalt. Minden a termelési mutatótól függött: ruha, élelem, s maga az ÉLET is. Akit időközben szabadlábra helyeztek, azt nem engedték el, hanem azzal a jelszóval, hogy az illető „*szereti*” a csatornát, ezért még ott marad és segít építeni. Aki pedig nem dolgozott, azt északra szállították.

A második öt éves terv teljesítése közben, 1938-ban titkos utasítás formájában elrendelték, hogy *a foglyok létszámát csökkenteni* kell. Ekkor indultak meg a hírhedt halálhintók; halomra lőtték az embereket, volt ahol egész brigádokat végeztek ki. Aki nem teljesítette a normát, arra a biztos halál várt. Nyáron napi 14 órát kellett dolgozniuk, télen mínusz 40–50 Celsius fokban is dolgoztatták őket, csak mínusz 55 fokban nem kellett munkára menniük. Csökkentették a fejadagokat, betiltották a szabadlábra helyezést, meghosszabbították a büntetéseket.

A kenyér és kása újraelosztása annak arányában történt, ahogy dolgoztak. Csakhogy ez sehogy sem arányos, ezt nevezték „*kotlovka*”-nak. *A raboknak a brigád volt a családjuk*; közösen végezték a munkát, s az „*Egy mindenkiért, mindenki egyért!*” elve működött. Amennyit aznap együtt teljesítettek, annak arányában kapták fejadagjaikat az étkezéseknél. Minél többet teljesítettek, annál többet ehettek, annál nagyobb esélyük maradt az életben maradásra. Ezért ez a jelszó terjedt el körükben: „*A munka pusztít el bennünket, de a pusztulást csak munka révén kerülhetjük el!*” Jellemző volt a „*tuhta*”, vagyis a „*normacsalás*” jelensége. Mivel a szovjet kormány által előírt termelési normák teljesíthetetlenek voltak,

többet írtak be a teljesítés rovatba. A *brigádvezetők* nagyobb teljesítményeket jelentettek le a főnökségnél, mint amit elvégeztek. Ezért írta Szolzsenyicin: egy jó brigádvezető olyan mint egy apa, aki védi „gyermekait”, munkásait, s életben tartja őket.

Reggel munkára vonuláskor semmit sem hagytak a barakkban, mert mire hazaértek, mindennek lába kélt. Ruhában aludtak, a bakancsot sem vették le lábukról, mert ellopták. Három váltásban dolgoztak, de a műszakok nem voltak elkülönítve egymástól. Napi menüjük átlagosan 3 tányér csalánleves, 45 dkg kenyér s 1 merőkanál kása volt.

A táborok lakóinak élete munkából, éhezésből, fázásból, s kis ügyeskedésekből állt. Sokféle közmunkát végeztek: a foglyok végezték a csatornázást, fakitermelést, téglagyártást, vasútépítést, városépítést, autópálya-, autót építéseket, erőművek, üzemek, egyetemek (Moszkva), kikötők, olajvezetékek építését, radioaktív elemek kitermelését, kőolaj-finomítást, széntermelést, ércbányászatot. Azokat a munkákat, amelyeket senki sem akart elvégezni, ők csákánnyal, lapáttal, talicskával végezték el. Vasárnap is dolgoztatták őket, emiatt sokszor nem volt pihenőnapjuk. Amíg nem teljesítették a napi normát, addig nem ért véget a munkanapjuk.

A *Frenkel-féle sátáni kosztskála* alapján, ha a teljesítmény nem érte el a norma 30%-át, csak 30 dkg kenyeret, 1 tál levest/ nap, vagyis szigorított kosztot kaptak. Ha 30–80% között volt, akkor 40 dkg kenyér, 2 tányér balánda, a fegyelmi koszt járt. A 80–100% közötti teljesítményért 50–60 dkg kenyér, 3 tányér zupa, a dolgozó koszt, a 100% felettiért pedig 70–90 dkg kenyér, leves, kása, vagyis az élmunkás adag járt. Csakhogy az élmunkás hamarabb meghal, mint a munkamegtagadó, vagyis „*Bolond, ki sírját ássa, hogy több legyen a kása!*” – mondogatták a foglyok.

Cipőnek háncsbocskort, autógumit, bakancsot kaptak. Poloskákkal teli barakkban, földbe ástott bunkerben vagy sátrakban aludtak. Gyűlölték a munkát, a társak vetélytársat jelentettek számukra, irigység tombolt; mindenki azt nézte, mije van a másiknak, kinek nagyobb a kenyéradagja. A ranglétrán való lecsúszástól állandó félelemben voltak; rettegték attól, hogy elvesztik munkájukat; az új szállítmányokkal érkezők is veszélyt jelentettek számukra. Abszolút nullának érezték magukat, mert semmi joguk nem volt.

A táborlakók közötti kiváltságos csoportok, úgymond a tábori hierarchia élén a tábor vezetői, a parancsnokok, munkavezetők álltak. Alattuk helyezkedtek el a szabók, a cipészek, a mosónők, az ápolónők, a fűtők, a péklegények, a szakácsok, a takarítók, a festők, a borbélyok, a raktárosok, a kenyérszeletelők, a nevelők, a csomagkezelők, a barakkok rangidősei, a munkafelügyelők, a könyvelők, a írások, a gazdasági mérnökök. Ezek az emberek reggel nem futottak sorakozóra, később keltek, reggelizhettek, nem mentek ki övezeten kívüli munkára, nem fáz-

tak annyira, nem fenyegették őket olyan mértékben, mint a mezei munkásokat, fűtött helyiségben dolgoztak, nem voltak brigádhoz kötve, olyanok, mint régen a házicselédék.

A lágererek vezetősége egyáltalán nem evett együtt a foglyokkal. A rabokat lenézték, nem tartották embereknek őket, ruházatukban is elkülönültek a fogva tartók és tartottak. Kisebb szobákban laktak kettesével, négyesével, nyolcad magukkal. Hatalmuk volt az emberek felett, ők döntöttek a transzportokról, a megaláztatásokról, az agyonlövésekről, a kínzási módokról, a rabok felett élet és halál urai voltak. A lágervezetés elméleti kiképzését a Nevelésügyi Népbiztosság végezte jogi tanfolyamain, 1931-től az Igazságügyi Népbiztosság jogi intézeteiben, javító-munka osztályain képezték őket Moszkvában, Leningrádban és Kazanyban. Felfuvalkodottak, buták, hatalmaskodók, földbirtokosi öntudattal „uralkodnak” a foglyok felett, kapzsik, kéjvágyuk hatalmas, rosszindulatúak, kegyetlenségük határtalan. Az emberségesség érzése fordított arányban állt a tábori ranggal.

A táborakók leghányatottabb sorsú, többségben lévő csoportját „káereknek” (kr: konterrevolucionér–ellenforradalmár), a „forradalom ellenségeinek”, majd „a nép ellenségeinek” nevezték. Ők voltak az „58-asok”, mivel az 58. törvénycikk 14 pontjának valamelyike értelmében tartóztatták le őket. Közéjük tartozott Szolzsenyicin is. Nehezebb fizikai munkát végeztek, nem kaphattak bizalmi állást, ellopták mindenüket, nem küldhettek levelet, s nem kaphattak csomagot. Csökkentették fejadagjukat, betiltották szabadlára helyezésüket, meghosszabbították büntetéseiket. Szigorítottba küldték őket, ha nem teljesítették a normát, vagy ellent mondtak, vagy csak úgy, ha kedvük hozta. A szigorított olyan cella, amely hideg, nyirkos, sötét, kőpadlón kell aludni. Az ide bezártakat koplaltatták, 30 dkg kenyeret, s minden 3. napon egy tányér balándát (fegyelmi koszt) kaptak.

Aki egyszer 58-asként bekerült a gépezetbe, az többé nem szabadult onnét; annyiszor sóztak rá büntetést, amíg meg nem halt. Mindegy, mit csináltak, életük végéig osztályidegen elemek maradtak. A ténylegesen osztályellenes elemeket, közöttük a külföldön katonáskodó és hazatérő katonákat, akik szolgálatuk során megismerkedtek a nyugati demokráciák szépségeivel, az értelmiségieket, a tudósokat, az írókat azonnal eltűntették, agyonlőtték, nem bízták a véletlenre, a táborokra halálukat.

Ezeknek az embereknek a többsége ártatlanul került be a táborokba. A hatalom előszeretettel alkalmazta körükben a mondást: „*Lőjj szarkára és hollóra, egyszer majd eltalálsz egy fehér hatyút is.*” Vagyis: lőjj folyamatosan, egyszer azt is eltalálsz, aki igazán a célpontod, azaz valóban kém, vagy besúgó. „*Éppen abban van a tömegterror haszna s az a célja, hogy az olyan erőseket s jól álcázottakat is felhajtsa s megsemmisítse, akiket egyesével sehogysem lehetne horogra keríteni.*”

Nem volt közöttük összefogás, mert bebeszélték nekik, hogy mindenki ellenség. Igazságtalan indokokkal tartóztatták le őket, megtörték, magukba fordultak, reszkettek életükért, amely egyébként is odavolt már.

Az 58-asok legnagyobb ellenségei a *kommunisták* és a *tolvajok*, akik a rendszer hűséges hívei és kiszolgálói voltak s megkeserítették a nem közülük való rabok életét. A volt párttagok, kommunisták táborba kerülésüket követően is hittek a rendszerben, s rendületlenül megőrizték politikai beállítottságukat. Hittek abban, hogy Sztálin nem tud semmit sem arról, hogy őket táborokba vitték, és ha Sztálin erről értesül, azonnal megmenti és hazaszállíttatja őket. Letartóztatásuk okai között említik a külföldi kémiszolgálatot, szabotázszt, a helyi NKVD szervek túlkapásait, árulást a pártban, a történelmi szükségszerűséget és fejlődést. A lágervezetőséggel szemben tisztelet és segítőkészség jellemezte őket. Belőlük lettek a lágerek kiváltságosai, s őket nem küldték közmunkára. A szökést a szovjet hatalom aláaknázásának tekintették.

Teljes meggyőződéssel állították, hogy ők ártatlanok, s állandóan fellebbezéseket nyújtottak be. Eközben az 58-asok megátalkodott gonosztevők és megérdemelnek minden kínzást, s a halált is. Kikerülésük és hön szeretett rendszerük érdekében annyi lehetséges áruló nevét diktálták be, amennyit csak tudtak. Ezt a listát nevezik „*tengeri kígyónak*” a „*névrengetegből*” eredően.

A tolvajok közé tartoztak a tényleges tolvajok, a prostituáltak, a fosztogatók, az utcai vetkőztetők, a nemi erőszakot elkövetők, a pedofilok, a pénzcsalók, a huliganok, a kábítószer kereskedők, a zsarolók, a gyilkosok, az orvvadászok és az uzsorások. Ezek az elemek a tábori élet külön kasztját képezték. Abban lették legnagyobb örömeiket, ha a rétegükön kívül állók életét megkeseríthették, ellopták mindenüket, a táborban is nőket erőszakoltak meg. Garázdálkodásaikat a vezetőség és a rendszer is engedélyezte, mert ezzel megkönnyítették a tábori vezetőség dolgát. Ők nem dolgoztak, csak élösködtek; többet voltak börtönökben, mint szabadlábon. Azonban esetükben is igaznak bizonyult a bölcs mondás, miszerint: „*A mór megtette kötelességét, a mór mehet!*”. Ugyanis a tolvajok 1945-re elvégezték azt a feladatot, amelyet a rendszer kijelölt számukra. Ám sorsuk megpecsételődött, mivel ezután már nem volt rájuk szükség. Sztálin az 1950-es években sutba dobta az osztályrokonságot, izolátorokba, egyszemélyes zárkákba dugta őket, ahol elpusztultak. Így semmisítette meg a rendszer saját, általa kitermelt „*gyermekét*”.

Az 58-asok, az ártatlanul elítéltek hosszú idő után, 1945 tavaszán bíztak ismét abban, hogy amnesztiában részesülnek. Ám csalódniuk kellett, mert amnesztiában kizárólag a rendszerhez hű elemek, a tolvajok és besúgók részesültek. Sőt, a szabadon engedett gonosztevők helyeit is újabb ártatlan, halálra gyötört embe-

rekkel pótolták. Erre mondták sokan, hogy „az irgalomhoz is ész kell!” Az elmúlt több mint húsz év alatt letartóztatottak többsége 1917–18-as forradalom idején született. E nemzedéknek 1945 év tavasza lett a „leszámolások tavasza”. Hazaárulónak bélyegezték őket, pedig éppen fordítva történt: a haza árulta el őket!

Miközben az ember azt feltételezné, hogy ezek az emberek várták a halált, mert számukra megváltás lenne, a valóságban *a táborlakók minden porcikájukkal az élethez és nem a halálhoz ragaszkodtak*. Napról napra éltek és megtettek mindent azért, hogy túléljék a napot, amelyik rájuk virradt. Ezért körükben az öngyilkosságok száma sem volt magas, inkább öncsonkítással kísérleteztek, hogy kórházba vagy esetleg haza vigyék őket. Természetesen ez a fegyver nem vált be, mert a táborvezetők hagyták őket elvérezni s meghalni.

A lágerrek berkeiben barátságok sem szövődtek gyakran, mivel sohasem lehetett tudni, ki a kém s az áruló. Ez a kém-mánia a sztálini elmebaj egyik kórtünete volt.

A nők külön barakkban laktak, a férfiktól elkülönítve, de a férfiak rendszeren átjártak hozzájuk. Sokan megengedték, hogy megerőszakolják őket, mert azt gondolták, hogy ha teherbe esnek, akkor haza mehetnek, ám nagyot tévedtek. A táborokban felállítottak egy épületet, ahol a gyermekeket egy éves korukig nevelték, őrizték, s az anya látogathatta gyermekét. Egy éves kor után viszont a csöppségeket gyermekotthonokba utalták.

A táborok világának egy másik rétegét az IFIK, vagyis *a fiatalok* alkották, akikre ugyanazok a szabályok vonatkoztak, mint a felnőtt rabokra. A tábor vezetői azonban nem bántalmazták a fiatalokat. Még ha vétettek is a szabályok ellen, akkor sem torolták meg rajtuk a szabálysértést, a táborban büntethetetlenek voltak. Sokan közülük a tolvajok táborához csatlakozott, s a rendszer kiszolgálóivá vált. A táborokban felnőtt egy olyan nemzedék, amely a tolvaj-eszmények és „normák” szerint nevelkedett, megtanulta a lopást, a kegyetlenkedést, a másikon való élősködést, a nők megerőszakolását, azt, hogy céljaik csak mások átgázolásán keresztül érvényesíthetők. Nekik a jó, amit megkívánnak, a rossz, ami gátolja ennek megszerzését. Ezek a gyerekek agyilag és testileg egyaránt lemaradtak a fejlődésben. A gyermekkolóniákban négy óra munka után négy órát tanultak. A felnőtt lágerrekbe kerülésüket követően már napi tíz órát dolgoztak. A tanításukról a táborokban felállított kulturális nevelő intézetek gondoskodtak, amelyek az 1920-as években a Politikai Nevelési Osztály, majd az 1930-as évektől a Kulturális Nevelési Osztály irányelvei szellemében folytatták nevelési tevékenységüket. Tanáraik pedig a tolvajok, s nemi erőszakot elkövetők közül kerültek ki. A legszomorúbb az volt, hogy *„az áldozatok gyermekei maguk is áldozatok lettek!”*

A táborlakók a táborban töltött idejük alatt mindennél jobban ragaszkodtak életükhöz, azonban azzal mindegyikük tisztában volt, hogy hiába kerülnek ki a halál fogságából, már semmi sem lesz olyan, mint régen volt. Ha egy percre elgondolkodunk azon, hogy ezek az emberek milyen kegyetlenségeket, borzalmakat és fájdalmakat éltek át, s az emberi megaláztatás összes lehetséges módját elkövezték velük szemben, akkor érthetővé válik, hogy a kinti világ annyira idegenné vált számukra. Idegenné válnak azok az emberek is, akik ezt nem élték át. Aki nem örült bele a történetekbe, azt a kinti világban ugyanaz a légkör várta, mint bent a lágerben. Ha összehasonlítjuk a láger-társadalmat és a kinti társadalom életét, azonnal felfedezhetjük, hogy ugyanaz az érzés kerítette hatalmába az embereket: a rettegés, hogy melyik nap tartóztatnak le. Napról-napra éltek, mindenütt kémekeket láttak, nem bíztak semmiben és senkiben, még saját családtagjaikban sem. Közös volt bennük a helyhez kötöttség, a titkolózás, a bizalmatlanság légköre, az információk hiánya, a besúgás és árulás, mint létforma. A züllés, a hazugságok, a rabszolga-pszichózis. Egyszerűen beletörődtek abba, hogy nem tehetnek mást, s így éltek le az életüket.

A táborok mindegyike külön zárt világ. Ezeknek az embereknek ez volt a világuk, mindennapi életük színtere; itt küzdöttek minden órában a túlélésért, itt dolgoztak, itt születtek kapcsolataik, szerelmeik, barátságaik, gyermekeik, itt élték át a szomorúság és néha az öröm perceit éveken keresztül. Ez egy „*mini világ*” volt a hatalmas világegyetemben. És otthon senki sem várt rájuk; családjuk vagy azt hitte, hogy meghaltak, ezért feleségeik új családot alapítottak, vagy szintén táborok mélyén szenvedtek. Számukra az egész világ örökre kifordult a sarkából, és semmilyen erő sem fordíthatta vissza ezt a folyamatot, vagy tehetette jóvá a velük szemben elkövetett kegyetlenséget.

Szolzszenyicint egyik fogolytársa megtanította a kényszermunkások dalára, amely minden táborlakó jelmondatává vált:

*„Börtön, nyirkos bánya mélye,
Bárha minket eltemet,
Szent ügyünk majd harcba szólít
Újabb nemzedékeket!”*

Ezeknek az embereknek hinniük kellett abban, hogy amit velük tettek, egyszer a világ tudomására jut, s a bűnösök majd megbűnhődnek minden tettükért, emberek millióinak haláláért. Többségük esetében azonban valószínű volt, hogy nem éri meg ezt a pillanatot. Ezért nyugtatta őket a tudat, hogy lesznek, akik túlélnek a túlélhetetlent és elmondják a világnak azt a kálváriát, ami ennyi ember halálához

vezetett. Szolzsenyicin és még néhányan életük végéig azért harcoltak, hogy a világ tudomására hozzák: létezett egyszer egy kisebb világ a volt Szovjetunió közepén, ahol emberek ezreit ítélték halálra és ezért senkit sem vontak felelősségre.

A mai napig sokkal több adatot és eseményt ismerünk a német koncentrációs táborokról és az ott szenvedő személyekről, mint a szovjet munkatáborokban szenvedőkről. Ennek egyik és egyúttal legfőbb oka, hogy a Szovjetunió mindig zárt világot alkotott Európában, egy „szigetet”, amelyet elzártak a többi országtól, s titkaikat megtartották maguknak. A szovjet vezetés úgy gondolta, hogy nem érdemes a múltat felhánytorgatni, minek arról beszélni, ami már megszűnt létezni, és kitalálói, megvalósítói, Lenin és Sztálin már két méterrel a föld alatt fekszenek. Csakhogy azok az emberek, akik túléltek ezeket a borzalmakat, feltették magukban a kérdést: hogyha mindezt felelősségre vonás nélkül el lehetett követni, s e tettnek semmi következménye sincs, akkor ez bármikor újra megismétlődhet. Az újabb nemzedékeket pedig arra neveli, hogy bármit megtehetnek, mert tetteiknek semmilyen következménye nincs, semmiért sem kell felelősséget vállalniuk. Ezért hirdették a jelszót: „*Ne hánytorgassuk a múltat!*”

Szolzszenyicin szerint a szovjet írók istenítik a Gulág vezetőit, lenézik a „rabokat”, s minden rabot bűnösnek tekintenek. Elmondása szerint Gorkij, amikor az egyik táborban járt, találkozott egy kislánnyal, aki mesélt neki a tábori körülményekről, s a fogva tartás borzalmairól. Gorkij nem vette komolyan a kislány „meséjét”, írásaiban kedvező színben tüntette fel a tábori életet s a rendszert. A kislányt Gorkij elutazásának másnapján kivégezték.

Szolzszenyicin adatai szerint, amelyek csak az arányszámokat mutatják, 1966-ig Németországban 86 000 náci bűnöst ítélték el, a Szovjetunióban pedig csak tízet. Mindez akkor is hatalmas eltérést mutat, ha csak kizárólag a számarányokat vesszük alapul. Az adatok azt bizonyítják, hogy a rendszer igazából kitörölte emlékezetéből a szovjet múlt koncentrációs táborokkal telített képeit, a felelősök felelősségre vonása pedig nagy hányadukat illetően a mai napig elmaradt. A bűnösök egy része ma is büntetlenül éli életét.

Irodalom

Alekszandr Szolzsenyicin: *A Gulág szigetcsoport 1918–1956. I–II. kötet.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989.

Lovas Márton: Magyar voltam a Gulágon

-
- 1922: Lovas Márton vasesztergályos bekapcsolódik a magyar kommunista mozgalomba
- 1928: a Kommunista Ifjúsági Szövetség főtitkára
- 1929 december–1930 március: részt vesz a Kommunisták Magyarországi Pártjának (KMP) II. kongresszusán a Moszkva melletti Aprjelovkában
1930. szeptember: a KMP Külföldi Bizottsága (Bécs) Moszkvába, a Kommunista Internacionálé Lenin-iskolájának kétéves, német nyelvű tanfolyamára küldi
- 1932 ősze: a moszkvai magyar csoport taggyűlésén megvádolják, hogy frakciót akart szervezni Kun Béla ellen
1932. december 29: a Komintern Gorkij utcai Lux szállodájában az OGPU (Államvédelmi Igazgatóság) letartóztatta; előbb a Ljubljanka-téri székházába, majd a Butyirka izolátorba kerül
- 1933 szeptember: az 58/6-os ellenforradalmi paragrafus alapján három évi javító munkatáborra ítélik, s az uhta-pecsora-i táborba került. Szabadulása után esztergályosként előbb Voronyezsben, majd más városokban dolgozik
- 1946 november: hazatért Magyarországra
- 1954: rehabilitálták
- 1962: Lovas Márton (1905–1984) harminc évvel letartóztatása után megírta visszaemlékezését, amely azonban csak halála után, 1989-ben jelenhetett meg.
-

[...] A magyar kommunisták között közel egy évtizeden keresztül dúlt a frakcióharc... rájöttem arra, hogy a Kun- és Landler-frakció közötti vita lényege az volt, hogy demokratikus legyen-e a párt élete, vagy a vezér diktatúrájára, a vezér szolgálai imádatára épüljön, ami belső logikájánál fogva formálissá teszi, valójában megsemmisíti a párton belüli demokráciát. Kun Béla mindig is a személyi kultusz elve alapján állt, bár akkor ezt még nem így nevezték.[...]

1932 őszen... azzal vádoltak, hogy frakciót akartam szervezni a magyar hallgatók között Kun Béla ellen. Hasonló vádakkal illették a jelen lévő Andics Erzsébet és Berei Andor oktatókat is, akik a magyar osztályban tanítottak... Amikor elbúcsúztunk, Andics Erzsébet szinte reszketett a félelemtől, és csak ennyit mondott:

– Meglátja, Kun letartóztat bennünket.[...]

Értetlenek maguk, külföldi csodabogarak. Sehogy sem tudják megérteni a szovjet rendszert – jegyezte meg *Szolomon Abramovics*. – Ez itt az OGPU izolátora. Itt nincs sem kapitalista törvény, sem szovjet törvény. Itt az történik az emberrel, amit a vizsgálóbíró akar. Ő vizsgál, ő fogalmazza meg a vádat, és mondja meg, mennyire ítéljék el kliensét. A kliensnek itt nincs külön védője. A vádlottat az ítéletet aláíró OGPU kollégiuma vagy trojka meg sem hallgatja, nem is ismeri. Olyan kapitalista hagyományokra, mint „védőügyvéd”, „a vádlott kihallgatása” nincs szüksége egy olyan csalhatatlan ítélő szervnek, mint az OGPU trojkája.. A trojka nem tudja, kit, miért ítél el – nem is érdekli. Ez a vizsgálóbíró dolga, aki a vádlottat egy személyben vádolja és védi. A vizsgálóbíró elkészíti a trojka számára a papírt – a vád végkövetkeztetését. Ebben megírja: „*ezt a külföldi kémet tíz évre kell elítélni*” – Szolomon egy percre megállt, rám nézett, figyelte a hatást. – Odatolja ezt a javaslatot a trojka elé. A trojka tagjai meg sorban aláírnak egy olvashatatlan írást. De mást nem is tehetnek, hiszen egy-egy ülésen talán ezer ilyen papírt is elébük tesznek. Nincs idejük, hogy az ilyen javaslatokkal kukacoskodjanak... Ha pedig a vizsgálóbíró nem tudná elítélni kliensét, akkor rossz vizsgálóbíró, és kirúgják az OGPU-tól. Ilyen vizsgálóbíró tehát nincs, mert ilyet nem tartanak. [...] A Taganka azonban egészen más. Az a polgári igazságszolgáltatás börtöne. A vizsgálóbíró ott csak azt írhatja, amit én vallok, amit a tanú mond, vagy amire van tárgyi bizonyíték. A tárgyaláson pedig nemcsak én, hanem az ügyvédem is jelen van, és ott nincs begyulladva... A mi szovjet törvényeink, ezt jegyezze meg magának, maga magyar kém, a leghumánusabbak a világon. Csakhogy magát nem ezek szerint a humánus szovjet törvények szerint fogják elítélni. Majd bolondok lesznek! Ezek a törvények az igazi és hivatásos bűnözők számára vannak fenntartva... Ha az OGPU kollégiuma vagy a trojka ítélkezik, akkor rendszerint nincs bűncselekmény. Ha lenne, átadnák a polgári bíróságnak. Ha pedig nincs bűncselekmény, akkor bonyolult, sőt életveszélyes bebizonyítani a fogoly ártatlanságát. Ezt szeretné maga bebizonyítani! De akkor felelősségre kellene vonni a vizsgálóbírót, aki az ügyet „*kifőzte*”, vagy ahogy mi mondjuk: megalapította (szozdal). Maga talán a maga nyugati észjárásával még a trojkát is felelősségre vonná, amiért az ártatlan embert elítélte. Ilyesmi nálunk nem létezik! Érti már, maga imperialista ügynök, hogy miért bonyolult dolog itt ártatlannak lenni?!... Agyamban lassan derengett valami. Általam nem is sejtett „jogrend” körvonalai kezdtek kibontakozni. Az OGPU börtönében az a szólásmondás járja, hogy a börtön az élet főiskolája. Az én egyetemi tanulmányaim is megkezdődtek.[...]

A nagy, mélyreható benyomást az tette rám, hogy megismertem a Szovjetunióban egy olyan világot, amelynek létezéséről nem tudtam. Ha valakik korábban

azt állították, hogy a Szovjetunióban internálótáborok vannak, amelyekben az ártatlan emberek tömegei raboskodnak és kényszymunkát végeznek, rágalma-zóknak, a szocializmus ellenségeinek tartottam őket. De hát ők az igazat mond-ták, mert ez a világ létezik.[...]

Ezt a gépéust már láttam. Egy alkalommal Kun Béla előszobájában várakoz-tam, amikor ez a férfi, hóna alatt egy aktatáskával, kijött Kuntól, és magyarul köszönt a titkárnőnek.

– Miért tartóztattak le? – fordultam hozzá.

– Maga ellen az a vád, hogy a magyar rendőrség szolgálatában állt Magyaror-szágon az 1929–30-as években. Ezt vizsgáljuk. Kérem, itt van papír, toll, tinta, írja le az önéletrajzát. Egészen részletesen, minden személyével kapcsolatos mozgal-mi epizódot is írjon le.[...]

Valójában hosszú töprengés után jutottam következtetésemre. Két énem volt. Az egyik az érzelmi, a szubjektív. Kommunista voltam, mert helyesnek ismertem el Marx és Lenin tanításait, munkás voltam. Kommunisták voltak a barátaim és a feleségem, s nem utolsó sorban azért, mert ekkor már tízesztendős politikai tevékenység fűzött a kommunista mozgalomhoz. Szembefordulni ezzel azt je-lentette volna, mint megtagadni, leköpni önmagamat, szégyellni és szétrombol-ni mindazt, amit eddig tettem és amire büszke voltam. Ez az érzelmi énem azt sugallta, hogy szeressem elvtársaimat, barátaimat, a Szovjetuniót és az OGPU-t, amely az egész világon a kommunisták védelmezője.

A másik énem volt a logikus. E logikus, gondolkodó énemnek az utóbbi hetek-ben eddig ismeretlen, új tényekből kellett levonnia a következtetéseket. És le is vonta. Ezek az új következtetések azonban csapást mértek érzelmi énemre, lassan „morzsolgatták” kommunistaságomat.

Az egyik ilyen logikus következtetés az volt, hogy miután én kommunista va-gyok – amit a vizsgálóbíró is nagyon jól tud, hiszen a szemem láttára hamisította a jegyzőkönyvet –, az OGPU őrnagya az én ellenségem, ennél fogva a magyar uralkodó osztály szövetségese, mert aki engem, egy magyar kommunistát meg-semmisít, az a Horthy-rendszernek tesz szolgálatot.

A másik, az új tények megismeréséből fakadó logikus következtetésem az volt, hogy az OGPU működését és határkörét szabályozó „jogrend” rossz, mert lehető-vé teszi, hogy kötelékében a kommunisták ellenségei akadálytalanul működhes-senek. A kivételes hatalmú bíróságok, a vádlott megfosztottsága a védekezés elemi eszközeitől, a távollétében csalárd módon készített jegyzőkönyvek alapján történő bíraskodás, az egész titoktartás, amely ezt a bűnös tevékenységet körülveszi, teszi lehetővé, hogy becsületes kommunistákat gazember karrieristák a nyilvánosság előtt, hazug módon „ellenforradalmároknak, kémeknek” bélyegezzenek.[...]

A Szovjetunióban letartóztatott kommunista számára nem a szabadság elvesztése volt a legnagyobb csapás, hanem egykori barátainak és elvtársainak erkölcsileg kötelező megvetése. Az OGPU által letartóztatott személyt a „nép ellenségének”, a nép igazi barátai, a kommunisták közé befurakodott, megtévesztő árulónak nyilvánították. Ez a csapás, a közmegvetés nem csupán a letartóztatott személyét, hanem annak közeli hozzátartozóit is sújtotta. A „nép ellenségével” és annak közeli hozzátartozójával érintkezni a felelős tisztséget betöltő párttag számára nemcsak megszégyenítő, hanem rendkívül kompromittáló és néha veszélyes is volt. A letartóztatott és családja szinte belpoklosok lettek a „nem fertőzött”, egészséges emberek számára.[...]

A Butyirkában naponta kétszer kaptunk enni: reggel négyszáz gramm fekete kenyert, a napi adagot, délben az igen híg, zsír- és húsmentes levest, leggyakrabban káposztából, néha sózott halból, és egy porció kását, többnyire kölest vagy hajdinát. A zabkása ünnepi ebédnek számított. A kása mennyisége főtt, ragacsos állapotban fél pohárnyi lehetett. Ezenkívül reggel és este korlátlan mennyiségben nagy teáskannákban kaptunk forró vizet, amiből a foglyok teát készítettek. Nemcsak azok, akik hozzátartozóiktól igazi teát kaptak, hanem mindenki, kaptunk ugyanis valamilyen teát pótló szárított növényt is. Az orosz ember számára a forró víz nagyon fontos táplálék, az egyszerű emberek sózott, fekete kenyérral is jóízűen szürcsölik, kellemesen melegednek tőle.[...]

Nyikolaj Nyikolajevics, santa könyvelő barátom a Butyirkában így beszélt:

– Maguk, nyugatiak semmit sem értenek Oroszországból. Mit gondol, Nagy Péter cár miből építette fel Pétervárt, a mai Leningrádot. A mi ükapáink csontjaiból. Százezer számra végeztek ott kényszymunkát az odahajtott jobbágyok. Csatornákat és hidakat építettek a Néva mocsaras torkolatában; megalapozták a várost. Belepusztultak, de róluk hallgatott a történelem. Az utókor pedig gyönyörködik I. Péter fővárost építő cár nagyságában, aki fejébe vette, hogy az orosz birodalom fővárosának tengeri kikötőnek kell lennie. Moszkva neki nem volt jó...

Ugyanezt csinálja Sztálin is. Utakat épített, csatornákat ásat északon, vasutat Kelet-Szibériában, bányákat a sarkkörön túl. Így készült a nagyszerű mű, a Fehér-tenger csatorna, amelyet népünnepéllyel adtak át a forgalomnak. Ám arról hallgat a krónika, hogy építése közben tíz-húszezer fogoly a fűbe harapott. Az utókor nem fog emlékezni azokra az embermilliókra, akiknek a csontjaiból „Sztálin nagy, korszakalkotó műveinek” alapjait lerakták. Azok egyszer egyébként is meghaltak volna. De emlékművet fog majd állítani a nagy Sztálinnak, a szovjet-észak rettenhetetlen meghódítójának. Mi vagyunk a sztálini korszak „ismeretlen katonái”. Érti? Büszkéek lehetünk, mert történelmi feladatot teljesítettünk. Izmainkból, vérünkben, életünkben építjük a szent, új Oroszországot. Per-

sze mi megelégedhetnénk jelentéktelen nyárspolgári sorssal is, de hát nekünk a testünkben kell a történelmet csinálni, a szovjethatalmat építeni.

Másként látja ezt a magasztos művet az ember, aki miután este holt fáradtan letette az ásót, minden éjszaka egy vekni kenyérről álmodik, míg teste végül az éhségtől felpuffad, és csontjai valamelyik nagy sztálini alkotás tövében porladnak, és másként vélekedik erről az utókor, amely felbámul a nagy építő hatalmas szobrára.[...]

Vagy itt a másik példa: a telepítés rendszere, a kolonizáció. Az embert „mint ellenforradalmi agitátort” elítélik tíz évre. Ledolgozik néhány évet, s azután bead egy kérvényt, hogy ő ott, a táborban akar letelepedni a családjával. Egyszerre megszűnik „ellenforradalmi agitátor” lenni – ott, északon. Felmentik a büntetés alól, építenek neki házat, odahozhatja a családját, jó fizetésért dolgozik teljesen szabad – kivéve egyet: nem költözhét el északra, aminek „önkéntesen” örökös lakója lett. Az egész OGPU arra való, hogy a szovjet ember „szabad akaratából” azt csinálja, amit nem akar: hódítsa meg a zord északot.[...]

Az OGPU megalkuvást nem ismerő ellenségei kétfélek voltak:

Az egyik csoport a polgári társadalom híve volt, és az OGPU hatalmának megsemmisítését csak úgy tudta elképzelni, hogy vele együtt kisöprik a társadalomból a kommunista pártot is. Szerintük helyre kell állítani a polgári társadalmat valamelyik nyugati állam mintájára...

A másik csoportját az OGPU-t könyörtelenül elítélőknek a lefogott kommunisták alkották. Minthogy én is ezek közé tartoztam – és csakis így, az OGPU rendszerét szenvedélyesen elítélve maradhattam meg kommunistának –, felfogásukat jól ismerem.

Egy hasonlattal élve, szerintem az OGPU hatalmas, farkasétvágyú fenevad volt, amelynek mindennapos szüksége volt az áldozatok ezreinek elpusztítása. Ha farkas támad meg egy juhnyáját, nem annyit pusztít el, amennyi étvágyának kielégítéséhez kell, hanem annyi áldozatnak harapja el a torkát, amennyinek tudja. Ilyennek képzeltem én már 1933-ban a szovjet államvédelmi szervezetet.

Korábban a fegyveres ellenforradalom és intervenció éveiben – 1919–1922-ben – ez a fenevad a valóságos ellenforradalmárokat és az elszaporodott fegyveres bandákat, majd a kulákságot likvidálta. Működése ekkor a forradalom győzelmének érdekeit szolgálta, objektíve hasznos volt. Amikor ez a tápláléka elfogyott – de ennie, embert fogyasztania kellett, mert ebből élt –, rászokott saját szüleinek, saját vérének fogyasztására.

Ha ez a hasonlat helytálló és nem a pusztá fantázia szüleménye, akkor ez a szörny idővel fel fogja falni a kommunista pártot is. Telhetetlen természetéből ez szükségszerűen következik.

Az 1936–1938-os évek eseményei azt bizonyítják, hogy a Butyirka priccsein az agyamban született kép sajnos nem volt túlzás. A valóság meghaladta az én jogos sértődöttségből és indokolt gyűlöletből táplálkozó fantáziámat is.

Úgy láttam, hogy az OGPU vezetői és a politikai ügyek vizsgálóbírái egyáltalán nem kommunisták, hanem karrieristák. Ott, a börtönben értettem meg, miért féltette Lenin annyira a kommunista pártot a karrieristáktól. A nyilvános párttisztítás rendszerét is azért vezettette be, hogy ezektől az elvtelen és rothasztó elemektől megtisztítsa a kommunista pártot. Érdekes, hogy a védekezés legjobb módszerének a nyilvánosságot tartotta, amitől az OGPU úgy irtózott, mint ördög a tömjénfüsttől.

Azok a magasztos eszmék, amelyeket a szocializmus megalapozói, Marx és Lenin kidolgoztak és hirdettek, a karrieristákat egyáltalán nem érdekelték. Emberi kapcsolataik a karmaik közé került emberekkel egyáltalán nem voltak. Ahogy a mészáros érzéketlenül taglózza le a vágóhídra hajtott marhát, úgy nyírták ki a karmaik közé került foglyokat, függetlenül azok emberi és politikai tulajdonságaitól. Ezeknek a mészárosoknak is megvolt a „*termelési tervük*”, amit igyekeztek túlteljesíteni, mert prémiumot ott is a terv túlteljesítéséért fizettek.

Az elsők között Lenint dugták volna „*javító munkatáborba*”. Lenin azonban már nem élt, így a legnagyobb szenvedéllyel azokra vadásztak, akik Leninnel dolgoztak vagy Lenin személyes barátainak mondhatták magukat.

Ezeket az embereket valójában csak egy dolog érdekelte: feljebbvalóik megelégedésének kiérdemlése, s így előmenetelük biztosítása. E cél érdekében készek voltak akár tulajdon apjukat is a „*nép ellenségének*” nyilvánítani.[...]

Nyilvánvalóan az OGPU bűnös vezetői is tisztában voltak azzal, hogy ha a nép megismeri az igazságot, a nyilvánosság számukra halálos veszedelem. Ezért átgondolt szisztémával ügyeltek arra, hogy koholmányaikat ne leplezzék le.

A szisztéma lényege az volt, hogy akit egyszer elítéltek, az többé ne térhessen vissza a szabad emberek közé. Az elhallgattatás legbiztosabb eszköze: a golyó. Minden tekintélyes ártatlan vezető ezt kapta. De nem lehetett mindenkit halálra ítélni, hogy hallgasson, hiszen végül is milliókról volt szó. A többieket úgy hallgattatták el, hogy a büntetés kitöltése után száműzték őket. A kiszabadult elítéltek nem volt szabad visszatérnie a nagyvárosokba. Emellett mindennapos volt az a gyakorlat, hogy a szabadulás előtt az elítéltet valamilyen ürüggyel újból elítélték. A háború alatt politikai foglyot – ha ki is töltötte büntetését – szabadon nem engedtek. 1950-től kezdve pedig mindenkit egyformán 25 évre ítélték, mert középkorú ember nem bírja ki 25 évig a táborviszonyokat.[...] Minden olyan ügy, amellyel kapcsolatban a pártszervek beavatkozni próbáltak az OGPU hatáskörébe – így az én ügyem is –, a két szervezet közötti presztízs kérdéssé vá-

lik. A noha formálisan a párt volt a vezető szervezet, valójában fordítva volt. Az OGPU vezetői később sorban letartóztatták a területi pártbizottságok vezetőit, rájuk bizonyítván, hogy ők a „*nép ellenségei*”. Az ilyen vitákban így mindig az OGPU-é volt a győzelem. Ezért nem tudott engem még a Központi Ellenőrző Bizottság sem kiszabadítani. *Kirszanova* könnyei jelképesen bizonyították, hogy még a Központi Ellenőrző Bizottság is tehetetlen volt az államvédelmi szervekkel szemben.[...]

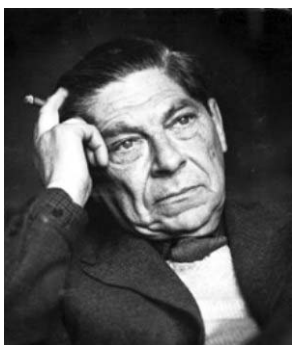
In: Lovas Márton: *Magyar voltam a GULÁG-on*. Széchenyi Kiadó Kft, é. n.

Arthur Koestler: Sötétség délben (1940)

„...A végső igazság mindaddig, amíg be nem igazolódik, mindig hamisságnak tetszik. Akiről végül is bebizonyosodik, hogy igaza volt, mindaddig, amíg ez be nem következik, olybá tűnik, hogy téved és ezért tevékenysége kártékony.

De kiről fog bebizonyosodni, hogy igaza volt? Ezt csak később fogjuk megtudni. Addig azonban kénytelen hitelből élni és eladni a lelkét az ördögnek, csupán a történelem majdani feloldozásában reménykedve.”

(Arthur Koestler: Sötétség délben)

Arthur Köstler (1905–1983):

1940-ben a magyar származású Arthur Koestler tolnálából megszületett a moszkvai koncepciós perek világáról és működési mechanizmusáról írt *Sötétség délben* című könyve, amely fellibbentette a fátylat e perek valóságos, történelmi szerepéről, a kommunista rendszer híveinek feláldozásáról. Koestler már két évvel a moszkvai perek után pontosan látta a sztálini rendszer működését, irányelveit, céljait, s megértette, hogy Sztá-

lin mikor s milyen okból cselekszik. A rendszerváltásig Koestler tiltott szerzőnek számított Magyarországon.

1905. szeptember 5-én, József Attilával egy évben született Budapesten, jómódú zsidó család családból. Az első világháború alatt azonban elveszítették vagyonuk nagy részét, így Bécsben, Budapesten különböző alkalmi szállásokon s panziókban húzták meg magukat. Magányos gyerekkora volt; szülei nem nagyon törődtek vele. Egyedül Lipót nevű nagyapja foglalkozott vele és taníttatta.

A reáliskola elvégzése után a bécsi műegyetemen tanult. Itt ismerkedett meg a cionista mozgalommal, s félbeszakította egyetemi tanulmányait; „*indexem elégetése a szó szoros értelmében hídégetés volt, azonnal véget vetett minden reménynek, hogy valaha tisztos polgár leszek, a mérnöki kar tagja.*”

1926. április 1-én Palesztinába vette útját, ahol megírta a *Mint éjjeli tolvaj* (Thieves in the Night) és az *Ígéret és teljesülés* című munkáit. Jeruzsálemből visszatért Európába; Párizsba, majd Berlinbe utazott, ahol újságírással foglalkozott. Előbb a *Vossische Zeitung*-ban publikálta tudományos cikkeit, 1931-től azonban a *Berliner Zeitung am Mittag* külpolitikai rovatát szerkesztette. 1931-ben belépett a német kommunista pártba (KPD), amelynek hét évig volt tagja. A Szovjetuniót

1932-ben kereste fel, s ekkor kezdődött kiábrándulása a kommunista pártból. Visszatért Budapestre, ahol találkozott József Attilával és Németh Andorral is.

1936-ban a polgárháború sújtotta Spanyolországból tudósította a németeket. Franco tábornok katonái kémkedés vádjával elfogták, Malagából Sevillebe szállították, ahol halálra ítélték. Felesége, Dorothy Asher mindent elkövetett, hogy az ítélet végrehajtása előtt kiszabadítsa a börtönből. Az utolsó pillanatban a britek közbenjárásával, egy fogolycsere-megállapodás révén megmenekült a haláltól. 1937-ben írta a *Spanyol testamentumot*, amely később a *Párbeszéd a halállal* címet kapta, és amelyet irodalomtörténészek „az első markánsan koestleri műként” emlegettek. Spanyolországi látogatása előtt kezdte meg a *Gladiátorok* című munkája írását. Ez tekinthető a *Sötétség délben* előfutárának, mivel itt már megjelentek azok az alapkérdések a kommunista rendszer elégtelen működésével kapcsolatosan, amelyek később a moszkvai koncepciós perek hatására megerősödtek és kikristályosodtak Koestlerben.

A *Sötétség délben* című regénye az egyetlen munkája, amelyet Magyarországon szinte mindenki ismer. Szerte a világon 400 000 példányban jelent meg. A könyvnek eredetileg *Az ördögi kör* címet adta. A koncepciós perek áldozata, Rubasov karakterében fellelhető Buharin, Radek, Mrackovszkij, illetve az ifjú Koestler jellemvonása. Alakjában egy művelt, felvilágosodott kommunista, a Nyugatot is megjárt férfi személyét ismerhetjük meg, aki nem csak az otthoni, szovjet állapotokkal, hanem a nyugat-európai helyzettel is „tisztában van”. Mivel Koestler számára Spanyolországban a halál gondolata minden pillanatban valósággá válhatott, hitelesen tudta ábrázolni Rubasov börtönben eltöltött, az ítélet meghozataláig kibontakozó érzésvilágát és gondolatait. Koestler arra keresi a választ: erkölcsös-e kísérleti nyúlnak használni az emberi társadalmat, illetve magát az embert, a célok érdekében feláldozva őket. A választ Rubasov és Ivanov beszélgetése adja meg.

1941-ben született a *Föld söpredéke* (The Scum of the Earth) című írása, mely a Le Vernet-i internálótábor emlékeit örökölte meg. Az önéletírás műfajában is nagyot alkotott, amikor kiadták a *Nyílveessző a végtelenbe* (Arrow in the Blue, 1952) és *A láthatatlan írás* (The Invisible Writing, 1954) című munkáit. Az 1940–1950-es években esszéket is írt. Tudománytörténeti és tudományfilozófiai munkái a *Bepillantás és kitekintés* (Insight and Outlook, 1949) és az *Alvajárók* (1959) címmel láttak napvilágot. Rendkívül sokoldalú személyiség volt. A politikán, történelmen, filozófián, csillagászaton, földrajzon, pszichológián túlmenően a parapszichológiával is foglalkozott. 1983. március 3-án Londonban feleségével közösen öngyilkosságot követett el.

Az 1936 nyarától 1938 tavaszáig tartó moszkvai perek során három nyilvános és egy zárt tárgyalássorozatra került sor a Szovjetunióban. Az áldozatok között volt a Vörös Hadsereg egész vezérkara, illetve „a történelmi bolsevizmus első nemzedéke” is.

Az első, Moszkvában 1936. augusztus 19–24. között tartott koncepciós persorozat a „tizenhatok pereként” is emlegeti a történelem. Fő vádlottja Grigorij Zinovjev és Lev Kamenyev volt. „Trockista-zinovjevista terrorista központ” alakításával vádolták őket, akik állandó összeköttetésben álltak Trockijjal, részt vettek Kirov meggyilkolásában, illetve Sztálin és közvetlen környezete elleni összeesküvésben. A per vádlottjait bűnösnek találták az ellenük felhozott vádpontokban, ezért halálra ítélték, majd kivégezték őket.

A második moszkvai koncepciós persorozat, a „tizenhetek” pere 1937. január 23–30. között folyt le, s fő bűnösnek Georgij Pjatakovot és Karl Radeket kiáltották ki. Az alábbi vádpontokban találták bűnösnek őket: „szovjetellenes trockista központ” létrehozása, szabotázs-kísérlet az ipar területén, a külfölddel való állandó kapcsolattartás, az „ellenségnek”, Németországnak és Japánnak kémjelentések adása. A tizenhét vádlottból tizenhármát kivégeztek, négyen pedig megkezdheték hosszú börtönbüntetésüket a szovjet börtönrendszer celláiban.

Az egyetlen zárt tárgyalásra 1937. június 11-én került sor, illetve ekkor jelent meg az első híradás a moszkvai lapokban. Nyolc, a katonai ranglétra csúcsán álló katonai vezetőt fogtak el, s hallgattak ki hazaárulás vádjával. Legismertebb közöttük Mihail Tuhacsevszkij volt. Mindnyájuk halálbüntetést kapott, és sorsuk június 12-én bevégeztetett.

A harmadik, 1938. március 2–13-a közötti nyilvános moszkvai koncepciós perben, az ún. „huszonegyek” perében a fő vádlottak között szerepelt Nyikolaj Buharin, Alekszej Rikov, Genrih Jagoda, az NKVD korábbi vezetője. Az ún. „jobboldali-trockista szovjetellenes blokk” a vádpontok szerint összeesküvést szőtt a párt korábbi vezetője, Lenin, s a párt jelenlegi vezetője, Sztálin ellen. Bűnükül rótták fel Kirov, Kujbisev és Gorkij meggyilkolását, szabotázsakciókat és hazaárulást követtek el. A huszonegy vádlottból tizennyolcat másnap kivégeztek, három életben hagytak.

A Moszkvában megrendezett koncepciós pereket *különböző indítékok* motívtálták. A gazdasági és egyéb okokon túlmenően legfontosabb az volt, hogy a párt, illetve a Sztálin által *magas tisztségekbe kinevezett vezetőket*, akik kezébe nagy politikai hatalom és befolyás került, bizonyos idő elteltével *folyamatosan le kellett cserélni*, nehogy túlhatalomra tegyenek szert és ellentábort alakítsanak Sztálinnal szemben, vagy magukhoz ragadják a hatalmat. Sztálin szó szerint „*használta az embereket*”! Egy adott személyt addig ültetett egy posztra, amíg el nem végezte a számára kijelölt piszkos munkát. Miután elvégezte feladatát, sorsa is bevégez-

tetett! Sztálin csak saját magában bízott. Úgy ölette s végeztette ki az embereket, mint ahogy más levegőt vesz. Minden lelkiismeret-furdalás nélkül! A hatalom gyakorlása folyamában időről-időre kicserélte a mellette álló és a parancsait vakon végrehajtó emberek gárdáját. Mivel ezek az emberek, legalábbis egy részük rájött arra, hogy egyáltalán nem biztos, hogy az a legmegfelelőbb út, amelyen haladnak céljaik érdekében. Ahogy e gondolat megfogalmazódott bennük, azonnal a Párt kijelölt irányvonalát, érdekeit, s Sztálin tevékenységét és döntéseit kérdőjelezték meg. Mindez egyenlő volt a hazaárulással, a párt és az első számú vezető, Sztálin elárulásával, akinek döntései szentek, személye pedig az egész Szovjetunióban sérthetetlen és tévedhetetlen volt (személyi kultusz).

A perek áldozatai korábban valamennyien a rendszer hívei voltak, csak más irányvonalat igyekeztek megvalósítani, mint amit előírtak számukra. Ezért kellett meghalniuk. Ezen az eltérő irányvonalon az értendő, hogy ezek az emberek a nép és az ország érdekében például *a NEP további fenntartását, az egyre nagyobb mérvű kollektivizálás és az iparosítás leállítását szorgalmazták*. Közülük többen kitarítottak a világforradalmi politika folytatása, a bolsevik eszmeiség egész Európában való elterjesztése mellett. Ezzel Sztálinnak az volt a problémája, hogy abban a történelmi helyzetben, amikor Európa valamennyi országa a békés fejlődés útján halad, a szovjet kommunista pártnak nem szabad erőszakos eszközökkel terjeszteni elveit és elképzeléseit. A felszínen békés politikát kell folytatniuk, és ha majd elérkezik az idő, akkor bontakoztatják ki a szocializmus szárnyait Európában. Az iparosítás és kollektivizálás folyamatos, szisztematikus növelésére, az ország gazdasági felfejlesztésére van szükség. Nem nézte a tömegek érdekeit, kizárólag csak az ország érdekeit tartotta szem előtt.

A *Sötétség délben* főszereplőjét ugyan Rubasovnak hívják, ám jellemét és gondolkodásmódját Buharinról mintázta. E történeten keresztül tárul elénk a moszkvai koncepciós perek, illetve a későbbi persorozatok lényege, menete és mechanizmusa. Megtudjuk, mit éreztek és hogyan gondolkodtak a rendszer emberei, „gyermekei”, akiket maga a rendszer hívott életre, és maga a rendszer is pusztított el. Mit érezhettek letartóztatásuk pillanatától a rájuk kiszabott halálos ítélet végrehajtásáig, mi zajlott le bennük? Megváltoztak-e a pártról s a rendszerről vallott nézeteik, átértékelték-e életútjukat, amelyet a párt berkein belül töltöttek és átgondoltak-e a párt parancsára véghezvitt cselekedeteiket. Miért tartottak ki ezek az emberek a nyilvános tárgyalásokon a párt mellett, miközben tudták, hogy halálra vannak ítélve. Miért lehetett számukra mégis lényeges a pártnak tett utolsó szolgálatuk?

Rubasovnak a börtönbe kerülése utáni pillanatokban kikristályosodott érzései és meglátásai felvázolják előttünk a történelmi alapszituációt:

„Elmosolyodott. Hirtelen hullámban meleg szeretetet öntött el a tulajdon teste iránt, amely pedig rendszerint semmiféle érzelmet sem váltott ki belőle, most azonban nem tudott ellenállni, és a tudat, hogy teste rövidesen semmivé lesz, kellemes önsajnálatot ébresztett benne. – Meghalt a régi gárda – mondta magában. – Mi vagyunk az utolsók. És minket is el fognak pusztítani. „Koldus, aranyifjú, lány; Egyként por lesz mindahány...” Megpróbálta felidézni az „egyként por lesz” dallamát is, de csak a szöveg jutott az eszébe. – Meghalt a régi gárda – mondogatta, és próbálta maga elé képzelni az arcokat. Alig néhányukra emlékezett csak. [...] Szívta a cigarettáját, és a halottakra gondolt és a megaláztatásra, amit haláluk előtt el kellett szenvedniük. Mégse volt képes gyűlöletet gerjeszteni magában a Nagy Egyes ellen, ahogy az természetes lett volna. Sokszor elnézegette az Első Számú Vezető arcképének ágya fölött függő színes nyomatát, és közben megpróbálta gyűlölni. Sok különféle nevet akasztottak rá maguk között, végül is azonban ez maradt rajta: a Nagy Egyes. Az Első Számú Vezető személyéből áradó rettenetben az volt a legrettenetesebb, hogy elképzelhetően csakugyan igaza volt, hogy azok is, akiket meggyilkolt, még a tarkójukba eresztett golyóval a fejükben is kénytelenek voltak elismerni: elképzelhető, hogy igaza van. Bizonyosságot persze senki sem szerezhett; legfeljebb csak fellebbezni lehetett a gúnyosan vigyorgó, nagy orákulumhoz, akit Történelemnek neveznek, aki azonban csak akkor hirdetett ítéletet, amikor a hozzá folyamodók réges-régen mind porrá lettek már.”

Néhány kritikus szerint Koestler főszereplője, Nyikolaj Szalmanovics Rubasov nem tiltakozott s egy percre sem nem vetette meg Sztálint, s nem ábrándult ki a sztálini rendszer igazságtalanságaiból sem. Velük ellentétben úgy látom, hogy a távolságtartás, a rendszer elégtelen működésének bemutatása, illetve Sztálin személyének és döntéseinek megkérdőjelezése fokozatosan következik be. Amikor Rubasovot magánzárkába zárják, a mellette lévő cellában egy cárhű ellenforradalmárral kezd társalgásba, vagyis a rendszer ellenségével kommunikál. Ekkor a következő gondolatmenet játszódik le benne: „Vagyis még mindig vannak hamisítatlan, valódi ellenforradalmárok – pedig mi azt hittük, hogy már csak a Nagy Egyes beszédeiben fordulnak elő az általa elkövetett hibák bűnbakjaiként. De íme, itt ül egy valódi ellenforradalmár, a Nagy Egyes eleven alibije...”. Az „ellenségnek” kikiáltott fiatalemberrel, a 402-es rabbal, barátok lettek. Ő volt az egyetlen kapocs a külvilággal; a magány, a bezártság, illetve a biztos haláltudat őrzítő börtönében, a valóság és a gondolatok, az örület, az álmok világa között Rubasov számára ő volt az egyetlen jó dolog. És hogyan is beszélgettek egymással a foglyok?

A kommunikáció Rubasov és a 402-es rab között egy sajátos módszerrel jöhetett létre. A börtönélet egyik velejárója volt ugyanis a KOPOGTATÁS. Ezáltal a foglyok értesülhettek arról, hogy kik, hol, mely cellákban vannak, s miért ke-

rültek börtönbe. A csövek kopogtatása révén szerezhettek tudomást a kinti eseményekről, történésekről is. A kopogtató rendszer lényege, hogy a rab cellájából átkopogott a mellette lévő cellákba, s közölt valamilyen hírt. Ezt a közvetlenül tőle jobbra és balra fekvő cellákban raboskodók „tovább kopogták” a szomszéd cella lakójának, és így tovább terjedt az információ. A kopogtatás során egy huszonöt kockából álló négyzetrácsban elhelyezett betűket, azaz „négyzetes ábécét” használtak, amelynek öt sorában soronként öt betű állt. Az első három sor így nézett ki:

A	B	C	D	E
F	G	H	I	J
K	L	M	N	O

A rendszer a gyakorlatban úgy működött, hogy a rejtjelező fogoly előbb azt a sort kopogtatta le, amelyikben található a betű, amelyet közölni szeretne, majd kis szünet után annyit kopogott a csőre, ahányadik betűt kívánta az adott sorból kiválasztani. Tehát kopogott hármat, akkor az a harmadik sor: K-tól O-ig, azután egyet, vagyis akkor a harmadik sor első betűjét: K-t kopogta le. És így tovább!

Eredetileg a beszélgetést politikai jelszóval kellett volna indítania, majd a „*forradalmi etikett*” szerint a hírekről, az élelmezésről, a dohányról kellett volna csevegniük. A gyakorlatban azonban a bemutatkozással kezdődött a beszélgetés.

A moszkvai koncepciók perек során az a helyzet állt elő, amikor „*A hóhért akasztják!*” Vagyis aki eddig a „*gyilkosok*”, a rendszer embereinek oldalán állt, azt most a rendszer tiporta el és törölte el a Föld színéről. Előfordult egy eset 1933-ban, nyilvánvalóan Hitler hatalomra jutása után egy dél-német kisvárosban (s ehhez hasonló történetek ezrével eshettek meg), amikor Rubasov még letartóztatása előtt, egy múzeumban találkozott az illegális kommunista párt egyik emberével, egy Richard nevű fiatalemberrel. Burkoltan közölte vele, hogy a Párt úgy látja: nem végzi megfelelően munkáját, nem a Párt érdekeinek és utasításának megfelelően terjeszti a Párt szórólapjait, brossúrait és röpiratait. A közöttük lezajlott párbeszédéből sokat tudhatunk meg a kommunista rendszer működéséről.

„*Richard: Maguk úgy írnak, mintha itt semmi sem történt volna. A Pártot tönkreverték, maguk meg csak a frázisokat hajtogatják a töretlen győzni akarásról – éppen úgy, mint a hazug hadijelentések a Nagy Háború idején. Mindenki, akinek megmutattuk, csak köpött egyet, amikor elolvasta. De szerintem biztos, hogy ezt maguk is éppen olyan jól tudják, mint én. [...] Én csak azt tudom, hogy meg kell mondani az igazságot az embereknek, főleg, ha már amúgy is tudják. A*

képmutatás bennünket tesz nevetségessé. [...] Úgy akartam mondani, hogy a Párt vezetősége tévedésben van. Stratégiai visszavonulásról beszélnek, holott a mieink felét megölték, a megmaradtak pedig annyira boldogok, hogy egyáltalában életben maradtak, hogy csapatostul állnak át a másik oldalra. Ezek a szőrszálhasogató határozatok, amiket maguk odakint összeeskábálnak, idehaza nem mondanak semmit...

Rubasov: Legutóbbi Kongresszusán a Párt határozatban szögezte le, hogy nem szenvedett vereséget, csupán stratégiai visszavonulást hajtott végre; és ezért semmi olyan ok nem forog fenn, amiért meg kellene változtatni a korábbi politikai irányvonalat. [...] A Párt sohasem téved. Maga meg én követhetünk el hibákat. De a Párt soha. A Párt, elvtársam, több, mint maga vagy én, vagy akár ezer más, hozzánk hasonló ember. A Párt a forradalmi eszme megtestesülése. A történelem pedig nem ismer fenntartásokat és tévovázást. Rendíthetetlenül és tévedhetetlen biztonsággal halad végső célja felé. És medrének minden kanyarulatában lerakja partjain a kimosott iszapot meg a sodrában vízbe fúltak tetemeit... A történelem sohasem téveszt utat. És sohasem hibázik. Aki pedig nem hisz fenntartások nélkül a történelemben, annak nincs helye a Párt soraiban. [...] Meggátolták a Párt propagandaanyagainak szétoztását; ez azt jelenti, hogy elfojtották a Párt szavát. [...] Így nem lehet politizálni, elvtársam. A politikai irányvonal kialakításában szenvedélyeknek és csüggedésnek nincs helye. A Párt nagyon pontosan kijelölte a vonalat; olyan, mint egy szűk és meredek hegyi ösvény. Egyetlen rossz lépés, akár jobbra, akár balra, s aki hibázik, lezuhan a szakadékba. Márpedig a hegyek közt ritka a levegő; de aki csak egyszer is megszedül, az elveszett ember.

Richard: Én viszont csak egyet tudok, azt, hogy legyőztek bennünket. Azok pedig, akik még megmaradtak közülünk, sorra dezertálnak. A másik oldalon szól a zene, lobognak a színes zászlók, és jó meleg tűz körül ülnek. Lehet, hogy ezért is győznek. Mi pedig ezért törjük ki a nyakunkat.

Rubasov közölte a Központi Bizottság hivatalos álláspontját és döntését Richarddal, miszerint e pillanattól kezdve nem tekintik a Párt tagjának, s kizárják a Pártból. Ennél a hírnél nagyobb sokkot és tördöfést nem tudtak volna bevinni egy kommunista szívébe, mint hogy a Párt soraiból kizárják, abból a Pártból, ami az egész életet jelentette nekik, s mindenüket feláldozták érte.

Egy héttel később Rubasovot letartóztatták.”

Rubasov a minden rabra jellemző vonásként átértékelte múltját, tetteit, s addigi életét. A börtönben benne is ilyen gondolatmenet játszódott le: „Emlékek rohanták meg; zümmögve döngicséltek a fülében. Arcok és hangok merültek fel, majd szertefoszlottak és eltűntek; bárhol próbált beléjük kapaszkodni, hogy visszahúzza őket, valóságos fizikai fájdalmat okoztak neki; az egész múltja csupa seb volt, és

felsajdult minden érintésre. Egész múltja a mozgalom volt, a Párt; jelene és jövője is a Párté volt, eloldthatatlanul összekötve a Párt sorsával; a múltja azonban azonos volt vele. És most éppen a múltja vált kérdésessé. [...] Mikor fordult még elő, hogy jó ügyet ilyen rosszul képviseljenek? Ha a Párt a történelem akaratának megtestesülése, akkor bizonyára maga a történelem is fogyatékos. [...] Rá kell jönnie az okára, hogy miért fogyatékos a Párt. Valamennyi alapelvünk helyes volt, a végeredmény azonban mégis hibás. Ez a század beteg. Mi diagnosztizáltuk a kórt, és mikroszkopikus pontossággal megállapítottuk a baj okait is, ám hiába folyamodtunk a gyógyító késhez, a testen új kelések támadtak. Az akaratunk kemény volt és tiszta, rászolgáltunk az emberek szeretetére. Ehelyett mégis gyűlölnek bennünket. Miért vagyunk kitaszítottak és gyűlöletesek? Mi hoztuk el az igazságot, a mi szánkából azonban hazugságnak hangzott. Elhoztuk nektek a szabadságot, a mi kezünkben azonban korbácsnak látjátok. Az eleven életet kaptátok tőlünk, és mégis, ahol felhangzik a szavunk, elhervadnak a fák, és száraz leveleket hord a szél. A jövő ígéretét hoztuk, de akadozott a nyelvünk, és csak kutyaugatás szólt a szánkából...”

Rubasov így emlékezett a Párt első Kongresszusára: „Maroknyian voltak csupán akkor még, egy merőben új emberfaj képviselői: harcos filozófusok. Úgy ismerték az európai városok börtöneit, mint a kereskedelmi utazók a szállodákat. Hatalomról álmodtak, de csak azért vágytak a hatalomra, hogy egyszer s mindenkorra eltöröljék a hatalmat; uralkodni is csak azért akartak, hogy kineveljék a népből régi rossz szokását, amellyel eltűri, hogy uralkodnak felette. Minden eszméjük tetté lett, és minden álmuk valósággá. De hová lettek ők maguk? Agyvelejük, mely új irányt szabott a világ sorsának, ólomgolyó loccsantotta ki. Ki a homlokába kapta, ki pedig a tarkójába. Már csak ketten vagy hárman voltak életben közülük, szétszórva a nagyvilágban, fáradtan tengődve. És persze még ő maga; valamint a Nagy Egyes...A Párt csak egy bűnt ismert: a kijelölt iránytól való eltántorodást; és büntetés is csak egy létezett: a halál. Nem volt ebben a halálban semmi titokzatos; és semmi magasztos vagy fennkölt: semmi egyéb nem volt, mint egyszerűen a politikai eltévelyedések logikus megoldása.”

Rubasov az Ivanovval folyó beszélgetésében így hasonlította össze a sztálini rendszer embereit és céljait a régi, első bolsevista gárda tagjaival, céljaival és irányelveivel:

– „Bocsáss meg, hogy ilyen fennköltlen fogalmazok – folytatta –, de ti csakugyan, komolyan azt hiszitek, hogy a tömegek még most is mögöttetek állnak? Hidd el, csak elviselnek benneteket is, némán és megadón, ahogy más országokban mások, de a mélyből többé nem jön válasz a szavatokra. A tömegek megint süketek és némák, mint azelőtt voltak; a tömeg megint nagy, néma „X” a történelemben; közömbös neki, akár a tengernek, hogy milyen hajókat hordoz a hátán. Felszíne

visszatükröz minden futó kis fénypontot, de a felszín alatt csönd és sötétség honol. Valamikor régen minékünk sikerült felkavarnunk ezeket a mélységeket, de ez az idő már elmúlt. Másképp fogalmazva – Rubasov szünetet tartott, és visszatette orrára a csíptetőjét – akkor még történelmet csináltunk; ti pedig ma már csak politikát. Ebben van a nagy különbség...

– Egyszer egy matematikus azt mondta, hogy az algebra a lusta emberek tudománya – az ember nem számítja ki az x -et, hanem úgy dolgozik vele, mintha tudná róla, hogy mennyi. Esetünkben az x a névtelen tömegeket jelenti, más szóval a népet. A politika pedig abban áll, hogy az ember úgy manipulál ezzel az x -szel, hogy közben mit sem törődik vele, mi is ennek az x -nek a tulajdonképpeni természete. A történelemcsinálás viszont azt jelenti, hogy felismerjük, mennyit is ér egyenletünkben ez az x .”

Rubasov első letartóztatását követően, ami nem sokkal a Richarddal való találkozó után történt, bár nagyon megkínózták, semmit sem árult el a Pártnak teljesített szolgálatáról, illetve magáról a Pártról. Börtönbe vetették, s miután kiszabadult, hősként ünnepelték, de két héttel a szabadulása után ismét külföldi küldetést kért. Ez abban az időszakban volt, amikor letartóztatták és halálra ítélték az első „összeesküvőket”, akik között Rubasov barátai is ott voltak. Újabb külföldi kiküldetését egy belga kis kikötővárosban töltötte, ahol megismerkedett egy férfival, aki a Kis Loewy nevet viselte, és a Párt dokkmunkástagozatának a helyi vezetője volt. Ő elmesélte Rubasovnak, miként bánt el vele a Párt, annak ellenére, hogy ő éppen a Pártnak tett szolgálatáért került bajba. A Párt nem törődött vele, a bajban magára maradt. Évekig nem ismerték el tényleges Párttagnak, végül hosszú évek múltán egy börtöntársa segítségével újra Párttagnak nyilvánították. Ebben a pillanatban megbocsátott a Pártnak és elfelejtette azt a gyűlöletet, amit a Párt iránt táplált a „száműzetése” alatti években, amikor hol francia, hol belga börtönökben raboskodott, ide-oda dobálták a határon át a másik ország területére és vissza, mivel nem volt útlevele. Ez a mentalitás sajnos minden Párttagra jellemző maradt a Szovjetunióban; a Párt mindent megtehetett velük, lábbal tiporhatták, megalázhatták, tönkretelthették, de azonnal megbocsátottak a Pártnak, ahogy az (jobb esetben) visszavette őket berkeibe. Mivel a Pártból való kizárás egyenlő volt a halállal, ennél még a halál is üdvözítőbb érzés lett volna a holtukig és azon is túl hű Párttagok számára. Miután a Kis Loewy elmesélte történetét és Rubasov elmondta neki és a kikötő néhány munkásának a Párttól kapott küldetése célját, a külföldi országgal szembeni bojkott titokban való áthágásának tervét (itt raknák át a bojkott alá vett országba irányuló szovjet termékeket), a padláson felakasztotta magát. Megvolt a Párt következő és korántsem utolsó áldozata...

Ezután a Kereskedelmi Kirendeltség vezetőjeként először a titkárnőjét keverték „ellenzéki összeesküvés” vádjával gyanúba, majd őt magát is. Ám az utolsó pillanatban a Pártnak tett hűségnyilatkozattal megmenekült, titkárnőjét azonban kivégezték. *„Fényképek és arcképek tűntek el a falakról egyik napról a másikra; évek óta ott függtek már, pillantásra sem méltatta őket senki, most azonban egyszerre szembeötlő lett a hiányuk, a falakon megjelenő világos foltok. A Kirendeltség munkatársai kizárólag szolgálati ügyekről beszélgettek egymással; mindenki kínos udvariassággal viselkedett. [...] Rubasovnak az volt az érzése, hogy valami furcsa bábjáték tanúja, amelyben a dróton rángatott szereplők előre megírt szövegeket mondanak egymásnak.”*

Majd az Állami Alumíniumtröszt feje volt. A második ellenzéki persorozat során többször elhangzott a neve, mint lehetséges „összeesküvő”, ám ismételt hűségnyilatkozata fejében nem tartóztatták le. Azonban a perek harmadik hullámát már ő sem kerülhette el. Vizsgálatának vezetője régről ismert barátja és zászlóaljparancsnoka, Ivanov volt. Aki nagyon kedvelte Rubasovot és megkísérelt segíteni rajta. Tisztában volt azzal, hogy ha Rubasov ügyét elveszik tőle, akkor „A” kategóriás, azaz „adminisztratív ügyként” fogják kezelni, ami zárt tárgyalást jelent, amelyen az Adminisztratív Tanács hoz ítéletet a fogoly felett. Az itteni döntések pedig egyenlők a halállal, nincs esély a szembesítésre s egyéb fellebbezésre sem. Ezért el kell érniük, hogy Rubasovot a „P” kategóriás ügyek csoportjába sorolják. Ebben az esetben természetesen az ellene felhozott vádpontok egy részét el kellene ismernie, azonban a legfőbb vádpontokban, például a Sztálin ellen tervezett merénylet ügyében szembesítéssel valószínűleg fel tudnák menteti a nyilvános tárgyaláson. Így ugyan legalább húsz év börtönre ítélik, mégis kb. öt év múlva a hatalom amnesztiában részesíti, szabadulhat s boldogan élhet tovább. Rubasov először nem egyezett bele az ajánlatba, azonban később a halál közelsége más helyzetet teremtett...

Rubasov így vélekedett a Pártról és önmaga bűnösségéről:

– *„Én is közéjük tartoztam. Úgy gondolkodtam és úgy cselekedtem, ahogyan gondolkoznom és cselekednem kellett; tönkretettem embereket, holott szerettem őket, és hatalmat adtam másoknak, akiket pedig nem szerettem. A történelem állított arra a helyre, amit elfoglaltam; és kimerítettem a hitelt, amit rendelkezésemre bocsátott; ha igazam volt, akkor most nincs mit megbánnom, ha viszont tévedtem, akkor fizetni fogok érte. [...] Az az igazság, hogy én már nem hiszek a magam csalahatalanságában. Ezért vagyok elveszett ember.”*

A börtönben a borbély egy kis cetlin üzenetet csempészett Rubasov gallérja alá, amin a következő felirat állt: *„Halj meg némán!”* E mondatnál fogalmazódott meg benne először, hogy elfogadja Ivanov ajánlatát; nem hal meg némán, nem

hal meg a sötétség fátylába burkolózva, s a zárt tárgyalás helyett vállalja a nyilvános tárgyalást. Erre az elhatározásr ösztönözte még a gondolat: *„Számukra, akik átformálták a történelem arculatát, nem létezett fontosabb kötelesség, mint életben maradni és készenlétben állni a harcra.”*

Rubasovot lelkileg mélyen érintette Mihail Bogrov, a Patyomkin cirkáló matrózának, a Keleti Flotta főparancsnokának kivégzése. 1905-ben együtt laktak a száműzetésben, Rubasov taníttatta írni, olvasni, a történelmi és politikai szemlélet rejtelmére. A rabok díszőrséget álltak a sötétben, a cellák ajtajánál és ütemesen, egyszerre döngették az ajtót, ahogy a fogoly elhaladt előttük. Bogrov, mikor az örök elvitték a folyosón, barátja, Rubasov nevét kiáltotta kétszer is nyöszörögve. Rubasovot ez is gondolkodásra sarkalta. A börtönben töltött pár nap alatt mérlegelte eddigi életét, tetteit. Az itt töltött idő előre haladtával megkérdőjelezte, hogy helyesek voltak-e döntései és cselekedetei. A Párt és saját maga oltárán feláldozta az egyetlen nőt, titkárnőjét, Arlovát, aki iránt érzelmeket táplált. Felidézte Arlova vonalait, öltözködését, viselkedését, illatát, szavait. Egyszer Arlova azt mondta neki, hogy *„Te mindig is azt fogsz csinálni velem, amit csak akarsz”*. Ez így is lett, feláldozta Arlovát, hogy ő életben maradjon. (*„A Forradalmár legfőbb kötelessége megőrizni önmagát.”*) Ez a mondat utalhat arra is, ahogy a Párt bánt a saját embereivel, azt tett velük, amit csak akart. Arlován kívül a Párt szolgálatában töltött évei alatt több száz, akár több ezer embert jutatott börtönbe és rezzenéstelen arccal vette tudomásul halálhírüket. Köztük volt Richard vagy a Kis Loewy. És most a barátja, Bogrov, akit azért végeztek ki, mert a nagy vízki-szorítású, illetve nagyobb hatósugarú tengeralattjárók építését preferálta, szemben a Párt által támogatott korlátozott hatósugarú tengeralattjárókkal. Az előbbi agresszív külpolitikát jelentett, a világforradalom eszméjének nyílt beteljesülését vonta volna maga után; ezt a Párt az adott történelmi, európai helyzetben nem engedhette. Ezért eltávolították a nagy támogatói bázissal rendelkező Bogrovot. Ivanov barátja, Gletkin meggondolatlan parancsára Rubasov cellája előtt húzták el a megkínzott testet, illetve előtte elmondták Bogrovnak, hogy barátja, Rubasov itt van a folyosó egyik zárkájában. Így, amikor elhúzták a folyosón, barátja nevét kiáltotta. Gletkin ezzel azt akarta elérni, hogy Rubasov még depressziósabb legyen és tegyen vallomást. de Ivanov tudta, hogy ha kínzással nem, ezzel a módszerrel biztosan nem lehet hatni barátjára. Csak felidegesítik ezzel, és inkább eláll a vallomástételtől. Ezért Ivanov az eset után bement hozzá és megnyugtatta. A beszélgetést követően Rubasov egyre biztosabb volt abban, hogy belemegy az alkuba. A következő beszélgetés zajlott le köztük:

„Rubasov: Elismerem, hogy humanizmus és politika, az egyén jogainak tisztelete és társadalmi haladás összeegyeztethetetlen. [...] Micsoda szemétdombot hordtunk össze aranykor helyett.

Ivanov: – Lehet. [...] Mi viszont, a történelemben először, következetesek voltunk...

Rubasov: – Igen, olyan következetesek voltunk, hogy a földtulajdon igazságos elosztásának nevében szántszándékkal hagytuk, hogy egyetlen év alatt ötmillió parasztszalád haljon éhen. Olyan következetesen meg akartuk szabadítani az embert a bérrabszolgaság láncaitól, hogy tízmillió embert küldtünk kényszers munkára a sarkkörön túlra és a távol-keleti őserdőbe, ahol olyan körülmények között kellett robotolniuk, mint az ókori gályaraboknak. Olyan következetesek vagyunk, hogy vitás kérdésekben egyetlen érvet ismerünk el csupán: a halált, legyen szó bár tenger alattjárókról, műtrágyáról vagy a Párt Indokínában követendő irányvonaláról. Mérnökeinknek abban a tudatban kell dolgozniuk, hogy egyetlen hibás számítás is a börtönbe vagy a bitófára jutathatja őket; hivatalaink vezető tisztségviselői megnyomorítják és eltiporják a beosztottaikat, mert tudják, hogy ők lesznek a felelősök a legcsekélyebb hibáért is, és akkor őket fogják eltiporni; költőink úgy intézik el a stilisztikai vitáikat, hogy feljelentik egymást a titkosrendőrségnél, mert az expresszionisták ellenforradalminak tartják a naturalizmust és fordítva. Következetesen akarván képviselni a jövőendő nemzedékek érdekeit, olyan irtóztató nélkülözéseket róttunk a ma élő nemzedékekre, hogy a negyedével rövidült meg várható élettartamuk. Az ország fennmaradása érdekében pedig olyan rendkívüli intézkedéseket kellett hoznunk és olyan átmeneti törvényeket bevezetnünk, amelyek minden tekintetben ellenkeznek a Forradalom célkitűzéseivel. A nép életszínvonala ma alacsonyabb, mint a Forradalom előtt volt; a munkakörülmények nehezebbek, a fegyelem embertelenebb, a norma szigorúbb, mint a gyarmatokon; a halálbüntetés alsó korhatárát tizenkét évre szállítottuk le; a szexuális viselkedést szabályozó törvényeink szemellenzősebbek, mint az angol törvények; vezérkultuszunk pedig bizáncibb, mint a legreakciósabb diktatúrák vezérimádata. Iskoláink és a sajtónk sovinizmust hirdetnek, militarizmust, dogmatizmust, konformizmust és tudatlanságot terjesztenek. A Kormány önkényuralma olyan korlátlan, hogy arra nincs is példa a történelemben; a sajtószabadságot, a vélemény szabadságát és az ember mozgásszabadságát sikerült olyan nyomtalanul eltörölni, mintha az Emberi Jogok Nyilatkozata soha meg sem született volna. A világ legnagyobb rendőri szervezetét építettük fel, amely nemzeti intézménnyé tette a besúgást, és tudományos tökélyre emelte a testi-lelki kínzás módszereit. Korbáccsal üzzük a nyögve szenvedő tömegeket a teoretikus jövőbeli boldogság felé, amit csak a mi szemünk lát.”

A népet egy megnyízott testhez hasonlítják, amire új bőrt húztak, csak hogy Rubasov szerint ennek az új bőrnek semmi nyoma sincsen. Azt mondja, hogy a történelmet fizikai kísérletként értelmezték, csak hogy ez rossz elgondolás volt, mert míg a kísérletek megismételhetők, a történelemben csak egyszer történnek meg a dolgok. Ami ebben a történelmi szituációban azt jelenti, hogy hiába derül majd ki később a koncepciók per áldozatairól, hogy koholt vádak alapján ítélték el és végezték ki őket, már nem lehet feltámasztani őket a sírból.

Ebből a beszélgetésből is kitűnik, hogy Ivanov még a rendszer, a Párt embere, de Rubasov, mivel látta már, milyen a másik, nem a vádló, hanem a vádlott szemzőgéből nézni a dolgokat, ezért elkezdte látni a Párt hibáit, s átértékelte egész életét.

Amikor Rubasov eldöntötte, hogy kapitulál, attól a pillanattól már nem gondolt az áldozatokra (Bogrov, Richard, Kis Loewy, Arlova), csak önmagára, hogy megmenekül, s néhány év csendes lét után ismét visszatérhet. Ekkor ismét Pártbeli magatartása uralkodott el rajta. Csak hogy beismerő vallomását tartalmazó levelére a felsőbb vezetés, a börtönvezetés reakciója csak pár nap múlva érkezett meg, ami furcsa volt, mivel barátjára, Ivanovra nem jellemző, hogy megvárta őt. Szinte nem is aludt, nagyon várta már a kihallgatást, hogy túl legyen minden, és nyugodtan aludhasson.

Mikor végre elvitték a kihallgató helyiségbe, nem Ivanov, hanem Gletkin, Ivanov kollégája várta. Aki csak annyit mondott neki, hogy amíg Ivanov távol van, ő vezeti majd a vizsgálati procedúrát. Sajnos ekkor már nyilvánvaló volt és később be is bizonyosodott, hogy Ivanovot letartóztatták, halálra ítélték és néhány nap múlva ki is végezték.

A kihallgatás során az utolsó vádpont tárgyalásával kezdtek, amely szerint Rubasov állítólag részt vett, sőt az egyik főszervezője a Párt Első Számú Vezetője elleni összeesküvésnek. Ennél a vádpontnál szembesítették a vád (a Párt) egyik koronatanújával, akinek vallomása szerint Rubasov 1937-ben, a Forradalom 20. évfordulóján tartott fogadás után felbujtotta őt Sztálin megölésére, amikor apjával, Kieffer professzorral meglátogatták Rubasovot magánlakásán. Kieffer professzor, ahogy Rubasov nevezte, a *„Forradalom nagy történésze”* és Lenin legközelebbi barátja, történelmi szakembere, illetve sakkipartnere volt. Kieffer és Rubasov is 1937-re kiábrándultak a sztálini rendszerből és beszélgetésükből valóban kiderült, hogy Sztálint kárhozzatják a Párt mostani helyzetéért. Szó esett arról is, hogy Sztálint békés eszközökkel nem, kizárólag csak erőszakkal lehet majd eltávolítani a Párt éléről. Rubasov azt mondta, hogy *„...a legfontosabb kitartani minél tovább, és kívánni, amíg nem üt az óra”*. Ezt a mondatát és megjegyzését, miszerint Sztálint csak erőszakos eszközökkel tudják majd eltávolítani a Párt ve-

zetéséből, magyarázták úgy a vizsgálat során, hogy ezzel a Sztálin személye elleni mérgezési kísérlet megszervezésére törekedett. Természetesen ez az állítás nem állta meg a helyét. Az igazság az, hogy a kihallgatások során a foglyok minden egyes szavát és mondatát úgy is lehet magyarázni, kiforgatni a beismerő vallomás érdekében, hogy az ellenük felhozott vádpontok beigazolódjának, miközben semmi valóságalapjuk sincs. Bárkinek a szavait ki lehet forgatni, ha ki akarják... Rubasov az erőszak alkalmazását úgy értette, hogy nem merényletet tervez Sztálin ellen, hanem a tömegek bevetésével polgárháborút robbantana ki, amely során a Nagy Egyeset letennék a Párt vezető székéből. A kihallgatás hosszú napokon és éjszakákon keresztül folyt, szinte csak pár perc, maximum egy óra szünetekkel. Rubasov napokig semmit nem aludt, a kihallgató szobában pedig annyira élesen világított a fény, hogy Rubasovot folyamatosan elvakította, folyt a szeméből a könny. E fogások ismereteseek már, vagyis hogy éjjel-nappal viszik a foglyokat kihallgatásra, ahol az éles, agyat tompító világítás a hulla fáradt foglyokat fizikailag megtöri, s öntudatlan állapotban aláírja a beismerő vallomást, amit elé tesznek. Ezek a lélektani módszerek néha hatásosabbak a kínzásnál. Rubasovval szemben pedig tudták, hogy ez az egyetlen módszer, ami hatásosnak bizonyulhat, mivel az első letartóztatása során agyon kínozták, mégsem érték el semmit. Viszont az álmatlanság és a fény a vádlók *„malmára hajtotta a vizet”*, Rubasovnak a fáradtság miatt kiestek részletek a kihallgatási folyamatból. Néha azt sem tudta, éppen hol van, csak egyre vágyott, hogy minél hamarabb essenek túl az egész procedúrán és kialudhassa magát. A halál számára már megváltást jelentett volna. A halál és az alvás egymással azonos fogalmakká váltak. Persze folyamatosan ellenállt és vitatkozott Gletkinnel, kiállt az igazáért, de a viták során sorozatosan vereséget szenvedett. Szép lassan ez is megtörte belülről, mivel kívülről (kínzással, veréssel) törhetetlen volt.

Rubasov egyik legfontosabb gondolata a kihallgatás során: *„Mondja el neki, hogy tevékeny, szervezett ellenzéke soha nem is volt a Nagy Egyes diktatúrájának; hogy mindig csak beszéltek, szó, szó, szó volt csak az egész, tehetetlen vének játéka a tűzzel, mert a régi gárda nemzedéke mindent kiadott már magából, az utolsó csöppig kifacsarta az erejét, lelki energiáinak utolsó kalóriája is elégett már; és mint az errancis-i temetőben nyugvó holtaknak, nekik is egyetlen vágyuk volt már csupán: aludni, és várni, hogy az utókor igazságot szolgáltatson nekik. Mit is válaszolhatott volna ennek a rendíthetetlen Neander-völgyinek? Hogy igen, valóban mindenben igaza van, csak egyben téved: azt hiszi, hogy a régi Rubasov ül vele szemben, holott ő már csak árnya régi önmagának? Vagy azt, hogy őt tulajdonképpen nem azért fogják megbüntetni, amit elkövetett, hanem azért, amit elmulasztott megtenni?”*

Végül aláírta a beismerő vallomást, vagyis elismerte, *„hogy büntetteit ellenforradalmi meggyőződésből és egy külföldi hatalom megbízásából követte el.”* Természetesen ebből semmi sem volt igaz, mivel minden tettét a Párt szolgálatában és parancsára, illetve irányelveinek megfelelően hajtotta végre.

A nyilvános bírósági tárgyaláson Rubasov gondolkodás nélkül minden vádpontban bűnösnek vallotta magát, s lemondott a védekezés jogáról is. Utolsó szavai mindent elárulnak a moszkvai perek keretében rendezett színjáték-sorozatról és a rendszer érdekében feláldozott emberekről.

– *„Elnök polgártárs – jelentette ki az utolsó szó jogán Rubasov vádlott –, életemben utoljára szólok most nyilvánosan. Az ellenzék vereséget szenvedett és megsemmisült. Ha ma felteszem magamnak a kérdést, hogy Miért is halok meg?, csak a semmi merül fel előttem. Mert nincs semmi, amiért érdemes lenne meghalni, ha úgy hal meg az ember, hogy nem bánja meg bűneit és nem tud megbékélni a Párttal és a Mozgalommal. Utolsó órámhöz érve térdre borulok hát a haza, a tömegek és az egész nép előtt. Számomra véget ért a politikai maskarádé, a viták és összeesküvések bábjátéka. Amikor az ügyész polgártárs halált kért fejünkre, akkor mi politikai értelemben már régen hullák voltunk. És jaj a legyőzötteknek, akiket a történelem a porba sújt. Csak egy mentségem van önök előtt, Bíró polgártársak: senki sem mondhatja rám, hogy a könnyebbik utat választottam. Hiúságom és büszkeségem maradványai azt sugalmazták volna: Halj meg némán, ne mondj semmit; vagy halj meg valami nemes gesztussal, megindító hattyúdallal ajkadon; önts ki a szíved és vívj párbajt vádlóiddal. Ez lett volna könnyebb út a magamfajta vén lázadónak, én azonban legyőztem magamban a kísértést. Ezennel teljesítettem a magamra rótt feladatot. Megfizettem; nincs rendezetlen számlám a történelemmel. Kegyelmet kérnem nevetséges lenne. Nincs több mondanivalóm.”*

Az ítélet golyó általi halál és teljes vagyonekbevétele volt.

Rubasov a halála előtti órákban maga is eltűnődött azon, hogy ők, a rendszer gyermekei miért mentek bele ebbe a nevetséges színjátékba, miért vállalták a nyilvános pert, miért nem leplezték le a Pártot. Erre több válasz is született. Ezek közül a legvalószínűbb, hogy a vádlottakat megzsarolták azzal, hogy bántják szeretteiket, ha nem teljesítik a Párt utolsó akaratát. Ezenkívül, erre magyarázatul szolgálhatott még, hogy annyit kínozták már őket a börtönben, hogy a kínzások alatt teljesen megtörttek. Egyesek azt hitték, életben maradhatnak, ha részt vesznek a Párt színjátékában. Rubasovék pedig azért áldozták fel magukat bűnbakként, a Párt oltárán, mert már nem tudtak szabadulni az állandóan kísértő múlttól, azoknak az embereknek az emlékeitől, akik meghaltak miattuk, általuk, vagy akiknek halálhírukét vitték, azaz a saját áldozataiktól.

Rubasov kivégzés előtti utolsó gondolatai mindent elárulnak a Párt, a sztálinista rendszer és a moszkvai koncepciós perek lényegéről. Eszerint: a Párt nem engedélyezte az egyén szabad akaratát, ám egyúttal elvárta tőle, hogy szabad akaratából feláldozza magát érdekében. Tagadta, hogy képes lenne a választásra, mégis megkövetelte tőle, hogy mindig a helyes utat válassza. Tagadta, hogy képes lenne önmagától különbséget tenni jó és rossz között, ám fellengzős szónoklatokat tartott bűnről és árulásról. Az egyén a gazdasági fátum jegyében állt, egyetlen kicsiny fogaskerék volt csupán a nagy óramű szerkezetében, amelyet felhúztak valamikor az ősidőkben, s azóta járt és járni is fog az örökkévalóságig, nem lehet sem megállítani, sem megváltoztatni a járását – és mégis, a Párt azt kívánta a kicsiny fogaskeréktől, hogy lázadjon fel az óramű ellen és szabjon új ütemet járásának. Valahol hiba csúszott a számításba; nem jött ki az egyenlet...

Szabó Tamás szerint a moszkvai pereket össze szokás hasonlítani a francia forradalommal, mondván, hogy a „*forradalom felfalta gyermekeit*”. Van azonban egy fontos különbség a kettő között: a francia terrornak volt egyfajta pszichológiai értelemben vett felszabadító hatása. Amikor kivégezték a királyt, a királynőt, az arisztokratákat, lényegében ez a régi társadalom tabuinak ledöntése volt. Ez azt a pszichózist volt hivatott megszüntetni a kisemberben, hogy te vagy a kisember, s ők a nagyok, akik mindent mindig megúsznak, csak te lehetsz az, aki elbukhat. Amikor a királyt és a királynőt is kivégzik, akkor az azt jelenti, hogy most az egyszer ezek sem úszták meg... A francia forradalom során Robespierreben is felismerték a zsarnokot.

A Szovjetunióban a terrornak teljesen fordított funkciója volt. Amikor a legnagyobb tekintélyű pártvezetőket is kivégzik, az azt jelenti, hogy ha még ezeknek is félniük kell, akkor miben reménykedhetne egy kisember...

1938-ban a XVIII. szovjetkongresszuson egy mérsékeltebb, a terror visszaszorítására, konszolidáltabb állapotok felállítására, a békés Európában való együttélés kialakítására törekvő politikai irányvonalat fogalmaztak meg, amelyben szerepelt még az iparosítás mértékének csökkentése is. A kongresszus által kitűzött cél megvalósítása a gyakorlatban a második világháború kirobbanása miatt meghiúsult.

1939-re lezárultak a moszkvai koncepciós perek, amelyek végeztével a rendszer *Jezsovot*, a perek végrehajtóját is halálra íteltette és kivégeztette.

A moszkvai perek során kiirtották a régi bolsevik gárdát, és helyette egy Sztálinnak hű, teljesen új, fiatalosabb irányvonalat, látszatra a békésebb, mérsékeltebb politikát preferáló, új gárda jött létre Sztálin személyes, közvetlen irányítása alatt. Sztálin az új irányvonal két legfontosabb képviselőjeként *Georgij Malenkovot* és *Lavrentij Beriját* jelölte ki.

Irodalom

Hargittai István (szerk.): *Koestler emlékkönyv*. Bethlen Gábor könyvkiadó, Sopron, 1992.

Koestler, Arthur: *Sötétség délben*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2008.

Körmendy Zsuzsanna: „Vegyük elő az igazság mécseseit”. *100 éve született Arthur Koestler*. In: *Rubicon*, 2005/8, 36–43. o.

Szabó Miklós: *A Szovjetunió története – „repülőegyetemi” előadások*. In: Jankó Attila (szerk.): *abcd Interaktív Magazin*, II évf., 1995/1. sz.

100 éve született Arthur Koestler. In: *Magyar Tudomány*, 2005/9. szám

http://www.lemontree.hu/egyebkep/linkkep/history/tortenetek/xx_szazad/koncepcios_per.htm

http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/tortenel/europa/szu_tort/html/index.htm

<http://mek.niif.hu/>

http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/tortenel/europa/szu_tort/html/1937.htm#58

<http://www.lemontree.hu/egyebkep/linkkep/history/szemelyek/buharin.htm>

Buharin búcsúlevele (1938)

1937. február 16: a Buharin és Rikov letartóztatásáról szavazó SZKP KB ülés Sztálin javaslatára 21 tagú különbizottságot küldött ki Mikojan elnökségével

1937. február 27: Buharint és Rikopot elhurcolták a KB plenáris ülésének tanácskozásáról

1938. március 2: a moszkvai Szakszervezeti Központ októberi forradalomról elnevezett kis-termében megkezdődött a „jobboldali-trockista szovjetellenes centrum” (a „huszon-egyek”) pere

1938. március 8. este: Buharin védőbeszéde az utolsó szó jogán

1938. március 9. hajnali négy óra: a bíróság kihirdette az ítéletet: a 21 vádlottból Visinszkij fő-ügyész javaslatára 19-et halálra ítélték. Az ítéletet néhány órával később végrehajtották

„Nehogy azt higgyék, hogy én most a forradalmi igazságszolgáltatás útjait keresem!” – jelentette ki Dzerzsinszkij röviddel az 1917. októberi forradalom után, s azt követelte, hogy minden teketória nélkül számoljanak le az ellenforradalom képviselőivel. Ez a Saint-Just-típusú kérlelhetetlenség a későbbiekben is a szovjet politikai élet jellemzője maradt: a terror az igazságszolgáltatás részévé vált. A koncepciós perek egyszerre voltak a politikai elrettentés és a népnevelés eszközei. Az 1930-as évek

nagy kirakatpereiben a testileg-lelkileg elgyötört vádlottak még a legképtelenebb vádakat is vállalták a nyilvánosság előtt. Sőt, egyfajta skizofrén reakcióként egykori fanatikus bolsevik politikusok sötét celláikban maguk igyekeztek magyarázatot találni „árulásukra”, miközben vállalták, hogy „objektíve” ellenforradalmárok és kártevők. S hogy a kirakatperek szereplőit gyakran a nagybetűs eszme iránti odaadásból fakadó hit is vezérelhette a különalku megkötésében, bizonyítják Buharinnak a börtöncellából Sztálinhoz írt vallomásai. A levél a koncepciós perek egyik legdrámaibb, s egyúttal legárulkodóbb dokumentuma.

*

„Maglehet, hogy ez az utolsó levelem. Egy levél, amelyet a halálom előtt vetettem papírra. Ezért is hadd fogalmazzam e sorokat hivatalos fordulatok nélkül. Tudom, hogy cellalakó vagyok. De hát Hozzád írom e levelet. És csak tőled függ esetleges létem vagy nemlétem a jövőben. Minden a kezedben van. Szeretnék tehát elbúcsúzni

tőled, amíg nem késő. Míg ír a kezem, lát a szemem, és amíg így vagy úgy, de működik az agyam. És hogy ne merüljön fel benned semmiféle kétely, előre leszögezem, hogy a külvilág (a társadalom) szemében 1.) semmit nem vonok vissza mindabból, amit papírra vetettem eddig, 2.) semmit nem kérek tőled ebben az értelemben (és ezzel kapcsolatban), még a könyörgésemet se halld meg. Eszemben sincs, hogy sor-som letérítsem azokról a sínekről, amelyeken most gurul. Mégis írok neked, hogy személyesen tájékoztathassalak. Nem tudnék úgy meghalni, hogy ne írjam le ezeket az utolsó sorokat. Vívódom, és tudnod kell, hogy mi okozza vívódásaimat.

A szakadék szélén állva, ahonnan tudom, hogy nincs már visszaút, a halálom előtti óráimban, becsületszavamat adom: nem vagyok bűnös mindabban, amit beismertem a vizsgálat során. [...] Ugyanakkor a legutolsó években őszintén és becsületesen képviseltem a párt irányvonalát. És megtanultam, miként kell értelmes módon értékelni és szeretni téged. Ám közben nem volt más kiút számomra, mint hogy beismerjem a vádakat, egyetértsek a többiek vallomásaival, sőt részletesen ki is fejtsem azokat. Mert máskülönben az a látszat keletkezhetett volna, hogy nem tettem le a fegyvert. [...] Amikor pedig töprengtem a történetek okairól, körülbelül az alábbi koncepciót tákoltam össze. Létezik ma az általános tisztogatásnak valamifajta nagyléptékű és bátor politikai ideája, amely a háború előtti idők terméke. Meg a demokrácia felé vezető úttal függ össze. Ez a tisztogatás érinti a) a bűnösöket, b) a gyanúsakat, c) a potenciálisan gyanúsakat. És engem lehetetlen volt kihagyni a szórásból. Van, akit egyféleképpen szerelnek le, másokat másfajta módszerekkel. És van, akit még valami más módon. Főleg azért kerül erre sor, mert ezek az emberek állandóan szapulják egymást, és közben örök időkre gyanút szítanak egymás iránt. Magamból indulhatnék ki: mennyire berágtam Radekre, aki összevissza beszélt rólam, azután én is elindultam ugyanezen az úton. [...] Viszont a tisztogatást gyakoroló vezetés teljes garanciát kap.

Az Isten szerelmére, ne hidd, hogy miközben magamban töprengök, titokban kifogásaim lennének ez ellen. Már rég kinőttem a „pelenkáskorból”, és megértem, hogy a nagy tervek, a nagy eszmék és a nagy érdekek mindennél fontosabbak. És kicsinyesség lenne a részemről a világméretű történelmi feladatok mellé, amelyek elsősorban a te vállaidon nyugszanak, felvetni a személyemmel kapcsolatos kérdést. És mégis ezen a ponton kínlódom leginkább. Ebben rejlik a legkínosabb paradoxon.

Sokkal nyugodtabb lennék ugyanis, ha tudnám, hogy te is hasonlóan vélekedsz. Akkor a lelkem is megnyugodna. Hát igen! Ha szükség van erre, akkor jó. De hidd el, hogy felforr a vérem, amikor arra gondolok, hogy te elhiszed a bűneimet. És szíved mélyén magad is elhitted, hogy nekem közöm lehet ezekhez a szörnyűségekhez. Mi is következik mindebből? Hogy én magam járulok hozzá ahhoz, hogy jó

néhány ember (köztük én is) elpusztul. Akkor eredendő bűnt követek el! Ebben az esetben semmi nem igazolhat semmit. És most a fejemben minden összezavarodik. Üvölteni szeretnék, meg a fejemet a falba verni: hiszen én vagyok az oka mások pusztulásának. Mitévő legyek? Most mi a teendő?

Pedig egy cseppnyi gonoszság vagy gyűlölködés sincs bennem! És keresztény lelkiületű ember sem vagyok. Ám nekem is lehetnek rigolyáim. Úgy hiszem, azokért az évekért kell most bűnhődnöm, amikor tényleg harcot folytattam ellened. S ha valóban tudni akarod a színtiszta igazságot, hát tudd meg: a legjobban egy olyan eset nyomaszt, amelyről talán már rég megfeledkeztél. Egyszer, minden bizonnyal 1928 nyarán, nálad jártam, s így szóltál hozzám: „Tudod, miért is barátkozom veled. Mert ugye képtelen lennél cselszövésre?” Én meg azt feleltem, hogy igen. És közben Kamenyevvel szervezkedtem. [...] Akár hiszed, akár nem, szüntelenül erre az esetre gondolok. Olyasmi ez számomra, mint a zsidóknak az eredendő bűn. Istenem, milyen taknyos kamasz voltam, és milyen hülye! Most pedig életemmel és becsületemmel fizetek ezért. Hát ezért bocsáss meg, Koba. Most írok neked és sírok. Nem kell már nekem semmi. Pedig még azáltal is rosszabbodhat a helyzetem, hogy ilyesmit bátorodom papírra vetni. Ugyanakkor képtelen vagyok, érted, képtelen vagyok egyszerűen hallgatni. S úgy elmenni, hogy el sem búcsúzom tőled. Mind ezért nem haragszom senkire: a vezetéstől kezdve a nyomozókig bezárólag. Neked is könyörgöm, hogy bocsáss meg. Jóllehet már amúgy is olyan büntetés ért engem, hogy minden elsötétült előttem, s a sötétség elhomályosította az agyamat.

Amikor hallucinációim voltak, néhányszor magam előtt láttalak téged, egyszer pedig a feleségedet, Nagyezsda Szergejevna-t. Idejött hozzám és megszólított: „Mit tettek Önnel, Nyikoláj Ivánovics? Rögtön szólok Joszifnak, vállaljon Önért kezes-séget.” Annyira hitelesnek tűnt az egész, hogy kis híján felugrottam és tollat ragadtam. Majdnem megkértelek, vállalj értem kezes-séget! Így elegyedett akkor nálam a lázálom a valósággal. Tudom, Nagyezsda Szergejevna sohasem hitte volna el, hogy ármánykodom ellened. Az sem véletlen, hogy a szerencsétlen tudatalatti „énem” szüleménye e lázálom. Veled pedig órákon át szoktam gondolatban társalogni. Teremtőm, ha létezne egy olyan műszer, amelynek segítségével bepillantás nyernél az én agyonkínzott lelkembe! Akkor meglátnád, hogy egész belső énemmel mennyire ragaszkodom hozzád. [...] Tisztában vagyok azzal, hogy ez már a „lélekbúvárkodás” tudományához tartozik – bocsáss meg nekem. Manapság nincsenek olyan angyalok, akik képesek lennének megállítani Ábrahám kardját. S amit a sors elrendel, az be is fog következni.

És végül engedd meg, hogy előadjam utolsó kis kéréseimet: [...] ezerszer könnyebb lenne számomra meghalni, mint átélni a várható nyílt bírósági tárgyalást: egyszerűen nem is tudom, képes leszek-e tartani magam. Pedig ismerhetsz, nem

vagyok sem a párt, sem a Szovjetunió ellensége. Ezért mindent megteszek, ami az erőmből telik. Ám annyira véges az erőm, annyira súlyos érzések tolnak fel a lelkemben, hogy megfeledkezvén a szégyenről és az önérzetről, térden állva könyörgöm: hadd ne kelljen megtennem ezt. Bár úgy látom közben, hogy már késő és lehetetlen, mégis kérem, hadd haljak meg a bírósági tárgyalás előtt. Jóllehet tudom, mennyire keményen elítéled az ilyen dolgokat.

Amennyiben halálos ítélet vár rám, előre kérlek, mindazzal kérlek, ami csak szent lehet a számodra, intézkedj, hogy főbelövés helyett hadd igyam meg én magam a mérget a börtöncellában. Pontosabban, adjanak nekem morfiumot, hogy elaludjak, és ne ébredjek fel. Ez nagyon fontos a számomra. Nem is tudnék olyan szavakat találni, amelyek kifejeznék, mily nagy kegyelem lenne ez számomra. Politikailag senki nem látná ennek kárát, hiszen nem tudódhat ki. Tegyük viszont lehetővé, hogy az utolsó perceimet úgy töltssem el, ahogyan én szeretném. Könyörüljetek rajtam! [...] Ám, ha esetleg valamilyen szerencse folytán életben hagynak, toloncoljanak ki Amerikába néhány évre (bár ezt előtte meg kell hányynom-vetnem a feleségemmel). Milyen érvek szólnak e megoldás mellett: kampányt indíthatnék, amelyben kardoskodnék a politikai perek mellett. Halálos küzdelmet folytathatnék Trockij ellen. Magunk mellé állíthatnám a most még ingadozó ottani értelmiség nagy részét. Lényegében az ellen-Trockij szerepet tölteném be. Ezt a kampányt nagy elánnal és hatalmas méretekben folytatnám. Persze egy szakképzett belügyest is kiküldhetnének utánam. Ez lenne a magam vállalta biztosíték, hogy betartsam az ígéretemet. Vagy maradjon itt a feleségem, mintegy pótlólagos biztosítékként. Amíg be nem bizonyosodna, hogyan verem véresre Trockij & Companie pofáját.

De ha csak parányi kételyt is éreznének irántam, akkor küldjenek 25 esztendőre a Pecsora folyó mentére vagy Kolimára, a lágerbe. Mi mindent tudnék ott tenni! Egyetemet hoznék létre, helytörténeti múzeumot, műszaki állomást, egy sor kutatóintézetet, képtárat, etnográfiai múzeumot, állat- és növényműzeumot. Lágerváltozatot indítanék. A helyi újságot szerkeszteném. Szóval úttörő módon kezdeményező szerepet vállalnék a kulturális szférában. És családommal véglegesen letelepülnék ott. De mindenképpen leszögezem: bárhol vállalnék munkát. Mint egy baromi erős gép úgy dolgoznék. [...]

Joszif Visszarionovics! Egyik legtehetségesebb tábornokodat veszítéd el személyemben. Olyat, aki valóban hűséges volt hozzád. De hát ez már a múlt. Emlékszem, miként jellemezte Marx Barclay de Tolly tábornokot, akit árulással vádoltak. Marx azt írta, hogy I. Sándor cár feleslegesen veszített el egy ilyen embert. Keserűség tölt el, ha erre gondolok. Ám én búcsút mondok e földi hívságnak. És semmi, de semmi mást nem érzek most mindnyájatok iránt, a párt iránt, az ügy iránt, mint hatalmas, határtalan szeretetet. Mindent megteszek értetek, ami csak

emberileg tehető, sőt ami túl van az emberi lehetőségek határán. Nos, mindent megírtam neked. És feltettem az i-re a pontot. Jó előre megtettem ezt. Minthogy fogalmam sincs, milyen állapotban leszek holnap, meg holnapután, és így tovább. Könnyen meglehet, hogy mint idegbeteg ember, annyira apatikusan fogok viselkedni a közeljövőben, hogy még az ujjamat sem mozdíthatom meg.

És most, bár főfájással küszködve és könnyes szemekkel, mégis írásra adtam a fejem. Most már a belső énemben lévő lelkiismeretem teljesen tiszta előtted, Koba. Még utoljára bocsánatot kérek tőled (lelki megbocsátást, nem pedig mást). Ezért gondolatban magamhoz öllelek. Búcsúzom hát mindörökre, és ne gondolj semmi rosszat a te szerencsétlen Nyikoláj Buharinodról.”

Irodalom

Buharin, Nyikolaj Ivanovics: *Töprengések a szocializmusról*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.

Demokrácia, „cézárizmus”, szocializmus. Nyikolaj Ivanovics Buharin tanulmányai. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Politikatudományi Tanszékcsoport. Budapest, 1988.

Kun Miklós: *Buharin*. Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1988.

Az appeasement politikája (1936–1939)

„A háborúban nincsenek győztesek.”

(Neville Chamberlain, 1938. március 24.)

„Nem szabad ilyen komoly konfliktusba csukott szemmel belebonyolódni.”

(Neville Chamberlain, 1938. szeptember 25.)

„Ha háborúznunk kell, úgy azt nagyobb dolgokért kell tennünk...”

(Neville Chamberlain, 1938. szeptember 28.)

1936. július 11: osztrák-német megbékélési egyezmény

1936. július 18: katonai lázadás Spanyol Marokkóban Franco tábornok vezetésével a köztársasági kormány ellen

1936. augusztus 1: a be nem avatkozás politikájának írásba foglalása, s egy felügyeleti bizottság létrehozása

1936. szeptember 4: az első népfrontkormány Spanyolországban

1936. szeptember 9: a Benemavatkozási Bizottság alakuló ülése Londonban

1936. október 1: Spanyolországban Franco tábornok lesz a hadsereg és az állam vezetője

1936. október 25: olasz-német szerződés (Berlin–Róma-tengely); a berchtesgadeni jegyzőkönyv

1936. november: az angol fegyverkezési program megindítása Anthoy Eden sürgetésére

1936. november 18: Németország és Olaszország elismeri a spanyol „nemzeti” kormányt

1936. december 25: a londoni benemavatkozási egyezmény aláírása

1937. január 16: a francia kormány megtiltja önkéntesek toborzását a spanyol köztársaságiak számára

1937. február 16: a Benemavatkozási Bizottság a Szovjetunió sürgetésére megtiltja önkéntesek küldését Spanyolországba

1937. március 20: német-spanyol titkos együttműködési szerződés

1937. április 26: a német Condor-légió megsemmisíti Guernicát

1937. május 31: Németország és Olaszország kilép a Benemavatkozási Bizottságból

1937. július 15: a francia kormány megnyitja a francia-spanyol határt

1937. november 6: Olaszország csatlakozik az antikomintern paktumhoz

1937. december 11: Olaszország kilép a Népszövetségből

1938. március 12: Ausztria bekebelezése (anschluss)

1938. április 18: angol-olasz egyezmények, az ún. gentlemen's agreement

1938. április vége: a Szudéta-német Párt karlsbadi kongresszusa

1938. május 19–22: a „májusi válság” a cseh-német határon

1938. szeptember 12: a nürnbergi pártgyűlésen Hitler bejelenti, hogy maga gondoskodik a szudétanémetek sorsáról
1938. szeptember 15: Hitler–Chamberlain tárgyalás Berchtesgadenben
1938. szeptember 22–24: Hitler–Chamberlain második tárgyalás Bad Godesbergben
1938. szeptember 29–30: a müncheni egyezmény
1938. szeptember 30: angol–német meg nem támadási szerződés
1938. október 1–10: német csapatok megszállják a Szudéta-vidéket
1938. december 6: francia–német nyilatkozat a határok kölcsönös elismeréséről
1939. február 27: Anglia és Franciaország elismeri Franco tábornok kormányát
1939. március 1: a Szovjetunió visszahívja képviselőjét a Benemavatkozási Bizottságból
1939. március 13: Tišo proklamálja a független Szlovákia meglakulását
1939. március 15: német csapatok bevonulása Prágába, a Cseh-Morva Protektorátus létrejötte
1939. március 23: német csapatok megszállják a Litvániához tartozó Memel-vidéket
1939. március 31: Anglia és Franciaország garantálja Lengyelország függetlenségét
1939. április 6: Anglia és Franciaország garantálja Románia, április 13-án Görögország határait
1939. április 15: angol–francia–szovjet tárgyalások kezdődnek Moszkvában a kölcsönös segítségnyújtásról
1939. április 17: szovjet–német kereskedelmi tárgyalások kezdődnek
1939. április 27: Angliában elrendelik az általános hadkötelezettséget
1939. május 22: német–olasz katonai szövetség, az ún. „acélpaktum” megkötése
1939. augusztus 23: szovjet–német meg nem támadási egyezmény

Az 1938. szeptemberi müncheni egyezmény döntő hatással volt a második világháború kirobbanására, amelyben felelősség terhelte a brit és francia felet is. Angol és francia szemszögből az első világháború utáni status quo felbomlóban volt. Egyre több ország emelte fel szavát a versailles-i diktátumok ellen, egyesek azonban ennél tovább is mentek.

Hitler politikájának alapeleme a békeszerződés revíziója volt. Ezután már hozáláthatott a *Mein Kampf*ban megfogalmazott célja, a német „faj” egy államban való egyesítéséhez. Ez azonban nem sikerülhetett volna az egykori antant országok hozzájárulása nélkül.

Az 1936 júliusában Spanyol Marokkóban kitört felkelés rövid idő alatt a Pireneusi-félszigetre is áterjedt. A *Bahamonde Franco* vezette monarchista erők másfél hónap alatt Spanyolország felét elfoglalták. A konfliktus természetesen nagy feltűnést és izgalmat váltott ki a nemzetközi politikában. A legnagyobb érdeklődést *Benito Mussolini* mutatta a spanyol kérdés iránt, de *Adolf Hitler* figyelmét is felkeltették az események. A két diktátor fegyveres segítséget helyezett kilátásba Franco támogatására, ami valósággá vált a polgárháború kitörése után. Az olasz és német kihívás a francia és brit külpolitikát is aktivizálódásra készítette. Azonban hosszas tanácskozás után, egy esetleges általános háború elkerülése okán, 1936. augusztus 1-jén a francia fél a be nem avatkozás politikáját indítványozta, amelyet az angolok is helyeseltek. Londonban még nemzetközi felügyeleti bizottságot is felállítottak a formula szigorú betartatására. Ez a döntés hátrányos volt a spanyol köztársaságiakra nézve, s előrevetítette az angolok és franciák elkövetkező évek Németországgal szembeni magatartását. A két fél hajlandó volt áldozatokat hozni az újabb nagy háború elkerülése érdekében, amely már megjelent a horizonton.

A Rajna-vidék remilitarizálása után, 1936 júliusában hosszas egyeztetés után került sor az osztrák-német egyezmény aláírására, amely a sajtó és a politikai termékek szabad áramlását tartalmazta a két ország között. Ausztria korábbi olaszbarát politikáját a német oldal felé fordította. Ilyen előzmények után jött létre az olasz-német szerződés 1936 októberében, amelyben elhatárolták érdekszféráikat a délkelet-európai térségben, s Olaszország 1937. november 6-án csatlakozott az antikomintern paktumhoz.

A francia diplomácia ekkor kedvezőtlen pozícióban volt. Belgium az 1936 októberében bejelentett semlegességével eltávolodott a korábbi francia szövetségétől, hasonlóképpen keleten Románia és Jugoszlávia is. Ezzel ellentétben novemberben Angliában nagyméretű fegyverkezési programot hagytak jóvá, amellyel a lehetséges francia és belga érdekek megsértését kívánták megakadályozni. A programot angol részről *Anthony Eden* képviselte. *Neville Chamberlain* angol miniszterelnök 1937 májusában az idősebb *Henry Morgenthau*nak vázolta félelmeit Németországgal szemben: „...a német katonai előkészületek intenzitása és tartóssága, a német kormány sok szerződésszegésével együtt... mély nyugtalanságot keltett valamennyi szomszédjában. Még a brit-szigeteken is, amelyek német fennhatóság alól kevesebb, mint egy órán belül elérhetőek egy légiflottával, amely

bombatonnák százával van megrakva...”. Érdekes, hogy az ekkor Berlinben tartózkodó brit külügyminiszter, Lord Halifax a kormány akkori álláspontjával ellentétesen kijelentette Hitlernek, hogy *„Anglia érdeke, hogy minden változtatás békés úton menjen végbe.”* E kijelentés súlya csak később nehezedett a brit kormányra. 1936. augusztus 25-én a brit kormány külpolitikai bizottsága pedig a következő memorandumot fogadta el: *„Érdektelenségbe kellene burkolóznunk Kelet- és Közép-Európát illetően, továbbá ragaszkodni egy általános szövetséghez, miközben a franciákat is ösztönöznünk kellene a nyugati szövetség megtartására, illetve kelet- és közép-európai igényeinek tarthatatlanságára.”* Francia részről von Papent is hasonló kijelentések fogadták, amelyeket meglepetéssel konstatált. A francia és brit diplomáciában s a kormányok nyilatkozataiban teljes volt a zűrzavar, amely a következő hónapokban csak növekedett.

1938 márciusában újabb, immáron jelentős konfliktus borzolta fel a nyugat-európai kedélyeket. 1936. júliusi megegyezésüket követően, 1938 februárjában Hitler az osztrák kancellárt hívta meg Berchtesgadenbe. Felszólította Kurt Schuschniggot, hogy az osztrák náci pártot vegye be a kormányba. Schuschnigg még kihátrált ebből a helyzetből, sőt népszavazási kezdeményezést nyújtott be, amelyben a nép kezébe adta a döntést a Németországhoz való csatlakozással kapcsolatban. A berlini angol követ, Neville Henderson egyszerűen „provokatív tett”-nek minősítette Schuschnigg kétségkívül merész, ám mégiscsak vakmerő húzását. Keith Robbins szerint az egész krízist maga az osztrák kancellár idézte elő. A németek és Hitler, a számukra kényelmetlen helyzetet úgy próbálták kezelni, hogy ultimátumban jelezték, miszerint ha nem mondják le a népszavazást, a német hadsereg átlépi a határt. A kancellár végül engedett, amely azonban hiábavalónak bizonyult, mert a németek újabb ultimátumban követelték lemondását, s a nemzetiszocialista Seyss-Inquart kancellári kinevezését. Az államelnök, Miklas ezt az utolsó pillanatban elfogadta, így Hitler március 12-én „jogszerűen” tarthatt katonai parádét Bécsben. Chamberlain március 14-én alsóházi beszédében így kommentálta az anchluss: *„A rideg tény az..., hogy semmi sem tartóztat-hatta volna fel ezt az akciót, hacsak nem mi és a többiek arra használtuk volna fel erőinket, hogy megelőzzük azt.”*

Az anchluss megvalósult, de Hitler terve – a német ajkúak egy birodalomban egyesítése – még nem vált valóra. A németek maguk is tartottak a katonai akciótól, részben az angol, de nagyjából a cseh beavatkozástól tartva. Göring azonban megnyugtatta a berlini cseh nagykövetet: *„Becsületszavamat adom, hogy Csehszlovákiának a legkisebb oka sincs az aggodalomra.”*

Az angol reakciók ugyan nem maradtak el, de erőtlennek bizonyultak. Február közepén hatástalannak bizonyult az olasz kezdeményezés Anglia irányában

a németek megfékezéséről, ugyanis *Galeazzo Ciano* olasz külügyminiszter úgy vélte, hogy „*az anchluss esetén... nehezebb lesz egyezségre lépni... az angolokkal*”. Ugyanúgy hatástalannak bizonyultak a francia fél elhatározásai is, amelyet újra az angolok döntésétől tettek függővé. Londonban úgy gondolták: Ausztria sem ér meg egy háborút Németországgal. A kör bezárulni látszott. *Anthony Eden* lemondásával 1937. május végén *Neville Chamberlain* miniszterelnök került a Downing Street 10-be, akit mindvégig Európa lecsendesítése motivált.

A szintén jelentős, közel hárommillió fős német kisebbségével Csehszlovákia *joggal aggódhatott* további sorsát illetően. Bár szovjet és francia szerződések is szavalták biztonságát, a közelmúlt eseményeit látva, azok nem sokat jelentettek.

A legerősebb, a német kisebbséget képviselő szerveződés a *Konrad Henlein* vezette Szudéta-német Párt volt. A korábban nem túl radikális párt 1938. áprilisi karlsbadi kongresszusán keményebb hangvételre váltott. Már autonóm kormányzást és a nemzetiszocialista propaganda szabadságát követelték. Ekkor *Halifax* a brit külügyminiszter a következőket írta *Henderson* berlini nagykövetnek: „*Azt hiszem, az egyetlen dolog amit tehetünk, hogy elkerülünk minden olyat, amely kapcsolataink rosszra fordulását eredményezhetné velük (mármint Németországgal), illetve, hogy mindent elkövetünk annak érdekében Prágában, hogy Beneš rávegyük egy olyan szövetség elfogadására, amely Henleinnek is megfelelő.*”

Eközben Hitler elkészíttette a *Fall Grün* hadműveletet, amely Csehszlovákia katonai megtámadását tartalmazta, utolsó végrehajtási időpontnak pedig október 1-jét tűzték ki. Ezzel párhuzamosan erős médiahadjárat kezdődött a csehek ellen. A feszültség addig fokozódott, hogy május 20-án a csehszlovák kormány a német csapatösszevonásokra hivatkozva részleges mozgósítást rendelt el. Erre már az angolok is közbeléptek, és mindkét felet tartózkodásra szólították fel. *Chamberlain*, nővérének írt levelében a következőképpen kommentálta a májusi eseményeket: „*Semmi kétségem afelől, hogy a német kormány minden előkészületet megtett egy puccs érdekében, s végül, miután megkapták figyelmeztetésünket, úgy döntöttek, hogy a kockázatok túl nagyok. Azonban az incidens megmutatta, mennyire megbízhatatlan és tisztességtelen a német kormány.*” A franciák is kifejtették véleményüket a helyzettel kapcsolatban. *Bonnet* londoni követ nyilatkozatában kifejtette, hogy „*ha Csehszlovákia oktan cselekedetekbe bonyolódik, a francia kormány akár ki is léphet a szövetségből.*”

Angol közvetítéssel – amelyet *Lord Runciman* kereskedelemügyi miniszter képviselt – tárgyalások kezdődtek a szudétanémetek és a csehszlovák kormány között. E tárgyalásokra azonban cseh részről nem mutatkozott igazi igény; csupán arra szolgált, hogy megmutassák: Beneš hajlandó egyezkedni, ellentétben a szudétanémetekkel. A találkozó egyvalamit nyilvánvalóan jelzett: Hitlernek

kellett a terület, ezért semmilyen más megoldás nem volt számára elfogadható. Ráadásul a brit politika, akarva-akaratlanul, de asszisztált hozzá.

Eközben Henderson is aktivizálta magát, hogy tájékoztassa a brit kormányt az esetleges háború bekövetkeztéről, sőt egyre gyakrabban küldött üzeneteket Londonba. 1938. július 26-án ezt írta, vázolva elképzeléseit a jövőről: *„A háború kétségtelenül a náciizmust átokként kezelő zsidók, kommunisták és doktrínerek javát szolgálná, de ma túl nagy kockázatot jelentene Németország számára... Nem hiszem, hogy ezt Hitler nem látja. A cseh nép csökönyös fajta, maga Beneš pedig az egyik legmakacsabb közöttük. Végre valahára az asztalra kell csapnunk, és közölnünk Beneš-sel: meg kell tennie!”*

Amikor a cseh kormány már hajlott volna a megállapodásra, a Szudéta-vidéken zavargások törtek ki, amely a megbeszélések megszakadásával, és a kormány erőteljesebb katonai beavatkozásával járt. Erre válaszul Hitler 1938. szeptember 12-én, a nürnbergi pártnapon bejelentette, hogy maga gondoskodik a Csehszlovákiában élő németek megvédéséről. A francia és angol diplomácia egymásnak ellentmondó nyilatkozatokat adott ki. A két fél egymásra várt, s egyikük sem mert semmilyen lépést tenni. Mégis, mintha a brit reakcióra vártak volna, kissé megnyugodott a hangulat, amikor Lord Halifax külügyminiszter Bonnet kérdésére kijelentette, hogy nem nyújtanak támogatást a cseheknek egy kirobbanó helyi válság esetén.

A kialakulófélben levő kontinentális konfliktus elhárítására, francia, szovjet és brit egyeztetések után Chamberlain találkozót javasolt Hitlernek, amelyre szeptember 15-én került sor Berchtesgadenben. Hitler már a találkozó elején leszögezte, hogy számára egyetlen megoldás elfogadható, mégpedig a Szudéta-vidék Németországhoz csatolása. Megnyugtatóul hozzátette, hogy ez lenne az utolsó területi követelése Európában. Erre válaszul az angol miniszterelnök kijelentette: *„Elvben semmi kivetni valót nem találok a szudétanémetek különválásában Csehszlovákiától, feltéve, hogy a gyakorlati nehézségeket le tudják küzdeni.”* Az utalás Hitlernek kétségtelenül bebizonyította, hogy *„zöld utat”* kapott a nyugati hatalmaktól.

Chamberlain hazautazása után kedvezően nyilatkozott németországi tapasztalatairól és a német emberekről: *„Igazán kedvesek voltak. Nagyon jól éreztem magam.”* Ezek után, megtárgyalva kabinetjével és a franciákkal a kialakult helyzetet, úgy döntött, hogy a kért területeket átengedik Németország számára. Henderson berlini követ szeptember 17-i Londonba küldött táviratában ismét szemléletesen kifejezte az angol álláspontot: *„Ha elutasítjuk az önrendelkezési jogot, szembe kell nézni egy háborúval, ha azonban elfogadjuk, akkor vagy nekünk kell erővel rávennünk a cseheket, vagy hátra dőlve végignézni, amint Németország győzi meg őket.”*

Ezért az angol és francia nagykövet már szeptember 19-én közölte a prágai külügyminiszterrel álláspontjukat. A francia és brit döntésben jelentősnek bizonyult hadseregeik gyengesége, a felvonulási terep hiánya, illetve a varsói és bukaresti kormányoknak a szovjet csapatok átengedését megtiltó nyilatkozata.

A prágai kormány, minden lehetőséget számba véve, szeptember 21-én meghozta beleegyező döntését. A szeptember 22-én *Godesbergbe* repült Chamberlain azonban már egészen más körülmények fogadták. Hitler immáron nagyobb területeket követelt, emellett a lengyel és magyar igényeket is ki kívánta elégíteni. Ultimátumot adott az angol miniszterelnöknek: ha a csehek október 1-ig nem ürítik ki a kért területeket, a németek katonai akciót indítanak ellenük. A nyilatkozat és az ultimátum megdöbbenetette az angolszászokat. Chamberlainnek küldött üzenetében Lord Halifax így reagált, leszögezve a brit álláspontot: „...*távózása előtt tegye világossá a kancellár számára..., hogy a csehszlovák kormány ilyen mérvű engedménye után elutasítani a lehetőséget egy olyanért cserébe, amely mindenképpen háborút jelent, megbocsáthatatlan bűn az emberiség ellen.*” Időközben, bár csak tájékoztató jelleggel, a britek az ügy kapcsán felvették a kapcsolatot a szovjetekkel. Az éppen Genfben tartózkodó Litvinov biztosította Halifaxot, hogy „*ha a franciák a csehek segítségére sietnek, Oroszország is cselekedni fog.*”

Az 1938. szeptember 25-i londoni francia-brit megbeszéléseken Daladier francia miniszterelnök már keményen bírálta Chamberlain politikáját és határozottabb fellépésre kérte. Az angol miniszterelnök ekkor bejelentette, hogy *Horace Wilson* személyében követet küldött Hitlerhez álláspontjuk megvilágítására, miszerint Csehszlovákia megtámadása esetén az angolok is és a franciák is támadást indítanak.

A szeptember 22-ét követő hat nap eseményei tehát kritikusnak bizonyultak. Mindkét fél mozgósított, a háború tényleges megindítását azonban egyik fél sem vállalta. Szeptember 28-án délelőtt a brit miniszterelnök rádiónyilatkozatában kifejtette, hogy Hitler, ígéretéhez híven, „*nem támaszt többé európai területi igényeket*”, majd határozottan leszögezte: „*Bármekkora is rokonszenvünk egy kis nemzet iránt, amely egy nagy és hatalmas szomszédal áll szemben, mégsem lenne szabad egész birodalmunkkal egyes-egyedül e kis nemzetért hadba vonulnunk. Ha háborúznunk kell, úgy ezt nagyobb dolgokért kell tennünk...*” Még aznap délben Hitler elfogadta a Mussolini által kezdeményezett, majd Chamberlain által felajánlott nemzetközi konferencia kezdeményezését.

A *négyhatalmi konferencia* 1938. szeptember 29-én ült össze Münchenben. A tárgyalások Daladier francia és Chamberlain brit miniszterelnök, valamint *Mussolini* és Hitler között folytak. A csehszlovák képviselők nem vehettek részt a tanácskozáson, csupán az előszobában várakoztak. Chamberlain és Daladier

hajnali két órakor hívta össze őket, megmutatva az egyezményt. Az elképedt követeknek a francia miniszterelnök kijelentette, hogy *„ez egy fellebbezhetetlen és megváltozhatatlan végzés”*. A szerződés szentesítésére 30-án került sor, amely annyi módosítást tartalmazott a korábbi német követelésekhez képest, hogy a területek kiürítésének időpontját nem október 1-jében, hanem 10-ében adta meg. Szó esett a lengyel és magyar területi igények kielégítéséről is, amelynek végrehajtását a következő 3 hónapban adták meg (ellenkező esetben újabb négyhatalmi konferencia ül össze). Chamberlain magabiztosan utazhatott haza az angol-német megnemtámadási szerződéssel, valamint a háborús konfliktus sikeres elkerülésével a zsebében. Sőt, szeptember 30-án este kijelentette: *„Hiszem, hogy ezzel beköszöntött a béke korszaka.”* A brit kabinetben egyedül Duff Cooper nem értett egyet a müncheni egyezménnyel. Némi cinizmussal megjegyezte, hogy a *„különbségek a müncheni és a godesbergi változat között nyilvánvalóan nagyszembek annál, hogy én azt megérthetném.”*

A müncheni egyezményről szóló október 3-i alsóházi vitában több képviselő is ragyogóan rámutatott a kirajzolódó probléma lényegére. Sir Archibald Sinclair liberális pártvezér így vélekedett: *„Mindössze annyi történt, hogy a francia és a brit kormány továbbította a cseh kormánynak Hitler úr követeléseit. ...Így Hitler úr...elérte legszélsőségesebb követeléseit teljesítését... Öfelsége kormánya katasztrofális hibát követ el, ha tovább alázataskodik Hitler és Mussolini úr előtt, és hagyja Oroszországot álldogálni kiinn az ajtó előtt.”* A munkáspárti Richard Attlee a következőket mondta: *„...nem érezhetjük azt, hogy a békét megteremtették, hanem csupán fegyverszünethez jutottunk a hadiállapot során... Az elmúlt néhány nap eseményei országunk és Franciaország egyik legnagyobb diplomáciai vereségét jelentik... Hitler úr számára viszont ez kétségtelenül óriási győzelem. ... Sok ember nagy lelkesedéssel dicsőíti a miniszterelnököt, mondván, hogy megmentette a békét. Igen, de ő az az ember, aki a háborús veszélybe vezetett minket...”* A két nyilatkozat nagy éleslátásról tanúskodott, ráadásul nem egyedül voltak ezen a véleményen. A kormány azonban nem cselekedett hatékonyan az előre látható események ellen.

A Szudéta-vidék Németországhoz csatolásával, valamint a lengyel és magyar revíziós törekvések csillapodásával nem értek véget a csehszlovák köztársaság megpróbáltatásai. Eduard Beneš már október 5-én lemondott köztársasági elnöki posztjáról. A kormány helyére németbarát kabinet lépett. A szlovák Tišo és a kárpátukrán Volosin követeléseivel szemben a csehek teljesen tehetetlenek voltak. 1939. március 13-án létrejött az önálló Szlovákia. Emil Hacha cseh államelnök, német nyomásra Berlinben aláírta a cseh függetlenség feladását szolgáló okmányokat. Március 15-én német csapatok vonultak be Prágába, nem sokkal később

pedig a magyar csapattestek is megszállták Kárpátalját. Ezzel Csehszlovákia sorsa beteljesedett. Március 22-én a németek ultimátumot intéztek Litvániához a Memel-vidék átadását illetően, amelyet a balti ország elfogadott.

A francia és angol diplomácia teljesen zavarban volt. Jól rávilágítanak az elvesztegetett brit lehetőségekre, egyúttal a jövő külpolitikájára *Leopold Amery*, magyar származású brit konzervatív politikus még 1938 októberében feljegyzett sorai: „*Talán hatalmasabb erőt adtunk Németországnak Közép-Európában, másrésről a mi pozícióink ezáltal lélektanilag és stratégiailag sokkal egyszerűbbé válnak.*” Hitlernek a *Mein Kampf*-ban kifejtett nézetei és tervei részben megvalósultak. A versailles-i békediktátum széttöredezett és teljesültek területi követeléseik is.

Irodalom

Colvin, Ian: *The Chamberlain cabinet*. Victor Gollancz Ltd, London, 1971.

Diószegi István: *A hatalmi politika másfél évszázada 1789–1939*. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1994.

Kee, Robert: *Munich: the eleventh hour*. Hamish Hamilton, London, 1988.

München 1938: diplomáciai és politikai dokumentumok. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.

Robbins, Keith: *Munich 1938*. Cassell, London 1968.

Taylor, A. J. P.: *A második világháború okai*. Scolar Kiadó, Budapest, 1998.

Taylor, A. J. P.: *Európa tündöklése és bukása*. Scolar Kiadó, Budapest, 1999.

Thompson, Neville: *The anti-appeasers*. Clarendon, Oxford 1971.

Guernica (1937)

-
1936. február 16: Spanyolországban a népfront (kommunisták, szocialisták, más baloldali pártok és centristák) az általános parlamenti választásokon a 473 helyből 256-ot szerzett a parlamentben (cortez)
1936. július 17: Franco tábornok a kormány engedélye nélkül elhagyta kanári-szigeteki száműzetését és Spanyol Marokkóba repült
1936. július 18: katonai lázadás Spanyol Marokkóban a köztársasági kormány ellen
1936. július 25: Franco tábornok sürgős kérése német szállító repülőgépek küldéséről, amelyekkel Afrikából Spanyolországba szállíthatják a spanyol afrikai hadtestet (a Tetuan-Sevilla légihíd volt az első a légi háborúk történetében); Hitler eldönti, hogy beavatkozik a spanyol polgárháborúba; a német részvétel átlagosan 6 ezer főből állt. Az olaszok közel 50 ezer fős katonai kontingest küldtek
1936. augusztus 27: Marcel Izrailevics Rosenberg szovjet követ elfoglalta hivatalát; a Katalóniában gyülekező szovjet kontinges létszáma elérte a 10 ezer főt
1936. szeptember 9: a Benemavatkozási Bizottság alakuló ülése Londonban
1936. október 28: Majszkij szovjet külügyi népbiztoshelyettes bejelenti, hogy a Szovjetunió többé nem tekinti magára nézve kötelezőnek a be nem avatkozási politikát;
1936. november 4: a németek létrehozzák a Condor Légiót Spanyolországban; ereje rövidesen eléri a 200 repülőgépet; utánpótlását tengeri szállítással biztosítják.
1937. április 26: a Condor Légió terrorbombázással elpusztítja Guernicát
1937. június 11: Zalka Máté halála Huescanál
-

A Bilbaóban székelő baszk kormány azért lett a spanyol népfrontkormány töretlen híve, mert a köztársasági nemzetgyűlés, a *cortez* 1936. október 1-jén elismerte függetlenségüket. Így a baszkok Franco tábornok esküdt ellenségeivé váltak. Kéményen kellett harcolniuk, mert ha Guernica nem is, az északi spanyol területek, a Biscayai-öböl környéke

fontos iparvidéknek számított. Ráadásul a lázadók előrenyomulása elszakította Aszturiát és Baszkföldet a központi területektől, s így nemcsak fontos, hanem

könnyű zsákmánynak is tűnt a Madrid alatt elpáholt francoista hadseregnek, amely óriási erőfölénnyel vonult fel ellenük. A Bilbaót védő erődítményrendszerre, a „vasgyűrűre” acélzápor hullott, nem utolsósorban a Condor Légió jóvoltából, amely április 26-áig megkímélte Guernicát.

A város a baszk nemzeti szabadságjogok egyik szentélyének számított. Itt állt a tölgy, amelynek árnyékában a spanyol uralkodók esküt tettek a baszk nemzeti önkormányzat elismerésére. A „*baszkok szent városa*” egy kis tengeröbölben feküdt, s egy hídon, a fegyvergyáron és az állomáson kívül nem voltak katonai célpontjai. Hétezer lakója mellé még háromezer menekülő is érkezett a városba, illetve itt tartózkodtak két megtizedelt baszk zászlóalj katonái is. Április 26-án piacnap volt, s a környékről sok gazda bejött terményeivel és állataival a városba.

Délután négy óra körül először egy magányos Heinkel 111-es jelent meg felderítési céllal a város felett, majd 15 perccel később Ju 52 bombázó rajok tűntek fel, s megkezdték a híd, a pályaudvar és a fegyvergyár bombázását. Mivel a Ju 52 szállító, s nem bombázó gép volt, precíziós bombázásról szó sem lehetett. A személyzet a nyitott ajtókon lapátokkal szórta ki a bombákat. (Ez még 1939. szeptember elején, Varsó bombázásakor is így történt!) A kisméretű romboló- és gyújtóbombákat a szél a város központja felé sodorta, s a városka faházait lángra lobbantotta. (A gyújtóbombákat a német hadiipar már az első világháború végére kifejlesztette. Tüzérségi lövedékek formájában Párizsnak szánták, de a hadvezetés akkor visszaretent alkalmazásuktól.) A heves szélökök következtében a tűz feltartóztathatatlannul terjedt. A tüzet oltani akaró katonákat és civileket a következő hullámban érkező He-51 vadászok végig géppuskázták.

A városban elszabadult a pokol. A lakosság pánikszerűen menekült a környező hegyek és erdők felé. Lángoló emberek és állatok rohagáltak eszeveszett összevisszaságban az égő romok között. Koromtól megfeketedett emberek próbálták kiásni a törmelékek alól élőnek remélt családjukat.

Az épületek 70%-a elpusztult s további 20%-uk súlyosan megrongálódott. A légitámadásnak 1654 halottja és 889 sebesültje volt. A köztársaságiak a város pusztulását megbosszulandó másnap Bilbaóban kivégezték azt a 196 ellenzékit, akit egy kolostorban tartottak fogva.

A híres tölgyfa azonban a csodával határos módon épségben maradt, s ma is ez adja az erőt a baszk ETA-nak függetlenségi törekvéseihez.

*

A Spanyol Köztársaságtól katonailag elszigetelt Baszkföld elkeseredett harcban állt Franco tábornok csapataival. A köztársasági kormány elhatározta, hogy egy

nagy támadással leköti le a francoista erőket, s így segít az északi fronton harcoló baszkokon.

A támadásra a köztársaságiak a Garibaldi és a Dąbrowski nemzetközi brigádokból álló 45. hadosztályt választották ki. Ennek parancsnoka Lukács Pál, azaz *Zalka Máté* volt. A támadásnak 1937. június 12-én kellett megindulnia egy addig csendes frontszakaszon, Huescanál. A 45. hadosztály felvonult és megkezdte a felkészülést az ütközetre. A támadás megindítása előtti napon azonban a harcmezővel ismerkedő Lukács tábornok elesett. Halála kapcsán a későbbiek folyamán vad híresztelések kaptak lábra. Az ötvenes évek elején nem hivatalosan ugyan, de tudni vélték, hogy az „*áruló Rajk László juttatta a fasiszta golyók elé*”. Majd az terjedt el, hogy szándékosan tette ki magát az ellenség ágyútüzének, mert előző nap visszarendelték Moszkvába, és nem akart szovjet tábornoktársai sorsára jutni, inkább a „*hősi halált*” választotta.

Egyik verzió sem igaz. A kutatások szerint a hadosztály harcálláspontjai között volt egy, a falangista tüzéség által belőtt útszakasz. Zalka tudta ezt, s lezáratta az utat. Mégis, amikor június 11-én délután ellenőrző körútra indult, engedélyt adott két brigádparancsnokának, hogy áthajtsanak a veszélyes útszakaszon. Mikor látta, hogy a két autót ugyan lövik, de nem találják el, maga is utánuk indult. A második gránát Zalka kocsijának bal első kereke alá vágódott. A kocsni négy utasa közül a gépkocsivezető azonnal, Zalka pedig a kórházban meghalt. Sebesüléssel úszta meg *Gustav Regler*, a hadosztály politikai biztosa, aki a sofőr mellett ült, és *Pavel Ivanovics Batov* szovjet tanácsadó.

Irodalom

Beevor, Antony: *A spanyol polgárháború*. Budapest, 2002.

Garcia Cortázar, Fernando – Gonzales Vesga, José Manuel: *Spanyolország története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

Ciano, G.: *Napló*. Budapest, 1999.

Koestler, Arthur: *Párbeszéd a halállal*. Budapest, 1993.

Orwell, George: *Hódolat Katalóniának*. Budapest, 1997.

Lewis, G.: *Internationale Brigade*. Darmstadt, 2006.

Jaenecke, Erwin: *The Luftwaffe in the Spanish Civil War*. New York, 2006.

Ausztia: áldozat vagy csatlós? – Az anchluss (1938)

-
1918. november 12: az osztrák Ideiglenes Nemzetgyűlés által elfogadott új alkotmány 1. cikke alapján az új demokratikus köztársaság a Német Ausztia nevet választotta, és önmagát a 2. cikk értelmében „a Német Köztársaság alkotórészének” nyilvánította
1919. március 2: Ausztia és a weimari Németország képviselői titkos jegyzőkönyvet írtak alá, hogy „a lehető leggyorsabban” végrehajtják a két állam egyesülését
1919. szeptember 10: az osztrák békeszerződés 88. cikkelye kimondta: „Ausztia függetlensége megváltoztathatatlan, hacsak a Népszövetség Tanácsa nem egyezik bele a változtatásba”
- 1921: Tirol, Salzburg és Stájerország népszavazással Németországhoz kívánt csatlakozni
1922. október 4: a genfi jegyzőkönyvekben az Osztrák Köztársaság kötelezte magát, hogy az elkövetkező húsz évben nem adja fel függetlenségét
1931. szeptember: a válság hatására és a nagyhatalmak ellenállása miatt megbukott Ausztia és Németország tervezett vámuniója; Ausztia az 1932. júliusában aláírt lausanne-i jegyzőkönyvekben ismét lemondott az anchlussról
1934. július 25: az osztrák nemzetiszocialisták sikertelen puccskísérlete. Hitler továbbra is csupán naptári kérdésnek tekinti az anchlussot
1936. július 11: német–osztrák megbékélési egyezmény; Schuschnigg kancellár megállapodott az osztrák külpolitikának a németek „békés törekvéseihez” való alakításáról, a náciknak a „politikai felelősségbe való bevonásáról”, amnesztia kihirdetéséről és a sajtóháború és a németek elleni propaganda beszüntetéséről („a lopakodó anchluss”)
1938. február 12: Hitler Berchtesgadenban három napos ultimátumot adott át az osztrák kancellárnak, amelyben az osztrák kül-, hadügyi, gazdaság- és sajtópolitikának a némethez történő igazítását, a nácik szabad ténykedésének biztosítását, és Seyß-Inquart belbiztonsági miniszteri kinevezését követelte. Elutasítása esetén a Wehrmacht bevonulásával fenyegetőzött
1938. március 9. Schuschnigg Innsbruckban bejelentette, hogy március 13-án a „szabad és német (!), független és szociális, keresztény és egyetlen Ausztriáért” jelszó jegyében az osztrák állam függetlenségét megerősítő népszavazást tartanak
1938. március 13: törvény Ausztriának a Német Birodalomhoz való csatlakozásáról; az 1. cikk („Ausztia a Német Birodalom tartománya”) kísértetiesen emlékeztetett az 1918. novemberi alkotmány szövegére
1938. április 10: a népszavazás kérdésére – Egyetértesz azzal, hogy Ausztia 1938. március 13-án újraegyesült a Német Birodalommal, és szavazatoddal támogatom vezérünk, Adolf Hitler listáját? – 4 millió 453 772 igen szavazatot adtak le (99,73%-os többség).
-

1918. november 12-én az osztrák nemzetgyűlés kimondta a Németországhoz csatlakozást. Ennek megvalósulását a Saint-Germain-i békeszerződés 88. cikkelye ugyan megakadályozta, de az anchluss gondolatát a nyomasztó politikai és gazdasági nehézségek közepette nem tudta kioltani. A demokrácia harmincas évekbeli meggyengülésével párhuzamosan egyre inkább előtérbe került a nemzetiszocializmus anchluss-propagandája, mellyel szemben az osztrák államtudat erősítésén fáradozó, a demokráciát 1933/34-ben felszámoló korporatív Ausztria ötéves harc után elbukott. 1938. március 12-én Hitler „virággyőzelmet” aratott, mi-

közben a nagyhatalmak „a ceruzahegyezésnél maradtak”.

A *Franz von Papen* követ által képviselt „evolúciós megoldásig”, majd annak 1938. márciusi felgyorsításáig és lezárásáig hosszú volt az út. Ausztria két világháború közötti történetének legalább kétféle olvasata létezik. Az egyik értelmezés arra helyezi a hangsúlyt, hogy az önmagát életképtelennek tartó és önpusztító belső konfliktusokkal terhelt Ausztria hogyan jut el az önálló állam elfogadásáig és igényléséig, és saját Trianonját elszenvedve hogyan kísérlétezik különböző hatalmi konstellációkhoz csatlakozva és igazodva, hogy felvállalja Ausztria régi-új küldetését. Az osztrák vezetés a sikeres gazdasági és külpolitikai konszolidáció után Közép-Európa gazdasági integrációjának elősegítése és Európa politikai átfarmálása, föderatív államszövetséggé alakításának víziója mellett is elkötelezte magát. Mindez persze csupán távlatilag volt lehetséges, hiszen a belpolitikát már a húszas években két gyűlölködő, együttműködésre képtelen párt harca jellemezte; a keresztényszociális vezetés belső meggyőződésből fakadó célja a szociáldemokraták fokozatos felmorzsolása volt.

A gazdasági világválság éveiben sem merülhetett fel meghatározó liberális vagy demokratikus irányzat híján valamiféle nemzeti koncentráció, sőt a megváltozott külpolitikai helyzetben, a nemzetiszocializmus németországi előretörése kapcsán egyre nehezebb volt elfogadtatni a két német állam egymás mellettségét hirdető seipeli koncepciót. Az állandó kísérlétezés a frontok megmerevedésével és a kor antidemokratikus tendenciájához való csatlakozással is járt. Az *osztrák függetlenséget senki sem akarta garantálni, Olaszország pedig* – miután az együttműködésért cserében részben még ma is tabuként kezelt konzervatív-katolikus-
autoriter fordulatot hajtott végre Ausztria – Németország mögött másodhegedüs-

sé válva 1936-tól *nem tudta* megvédeni. A nagyhatalmak téves helyzetértékelése és Ausztria feláldozása pedig szükségszerűen vezetett – fél évtizedes önvédelmi harc után – az anschlusshoz.

A másik narratíva szerint az anschluss kérdése folyamatosan napirenden volt, és – változó intenzitással, de – végig meghatározta az osztrák politika történetét. Az 1938 márciusáig vezető úton hat, ezt igazoló állomás rögzíthető. A köztársaság születésének pillanatában, amikor a „*régi birodalom háziúri lakásából a köztársaság szoba-konyha-dolgozószobás lakásába kellett költözni*”, a politikai pártok és a közvélemény egyöntetű óhaja a Németországhoz való csatlakozás, az anchluss volt. 1918/19 szocialista anschluss-eufóriájából Ausztriát a nagyhatalmak ébresztették fel Saint-Germainben. A „*Heim ins Reich!*”, az „*Ein Volk, ein Reich!*” és a „*Großdeutschland unsere Zukunft!*” jelszavai már 1918/1919-ben tömegeket mozgattak meg Ausztriában. Az osztrák szövetségi tartományok ezt követő, inkább pszichológiai, semmint nemzeti-kulturális alapokon nyugvó anchluss-mozgalmának a genfi jegyzőkönyvek aláírásával parancsoltak megálljt. 1925-től új lendületet vett a csatlakozási propaganda, és a gazdaság, a közlekedés, a kultúra, a jog és számos más területen folyt egy fokozatos gyakorlati összehangolódási folyamat, azonban politikai síkon kínosan kerülték az anchluss melletti, de az annak bármilyen kárt okozó állásfoglalást is. Ezután Németország lesz a kezdeményező fél. A vámunió terve a dunai térségbe nagyhatalomként visszatérni szándékozó Németország egyre aktívabb politikájának első logikus lépése volt. Bár a nyugati államok ellenállásán megbukott, mégis új irányt mutatott: az európai államrendszer felborításának szándékát. 1933/34-ben a hatalomra került Hitler a mozgalom dinamikáját kihasználva az anchluss lehető leggyorsabb realizálásával próbálkozott, és ez az osztrák nácik elvetélt puccskísérletéhez vezetett. Ezután került előtérbe a júliusi egyezménnyel és *Schuschnigg* berchtesgadeni pokoljárásával fémjelzett evolúciós megoldás, amely Ausztriát belülről felőrölve eredményezte a Wehrmacht bevonulását és Ostmark népszavazással is megerősített létrejöttét. Az utóbbi két esetben – legalábbis hivatalos, azaz kormány szinten – már nem beszélhetünk osztrák csatlakozási szándékról. Ausztria „*hazatért a birodalomba*”, áldozattá és csatlóssá is vált.

A nemzetiszocializmus hatalomra kerülése után Németország gazdasági eszközökkel (az ún. „*ezermárkás sorompóval*”, amely az osztrák idegenforgalmat és a gazdaságot akarta megbénítani a beutazni szándékozók megadóztatásával), majd robbantásos merényletekkel és propagandaháborúval kereste a megfelelő módszert az osztrák belpolitika befolyásolására, az állam belülről történő felmorzsolására. Esélyeiket jelentősen növelte, hogy a kormány 1934 februárjában leszámolt a szociáldemokratákkal, így belső bázisa is megfogyatkozott.

Az 1926-ban létrejött, és közvetlenül Hitlernek alárendelt *NSDAP Österreichs – Hitlerbewegung* nevű szervezet tagjai között már ott találjuk az 1934. júliusi puccs néhány résztvevőjét is. Az Első Köztársaság utolsó nemzetgyűlési választásán, 1930-ban nem szereztek mandátumot az osztrák nácik, de az 1932. évi tartományi, majd néhány községi tanácsi választáson már juttattak képviselőket a különböző testületekbe. Tevékenységük azonban inkább a már említett terrorcselekmények elkövetésében merült ki, amelyre a hatalom válasza a párt 1933. június 19-i betiltása volt. Az illegalitásban azonban – köszönhetően többek között a nácik nagy számban történő elbocsátásának a szövetségi hadseregből – hamar felépült egy ütőképes szervezet, és 1934. július 16-án már a végső terveket egyeztették Münchenben.

1934. július 25-én, a déli órákban 154 egyenruhás, a *Fridolin Glass* vezette 89-es ezredhez tartozó SS-puccsista behatolt a bécsi kancellária épületébe, ahol a kormánytagok közül csak *Engelbert Dollfuss* szövetségi kancellár, a tervekről nem sokkal korábban értesülő és hírt hozó *Emil Fey* alkancellár, valamint *Karl Karwinsky* államtitkár tartózkodott, továbbá háromóránkénti váltásban összesen 19 biztonsági ember. A többi miniszter a kancellár utasítására már visszatért a saját minisztériumába. A lázadók az éppen esedékes őrségváltást kihasználva jutottak az épületbe, s az eredeti tervek szerint az egész kormányt akarták foglyul ejteni és lemondásra kényszeríteni. Az egyik támadó, *Otto Planetta*, a hadseregből elbocsátott őrmester rálőtt az egyik oldalsó kijáraton a Staatsarchivba menekülni akaró Dollfuss kancellárra, aki – miután se orvost, se papot nem engedtek hozzá, és a földön fekvő, haldokló embert a németekkel való viszony „megmérgezése” miatt szidalmazták – három óra múlva belehalt sérüléseibe. Két lövés érte, a halálos lövedék a nyakán keresztül a vállába fúródott.

Az eredetileg az előző napra tervezett puccsot az egyik összeesküvő, *Paul Hudl* fakeskedő elárulta, az erről szóló akta már július 24-én a rendőrség asztalán hevert, és bajor SA-körök is részletes, neveket, fényképeket, személyi adatokat tartalmazó listával riadóztatták az osztrákokat. Egy *Johann Dobler* nevű kerületi rendőrfelügyelő szintén jelentést tett a Hazafias Front, az önálló osztrák állam híveit tömörítő szervezet vezetőségének a küszöbön álló eseményekről. A biztonsági szervek azonban annyi ellentmondásos, és soha be nem következő puccsokról szóló információval rendelkeztek, hogy az utóbbiakat talán már nem is vették komolyan. A kormánytagok közül a várható eseményeket egyedül megneszelő, mégis bizonytalan magatartást tanúsító, önmagát a végrehajtó hatalom új fejének kikiáltó, a puccsistákkal való tárgyalás közben karrierjének előmozdításán ténykedő Fey később, a nácik bevonulásának napján családjával együtt az öngyilkosságba menekült.

Bár a lázadók (akiknek kétharmada állás nélküli volt) átöltözése sokáig tartott a Német Tornászegylet csarnokában, ahol többször is elpróbálták a terv gyakorlati kivitelezését, a muníciót szállító teherautó elakadt, és Glass-t is letartóztatták, az akció azt gyakorlatilag testközelből figyelő rendőri és biztonsági szervek tehetetlensége miatt így is cél ért. A hatalomátvételt, és az Anton Rintelen, római követ, egykori stájer tartományfőnök (ő az események alatt a Hotel Imperialban várakozott) által alakított új kormányt a szintén elfoglalt rádió épületéből jelentették be. A két mondatból álló nyilatkozat után – mivel más a többieknek kaput nyitó öt puccsista nem talált – egy népszerű katonai induló lejátszásával is jelezték a fordulatot.

A rendőrség itt avatkozott közbe először, és a tűzharcban két rendőr, két vétlen, és egy puccsista életét vesztette, további tizenhármat letartóztattak. Miután azonban a köztársasági elnök elleni támadás a Wörthi-tó melletti Veldenben az előző napon már megghiúsult, és a karintiai, stájerországi és alsó-ausztriai harcok 30-ára elcsitulnak, továbbá a tárgyalások során kiderült, hogy Dollfuss meghalt, a letartóztatott lázadók közül a korábbi szabad elvonulási ígéret ellenére hetet kivégeztek. Az öngyilkosságot megkísérlő Rintelent életfogytiglani fegyházra ítélték, de 1938-ban, Schuschnigg kormányzása idején amnesztiával szabadult. 1934. július 25. összesen 269 emberéletet követelt, a sebesültek száma 430 és 660 közé tehető. Kurt Rieth német követ hiába próbált közbenjárni az akció végrehajtóinak érdekében, a nemzetiszocialisták elvesztették az első csatát. A bayreuthi ünnepi játékokon tartózkodó Hitler azonban, aki a Brenneren felvonultatott olasz erők láttán visszavonulót fújt, és azonnal hazarendelte a német követet, továbbra is csupán naptári kérdésnek tekintette az anschluss megvalósítását.

Miután Olaszország egyre inkább közeledett Németországhoz, az immár *Kurt Schuschnigg*, korábbi igazságügyi és oktatási miniszter által vezetett Ausztriának nemigen volt más választása, minthogy kiegyezzen a németekkel. Az 1936. július 11-én, Franz von Papen, a németek trójai falova közreműködésével és Mussolini tanácsára aláírt egyezmény az azt kiegészítő gentleman's agreement azonban a vég kezdetének bizonyult. Schuschnigg a székértáborok kibékítésével, és a politikailag megosztott ország egybeforrasztásával keveset törődve ment a maga „német útján”, és Ausztria teljes szuverenitásának elismeréséért, illetve a két ország belpolitikai fejlődésének saját belső ügyként történő elfogadásáért cserébe engedményeket tett. A kancellár megállapodott az osztrák külpolitikának a németek „békés törekvéseire” tekintettel történő alakításáról, a náciknak a politikai felelősségbe való bevonásáról, amnesztia kihirdetéséről és a sajtóháború beszüntetéséről.

Schuschnigg nyilván tudta, mit ír alá. Egyetlen cél vezérelte, az időnyerés és a német nyomás enyhítése. Mindenesetre ekkor született az a hátborzongató tréfa,

miszerint „*a tengely lesz a nyárs, amelyen Ausztriát barnára sütik*”. A júliusi egyezmény diplomáciai körökben kedvező visszhangot váltott ki, és kérdés, hogy az adott helyzetben mi mást tehetett volna a kancellár. Papen egy évvel később pedig azzal védte meg az egyezményt az egyre türelmetlenebb Hitlerrel szemben, hogy az osztrákok törekvései a függetlenség nemzetközi garanciáinak megszerzésére sikertelenek maradtak, és a Habsburg-restauráció is *ad acta* került.

Miután a kormánynak nem sikerült megosztani a radikális és mérsékelt nemzetiszocialistákat, 1938 elején a náci felkelés, és német diplomaták elleni provokatív merényletek előkészületeiről tanúskodó ún. *Tavs-terv* borzolta a kedélyeket. Az osztrák rendőrség 1938. január 25-én a náci irodáját átkutatva megtalálta az 1938-ra szóló akciótervet. Eszerint a nemzetiszocialisták áprilisra terveztek különböző szabotázsakciókat. Ezek között szerepelt von Papen meggyilkolása, akit monarchistának öltözött német ügynökök ölték volna meg. Ezután legitimista államcsínyt színelve a német haderő automatikusan beavatkozott volna az eseményekbe.

Február elején Hitler megszabadult a beavatkozást ellenző tábornokaitól, és 1938. február 12-én megbeszélésre hívta az osztrák kancellárt, aki, ha reménykedett is esetleg az újabb időnyerésben és az ellentétek elsimításában, hamar felébredni kényszerült. A kancellár később úgy emlékezett, hogy az egyik oldal „*nagyon hangosan beszélt, anélkül, hogy ordított, a másik halkabban, anélkül, hogy suttogott volna*”. Hitler három napos ultimátumot adott át az idegileg amúgy sem erős kancellárnak, melyben az osztrák kül-, hadügyi, gazdaság- és sajtópolitikának a némethez történő igazítását, a náci szabad ténykedésének biztosítását, és Arthur Seyß-Inquart belbiztonsági miniszteri kinevezését követelte. A náci immár a hatalomátvétel küszöbére érkeztek.

Schuschnigg február 24-i beszédében az „*eddig és ne tovább*” álláspontját képviselte, és egy ülésen úgy fogalmazott, hogy „*nem hagyják magukat vízbe fojtani*”. Ezzel Hitler február 20-i beszédére reagált, amelyben a birodalmi kancellár „*őszinte köszönetét*” fejezte ki az osztrák vezetőnek „*az európai békéhez való hozzájárulásáért*”. 1938. március 11-én Sigismund Schilhowsky, gyalogsági tábornok elutasította Wilhelm Miklas szövetségi elnök és Schuschnigg előtt a kancellári hivatal átvételét, mert úgy vélte, hogy az adott körülmények között az ellenállás kilátástalan és nem képviselhető. Az egyéves hadkötelezettség bevezetése 61 ezer „*magasan képzett*” katonát eredményezett korábban, 1938 márciusában összesen 127 ezer embert lehetett volna mobilizálni.

Schuschnigg, aki Berchtesgaden után belátta, hogy a Birodalommal nem lehetséges megegyezésre jutni, kétségei közt gyötrődve offenzívába ment át, és az osztrák állam függetlenségét megerősítő népszavazással próbált időt nyerni. En-

nek az előkészületeit Hitler ultimatív levele után leállította, majd – bár korábban a végsőkéig való kitartásra utalt – 1938. március 11-én, éjjel 11 órakor lemondott. A népszavazással kapcsolatban nem valósult meg Schuschnigg 1935. február 15-én Linzben közölt elhatározása, hogy a referendum *„akkor lesz megtartva, amikor azt az osztrákok akarják, akkor, ha a Vaterländische Front és vezérkara a kormánnyal szoros együttműködésben biztosították az országnak a végleges szabadságot és semmiféle anyagi vagy egyéb természetű befolyás nem tudja aláaknázni az országot”*. Utoljára talán a júliusi egyezmény kapcsán lett volna érdemes megtartani egy bizonyosan sikeres népszavazást, de akkor erre Miklas kérése ellenére nem került sor. 1938-ra azonban már teljesen megváltoztak a feltételek. Mindenesetre a kancellár határozott fellépésével a független Ausztria hívei számára egy rövid, nagy aktivitású fázis következett. Utolsó rádióbeszédében Schuschnigg kifejtette, hogy meghajol az erőszak előtt, majd *„Isten óvja Ausztriát!”* felkiáltással zárta szavait. Miklas szövetségi elnök csak hosszas alkudozás után adta be a derekát.

A Heldenplatzon 250 ezres tömeg (Bécs lakossága ekkor több mint 1,5 millió) őrvongve üdvözölte a Führert. Március 13-án törvény született Ausztriának a Német Birodalomhoz való csatlakozásáról, amelyet az április 10-i népszavazás 99,73%-os többséggel megerősített. Hitler 1938. március 12-én *„Königgrätz unokáinak”* összecsapásában győzelmet aratott, a nyugati hatalmaknak a kérdéssel kapcsolatos magatartását jól jellemezte a már említett Joseph Roth, aki Európát ahhoz a bénához hasonlította, *„akinek a ravatal mellett, tolókcijában kell őrizni egy halottat”*. Hitler soha annyit nem improvizált, mint az Anschluss előtt, mégis bevált a házárdjáték. Az Anschluss után az 1934-es puccs résztvevőit is rehabilitálták, sőt emléktábla hirdette tettüket, és tereket is neveztek el a kivégzettekről.

A Népszövetségnél csupán a Szovjetunió, Mexikó, Chile, Kína, és a köztársasági Spanyolország tiltakozott az Anschluss miatt, a nagyhatalmak appeasement (megbékeltetési) politikája hamar napirendre tért az események fölött. Amikor egy német diplomata Párizsban családi ügyként próbálta beállítani a történeteket, Delbos francia külügyminiszter megadta a megfelelő, sajnos konkrét lépésekben nem tükröződő választ: *„Európa is egy család”*.

Az osztrák püspöki kar pozitív, az egyház érdekeit védeni próbáló állásfoglalása mellett a szociáldemokrata Karl Renner, korábbi kancellár és későbbi szövetségi elnök Anschluss-párti nyilatkozata is illúziónak bizonyult. A diktatúra mindennapjai, a Gestapo megjelenése bizonyos kijózanodást eredményeztek. A legkülönbözőbb világnézetű emberek részvételével kisebb ellenállási csoportok, és külföldi emigrációs központok alakultak, amelyek tevékenysége, illetve

a szövetséges külügyminiszterek moszkvai nyilatkozata reményt adtak a jövőt illetően a független Ausztria visszaállítására.

Az anchluss-szal kapcsolatos *egyik nézőpont* a Német Birodalom által kikényszerített annexióra, Ausztriának és az osztrákoknak az agresszív német imperializmus „*első áldozataként*” való bemutatására helyezi a hangsúlyt. *Ezzel szemben a korban, sőt részben ma is sokan a hön óhajtott, az ausztriai németek akaratának teljességgel megfelelő anchluss eljövételéről beszélnek.* Ezen két, párhuzamosan futó interpretáció mellett ma, amikor Ausztria természetes jelenség, a múlt árnyalt bemutatása és kritikus szemlélete került előtérbe, bár a szembenézés még korántsem ért véget.

Az önmagát „*életképtelennek*” tartó köztársasági Ausztria húszas éveit a németekhez való csatlakozás igénye határozta meg. A harmincas évek elejétől kezdve azonban az osztrák nemzeti öntudat csíráinak megjelenésével párhuzamosan Németország került kezdeményező szerepbe az egyesítés kérdése kapcsán. A kormányzat meghátrálása, a gazdasági nehézségek megoldatlansága, és az új birodalmi mítosz felvállalása, a katolikus-konzervatív bolsevizmusellenesség, a baloldali antiklerikalizmus azonban átszakított minden gátat. *Az anchluss-t megerősítő népszavazás eredménye* – minden mellékkörülmény ellenére – tehát *nem tekinthető teljességgel hamisnak*, még annak tudatában sem, hogy a „nemzeti ellenzék” táborát maximálisan 25-35%-ra teszik a korszakkal foglalkozó történészek.

A 24. életévéig Bécsben szocializálódott Hitler nem csupán az egyre erősebb külpolitikai nyomásra alapozta az evolúciós elmélet sikerébe vetett hitét, hanem azzal is tisztában volt, hogy az osztrák államapparátust is egyre inkább ellepték a nácik szimpatizánsai. Ezért és a nyugati hatalmak tehetetlenségének ismeretében az osztrák kormány csak az időnyerésre építhette politikáját. Ám sem az 1936. júliusi, sem az 1938. februári berchtesgadeni egyezmény nem hozta el a remélt megnyugvást, hanem még inkább előmozdította a két állam közeledését.

Az antiszemita kispolgárság sokat profitált az üzletek és lakások árjásításából. A Linzben felnőtt *Adolf Eichmann* Bécsben szervezte meg *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* néven a zsidóság szisztematikus kirablását és elűzését irányító központot, Ezt az ún. „*bécsi modellt*” később Prágában és Berlinben is alkalmazták. Több mint 128 ezer zsidót űztek el, kb. 65 ezret deportáltak és gyilkoltak meg, több ezer roma, szinti, valamint szellemileg és testileg fogyatékos ember esett a fajgyűlölet áldozatául.

Osztrákok a birodalmon belüli számarányukat (8,5%) meghaladó mértékben, *jelentős számban ténykedtek a megszálló hatóságokban*, az SS-apparátusban és a megsemmisítő táborok irányításában is. Hitleren és Eichmannon kívül osztrák volt *Ernst Kaltenbrunner*, linzi ügyvéd, 1943-tól a Birodalmi Biztonsági Főhivatal

főnöke, *Odilo Globocnik*, a lublini körzet SS- és rendőri vezetője, akinek az irányítása alá tartozott Treblinka, Sobibor és Belzec megsemmisítő tábora. *Simon Wiesenthal* szerint a megsemmisítő táborok személyzetének 40%-a, a parancsnokok $\frac{3}{4}$ -e, *Eichmann* embereinek 80%-a Ausztriából származott. A Wehrmachtban 1,25 millió osztrák harcolt. Az SS bevetési csoportokban szintén sok osztrák tevékenykedett. A T4 akció keretében a Linz melletti Hartheim kastélyában becslések szerint 20 ezer embert gyilkoltak meg. Az elgázosítás technikáját itt fejlesztette ki *Christian Wirth* és *Franz Stangl*. Az első zsidódeportáló vonatok a Német Birodalom területéről Bécsből indultak Lengyelország felé. *Wiesenthal* becslése szerint legalább 3 millió zsidó meggyilkolásáért osztrákoké a közvetlen felelősség.

Minden negyedik felnőtt osztrák az NSDAP tagja lett, összesen 536 ezren, akik katonaként is önfeláldozóan küzdöttek a németek oldalán. Osztrák területen csak a mauthauseni koncentrációs tábor volt a maga 49 melléktáborával. 1945 március-áprilisában a Burgenlandon és Steiermarkon keresztül Felső-Ausztria Mauthausen felé vezető útjain 300 tömegsírban földelték el a halálmenetek áldozatait, akiket a Volkssturm, a rendőrség és a Hitlerjugend tagjai mészároltak le. Csak az utolsó napokban állt be változás – 1945. április 7-én *Kramer Waffen-SS* altábornagy azt jelentette a Déli Hadseregcsoporthoz főhadiszállására, hogy „Bécsben már lőnek, de nem az oroszok – hanem az osztrákok”.

Az Anschluss az önálló osztrák állam végét, ugyanakkor a nemzeti önrendelkezés várakozással teli, rég vágyott megvalósulását is jelentette a nemzetiszocializmus belső, évek alatt előkészített, és a társadalmi csoportok nagy része által legalább részlegesen akceptált hatalomátvétele mellett. „Természetesen igaz, hogy a németek lerohanták az országot. De még a sorompókat is felemelték nekik” – hangzott el 2008 márciusában egy dokumentumfilmben. Az osztrákok „áldozatok, tettesek és passzív, de legalábbis csendes szemlélők” voltak, ahogy a bécsi állami Opera emlékkiállításának címe is hirdeti.

A Második Köztársaság önazonosságát természetesen csak a náci tézis tagadására építhette fel. 2006-ban *Heinz Fischer* köztársasági elnök úgy vélekedett, hogy az osztrákok „milliónyi, hősiességgel és vétékkel, kollaborációval és elutasítással, bátorsággal és gyávasággal teli külön-külön életutat jártak be... Nem lehet helye sem az általános elítélésnek, sem az általános felmentésnek. Vállalnunk kell a differenciálás sokkal fáradságosabb útját, az egyéni felelősségét, a bocsánatkérés és a megbocsátás és mindenekelőtt a jövőt szolgáló tanulás útját”.

Irodalom

- Andics, Hellmut: *Der Staat den keiner wollte. Österreich 1918–1938*. Verlag Herder, Wien, 1963.
- Drimmel, Heinrich: *Vom Kanzlermord zum Anschluß. Österreich 1934–1938*. Amalthea, Wien – München, 1988.
- Gedye, G. E. R.: *Als die Bastionen fielen. Die Errichtung der Dollfuss-Diktatur und Hitlers Einmarsch in Wien und den Sudeten. Eine Reportage über die Jahre 1927 bis 1938*. Junius, Wien, 1981.
- Goldinger, Walter – Binder, Dieter A.: *Geschichte der Republik Österreich 1918–1938*. Verlag für Geschichte und Politik, Wien – R. Oldenbourg Verlag, München, 1992.
- Luža, Radomir: *Der Widerstand in Österreich 1938-1945*. Österreichischer Bundesverlag, Wien, 1983.
- Schuschnigg, Kurt: *Im Kampf gegen Hitler. Die Überwindung der Anschlussidee*. Verlag Fritz Molden, Wien-München-Zürich, 1969.
- Steininger, Rolf: *12. November 1918 bis 13. März 1938: Stationen auf dem Weg zum „Anschluss“* = Steininger, Rolf – Gehler, Michael (Hg.): *Österreich im 20. Jahrhundert. Von der Monarchie bis zum Zweiten Weltkrieg*. Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 1997. 99-154. p.
- Tilkovszky Loránt: *Ausztria és Magyarország a vészterhes Európában. A budapesti osztrák követség megfigyelései és helyzetelemzése 1933–1938. évi politikai jelentéseiben*. Budapest, Paulus-Publishing BT., 2002.
- Weissensteiner, Friedrich: *Der ungeliebte Staat. Österreich zwischen 1918 und 1938*. Österreichischer Bundesverlag, Wien, 1990.

A szudétanémetek sorsa

1848–49: kiéleződött a németek és csehek nemzeti konfliktusa

1897: a csehek megalakították a *Nemzetiszocialista Pártot*, a németek 1904-ben a *Német Munkáspártot*, amelyet 1918-ban *Német Nemzetiszocialista Munkáspártra* (DNSAP) kereszteltek

1919. szeptember 10: a St. Germain-i szerződés a Szudéta-vidéket Csehszlovákiához csatolta

1933. október 1: Konrad Henlein megalakította a *Szudétanémet Hazafias Frontot* (SHF)

1937. január 28: a szudétanémet aktivista pártok memorandumban közzétették Hodža miniszterelnökkel legsürgősebb nemzeti követelésüket

1937. november 19: Henlein Berlin segítségét kéri a Szudéta-vidék autonómiája érdekében

1938. március 11–13: az osztrák Anschluss; Hitler megnyugtató nyilatkozatai Csehszlovákiával kapcsolatban

1938. április 24: Henlein „karlsbadi programja”

1938. május első fele: Nagy-Britannia diplomáciai lépései Prágában és Berlinben a szudétanémet kérdés erőszak nélküli megoldására

1938. május 30: Hitler Zöld terve Csehszlovákia katonai szétzúzására

1938. szeptember 29–30: a müncheni konferencia

1939. március 10: a szlovák parlament Hitler sürgetésére szakított Prágával, s kikiáltotta Szlovákia függetlenségét

1939. március 15: Prágát német csapatok szállták meg; másnap Ribbentrop a prágai rádióban felolvasta a Führer rendeletét a Cseh–Morva Protektorátus megalakításáról, amely a Nagynémet Birodalom autonóm része lett

A szudétanémetek ősei a keleti német telepítési mozgalmak során, több hullámban, a 10–13. században érkeztek az Alpok-Duna térségébe, s Csehországon belül is német nyelvterületek alakultak ki. A többséget alkotó német és cseh lakosság között az együttélés sokrétű formái jöttek létre Kulturális arculatukat sokáig a kétnyelvűség határozta meg. 1848–49-től azonban nemzeti ellentétek kiéleződtek, ami súlyos nemzetközi konfliktusok forrása lett.

A Habsburg Birodalomhoz tartozó Cseh- és Morvaország az osztrák császársággal együtt 1815–65 között a Német Szövetség tagja volt. A németek és csehek évszázados közös sorsának a nemzetállami törekvések vetettek véget, amely különbözött a nemzetállami eszme amerikai és francia gyakorlatától. A német romantika hatására a nemzethez tartozás kritériumát ugyanis nem az egyes polgár azonosulása, hanem a népközösségbe való beleszületés jelentette. A szellemi közösség pedig a nyelvi azonosságban jelentkezik.

A napóleoni uralom éveiben a politikai öntudat ébredése és a nemzeti önmegvalósítás követelése erős impulzusokat kapott. A rendek felszabadító küzdelmét az a remény táplálta, hogy győzelmük után a monarchista rendszert részben nemzetek feletti, demokratikus nemzetállamok váltják fel. Az 1815. évi bécsi kongresszus azonban keresztül húzta ezeket a számításokat, s évszázados vita kezdődött a fejedelmi-állami restauráció és a demokratikus nemzetállam hívei között.

A frankfurti Pál templomban ülésező első német nemzetgyűlés még igyekezett megfelelni a nemzetállami elvárásoknak, 1848–49-ben mégis kiéleződött a németek és csehek nemzeti konfliktusa. A *František Palacký* (1798–1876) vezette cseh csoport megkísérelt vezető pozíciót szerezni Csehországban. Nemzeti érdekeik védelmében a németek is megszerveződtek. Konfliktusaikat sem a frankfurti alkotmány, sem az osztrák Reichstag tervei nem oldották fel. Így véget értek azok az idők, amikor nem számított, hogy a „csehek” milyen nyelven beszélnek a Habsburg Monarchiában. Helyébe a „saját” nemzethez való tartozás kötelező érvényesítése lépett. Német részről a Habsburg Monarchia fennmaradását támogatták, s nem sürgették a cseh, morva és osztrák-sziléziai területek Német Birodalomba való betagozását.

A Német Szövetség felbomlása (1866) után a Habsburg birodalmon belül meggyengült a német elem korábbi összetartó ereje. Csehország, Morvaország és Osztrák-Szilézia németjei az 1866/67. évi porosz-osztrák háború idején politikai cselekvéseikben Bécsre voltak ráutalva. A Monarchiában azonban elmaradt a liberalizálódás és demokratizálódás, s a nemzeti kérdés tisztázása. A mind egeőbb nyelvi vita megoldására mindkét részről elutasították a „közvetítő nyelv” bevezetését. Mivel a németek és csehek települési összefonódása miatt nemzeti szétválasztásuk aligha volt lehetséges, új választási rendszert vezettek be. Mind-egyik népcsoport „nemzeti kúriát” kapott, amelyet saját választási listájuk alapján választottak. Mivel a nyelvi kérdésben egymás leszavazására sem kerülhetett sor, a probléma megoldatlan maradt. Így megrekedt a liberalizálódás és demokratizálódás, s a nemzeti kérdés tisztázása is.

Az osztrák császári kormány tétlensége erősítette a népiségi küzdelmeket, s 1914-ig mindkét lakosságcsoporthat különböző szervezetet alakított: pártokat, védelmi egyesületeket, iskolaegyesületeket. A viták valamennyi területre kiterjedtek: a helységnév felíratától az iskolai nyelvoktatás nyelvéig, a munkahely biztosításától a német vagy cseh kereskedőnél történő vásárlásig. Emiatt kényszerűségből a térségben megalakult pártok a szociális kérdést kizárólag nemzeti szemszögből kívánták megoldani: 1897-ben a csehek megalakították a *Nemzetiszocialista Pártot*, a németek 1904-ben a *Német Munkáspártot*, amelyet 1918-ban *Német Nemzetiszocialista Munkáspártra* (DNSAP) kereszteltek.

Így a Monarchián belül már 1914-ig olyan új struktúrák jöttek létre, amelyek felszínre kerültek az elhúzódó háború terhelési próbáin. Megszűnt a kifelé mutatott rend és a nagy gazdasági térség hasznosságának összekötő funkciója. A folyamatot a központi hatalmak kezdeti katonai sikerei is felgyorsították, mivel a császári kormány kíméletlenül fellépett azokkal a csehekkel szemben, akik nem tanúsítottak elégséges „hazaifiasságot”. Mindez pedig táptalaja volt a csehek „felszabadítási” propagandájának.

A monarchia kezdődő széthullásakor *Károly császár* csak a háború utolsó szakaszában tett lépéseket: megegyezési gesztusként szabadon bocsájtotta a csehek politikai vezetőit, a németeknek pedig saját provincia alakítását ígérte meg. 1918. október 16-i manifestumában elfogadta a nemzeti önrendelkezés elvét, s azt, hogy a monarchiának nemzetiségi szövetségi állammá kell alakulnia. Néhány nap múlva megalakult a német-osztrák szövetségi állam, amelyhez provincia-ként Német-Csehország és a Szudéta-vidék is hozzátartozott. Dél-Csehországot és Dél-Morvaországot Felső-Ausztriához, illetve Alsó-Ausztriához csatolták. Német-Ausztria Köztársasága 1918. november 12-én a „*Német Köztársaság részének*” nyilvánította magát. Mivel a császári manifestum Magyarország vonatkozásában a „*Szent magyar korona országainak integritását*” követelte, itt nemzetiségpolitikai megoldás lehetetlen volt. A manifestumot a csehek sem fogadták el; vezetőjük már október 2-án kijelentette, hogy a monarchia keretében semiféle rendezés nem jöhet szóba. Helyette inkább az emigráns kormánynak a győztes hatalmakkal együtt kidolgozott döntései a mérvadók.

Az első világháború alatt a cseh politikusok, elsősorban *Masaryk* és munkatársa, *Beneš* azon fáradoztak, hogy londoni, párizsi és washingtoni emigrációban híveket toborozzanak a demokratikus elveken szerveződő nemzetállam ígéretével, egyúttal katonai segítséget ígérve a központi hatalmak ellen. Az 1915-ben megalakult cseh külföldi bizottságba szlovákok is beléptek, akik az önálló Szlovákia megteremtését főleg a csehekkel való együttműködésben látták megvalósíthatónak.

Az immáron „*cseh-szlovák*” törekvéseknek kedvezett, hogy a szövetségesek ekkor még nem rögzítették pontosan Közép-Kelet-Európa újjárendezésének terveit. Hadviselő hatalomként való elismerésüket saját cseh hadsereg felállításával lehetett elérni, amelyet a „cseh légió” Vörös Hadsereg elleni bevetésével értek el. 1918 június-szeptemberben Franciaország, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok a „csehszlovák nemzetet” hadviselő félnek ismerték el. Eltérő nyilatkozataik közös eleme volt, hogy a csehszlovák Nemzeti Tanácsot tényleges kormánynak tekintették. Mivel a *Kramář*-vezette otthoni nemzeti bizottság szolidárisnak nyilvánította magát az emigráns politikusokkal, 1918. november 28-án Prágában és Washingtonban egyidőben bejelentették a Csehszlovák Köztársaság megalakulását. Az állam ugyan rendelkezett elismert kormánnyal, de hiányzott határai megállapítása, mivel Cseh- és Morvaország, valamint Osztrák-Szilézia német területei időközben Német-Ausztria provinciái lettek.

A népek önrendelkezésének szövetségesek általi proklamálása miatt a németek abban reménykedtek, hogy a békekonferencia elfogadja az ő döntéseiket is. A csehek azonban a konferencia kezdete előtt elérték a szövetségeseknél, hogy Szlovákia magyarok által lakott részei, valamint a szudétanémeteknek otthont adó provinciák ideiglenes katonai megszállás alá kerüljenek. Az intézkedést sem a magyar ellenállás, sem az osztrák tiltakozás ellenére nem vonták vissza. A cseh politikusok nyilatkozatai pedig azt sejtették, hogy az előzetes döntéseket a békekonferencián is jóváhagyják.

A békekonferencián a csehszlovák küldöttek a győztes hatalom képviselőjeként vettek részt, s rendkívül ügyesen kihasználták szövetségesi előnyeiket. A Német-Osztrák Köztársaság képviselői és a Szudéta-vidék hozzájuk csatlakozott delegációja részletes memorandumot terjesztett elő, amelynek lényegét az önrendelkezési igény, illetve a csehek kényszerű államalkotási elképzeléseinek gyengeségei alkották. Az egyik alternatíva Dél-Csehország és Dél-Morvaország Ausztriához csatolását, a fennmaradó német területeknek pedig a csehszlovák államon belüli autonóm kanton státuszát irányozta elő.

A konferencia azonban nem fogadta el a javaslatokat, hanem – ugyan fenntartásokkal – a csehszlovák kormány emlékiratait tette magáévá. Ezek közül Beneš külügyminiszter nagylélegzetű, „*III. számú memoárja*” a csehországi németek számát a 2,4 millió helyett 1,6 millióban adta meg, kijelentve, hogy nem léteznek tiszta német körzetek. Szerinte a németek három földrajzi csoportra tagolódnak, s nem alkotnak politikai és gazdasági közösséget. A német területek nélkül gazdaságilag a csehszlovák állam életképtelen, a németek csupán gyarmatosítók, s Bécsből ügyesen irányított hivatalnokaikkal az eredetileg cseh területek germanizálására érkeztek. A szövetségesek véleményalkotását befo-

lyásolta, hogy a Szovjet–Oroszországban, Magyarországon és Bajorországban kormányzó kommunista kormányokkal szemben fontos szerepet szántak az új Csehszlovákiának.

Az osztrák és a weimari nemzetgyűlés kifogásai eredménytelenek maradtak. A szudétanémetek 1919. március 3–4-én tüntetéseken tiltakoztak önrendelkezési joguk megtagadása ellen; a cseh katonaság erőszakos beavatkozása 54 német halottat követelt.

Az 1919. szeptember 10-i St. Germain-i szerződés a Szudéta-vidéket Csehszlovákiához csatolta. Egyidejűleg életbe lépett a kisebbségvédelmi szerződés. A trianoni békeszerződés rögzítette a szlovák-magyar határt. A 3 millió szlovák állampolgár közül 640 ezer magyar anyanyelvű volt. Kárpát-Ukrajna autonómiát kapott, amelyet azonban később nem gyakoroltak.

Németek a csehszlovák államban (1919–1933)

A csehszlovák állam alkotmányos struktúrája Beneš szerint a svájci modellt követte. Emlékiratban elismerték a nemzetiségi arányosság, az iskolai autonómia, a kétnyelvűség és a vegyes összetételű bíróságok elveit. A demokratikus választások nélkül, csehekből és néhány szlovákból felállított „*Forradalmi*” Nemzetgyűlés által elfogadott alkotmány mégis azzal kezdődött: „*Mi, a csehszlovák nemzet...*” A parlamenti demokrácia nyugat-európai elveit követte, de nem hozott létre svájci típusú kantonális öngazgatási rendszert, hanem centralizált államot állított fel, amelyben valamennyi állampolgárt a központi kormány alá rendelt.

A kisebbségvédelmi szerződés értelmében a kétnyelvűség bevezetésére akkor kerülhetett sor, ha a másnyelvű lakosság aránya elérte a 20 százalékot. Kisebbségi iskolát akkor lehetett felállítani, ha az iskolai körzetben legalább 40 kisebbségi gyermek élt. Az egyidejűleg kiadott nyelvtörvény a csehszlovák nyelvet államnyelvvé nyilvánította, vagyis a csehet Csehországban, Morvaországban és Osztrák–Sziléziában, a szlovákot pedig Szlovákiában.

1920-ra így sajátos állami struktúra jött létre, amely nem felelt meg sem az önrendelkezési, sem a demokratikus egyenjogúság elvének, jóllehet az állam alapvetően liberális és jogállami talajon állt. Teljesítette a csehek és szlovákok nemzetállami kívánságait s a történelmi cseh birodalom modern folytatásának tekintette magát.

A szudétanémetek elnevezés 1902-ből származik és F. Jesser nevéhez fűződik, aki Cseh és Morvaország németnyelvű lakosait illette vele. Általánosan elfogadott

kifejezéssé az 1919. évi Saint Germain-en-Laye békeszerződés után vált, amikor állást kellett foglalniuk a csehszlovák állammal szemben.

A német párton belül az 1920-as évek közepétől kétféle irányzat alakult ki: a csehszlovák állammal való politikai és gazdasági együttműködést valló ún. aktivisták, illetve a nemzetállami struktúrát elutasító, a politikai együttműködést megtagadó negativisták csoportja. Utóbbiak állandóan a németellenes kijelentésekre, az egyenjogúság alkotmányban rögzített megtagadására és az önrendelkezés elutasítására hivatkoztak.

Az 1920 áprilisában megalakult első parlament 300 képviselője között 72 német kapott helyet. A *Tusar* cseh-szocialista miniszterelnök vezette kormánnyal szemben valamennyi német képviselő ellenzékbe vonult, a nem szocialista pártiak pedig mindenféle együttműködést megtagadtak. Hosszú távon azonban csak a *Német Nemzeti Párt* (DNP) és a DNSAP tartotta fenn elutasító magatartását. A többi párt, főleg a német szociáldemokraták csatlakoztak a konstruktív együttműködéshez, abban a reményben, hogy így megvalósulhatnak követeléseik. A német részvétel nélkül lebonyolított földreform során ugyanis a Szudéta-vidék 30 százaléka nem német igazgatás alá, illetve tulajdonba került. Az 1920. évi nyelvtörvényt botrányosan hajtották: a német hivatalnokoknak kötelezővé tett cseh nyelvvizsga miatt németek tízezrei veszítették el állásaikat, s a német területeken is mindinkább cseh hivatalnokokat alkalmaztak.

Ezeket a lépéseket német részről úgy értelmezték, hogy az államhatárokat népi határokká igyekeznek változtatni. Külpolitikai megfontolásokból 1926-ban két német minisztert ugyan bevontak a kormányba, s 1929-től a *Német Szociáldemokrata Munkáspárt* (DSAP) is koalíciós kormányrésztvételt kapott. Bizonyos gazdasági megfontolások is az együttműködést sürgették. Nemzetközi szinten a locarno-i konferencia (1925) és Németországnak a Népszövetségbe való felvétele (1926) impulzusokat adott a németek és csehek kiegyezésének. A német-cseh döntőbíróági szerződésben a Német Birodalom kötelezte magát, hogy a vitás kérdéseket erőszak alkalmazása nélkül oldja meg.

A németek sorainak összezárása

A németek kormányrésztvétele és problémájuk nemzetköziesítése nem hozott döntő változást. A Népszövetséghez 1920 és 1931 között benyújtott, az alap- és részkonfliktusokat feltáró 24 szudétanémet petíció egyik esetben sem járt eredménnyel. Romlott a szudétanémetek belső jogviszonya is: növelték a kisebbségi iskola alapításához szükséges minimális tanulólétszámot; a közigazgatási egysé-

gek 1927/28-ban történő újjáalakítása pedig hátrányos volt a németek számára, s nem változtattak a nyelvrendeleten sem. A cseh szocialisták 1930-ban ugyan elismerték a „kulturális autonómia elvét”, de még évek múlva sem történt változás. A csalódottság a választási eredményekben nem jelentkezett, sőt az un. aktivista pártok részben növelték is szavazataikat.

A német lakosságon belül azonban erősödtek a saját politikai célkitűzéseket valló szövetkezeti, illetve szövetségi élet kötelékei. A világgazdasági válság is támogatta ezt a folyamatot, mivel az exportra termelő szudétanémet területeket erősebben sújtotta, mint a cseheket. A termelés visszaesése viszonylag magas munkanélküliséggel járt. A válságos helyzet csökkentésére az önsegélyezés módszeréhez nyúltak: különböző gazdasági segélyegyletek, munkaközvetítő- és pénzügyi segélyező egyesületek alakultak. A német szolidaritástudat ápolására fellendült a politikai szövetségek hagyománya is. Kultúr- és iskolai egyesületek, ifjúsági- és diákcsoportok alakultak.

A népdalegyesületektől a német-elit érzelmű csoportokig terjedő csoportosulásokat a nemzeti érzés kötötte össze. Az elit csoporthoz tartozott a csak néhány száz, válogatott tagsággal rendelkező *Bajtársi Szövetség*, amely a szudétanémetek „törzsi érzelmeit” ápolta és saját vezetői garnitúra kinevelésén munkálkodott. Hasonló irányzatot követett a *Német Tornaszövetség* vezetése is. Közéjük tartozott *Konrad Henlein* takarékpénztári tisztviselő, aki később tornatanárként dolgozott. Nemzetiszocialista irányultságú volt a nacionalista és antiszemita beállítottságú ún. „Feltörekvés”-kör, amely a Németországhoz való csatlakozást sürgette. Az Anschluß-gondolat vezető képviselője *Karl Hermann Frank* volt.

A csehszlovák kormány veszélyesnek tekintette ezeket a szervezkedéseket és átfogó rendőri akciókat indított ellenük. 1932-ben feloszlatták a DNSAP népi sportegyesületét, s 1933 februárjában megvonták képviselőinek mentelmi jogát, akiket ideológiailag a birodalmi *Nemzetiszocialista Német Munkáspárttal* (NSDAP) azonosítottak. Felső- és hazaárulási perek kezdődtek, s májusban megtiltották a birodalmi német rádióadó hallgatását. Feloszlatták a DNSAP-ot, a DNP tevékenységét pedig beszüntették. A két párt mandátumait 1933 októberében a többi német párt között osztották szét.

A csehszlovák intézkedésekre válaszul viszonylag gyorsan megérlelődött a szudétanémetek politikai összefogásának gondolata. Henlein 1933. október 1-jén megalakította a *Szudétanémet Hazafias Frontot* (SHF), amely valamennyi szudétanémet gyűjtőmozgalmának tekintette magát, anyagilag és politikailag pedig *Hitler* pártjától függött. Hívei a Szudétanémet Tornaegyletből, a Bajtársi Szövetségből, a Német Nemzetiszocialista Munkáspártból és a Német Nemzeti Pártból (DNP) verbuválódtak. Az új pártba nem csak a jobboldali pártok korábbi hívei

áramlottak, hanem azok is, akiknek reményeit Hitler gazdasági és politikai sikerei táplálták.

A szudétanémetek egyik része önrendelkezési joguk megvalósításában 1937-től a Német Birodalom támogatását sürgette. Hitler a Szudétanémet Párt vezetőit a cseh kormánnyal szembeni teljesíthetetlen követelésekre buzdította. Londoni kapcsolataikat pedig a benemavatókozási politika erősítésére mozgósították. A jogaikért folytatott harc azonban a nemzetiszocialista térpolitika eszköze lett. A müncheni egyezmény értelmében a Szudéta-vidék a Német Birodalomhoz került, amelynek 29 ezer négyzetkilométernyi területén 3,4 millió lakos élt, közöttük mintegy 300 ezer cseh és szlovák.

A Szudétanémet Párt céljai

A *Szudétanémet Hazafias Front* alapítási felhívásában Henlein hitet tett a „német kultúr- és sorsközösség” mellett, de lojálisnak mutatkozott a csehszlovák állammal és a demokratikus alapjogokkal szemben. Egyik 1934. októberi beszédében eltávolodva a nemzetiszocializmustól, a csehszlovák államtól a szudétanémet léttér és népi talaj, az élethez való jogok, a kulturális és gazdasági birtokállomány, valamint a munkahelyhez való jog elismerését követelte. A szudétanémetek csak ezek biztosítása után válhatnak belső meggyőződésből az állam híveivé. Programjukat az 1934-től megjelenő *Rundschau*-ban részletesen is kifejtették.

A szervezet csak a *Front* elnevezés elhagyása után indulhatott az 1935. májusi választásokon, ahol *Szudétanémet Pártként* (SdP), Henlein elnökségével a németnyelvű kisebbség 66 nemzetgyűlési mandátumából 44-et (1,2 millió szavazat) szerzett meg. Henlein nem pályázott parlamenti képviselőre, ezért a párt frakcióvezetője Frank lett. Mivel a pártot nem vonták be a kormányalakításba, Henlein külföldi kapcsolatokat keresett, főleg Berlinnel és Londenral. A német birodalmi kormány pénzzel és politikai tanácsokkal támogatta, de a csehszlovák ügyekbe való közvetlen beavatkozást még elutasította. A szudétanémetek ideiglenesen önmagukra vannak utalva – hozták az 1936. évi olimpiai játékok alkalmából Berlinben tartózkodó Henlein tudomására. Nagy-Britanniában Henlein a szudétanémet probléma „*faire megoldásához*” keresett támogatást, amin Csehszlovákia nemzetiségi állammá való átalakítását értette.

A szudétanémetektől 1918–19-ben megtagadott önrendelkezési jog felvetése pontosan megválasztott időpontban történt, mivel a nyugat-európai országok közvéleménye ekkor már nem ellenezte egyértelműen a revíziót. A politikusok visszaemlékezései is a demokratikus alapjogok megsértését emlegették az ország

alapításakor. Jóllehet Csehszlovákiában is terjedt ez a felismerés, de politikusai nem közeledtek Henlein javaslataihoz, arra hivatkozva, hogy *Hitler* politikáját folytatja.

1937-től az események új szakaszba léptek: a Szudétanémet Párt vezetői és híveinek nagy része a szudétanémet politikusok szorosabb kötődését sürgette Németországhoz, míg mások csupán az autonómia megvalósításához vártak segítséget. Így a pártot két elképzelés osztotta meg.

A német aktivista pártok a kialakult helyzetben még egyszer megkísérelték módosítani a csehszlovák politika irányvonalát. Ebben támogatták őket a nemzetiszocializmussal szembenálló német emigránsok, akik 1933 után Csehszlovákiát a „*demokrácia menedékének*” tekintették. A demokratikus rendért aggódó erők a cseh és szlovák oldalon is szorosabbra zárták soraikat.

A szudétanémet aktivista pártok – a Német Szociáldemokrata Munkaspárt (DSAP), a Német Keresztény-Szociális Néppárt (DCSVP) és a Német Mezőgazdák Szövetsége (BdL) – 1937. január 28-án memorandumban közölték *Hodža* miniszterelnökkel legsürgősebb nemzeti követelésüket. Ezután a csehszlovák pártokkal együtt elfogadott határozatok javítottak a német munkanélküliség helyzetén és a németek közigazgatási részvételén. *Beneš* 1937 áprilisában megígérte, hogy a következő öt évben valamennyi területen bevezeti a szigorú arányosságot.

Henlein Szudétanémet Pártja ugyanekkor hat „*népvédelmi törvényjavaslatot*” terjesztett elő, valamennyi népcsoportnak egyenjogúságot követelve, de a többségi pártok „*alkotmányértőnek*” minősítve elutasították azokat. 1937 novemberben megfogalmazott energikus autonómiakövetelése már nyilvánvalóan erőteljesebben támaszkodott a berlini reakcióra, mint a prágaira, ahonnan csak elutasítást várhatott.

A cseh és az aktivista német pártok merev álláspontjukkal mozdulatlanságba manőverezték magukat, miközben Henlein Berlin segítségét sürgette, abban a meggyőződésben, hogy a németek és csehek megegyezése Csehszlovákiában gyakorlatilag lehetetlen és a szudétanémet kérdés megoldása csak a birodalomtól várható. Mindez egybecsengett *Hitler* terveivel is, aki 1937/38 fordulóján már Csehszlovákia szétzúzásával foglalkozott. A szudétanémet önrendelkezésért folytatott harc így ürügyül szolgált saját céljai elérésére. Ezért elfogadták Henlein 1937. november 19-i segélykérését és egyeztették további Prága-ellenes lépéseiket.

Az Anschlußtól Münchenig

1938. február 4-én Hitler személycseréket hajtott végre a hadügyminisztérium, a Wehrmacht és a külügyminisztérium élén, s *Keitel* vezérezredes irányításával felállította a Wehrmacht főparancsnokságát (OKW). Február 20-i Reichstag-beszéde pedig már határozott cselekvésre utalt: a birodalom megvédi a 10 millió német önrendelkezési jogát, akiket a versailles-i „örület” megakadályozott a Németországgal való egyesülésben. Március 11–13-án bevonult Ausztriába, miközben megnyugtató nyilatkozatokat adott ki Csehszlovákiával kapcsolatban.

Prága idegessége azonban nőtt, hiszen aggasztotta külpolitikai elszigetelődése: a német átkarolás, Lengyelország Teschenre, Magyarországnak pedig a magyarok lakta szlovák területekre irányuló követelése. A szovjet segítség bizonytalan volt, mivel a sztálini tisztogatások után katonailag és politikailag meggyengült Szovjetunió szerződésük értelmében csak francia részvétel esetén nyújthatott segítséget. A szovjet csapatok átvonulásához pedig meg kellett szerezni Lengyelország, illetve Románia hozzájárulását. Franciaország pedig csak akkor tudott Csehszlovákia érdekében cselekedni, ha Nagy-Britannia is támogatta szerződési kötelezettségeit. Chamberlain angol miniszterelnök ugyan hajlott erre, de elvárta, hogy a szudétanémet kérdést tárgyalásokon rendezzék.

A cseh közvélemény ennek ellenére nem engedett Németország és a Szudétanémet Párt követelésének Henlein sürgető követeléseire válaszul felozlatták a még működő szudétanémet polgári pártokat is. A Német Keresztény-Szociális Néppárt és a Német Mezőgazdák Szövetsége kilépett a kormánykoalícióból és a Szudétanémet Párthoz csatlakozott. A pártban bizonyos fokig még mindig fennállt a korábbi véleménykülönbség a Henlein vezette autonomista szárny és a Frankot követő radikális erők között. Hitler március 28-án biztosította a két vezetőt, hogy a csehszlovák problémát belátható időn belül megoldja. A Szudétanémet Pártnak teljesíthetetlen követeléseket kell állítania Prága irányában, Henlein pedig londoni kapcsolatait kihasználva érje el azok benemavatkozását.

A Hitler által irányított politika jegyében *Henlein* 1938. április 24-i beszédében hirdette meg „*karlsbadi programját*”:

1. A német és a cseh népcsoport egyenjogúságának helyreállítása.
2. A szudétanémet népcsoport jogi személyiségként való elismerése az állami egyenjogúság érdekében.
3. A szudétanémetek települési területeinek kijelölése és elismerése.
4. A szudétanémet településeken saját önigazgatás kiépítése a község valamennyi területén, ahol a német népcsoport érdekeiről és ügyeiről szó van.

5. Törvényes védőintézkedések azon szudétanémet állampolgárok számára, akik a népcsoport zárt településein kívül élnek.
6. A szudétanémetiséggel szemben 1918 óta érvényesített jogtalanság felszámolása és a jogtalanság révén okozott károk jóvátétele.
7. Azon alapelv elismerése és végrehajtása, hogy német területen német köztisztviselőket alkalmaznak.
8. A német népiséghez és a német világnézethez való hitvallás teljes szabadsága.

A prágai kormány az alábbi indokokkal utasította el Henlein programját: 1. már megvalósult, 2. elfogadhatatlan, 3. megengedhetetlen, 4. nem világos, meddig kellene elmenni, 5. létezik, 6. nem valóságos, 7. nem lenne nehezen teljesíthető, hacsak nem vélik úgy, hogy a német területeken kizárólag német tisztviselőknek kellene lenni, 8. messzire mutató és veszélyes.

Miután Beneš hajlíthatatlan álláspontját a francia és angol segítségre alapozta, a két nagyhatalom április végi konferenciájukon világossá tette Prágával és Berlinnel szemben, hogy a szudétanémetek megbékítésére csehszlovák engedményeket tanácsolnak. Ha a német birodalmi kormány mégis erőszakhoz folyamodna, akkor *„Franciaország kötelezettségei miatt beavatkozásra kényszerülne és Őfelsége kormánya sem garantálhatná, hogy nem teszi ugyanezt”*. A megfogalmazás jelezte, hogy Chamberlain brit miniszterelnök benemavatókozási politikájában nem követte *„a katonai akció automatikus kötelezettségének”* francia irányvonalát. Beneš a konferencia eredményét optimistának és elegendő figyelmeztetésnek minősítette Németország számára. Berlin a diplomáciai jelentések alapján azonban arra a következtetésre jutott, hogy a két hatalom nem lépne fel fegyveresen a német követelésekkel szemben. Ezért Nyugaton csak kislétszámú katonaságot hagyott.

Nagy-Britannia május első felében Prágában és Berlinben tett diplomáciai lépései a szudétanémet kérdés erőszak nélküli megoldására irányultak. Henlein londoni látogatásán előterjesztett javaslatai (a prágai központi parlament mellett a kisebbségek tartományi gyűlései és regionális öngazgatása, a népiségi határok pártatlan döntőbírósi kijelölése, stb.) elfogadhatónak tűntek a britek számára és megerősítette őket szándékukban, hogy Beneš engedményekre szorítják.

A prágai kormány és a Szudétanémet Párt 1938. májusi tárgyalásai már két nap után megszakadtak a bajorországi és szászországi csapatmozdulatok hírei miatt. Beneš a jelentések ellenőrzése nélkül május 20-án részleges mozgósítást rendelt el. Mivel Hitler számára váratlanul érkezett a kihívás, még visszafogottan reagált. Ezt Prágában erődemonstrációjuk sikereként ünnepezték, s tovább erősödtek illúzióik.

Hitler a Csehszlovákia lerohanásáról intézkedő, s átdolgoztatott *Zöld tervben* 1938. május 30-án azonban már így intézkedett: „*elhatároztam Csehszlovákia katonai szétfűzését belátható időn belül. A politikailag és katonailag alkalmas időpont kivárása vagy kiprovokálása a politikai vezetés dolga*”. Ezzel a szudétanémetek véglegesen Hitler politikai manipulációjának tárgyai lettek. A jogaikért folytatott harc többé nem öncél volt, hanem a nemzetiszocialista térszervezés mozgatója. E fordulat természetesen rejtve maradt a közvélemény előtt. Miközben a szudétanémetek már Hitler sakkfigurái lettek, még mindig azt hitték, hogy a Führer kizárólag az ő érdekeiket védelmezi.

A cseh és német népcsoportban egyaránt erősödött a nemzeti önfenntartás érzése. Cseh részről az államhatalmi eszközök alkalmazása egyenes arányban nőtt a mind kilátástalanabb politikai sikertelenséggel. A szudétanémetek még nem voltak egységesek abban, hogy az „*anschluss*” vagy az „*államon belüli megoldást*” választják, de a pillanat kényszere az SdP keretében való összefogásra kényszerítette őket. A Führer utasítására a *Zöld-terv* előkészületeként propagandahadjáratot és provokált akciókat kezdeményeztek.

Mivel a Szudéta-vidéken újabb zavargások törtek ki, a Közép-Európa iránt mindaddig tartózkodóan viselkedő brit kormány közvetítőt küldött Prágába, hogy tárgyalásokkal egyhítse a feszültséget. Beneš ugyan elutasította Lord *Runciman* engedékenységre felszólító javaslatait, de azt elérte, hogy a csehszlovák elnök beleegyezett a német többségű „*kantonok*” területi autonómiájába, a valamennyi területen érvényesítendő nemzeti arányosságba, valamint a nyelvek egyenlőségébe, de elutasította a német kantonok központi kormányzervének felállítását.

Az engedmények azonban későn érkeztek, mert Hitler már eldöntötte a Szudéta-vidék sorsát. Szeptember 12-én pártkongresszusi beszédében önrendelkezési jogot követelt, amely alatt a szudétanémet terület anchlussát értette, kijelentve, hogy nem tűri további elnyomásukat. Utasítására a Szudétanémet Párt provokációkat kezdeményezett. Másnap a csehszlovák kormány több szudétanémet kerületben kivételes állapotot rendelt el. Válaszul a szudétanémet vezetők megszakították a Prágával folyó tárgyalásokat, kihirdették a karlsbadi program autonómia-elvét és nyíltan a Német Birodalomhoz való csatlakozást („*Heim ins Reich*” – Haza a birodalomba) sürgették Prága a Szudétanémet Párt betiltásával válaszolt, amelynek vezetése és számos tagja Bajorországba menekült. Hitler megbízására pedig Henlein megkezdte a szudétanémet menekültekből álló szabadcsapatok (SFK) felállítását, amelynek célja „*a szudétanémetek védelme és a további összetűzések napirenden tartása*” volt.

A szudétanémet lakosság nagy részét nyugtalanították ezek az események és vezetőik elmenekülése. Mivel eredménytelenül végződtek a szudétanémet szoci-

áldemokraták közvetítési kísérletei is, a probléma államon belüli megoldása lehetetlenné vált. Szeptember 15-én Chamberlain angol miniszterelnök Németországba repült, hogy felajánlja Hitlernek a szudétanémet területek Németországhoz csatolását és ennek szükségszerűségéről a francia kormányt is meggyőzze.

Csehszlovákiának nem maradt más választása, mint meghajolni az ultimátumszerű javaslat előtt, hogy ne legyen kiszolgáltatva a német támadásnak. Hitlert meglepte az angolok erőszakmentességre épülő kompromisszumkészsége, amely a megbékítési politika néven került be a történelembe. Az e politika mögött meghúzódó racionális és konzervatív számítások a letűnőben lévő világbirodalom sokrétű – gazdasági válságtól és birodalma túlzott mérvű – kötelezettségeitől szenvedő Nagy-Britannia nemzeti érdekei miatt a közép-európai béke legalábbis közép távú megőrzésére kényszerült.

Hitler azonban az angol magatartást a gyengeség jelének tekintette és növelte követeléseit. Nemcsak Varsót és Budapestet bátorította Prága elleni területi követelések állításával, hanem szeptember 22-én Bad Godesbergben már a kiürítési határidő lerövidítésével és erőszak alkalmazásával fenyegette meg Chamberlaint. Hazárdjátékában majdnem túllőtt a célon, mert Franciaország és Csehszlovákia mozgósított és Nagy-Britannia támogatást ígért katonai konfliktus esetén, a Szovjetunióhoz hasonlóan. Hitler hét hadosztályt mozgósított, de nem adott támadási parancsot Csehszlovákia ellen.

Európa a háborús feszültség napjait élte. A Birodalmon belül ugyan formálódott a konzervatív politikusok és katonák (*Hans Oster* a katonai elhárításnál, *Ludwig Beck* tábornok, *Carl Goerdeler* lipcsei főpolgármester) ellenállása, akik az angol politikusokkal való kapcsolattartással igyekeztek szembeszállni Hitler agressziós külpolitikájával és hajlottak a konspirációra is.

Amikor Chamberlain új kezdeményezést tett és a Szudéta-vidék kiürítési tervének átdolgozását javasolta, *Mussolini* közvetítésével 1938. szeptember 29–30-án megtartották a müncheni konferenciát. A csehszlovák kormány részvétele nélkül és a Szovjetunió kizárásával *Hitler*, *Mussolini*, *Chamberlain* és *Daladier* megállapodott arról, hogy a Szudéta-vidék 50% feletti német lakosú területeit Csehszlovákia 1938. október 1–10. között kiüríti, vele egyidejűleg német csapatok vonulnak be a területre. A német részről kidolgozott és *Mussolini* által beterjesztett javaslat a háborút elkerülni igyekvő német körök tervére épült. Ezek (a külügyminisztériumban *Weizsäcker* államtitkár és környezete, valamint *Göring* stábjában a „négyéves tervvel” foglalkozók) Hitlerrel ellentétben – aki katonai lépésekkel kívánta megteremteni a Szovjetunió elleni háború közép-európai feltételeit – inkább hagyományos nagyhatalmi politikával vélték biztosítani a Német Birodalom európai uralmát és kiegészítő gyarmati térségét, a háborús megoldás elkerülése esetén

Nagy-Britannia mérsékelt közeledésével számoltak. Csehszlovákiának feltételül szabták a Szudéta-vidék azonnali átadását a Német Birodalomnak.

A müncheni egyezmény értelmében hozzá került 29 ezer négyzetkilométernyi terület 3,4 millió lakossal, közöttük mintegy 300 ezer csehvel és szlovákkal. Lengyelországhoz csatoltak 900 négyzetkilométernyi területet 240 ezer lakossal, közöttük mintegy 130 ezer csehvel. Magyarország az október 2-i bécsi döntőbírósi határozat értelmében Magyarország 12 ezer km²-rel és 1 millió lakossal, közöttük kb. 300 ezer szlovákkal gyarapodott. A megmaradt csehszlovák állam létét a nagyhatalmak garantálták.

A müncheni egyezmény végrehajtásával a szudétanémetek nagyobb része elérte nemzeti célját. A német nemzetállamhoz való csatlakozás régi követelésük volt. Ez most a nemzetiszocialista nagynémet birodalom formájában valósult meg. Hitler október 1-jén kinevezte Henleint a „Szudétanémet területek birodalmi megbízottjává”, a Szudétanémet Párt pedig beolvadt az NSDAP-ba. A munkanélküli szudétanémetek rövidesen munkát kaptak a régi birodalomban vagy a német konszernnek tulajdonába kerülő Szudéta-vidéki iparágakban. Ugyanakkor az 1919 óta bevándorolt csehek százezrei, valamint a zsidók és szociáldemokraták tízezrei hagyták el jogos félelmükben a „*birodalmi gauv*” nyilvánított területet.

Csehszlovákia a kikényszerített amputációval nemcsak gazdaságilag és stratégiailag fontos területeket veszített el, hanem Szlovákia és Kárpát-Ukrajna ezt követő autonómia-nyilatkozatával megkezdődött belső felbomlása, amelyet Berlinből céltudatosan irányítottak, így belátható időn belül előre vetítette a csonka állam megszűnését.

Csehszlovákia szétzúzása

A szudétanémetek után a szlovák nacionalisták nemzeti autonómiatörekvései tűntek alkalmasnak „Csonka-Csehország” elintézésére. Hitler fenyegető hangú „ajánlása” nyomán a szlovák parlament 1939. március 10-én szakított Prágával, s 13-án függetlennek nyilvánította magát. A Szlovákiára irányuló ultimatív nyomás egyúttal Emil Hácha csehszlovák államelnök zsarolásának előzménye volt, aki a szlovákiai események miatt azonnal Berlinbe utazott abban a reményben, hogy alkalmazkodásával az utolsó pillanatban megoldást találjon s legalább nemzeti túlélésüket biztosítsa. A fenyegetések és a lelki terror nyomására azonban aláírt egy kommunikét, amely „a cseh nép sorsát bizalomteljesen a Német Birodalom Führérének kezébe” helyezte.

Március 15-én Prágát német csapatok szállták meg. Másnap Ribbentrop a prágai rádióban felolvasta a Führer rendeletét Cseh–Morva Protektorátus megalakításáról, amely a Nagynémet Birodalom autonóm része lett.

Ezáltal teljessé vált a „*nagynémet gazdasági térség*”, és Lengyelország déli része katonailag kiszolgáltatottá vált a német beavatkozással szemben. A német katonai határ lényegesen lerövidült, s egyszerűbbé vált Ausztria és Kelet-Németország összeköttetése is. A cseh hadsereg készletei 20 hadosztály felfegyverzéséhez és felszereléséhez voltak elegendők, ezt gyarapította még a 77 millió márka értékű hadieszköz, a magasan fejlett hadiipari kapacitások (a Skoda Művek Plzenben és Prágában, a Csehszlovák Fegyverművek Rt. Brnóban), a kiterjedt arany- és devizartartalékok, réz-, nikkel-, ólom-, alumínium-, cink- és önkészletek, továbbá Szlovákia érc-, földgáz-, élelmiszer- és élőállatkészletei. Közlekedésföldrajzilag, valamint a cseh banki és befektetési tőke megkaparintásával pedig végleg megnyílt a dunai és a Balkán-térségbe való bejutás lehetősége.

A világ legtöbb országa nem ismerte el a protektorátusi megoldást, s további agressziótól tartva a lépést háborús előkészületnek tekintette. 1939 március-áprilisban Nagy-Britannia megadta mindazokat a garanciákat provokálatlan agresszió esetére Lengyelországnak, Romániának és Görögországnak, majd májusban Törökországnak is, amelyeket Csehszlovákiától megtagadott. Franciaország szintén csatlakozott lépéséhez.

Élet a protektorátusban

Hácha államfő (1945-ig) és *Konstantin Neurath* birodalmi protektor mellett a közigazgatási feladatokat a protektorátusi kormány végezte, amelyet 1942-ig *Eliaš* tábornok, utána 1945-ig az igazságügyminiszter *Krejčí*, majd néhány hétig a belügyminiszter *Bienert* vezetett. A cseh lakosság élelmiszerellátását összességében a birodalom szintjén tartották, a cseheknek nem kellett katonai szolgálatot teljesíteni, s a szövetségesek bombázásai is megkímélték a térséget. Ezért a béke szigetének számító prágai, brünni, olmützi és ostravai ipari körzetekben erőteljes német beruházások kezdődtek – elsősorban a nehéziparba és a fegyvergyártásba – és emiatt keresett munkahelyekké váltak. A gazdaság nagy része német ellenőrzés alá került. A parasztság termékeinek értékesítése is biztosított volt.

Az államfőnek azonban nem volt tényleges hatalma, s az ellenszegülő miniszterelnököt is minden további nélkül félreállíthatták. Az autonóm protektorátusi közigazgatás német mintára épült ki. Sokan vállaltak önként munkát a „*régi birodalomban*”, ennek ellenére 1939-ben még mindig kétszázezer munkanélküli volt

a protektorátusban. 1941 májusában bevezették a munkakönyv-rendszert, majd egy évvel később a munkakötelezettséget. Európa többi részével összehasonlítva azonban ezek az évek itt viszonylag nyugodtan teltek.

A protektorátust 1940 októberéig útlevél- és vámhatár választotta el a Szudéta-vidéktől. A protektorátus közigazgatásában a nyelvismeret és megbízhatóság miatt egyre több szudétanémetet alkalmaztak. A többséget azonban a birodalmi német tisztviselők alkották. A német megszállás legismertebb személyisége Frank lett, akit protektorátusi államtitkársága után 1943-ban „*cseh–morva német államminiszternek*” neveztek ki. Nevét később a cseh nép a nemzetiszocialista uralom szimbólumaként emlegette.

A nemzetiszocialisták a protektorátust katonailag semlegesíteni, gazdaságilag pedig – amennyire lehetséges – a német hadiigények kiszolgálójává igyekeztek változtatni. Cseh fegyveres egységek felállítását azonban Hitler politikai megfontolásból elutasította.

1940 szeptemberében azonban a csehek germanizálása, vagyis asszimilációjuk mellett döntött. Kivételt képezett a faji vagy birodalomellenes beállítottságúak kategóriája, akiket kiirtásra ítélt. A 7,2 millió cseh kitelepítését végülis gyakorlati-politikai megfontolásból elutasították. Öt év alatt angol források szerint 38 ezer személyt pusztítottak el.

A protektorátusi időszakban jelentős méretű ellenállás bontakozott ki: hírszerző tevékenység, kisebb szabotázsakciók, illegális újságkiadás, ellenállók és ejtőernyősök bujtatása, a letartóztatottak és menekültek családjainak támogatása. Hácha elnök és Eliáš miniszterelnök 1941-ig közvetlen kapcsolatban állt Beneš emigráns szervezetével, amelynek információt szállítottak, tőlük pedig utasításokat kaptak. A cseh kommunisták pedig Moszkvával tartottak szoros kapcsolatot. Heydrich és Frank rendkívül keményen fellépett a megosztott ellenállási mozgalommal szemben, s 1941–42-ig letartóztatták teljes vezetését.

A protektorátus életében 1941 nyara és 1942 nyara között történt alapvető változás, amikor a Beneš-vezette londoni emigráns kormány nagyobb számú ejtőernyős protektorátusba való küldését határozta el. Mivel a lakosság ellenállási hangulata növekedett, a biztonsági szolgálat (SD) jelentései nyomán Neurathot 1941 szeptemberében leváltották, s Reinhard Heydrichet nevezték ki birodalmi protektornak. Ő azonnal kivételes állapotot hirdetett ki, letartóztatta Eliáš miniszterelnököt, s több száz halálos ítélettel és koncentrációs táborba való hurcolással szétzúzta a szervezett cseh ellenállási mozgalmat. Egyidejűleg azonban a „korbács és mézesmadzag” politikáját alkalmazva közeledett a munkások és parasztok szociális érdekeihez, ami veszélyesnek tűnt az ellenállási mozgalom számára. Ezért London ügynökei 1942 május végén halálos merényletet követ-

tek el Heydrich ellen. Frank ugyan nem hajtotta végre Hitler és Himmler több tízezer cseh agyonlövésére vonatkozó utasítását, mert nem akarta megzavarni a mezőgazdasági betakarítást és a hadiipari termelést. Egy jelentés nyomán azonban Lidice helységet földig rombolták. 173 férfit agyonlőttek, 200 nőt koncentrációs táborba küldtek, 105 gyermeket elhurcoltak. A tényleges merénylöket árulás nyomán egy prágai templomban tűzharcban agyonlőtték, illetve öngyilkosságot követtek el.

Az 1943–44-es évek összességében nyugodtan teltek a protektorátus életében. A cseh ellenállási mozgalom még a szövetségesek közeledtével sem lángolt fel, ezért számos hadiipari üzemet és kórházat telepítettek a bombázásoktól megkímélt térségbe. Hitler elutasította a protektorátus semlegesítésére, majd később cseh nemzeti erők bevetésével az amerikai megszállásra vonatkozó javaslatokat, így Prága a nemzetiszocialisták egyik utolsó felleadvára maradt.

A nemzetiszocializmus a „*Cseh–Morva Protektorátusban*” sajátos megoldásokat követett. Itt nem folytattak szisztematikus népirtást, mint Lengyelországban, katonailag nem szállták meg, mint Franciaországot, s nem kísérelte meg faji megnyeréssel sem, mint Dániában vagy Norvégiában. A magasan fejlett szláv nép széttűzését bizonyos részeinek asszimilációjával és mások elkülönítésével igyekezett megvalósítani, hogy az általuk lakott területtel is kiegészítse „életterét”.

Beneš második emigrációja és a „lakosságtranszfer”

A német bevonulás után Beneš elnök lemondott és 1938. október 22-én Londonba távozott. Az 1939–45 közötti második csehszlovák emigráns szervezet tevékenysége több vonatkozásban hasonlított az 1914–18 évihez: mindkét esetben világháború eredményeként értek el olyan politikai célokat, amelyek az adott háború elején még utópikusnak tűntek. Először Csehszlovákia megalakulását, majd pedig államuk újjáalakítását érték el a szudétanémetek elűzése révén.

Beneš és szervezete a szudétanémet kérdésben a nyilvánosság előtt 1941–42-ig óvatosan lavírozott, mivel nem akarták zavarni a fontosabb célok elérését. Ezek közé tartozott a csehszlovák államhatalom helyreállítása az első köztársaság jogfolytonosságának elismerésével, illetve annak de jure elfogadtatása a nemzetiszocialista Németország ellenfelei részéről, hogy mindenképpen a béketárgyalások részeseivé váljanak. Az állami jogfolytonosság elismerésére tett fáradozásai végül is sikerrel jártak: 1941 júliusában előbb a Szovjetunió és Nagy-Britannia, majd a többi nyugati állam is elismerte a csehszlovák kormányt, amely az emigrációban kiépítette teljes apparátusát. Elsőként tanácskozó funkcióval negyven (később

ötven) tagú Államtanácsot állított fel, amely először 1940 decemberében ülésezett, s 1942 novemberben hét évre meghosszabbította Beneš megbízatását. 1941 augusztusában Csehszlovákia csatlakozott az atlanti chartához, s annak alapelveivel ellentétben elfogadtatta a stratégiai határkijelölés elveit. 1942 nyarára a kormány elérte a müncheni egyezmény nemzetközi érvénytelenítését is, s ezzel elméletileg és politikailag a régi határok között állította helyre Csehszlovákiát.

Beneš tisztában volt azzal, hogy a Szovjetunió a háború után Közép-Európa hegemon hatalma lesz, ezért már 1943 decemberében szövetségre lépett vele és egész politikáját a moszkvai elképzelésekhez igazította. Még Kárpát-Ukrajna elszakítása miatt sem kezdett nyílt vitát a Szovjetunióval. Kormányprogramját erőteljes kommunista elemekkel szötte át, s pozíciókat juttatott a kommunista pártnak is, azt remélve, hogy a háború után egyfajta közvetítő szerepet tölthet be kelet és nyugat között.

A cseh emigráns kormány kisebb katonai egységgel vett részt az angol légierő harcaiban és Montgomery Afrika-hadtestjében, illetve Svoboda tábornok vezetésével a Vörös Hadsereg küzdelmeiben. Ezek az egységek azonban sohasem érték el az 1918–20-ban Oroszországban felállított „*cseh légio*” stratégiai jelentőségét, de a második világháború alatti tárgyalásokon bizonyos katonai súlyt kölcsönöztek a csehszlovák kormánynak.

A „*lakosságtranszfer*” kifejezés 1941 májusában bukkant fel először a londoni cseh emigráns kormány szóhasználatában, de az első komolyabb kitelepítési javaslatot csak szeptemberben juttatták el a brit kormányhoz, amely 1942 nyarán értesítette Beneš, hogy nincs kifogása a szudétanémetek kitelepítése ellen. A szovjet és amerikai egyetértés 1943 júniusában érkezett meg. A kitelepítettek körét folyamatosan bővítették, s végül a teljes német lakosságra kiterjesztették. Tervszerűen dolgoztak a közvélemény megdolgozásán. A kétkedőknek azt válaszolták: „új Münchent akartok?”, vagy egyszerűen ködös válaszokat adtak: „még nincs végleges döntés és csak a felszabadult nép dönt véglegesen a felszabadult hazában”.

A csehszlovák emigráns kormány kitelepítési terveit 1945 májusában a szudétanémetek gyakorlatilag nem ismerték, jóllehet a szintén emigrációban élő szudétanémet szociáldemokrata *Wenzel Jaksch* 1944-ben több pártbeli társát a Szudéta-vidékre küldte, hogy figyelmeztessen a kitelepítés veszélyeire. A kitelepítési elképzelések csak a Szudéta-vidék szovjet és amerikai megszállása, illetve 1945 májusában a csehszlovák közigazgatás felállítása során körvonalazódtak.

Beneš elnök már londoni emigrációja idején 45 dekrétumot adott ki a szudétanémetek és kárpáti németek sorsáról. Prágába való visszatérése után 1945 október végéig további 98 dekrétumot és ideiglenes törvényerejű dekrétumot írt

alá, amelyeket a parlament utólag megerősített. Ezek értelmében „a németek, magyarok, árulók és kollaboránsok” minden vagyoni értéke nemzeti igazgatás alá, mezőgazdasági vagyonuk kártérítés nélkül kisajátításra és felosztásra került, megfosztották őket állampolgárságuktól, s munkakötelezettség terhelte őket.

A szudétanémet lakosság kitoloncolása több szakaszban történt. 1945 május 5-éig a sziléziaiak menekülésével és a visszavonuló Wehrmachttal egyes személyek távoztak el.

A háború befejeződésekor megindult „vad” kitelepítések jegyében mintegy 750 ezer szudétanémetet toloncoltak ki Szászországba és Ausztria szovjet megszállási övezetébe. A kitelepítések 1945 június–júliusban tetőztek, s a váratlan razziát követő kiűritések helyenként kifejezetten meghatározott társadalmi rétegeket és foglalkoztatási csoportokat – közigazgatási hivatalnokok, tanárok, alkalmazottak – érintettek.

1945. augusztus 2-án a szövetségesek (Egyesült Államok, Szovjetunió, Nagy-Britannia) a potsdami értekezleten egyetértettek a németek Lengyelországból, Csehszlovákiából és Magyarországról való kitelepítésével, s azzal, hogy annak szervezeten és emberségesen kell lezajlania. A szövetségesek nyilatkozata moratóriumot hirdetett az áttelepítésekre. A csehszlovák kormány azonban – a szovjet hatóságok támogatásával – elrendelte valamennyi német kitoloncolását. Már közvetlenül a potsdami konferencia után előkészítették a szervezett kitelepítéseket. Az országban több mint száz, 1200 személyes gyűjtőtáborot állítottak fel a kitoloncolandók számára, a határ közelében pedig úgynevezett tartaléktáborokat rendeztek be. Az első transzportok 1946 január végén indultak a táborokból; májusban engedélyezték a családok zárt, együttes kitelepítését a kényszermunkára ítélt tagokkal együtt: mindegyikük 70 kg-os csomagot vihetett magával. Otthoni szenvedéseik hatására sokan önként jelentkeztek, s az engedélyek kiadását a cseh hivatalnokok megvesztegetésével igyekeztek gyorsítani. 1946-ban több mint ezer vasúti szerelvénnel 1,2 millió szudétanémet érkezett az amerikai övezetbe, 750 ezer pedig a szovjet övezetbe.

Az amerikai katonai kormányzat 1946 november végén megtagadta további transzportok átvételét, s kivételt csak családegyesítés esetében tett. Ezért sokan illegálisan lépték át a határt; néhány tízezer németet maguk a cseh hatóságok jutattak át a kevésbé őrzött határszakaszokon.

A Szudéta-vidékről áttelepített 3 millió németből 1,9 millió a nyugati övezetbe, 900 000 a szovjet övezetbe, 140 000 pedig Ausztriába került. A Csehszlovákiában maradt németeket – a nélkülözhetetlen szakmunkások kivételével – kényszermunkára küldték. Helyzetük csak az ötvenes évek elején javult, amikor automatikusan elismerték a német nemzetiségűek csehszlovák állampolgárságát.

A németek elleni kollektív fellépések során mintegy 15 ezer német esett áldozatul a pogromjellegű megmozdulásoknak s németek ezrei haltak meg a brünni németek halálmenetében az osztrák határ felé. A táborokban és börtönökben fogva tartott mintegy 350 ezer német közül legalább 40 ezret megöltek. A vezető cseh politikusok eltűrték a vad németellenes túlkapásokat. A cseh tartományokban közel 2,5 millió hektár földet sajátítottak ki kárpótlás nélkül. Összesen 3900 ipari üzemet és 34 ezer kisipari műhelyt sajátítottak ki, amelyek a köztársaság ipari potenciáljának egyharmadát tették ki.

Miközben a szudétanémetek számára 1945–46 zárt népcsoportjuk eltűnését jelentette, a csehek számára mindez csehszlovák államiságuk helyreállítását jelentette. A képek nagyon hasonlítottak egymáshoz: 1938-ban a szudétanémetek örvendtek a német Wehrmachtnak, most Nyugat-Csehországban az amerikai *Patton* tábornok Sherman-páncélosainak és Prágában virággal fogadták *Konyev* marsall T-34-eseit. Mivel az új Csehszlovákia területét a háború során kevés károsodás érte, az újjáépítés voltaképpen a vagyonok újraelosztására és a közigazgatási apparátus újjáépítésére szorítkozott.

Irodalom

- Bosl, Karl (Hrsg.): *Handbuch der Geschichte der Böhmischen Länder*, 4 Bände. Hiersemann Verlag, Stuttgart, 1966–1970.
- Böse, Oskar – Eibicht, Rolf-Josef (Hrsg.): *Die Sudetendeutschen – Eine Volksgruppe im Herzen Europas. Von der Frankfurter Paulskirche zur Bundesrepublik Deutschland*. Verlagshaus Sudetenland, München, 1989.
- Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa IV*. Hrsg. von Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsbeschädigte: *Die Vertreibung der deutschen Bevölkerung der Tschechoslowakei*, 2 Bände. München, 1984.
- Franzel, Emil: *Sudetendeutsche Geschichte. Eine volkstümliche Darstellung*. Kraft Verlag, 9. Auflage, Mannheim, 1990.
- Jaksch, Wenzel: *Europas Weg nach Potsdam*. Langen Müller Verlag, 4. Auflage, München, 1990.
- Prinz, Friedrich: *Geschichte Böhmens 1848–1948*. Langen Müller Verlag, 4. Auflage, München, 1991.

A Molotov–Ribbentrop paktum (1939)

1939 március: az SZK(b)P XVIII. kongresszusán Sztálin jelzést küld a németeknek

1939. március 31: Nagy-Britannia Románia függetlenségének garantálását kiterjeszti Lengyel-országra

1939. április 4: az általános hadviselés alapjairól rendelkező angol-francia keretmegállapodás

1939. április 15: angol-francia-szovjet tárgyalások Moszkvában a kölcsönös segítségnyújtásról

1939. április 17: szovjet-német kereskedelmi tárgyalások Moszkvában

1939. május 3: Molotovot kinevezik külügyi népbiztosnak

1939. június 18: titkos angol-német tárgyalások kezdődnek

1939. augusztus 23: szovjet-német meg nem támadási egyezmény 10 évre; titkos záradéka hat országot érintve elhatárolja közép- és kelet-európai érdekszféráikat

1939. szeptember 1: a német Wehrmacht megtámadja Lengyelországot

1939. szeptember 17: a szovjet Vörös Hadsereg megtámadja Lengyelországot

1939. szeptember 28: német-szovjet határ- és barátsági egyezmény

1940. november 12–14: Molotov látogatása Berlinben

1940. december 18: Hitler a Barbarossa-terv kidolgozására

Nagy-Britannia végül 1939 tavaszán meghúzta a német expanziós politika határait, jóllehet ennek magas ára volt és összeegyeztethetetlen a hatalom békében való megtartásának alapvető brit érdekével. A háborút ugyanis csak az Egyesült Államok segítségével lehetett megnyerni, amely azonban nem volt hajlandó változatlan formában elfogadni a folyamatosan erodáló brit világhatalmi szerepet. A másik alternatíva a Német Birodalom alávetettségébe súlylyedés volt.

Az amerikai hatalommal a háta mögött Nagy-Britannia úgy döntött, hogy *Románia függetlenségének garantálását* (Chamberlain 1939. március 31-i nyilatkozata) *kiterjeszti Lengyelországra*. A garancia a függetlenségre, s nem a határok garanciájára vonatkozott. Nagy-Britannia szerint ugyanis Lengyelország kiesése megszüntetné Németország legerősebb keleti ellenségét, s így összeomlana a hagyományos angol európai egyensúlypolitika.

Az általános hadviselés alapjairól rendelkező 1939. április 4-i angol-francia keretmegállapodás szigorú stratégiai defenzívát írt elő az első háborús szakaszra, s Lengyelország sorsát az összháború kimenetele döntené el. Tehát Lengyelország nem számolhatott közvetlen brit (és francia) segítséggel. A francia magatartás még kétségesebb és bonyolultabb volt. Ugyan 1939. május 12-én újabb francia-lengyel szerződést kötöttek, de a katonai beavatkozást egy politikai jegyzőkönyv aláírásához kötötték (ez 1939. szeptember 4-én megtörtént, de elmaradt a 15. napon beígért nyugati francia offenzíva).

Sztálin úgy vélte: a nyugati hatalmak célja, hogy Németországot és Japánt a Szovjetunió ellen irányítsák, maguk pedig a háttérben maradjanak. Ezzel szemben a Szovjetunió célja a hagyományos és új hatalmak (értsd: revíziós és anti-revíziós) egymásközi háborúja, s közben a szovjet pozíciók várakozva történő megőrzése. Ez csak úgy történhet, hogy Hitler terjeszkedését átirányítja Keletről Nyugatra. Ennek feltétele a Németországgal szembeni ideológiai természetű feszültségek megszüntetése. A Szovjetuniónak Lengyelország védelmébe való bevonásának nyugati szándéka azonban éberséget igényelt, mert a keleti fronton folyó hadviselésért Sztálin az 1939 nyári pókerjátékban a balti államokat és a Vörös Hadsereg lengyel földön való bevetését követelte, amely nem maradt volna következmények nélkül Lengyelország politikai rendszerére. Az angol kormány nem szétrombolni, hanem megőrizni kívánta az európai államrendszert. A Szovjetunió és a nyugati hatalmak ellentétei ezért áthidalhatatlanok maradtak az 1939 nyári moszkvai tanácskozásokon.

Sztálin formálisan *három lehetőség* közül választhatott:

1. Ha visszariasztja Hitlert a nyugati hatalmak és a Szovjetunió még megkövetlen, nagy szövetsége, akkor továbbra is fennmarad az európai helyzet, amely nagy területi nyereséget eredményezett a német birodalomnak.
2. Ha Hitler mégis Lengyelországra támad, akkor a Szovjetunió gyorsan belesodródik a Németország elleni háborúba, amelynek kimenetele a szovjet tisztogatások miatt bizonytalan, miközben a nyugati hatalmak a Maginot-vonal mögött lapítanak.
3. Ezzel szemben egy Hitlerrel kötött paktum nem csak területi nyereséget hozna a Szovjetuniónak Közép-és Kelet-Európa német és szovjet érdekszférára való felosztásával, hanem az európai „*imperialista*” háború úgy kezdődne, ahogy a szovjet érdekeknek megfelel: nyugati hatalmak contra Németország.

A német-angol tárgyalások sajtóindiszkreciója felgyorsította Sztálin döntését Hitler javára. *Molotov* először augusztus 17-én hozta szóba a szovjet-német meg nem támadási szerződés titkos záradékát. A szovjet vezetés két nyilatkozata is igazolja, hogy nem a Moszkvában tárgyaló brit és francia diplomácia ügytelensé-

géről vagy a lengyel vezetés nyakasságáról – a Vörös Hadsereg „segítségét” elutasítva – volt szó a szovjet-német egyezmény létrejöttékor, hanem tudatos szovjet lépésről.

A nagyhatalmak 1939. augusztusi döntései összességükben és külön-külön szövetségeik és ellenfeleik téves megítélésén és olyan spekulációkon alapultak, amelyek részben előtte, részben utána napvilágra kerültek. Hitler úgy vélte, hogy Sztálinnal kötött paktuma elriasztja Nagy-Britanniát és Franciaországot a Németországhoz intézendő hadüzenettől és Lengyelország leverése regionális hadjárat marad más hatalmak bekapcsolódása nélkül. Azután pedig ideje és cselekvési tere marad, hogy szabadon válassza meg soron következő csapását külpolitikai programja végrehajtása során. Ehelyett bebizonyosodott, hogy a támadás elhalasztásával sem tántorítja el Nagy-Britanniát és Franciaországot. (A támadás eredeti időpontja 1939. augusztus 26-ára volt kitűzve, s a változatlan nemzetközi konstelláció miatt végül szeptember 1-jére adta ki a parancsot.)

Nagy-Britannia és Franciaország szeptember 3-i hadüzenetével megkezdődött a Hitler által ekkor még nem óhajtott, de kockázatként bekalkulált *európai háború*, amely függő helyzetbe hozta a Szovjetuniótól. Annak megsemmisítése eredeti, továbbra sem feladott, hanem csupán időben hátrébb került nagy célja volt és maradt.

Sztálin helyesen ítélte meg Hitler eltökéltségét a Lengyelország elleni támadásra, s az is beigazolódott, hogy a nyugati hatalmak hadat üzennek Németországnak. Németországot a nyugati hatalmakkal összevetve gyengébbnek tartotta azoknál, s úgy vélte, hogy ezután gazdaságilag, stratégiailag (hátbiztosítással) és propagandisztikusan támogatja Németországot, abban a meggyőződésben, hogy Hitler ugyan a Szovjetunióra akar támadni, de amíg Nyugaton katonailag le van kötve, addig nem tudja megtámadni a Szovjetuniót. E hibás spekuláció 1941-ben majdnem a Szovjetunió létébe került.

A brit kormány a szovjet-német paktum ellenére kijelentette, hogy teljesíti Lengyelországgal szembeni kötelezettségeit (augusztus 25-én brit-lengyel egyezményt kötöttek). De csak Németország Lengyelországra támadását tekintette háborús oknak, a Vörös Hadseregét nem, amely szeptember 17-én benyomult Lengyelországba. A Szovjetunió támadása után a britek nem tudtak közvetlen segítséget nyújtani Lengyelországnak. A brit hadüzenet után Németország ugyan két fronton állt háborúban, de a brit-francia hadvezetés a „furcsa háborúval” közeledő magatartást mutatott. Lengyelország hiába kért nyugati légitámogatást; a Maginot-vonal mögött önmagát megbénítva ült a francia hadsereg, jóllehet a gyengén felszerelt német nyugati frontot elsöpörhették volna. Másrészt a brit kormány olyan csekélyre értékelte a Szovjetunió katonai erejét, hogy 1939–1940

telén brit-francia katonai tervek születtek a kaukázusi térség olajának megszerzésére, hogy ezzel kiszakítsák a Szovjetuniót a Németországgal fennálló szövetségből és Sztálin megbuktatása után a Szovjetuniót a Németország elleni háborúba lépésre ösztönözzék. A háború előestéjén a brit kormány a Szovjetunió hallatlan lebecsülése mellett ugyanakkor rendkívüli módon felértékelte Olaszország pozícióit.

A nagyhatalmak 1939 nyári nyílt, vagy titkolt célja Lengyelországra irányult. A történelem megválaszolatlanul hagyta a kérdést, hogy az ország elkerülhette-e volna a katasztrófát. A lengyel vezetés mindazonáltal messze túlbecsülte külpolitikai cselekvési szabadságát, tévesen ítélte meg Hitlert és a nemzetiszocialisták célját, de a nyugati hatalmakkal, s végül a Szovjetunióval szembeni pozitív és negatív döntésüket is ez magyarázta. A Csehszlovákia mintájú, harc nélküli kapituláció azonban hiányzott a lengyel nemzetből.

A német-szovjet megállapodás kezdeményezései szovjet részről indultak ki: Sztálin az SZK(b)P 1939. márciusi XVIII. kongresszusán adott jelzést a németek részére. Április 17-én szovjet-német kereskedelmi tárgyalások indultak. Hitler a közeledés érdekében leállította Németország, Olaszország és Japán szövetségi tervét, mert Kelet-Ázsiában Japán és a Szovjetunió hadban állt egymással. 1939 májusában ezért csak a számára kevésbé értékes „*acélpaktumot*” írta alá Olaszországgal. 1939 március végén német csapatok szállták meg a Memel-vidéket, majd a Romániával kötött gazdasági szerződéssel javította tervezett „*villámháborús hadjárata*” hadigazdasági feltételeit. Márciusban Spanyolország is belépett az antikomintern paktumba, és ezzel a Német Birodalom az egész világ előtt bebizonyította, hogy az európai cselekvés fonalát nyilvánvalóan a „tengelyhatalmak” tartják kézben.

Május 3-án Litvinov külügyi népbiztost Molotov váltotta fel. A két ország tényleges tárgyalásai azonban csak július végén kezdődtek, amikor Németország elfogadta a szovjet kezdeményezést. 1939. augusztus 19-én előbb német-szovjet kereskedelmi egyezményt írtak alá, amelynek értelmében Németország 200 millió márka összegű áruhitelt nyújtott a Szovjetuniónak. A váltókra alapított hitelért a Német Birodalom 100 százalékos garanciát vállalt. A hitel német ipari termékek szovjet rendelését finanszírozta, amelyet 180 millió márka értékű szovjet nyersanyaggal terveztek kiegyenlíteni. A hitelegyezményt mindkét fél a politikai kapcsolatok újjáalakítása első lépésének tekintette. *Augusztus 23-án a két kormány megneemtámadási szerződést kötött*, amelynek titkos kiegészítő jegyzőkönyvében elhatárolták közép- és kelet-európai érdekszféráikat. A Szovjetunió ugyan a titkos záradék értelmében Lengyelország „*negyedik felosztásának*” részese lett, de Németország oldalán nem lépett be a nyugati hatalmak elleni háborúba.

Lengyelország lerohanása után a két kormány 1939. szeptember 28-án *határ- és barátsági*, illetve további szerződéseket írt alá. A Ribbentrop-Molotov paktum ugyanis a Narev, Visztula és Szan folyók vonalán tervezte a szovjet megszállási övezet határát, amely lehetővé tette volna egy kis lengyel állam megalakítását. Ennek fennmaradása elkerülhetetlenül szovjet-német viszályhoz és a lengyelek szovjetellenes politikai propagandájához vezetett volna. Ezért Sztálin – azt gyorsan korrigálva – eltávolodott a paktumtól. Ha a Szovjetunió ősi lengyel földeket kebelezne be, akkor közvetlen politikai konfliktust váltana ki Lengyelország szövetségeseivel, amelyet Sztálin nem kívánt. Befolyását a Curzon vonalig (a Bug vonalában) korlátozva a Szovjetunió azzal a magyarázattal szolgált, hogy lépését Nyugat-Belorusszia és Ukrajna védelmében tette. A Szovjetunió átengedte a Német Birodalomnak Varsó és Lublin vajdaságokat, s egy kisebb területet Suwalkinál. Mindeztért Litvánia – délnyugati területének kivételével – szovjet érdekszférába került.

A szovjet-német megállapodásokkal Németország hozzávetőlegesen 118 ezer négyzetkilométer, a Szovjetunió pedig 200 ezer négyzetkilométer területtel gyarapodott. Lengyelország nyugati részében az SS, az SD és a Gestapo vette át a hatalmat, majd október közepén *Hans Frank* vezetésével megalakult az ún. Fő-kormányzóság. E területekből kivált Danzig, a Łódz környéki terület, a keleti irányban megnövekedett Felső-Szilézia és Ciechanów körzete, amelyeket a Birodalomhoz csatoltak. A szovjet és a német nyilatkozatok pedig a nyugati hatalmakat hibáztatták a harc elhúzódásáért, és az új területi status quot megkérdőjelező álláspontokat „*háborús gyujtókatóknak*” nevezte.

Hitler a nyugati hatalmakkal folytatott vitáival egyidejűleg a Németország vezette európai kontinentális birodalmat már ekkor az amerikai és szovjet szárnyhatalom részéről látta veszélyeztetve. Úgy vélte, hogy ezek a geostratégiai és hadigazdaságilag közükük ékelt Németországot már expanziója korai szakaszában megkísérlik feltartóztatni. Korábbi elképzeléseihez visszatérve Franciaország kikapcsolását a keleti német előrenyomulás fontos feltételének tekintette, amellyel egyidejűleg Angliát is engedelmességre szoríthatja. A katonai szakértők várakozásaival ellentétben a nyugati hadjárat egyértelmű diadalt jelentett, de „Anglia kérdése” megoldatlan maradt.

A Német Birodalom megnövekedett katonai tekintélye miatt 1940 júniusában Olaszország és Japán is közeledett hozzá. A spanyol közeledést azonban túlságosan nagy területi és gazdasági követeléseik miatt Hitler elutasította. Ezzel felerősödött Ribbentrop elképzelése, aki Kelet-Ázsiától Spanyolországig terjedő angol- és Amerika-ellenes kontinentális blokk létrehozását sürgette.

Mivel 1940 július második felében Roosevelt elnök elkerülhetetlennek tartotta az Egyesült Államok összeütközését Németországgal és Japánnal, a Német Birodalom az idő sürgetése miatt felgyorsította a Szovjetunió elleni offenzíva lépéseit és hadjáratának tervezését. A Szovjetunió legyőzésétől a német kontinentális impérium angolszász elfogadását, Angliának az Egyesült Államoktól való leválasztását és békére kényszerítését remélte. 1940. szeptember 27-én aláírták Németország, Olaszország és Japán *háromhatalmi egyezményét*. Mivel Olaszország váratlanul megtámadta Görögországot, a Balkán katonai értelemben akut konfliktusövezetté vált.

Eközben a Szovjetunió Besszarábia és Észak-Bukovina 1940. júniusi megszállásával, Lettország, Litvánia és Észtország augusztusi bekebelezésével stratégiai erőter kiépítésére törekedett német szerződéses partnerével szemben. A szovjet vezetés gondolkodását mutatta 1940. június 30-án Molotov kijelentése Kreve-Mickievicus litván külügyminiszternek: *„Mindinkább az a meggyőződésünk, hogy a ragyogó Lenin elvtárs nem tévedett, amikor kijelentette, hogy a második világháború egész Európában hatalomra juttat bennünket, miként az első hatalomra segített bennünket Oroszországban... Ezért el kellene kezdenie népét átvezetni a szovjetrendszerbe, amely a jövőben egész Európát uralni fogja”*. Július elején pedig Sztálin Cripps moszkvai angol követnek a Szovjetunió Németország-ellenes szövetségi puhatolozására elutasítóan azt válaszolta: *„Az eddigi úgynevezett európai egyensúly nem csak Németországot, hanem a Szovjetuniót is aggasztja. Ezért a Szovjetunió mindent elkövet, hogy ne álljon helyre a régi európai egyensúly”*.

Molotov 1940. október 19-én előzetesen elfogadta a német kormány berlini látogatásra szóló néhány nappal korábban érkezett meghívását. A tervezett látogatást a német külügyminisztérium az olasz kormánnyal szemben is a legnagyobb diszkrécióval kezelte. Október 21-én Sztálin Ribbentropnak adott válaszában egyetértett a kétoldalú érdekek hosszútávú, tartós alapokon nyugvó elhatárolásával. Üdvözölte a német külügyminiszter szándékát, hogy Molotov berlini látogatása után Moszkvába kíván utazni, de megvizsgálandónak tekintette a Japán és Olaszország bevonásával rendezendő tanácskozás tervét. Schulenburg moszkvai német nagykövet október 30-ára elkészítette a Molotov-látogatás kommunikéjét is, s azt javasolta, hogy a szovjet külügyi népbiztos berlini látogatásán személyesen jelentse be Magyarországot, Romániát, Szlovákiát és Bulgáriát tervezett csatlakozását a háromhatalmi egyezményhez. Molotov azonban azt javasolta, hogy berlini látogatásának kommunikéjét csak röviddel elutazása előtt jelentsék be.

Molotov 1940. november 12-14-i berlini látogatása utolsó esélyt kínált a Német Birodalom és a Szovjetunió megállapodásának. November 12-én Ribbentrop Molotovnak és Dekanoszov külügyi népbiztoshelyettesnek, berlini szovjet nagy-

követnek áttekintette a háború kitörése utáni politikai és katonai fejleményeket. Nagy-Britanniát már leverték, s a tengelyhatalmak mielőbb be kívánják fejezni a háborút – fejtegette. Ennek óhaja vezetett a háromhatalmi egyezményhez, amely nem irányul a Szovjetunió ellen. Már több állam elismerte az egyezmény elveit és céljait. A Japánnal javítandó kapcsolatok szovjet óhajának megfelelően latba vetette ezirányú befolyását Tokióban.

A Führer szándékának megfelelően meg kellene kísérelni – folytatta Ribbentrop – egy nagy elképzelés keretében elhatárolni a Szovjetunió, Németország, Olaszország és Japán érdekszféráit. A négy nép világban elfoglalt helye szerint normális terjeszkedésük irányának délre kellene mutatnia. A Szovjetunió is déli irányban, a Perzsa-öböl és az Arab-tenger felé találhatna kijáratot a nyílt tengerre. Ebben az esetben német részről támogatnák a tengerszorosokra vonatkozó montreux-i egyezmény szovjet részről benyújtandó revízióját. Közösén kellene mérlegelni, hogy a Szovjetunió szolidáris-e, s milyen formában a háromhatalmi egyezmény céljaival, s hogyan lehetne megfogalmazni a négy ország évszázados léptékű jövőbeli érdekeit. Ennek érdekében hajlandó Moszkvába utazni, és személyesen Sztálinnal tárgyalni.

Molotov azt válaszolta, hogy a háromhatalmi egyezményhez kapcsolódó nyilatkozatokat alaposan meg kell vizsgálni az egyezmény jelentőségének pontos felmérése érdekében; mindez főleg a „*nagyázsiai térségre*” vonatkozik. Németország és a Szovjetunió érdekszféráinak eddigi elhatárolására csak részmegoldás történt, amelyet tartós szabályozással kellene felváltani.

A Hitlernél tartott megbeszélés kezdetén a német kancellár kifejtette: meg kellene kísérelni a nemzetek fejlődését olyan hosszú távra rögzíteni, hogy surlódások emberi megítélés szerint elkerülhetők legyenek. Németország nincs rászorulva a Szovjetunió katonai segítségére. A háború Anglia általi kiterjesztése miatt Németország a létfontosságú nyersanyagforrások biztosítása érdekében rákényszerült olyan területeket is elfoglalni, amelyekben politikailag nem érdekelt. De azt sem lehet megengedni, hogy bizonyos területeken az ellenséges hatalmak légi- vagy tengerészeti támaszpontot létesítsenek. Szovjet érdekeket semmi esetre sem érintenek. Németország mindenkor hajlandó segítséget nyújtani abban, hogy a tengerszoros-egyezményt Oroszország javára módosítsák.

Molotov a Sztálintól kapott utasításra hivatkozva azt válaszolta, hogy a Führer kijelentései általános jellegűek, s azokkal tulajdonképpen egyetért. A német-szovjet egyezmény a még megoldásra váró Finnország-kérdéstől eltekintve teljesült, de csak részmegoldás történt, miközben más kérdéseket is meg kell oldani. Elsősorban azt kellene megbeszélni, miképpen tudna a Szovjetunió partnerként és nem csak tárgyként bekapcsolódni a háromhatalmi egyezménnyel meginduló

európai és ázsiai új rendbe. Tisztázandók azonkívül a Szovjetunió Balkán- és keleti-tengeri érdekei is.

Másnap megbeszélésük tárgyát elsősorban a Finnországra vonatkozó szovjet követelések képezték. Molotov kijelentette, hogy a finn kérdés megoldását a balti országokéhoz és Besszarábiához hasonlóan képzei el. A Führer elismerte, hogy Finnország a moszkvai megállapodások értelmében szovjet érdekszférába tartozik, de Németország a háború alatt rá van utalva a finn nikkel- és faszállítmányokra. A finn kérdésnek a szovjet kormány által kilátásba helyezett megoldása Svédország és az Egyesült Államok bekapcsolódása miatt a keleti-tengeri háború veszélyét hordozza magában. Ezt Németország minden körülmények között el kívánja kerülni, és súlyosan megterhelné a német-szovjet kapcsolatokat.

Molotovnak a Bulgáriának adandó német garanciákra vonatkozó kérdésére Hitler azt válaszolta, hogy nincs tudomása Bulgária ilyen jellegű kívánságáról, s előbb meg kellene ismerni az olasz kormány álláspontját. Molotovnak a tengerszorosokra vonatkozó német állásfoglalást firtató kérdésére pedig Hitler kifejtette, hogy német részről kilátásba helyezték a montreux-i egyezmény Szovjetunió-nak kedvező értelmű revízióját. A tárgyalás során Molotov a Szovjetunió érdeke elleni lépésnek tekintette a Romániának adott német és olasz garanciákat. Hitler azzal válaszolt, hogy ez a garancia volt az egyedüli lehetőség, amellyel rászorították Romániát Besszarábia harc nélküli átengedésére a Szovjetunió-nak.

Hitler hangsúlyozta, hogy e részkérdéseket háttérbe kellene szorítani az érdekeltek nagy világkoalíciós törekvéseivel szemben, amely Spanyolországból, Franciaországból, Olaszországból, Németországból, a Szovjetunióból és Japánból állna, s mindazok Észak-Afrikától Kelet-Ázsiáig terjedő közösségét alkotná, akiket Nagy-Britannia összeomlása után a világbirodalom csődtömegéből elégítenének ki.

A Ribbentropnál tartott zárómegbeszélésen a német külügyminiszter átnyújtotta Molotovnak a Szovjetunió háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásának szerződéstervezetét, amelyet kiegészítenének a négy állam területi aspirációinak irányait és a Törökországhoz fűződő viszonyt rögzítő jegyzőkönyvekkel. A német fél által kidolgozott szerződéstervezet kilátásba helyezte a Szovjetunió szolidaritását a háromhatalmi egyezmény céljaival; a négy hatalom kölcsönösen elismeri egymás természetes érdekövezeteit és kötelezi magát, hogy nem lép be olyan hatalmi csoportosulásba, amely a négy hatalom valamelyike ellen irányul. A négy hatalom első titkos jegyzőkönyvtervezete elhatárolta Németország, Olaszország, Japán és a Szovjetunió érdekszféráit. A Németország, Olaszország és a Szovjetunió közötti második titkos jegyzőkönyvtervezet a három hatalom Törökországhoz fűződő viszonyát, és a montreaux-i tengerszoros-egyezmény

változtatásait érintette. A részletekről diplomáciai úton tovább tárgyalnának. Ribbentropnak a szovjet-japán viszonyt érintő kérdésére Molotov elmondta, hogy a japán kormány megnemtámadási egyezmény kötését javasolta a szovjet kormánynak. A tengerszorosok ügyében a Szovjetunió nem elégszik meg megállapodásokkal, hanem tényleges biztonsági garanciákat kell kapnia.

Finnország mellett a Szovjetunió érdekelt még Bulgária, Románia, Magyarország, Jugoszlávia, Görögország, a lengyel térség, és a keleti-tengeri áthajózás kérdésében. Molotov hangsúlyozta, hogy a Führer és Ribbentrop által felvetett kérdések nem választhatók el az általa előterjesztett konkrét problémáktól és a korábbi megállapodások végrehajtásától.

1940. november 20-án Hitler – Ribbentrop jelenlétében – Bécsben Teleki Pál magyar miniszterelnökkel és Csáky külügyminiszterrel tárgyalva áttekintette a katonai helyzetet, majd elmondta, hogy a Szovjetunió a Németországgal kötött szerződés ellenére fenyegető felhőként lóg a horizonton, és magáról vagy imperialista, nemzeti-orosz látszatot kelt, vagy nemzetközi-kommunista külsőt ölt, a vele tárgyaló országoktól függően. Ennek ellenére megkísérli, hogy a Szovjetuniót bevonja a háromhatalmi egyezménybe.

A moszkvai német nagykövet 1940. november 26-án értesítette Ribbentropot a szovjet kormány álláspontjáról a tervezett négyhatalmi egyezménnyel kapcsolatban. A Szovjetunió hajlandó aláírni az egyezményt, ha a német csapatokat azonnal visszavonják Finnországból; a Szovjetunió biztonságát a tengerszorosokban a Bulgáriával kötendő kölcsönös segélynyújtási egyezmény, valamint a Boszporusz és a Dardanellák területén létesítendő szovjet szárazföldi és tengeri támaszpont garantálja; a Szovjetunió területi igényeinek súlypontjául elismerik a Batumitól és Bakutól délre, a Perzsa-öböl felé vezető általános irányt; Japán lemond Észak-Szahalin szén- és petróleum-koncesszióiról.

A szovjet igények ismeretében 1940. december 18-án Hitler, mint a Wehrmacht főparancsnoka 21. számú utasításában elrendelte a Barbarossa-terv kidolgozását, amely a német Wehrmachtot felkészítené arra, hogy az Anglia elleni háború befejezése előtt gyors hadjáratban a Szovjetuniót is legyőzze. A Wehrmacht parancsnokságoknak abból kell kiindulniuk – szólt az utasítás –, hogy óvintézkedésekről van szó arra az esetre, ha a Szovjetunió megváltoztatná álláspontját Németországgal szemben.

Eközben Ribbentrop december 21-én Dekanoszov nagykövettel tárgyalt az egykori német-litván határ elhatárolásáról és litván területrész átengedéséről a Szovjetunióval. A finn követ pedig december 31-én országa megnyugvásáról értesítette a német külügyminisztérium államtitkárát, hogy nem állnak egyedül a Szovjetunióval való konfliktus esetén.

Ribbentrop 1941. január 7-én értesítette a moszkvai, ankarai, belgrádi, athéni és tokiói német missziókat, hogy a magyar és román kormánnyal egyetértésben erősebb *német csapategységeket irányítottak Romániába*. A csapatmozgások az esetleges görögországi beavatkozás óvintézkedéseihez tartoznak, ha ott az angol haderők megtelepedése miatt szükségessé válik a beavatkozás – hangzott az alig hihető német magyarázat. A szovjet kormány erős érdeklődéssel figyelte a csapatmozgásokat és Schulenburg nagykövet révén már másnap magyarázatot kért. Ribbentrop utasítására az esetleges szovjet kérdésekre azt kellett válaszolnia, hogy a romániai német csapatmozgások kizárólag Anglia elleni óvintézkedések.

Mindezek ellenére *a német és a szovjet kormány 1941. január 10-i titkos jegyzőkönyvében Németország 7,5 millió aranydollár fejében lemondott az 1939. szeptember 28-i titkos jegyzőkönyvben említett litván területéről*. A német csapatmozgások miatt a berlini szovjet nagykövet január 17-én országa figyelmeztetését nyújtotta át a német külügyi államtitkárnak, hogy a Szovjetunió biztonsági érdekei megsértését látná abban, ha Bulgária és a két tengerszoros területén idegen haderők jelennének meg.

A diplomáciai csatározásokkal párhuzamosan *a szovjet katonai vezetés* Németország 1940 tavaszi-nyári nyugat-európai katonai sikerei után már 1940 júliusban nyugati stratégiai felvonulási tervet készített, amelyben *Tyimosenko és Szaposnyikov marsall* a legfontosabb és legerősebb ellenfélnek Németországot jelölte meg, amelyet feltehetően Olaszország, illetve revanscéllal Finnország, Románia és esetleg Magyarország is támogatni fog. Tyimosenko marsall honvédelmi miniszter és *Merezkov* hadseregtábornok 1940. szeptember 18-án Sztálinhoz és Molotovhoz intézett, a szovjet haderők 1940. és 1941. évi nyugati és keleti stratégiai felvonulási javaslatában nyugaton – a helyzettől függően – a Vörös Hadsereg fő erőinek két alternatívát vázolt fel. Az első *„Breszt-Litovszktól délre, hogy egy hatalmas csapással a Lublin és Krakkó frontszakaszokban, és tovább Breslau irányában már a háború első szakaszában elvágja Németországot a balkáni államoktól, s így megfossza legfontosabb gazdasági bázisától, és döntő hatást gyakoroljon a balkáni államokra a háborúban való részvételük kérdésében”*. Második lehetőségként a Breszt-Litovszktól északra történő benyomulást javasolta, azzal a feladattal, hogy *„Kelet-Poroszország határain belül mérjen csapást a német hadsereg fő erőire és elfoglalja az országot”*.

1941 március-májusban több szovjet felvonulási terv készült. Május 15-én *Vasziljevskij marsall* Sztálinnak írt kézírásos tervezete azt javasolta, hogy *„semmi esetre se engedjük át a kezdeményezést a német vezetésnek, előzzük meg ellenfelünket a felvonulásban, és akkor támadjuk meg a német hadsereget, amikor az*

még a felvonulás fázisában van, és nincs abban a helyzetben, hogy frontot építsen fel és megszervezze a fegyvernemek együttműködését”.

Tyimosenko marsall és Zsukov hadsereg tábornok 1941 májusában Sztálinnak újabb tervet küldött *Megfontolások a Szovjetunió haderejének stratégiai felvonulási tervére a Németország és szövetségesei elleni háború esetére* címmel.

Mivel 1940 novemberében a Molotov berlini látogatásakor megfogalmazott szovjet igények (Közép- és Kelet-Európa, Finnország, Balkán, Törökország) érzékeny német érdekeket sértettek, Hitler már 1940 december közepén utasítást adott a Szovjetunió megtámadásának kidolgozására. Úgy gondolta, hogy 1941-ben valamennyi kontinentális problémát meg kell oldania, mert 1942-től az Egyesült Államok már beavatkozik az események menetébe.

Irodalom

Hildebrand, Klaus: *Das Dritte Reich*. R. Oldenbourg Verlag, München, 1991.

Hillgruber, Andreas: *Deutsche Großmacht- und Weltpolitik im 19. und 20. Jahrhundert*. Düsseldorf, 1977.

Myllyniemi, Seppo: *Die baltische Krise 1938–1941*. Stuttgart, 1979.

Oberländer, Erwin (Hrsg.): *Hitler-Stalin-Pakt 1939. Das Ende Ostmitteleuropas?* Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1989.

Post, Walter: *Unternehmen Barbarossa. Deutsche und sowjetische Angriffspläne 1940/41*. Verlag E. S. Mittler & Sohn GmbH, Hamburg-Berlin-Bonn, 1996. 2. Auflage.

Seidl, Alfred: *Die Beziehungen zwischen Deutschland und der Sowjetunion. Dokumente des Auswärtigen Amtes*. Tübingen, 1979.

Suvorov, Viktor: *A jégtörő. Hitler szerepe Sztálin terveiben*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2006.

Wendt, Bernd Jürgen: *Deutschland 1933–1945. Das „Dritte Reich“*. Handbuch zur Geschichte. Fackelträger, Hannover, 1995.

Szerzőink az emberiség történetének legkegyetlenebb, 187 millió áldozattal járó 20. századának izgalmas történeteit és eseményeit közérthető, olvasmányos formában közvetítik a mai olvasónak. Az elmúlt század egyik legjellemzőbb és legfélelmetesebb jelensége ugyanis a múlt lerombolása volt; azoknak a társadalmi mechanizmusoknak a félresöpörése, amelyek az emberek mindennapi gyakorlatát a korábbi generációkkal összekötötték.

A szerzők a történettudomány legújabb, hazai és nemzetközi eredményeire támaszkodva, azok hazánkba transzformálásával igyekeznek ritkítani a még meglévő „fehér foltok” számát, gyakorta korrigálni téves berögződéseket. Az események ismeretterjesztő-tudományos feldolgozása mellett visszaemlékezések, irodalmi részletek, ismeretlen dokumentumok egyaránt helyet kaptak a kötetben. Könyvünk – amelyet részben hallgatók írnak hallgatóknak – ezért az oktatás megváltozott feltételeihez is alkalmazkodik.

Módszertanilag a világtörténelem tanításának és megismerésének célja nem az események bemagolásában és a számadatok elhadarásában rejlik. Történelmet tanulni és megismerni annyit jelent, mint azokat az erőket keresni és megtalálni, amelyek hatása a későbbi történelmi eseményekben jelentkezik. És fordítva: a jelenből eredő következtetésekkel a múltat megvilágítani. Köteteinkkel ehhez kívánunk segítséget nyújtani.